

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SYDSLESVIG
GENNEM TIDERNE

SYDSLESVIG

GENNEM TIDERNE

REDAKTION
MORTEN KAMPHØVENER

FONNESBERGS FORLAG

MCMIL

SPROG OG FOLK

Karl N. Bock:

SPROGFORHOLDENE I
SYDSLESVIG

I. HISTORISK OVERSIGT

1. DEN SPROGLIGE UDVIKLING FØR 1800.

Der har siden Middelalderen været tre Folkesprog i det sydlige Sønderjylland : Omraadet Syd for Statsgrænsen af 1920: DANSK, TYSK og FRISISK.

Fælles for det danske og frisiske Sprogs Skæbne er, at de to Sprog i Tidens Løb har maattet afstaa store Sprogomraader til det fremtrængende nedertyske eller plattyske Sprog.

De nuværende Sprogforhold i disse Egne danner Afslutningen paa en national Tragedie, der ikke skyldes Begivenhederne i 1864, men en meget lang Tids Afnationalisering, og hvori dansk Uforstand og fremmed Paagaahed har spillet Hovedrollen. Det vil derfor være nødvendigt at foretage et kort historisk Tilbageblik, der vil give den historiske Baggrund og Grundtrækkene i den

historiske Udvikling, som har ført til vore Dages sproglige Styrkeforhold Syd for Skelbækken.

Ved den historiske Tids Begyndelse naaede — som Sønderjyllands Stednavne viser — sammenhængende dansk Bebyggelse mod Syd til Linien Egerførde-Danevirke, mens Ødemarkerne mellem Danevirke og Ejderen — det egentlige Sydslesvig —, hvor der kun fandtes spredte danske Bopladser, har faaet overvejende tysk Præg ved den nedersaksiske Kolonisation fra Holsten, der fandt Sted i Løbet af 1200-Tallet og førte det nedertyske Sprog fra Ejderen op til Danevirke. Ejdersted og Nordfrisland derimod har fra gammel Tid været beboet af Frisere, selv om der i store Dele af disse Egne er sket et Sprogskifte fra Frisisk til Nedertysk eller Plattysk, som det oftest kaldes. I Svans førte den i 1200-Tallet paabegyndte Indvandring af holstensk Adel og dens livegne Bønder til en forholdsvis tidlig Tilbagetrængning af den danske Fribondes Sprog og Nationalitet; kun i Byerne ved Slien holdt Resterne af det danske Maal sig ind i 1700-Tallet. Mod Vest skabtes der i den Trekant, som dannes af Svabsted, Mildsted og Ostensfeld Sogne, et dansk-frisisk-nedertysk Blandingsomraade, hvor Nedertysk vistnok allerede omkring 1500 blev det førende Element. Kun i Ostensfeld har der lydt Dansk til indtil kort før 1800.

Dermed havde den nedertyske Sprogbølge naaet Linien Sli—Danevirke—Husum. Plattyskens Sejr i Omraadet Nord for denne Linie skyldes ikke en Folkeforskydning, men et Sprogskifte eller en Sprogforskydning; thi modsat Udviklingen i Svans lykkedes det Befolkningen i Angel og Mellemslesvig at holde fast ved sin Ejendomsret til Jorden, hvad jo disse Landsdeles fremherskende danske Personnavne vidner om den Dag i Dag. Nedertyskens Sejr over Angels og største Delen af Mellemslesvigs stedgroede danske Folkemaal er Resultatet af en lang historisk Udvikling. Denne indleddes i 1300- og 1400-Tallets middelnedertyske Skriftsprogperiode, der var Vidne til det nedertyske Hansasprogs Sejrs-gang som Diplomat- og Handelssprog i Norden og gav dette

Landsbygade i Mysunde.

Gammelt Bindingsværkshus ved Ekernførde.

Sankelmark Sø.

Gammel Gaard i Dedsbøl.

Landskab ved Stenbækgaard.

Sprog en begunstiget Stilling overfor Angels og Mellemslesvigs danske Folkemaal.

Det var først og fremmest den abelske Hertugslægts Selvhævdelsestrang i Forholdet til Kongen og den derved tilskyndede Tilnærmelse til de holstenske Grever — det første nedertyske Skriftstykke (1325) er et Dokument, hvori Hertug Valdemar slutter et Forbund med Grev Johan af Holsten og pantsætter Landet mellem Slien og Ejderen til ham — og de holstenske Schauenburgeres Herredømme i Slesvig (1375—1459), som førte til en forøget Indvandring af nedertyske Købmænd og Haandværkere i Byerne og af holstenske Adelsslægter paa Landet — særlig i Østangel. Baade den indvandrede Adel og de nedertyske Befolkningslag i Byerne — der i høj Grad formaaede at gøre sig gældende, især i Byen Slesvig — fulgte Landsherrens Eksempel i Valget af nedertysk Skriftsprog.

Nedertysk blev i Angel og Mellemslesvig ikke blot Regeringens Kancellisprog, men ogsaa Rettens Sprog, Byforvaltningens Sprog, Overklassens Sprog og efter Reformationens Gennemførelse ogsaa Kirkens Sprog. Selvom den danske Bondestand holdt fast ved sit hjemlige Folkemaal, fik den dog et vist Kendskab til det nedertyske Overklassesprog, som taltes paa Godserne og efter Reformationen ogsaa i Præstegaardene, og som i Byerne Slesvig og Flensborg mere og mere trængte den stedfødte Byalmues danske Maal til Side.

Byerne — især Slesvig og Kappel, i mindre Grad Flensborg — blev med Tiden til nedertyske Sprog- og Kulturcentrer, der i deres Egenskab af Samfærdselspladser i sproglig Henseende har virket „udstraalende“ paa deres danske Opland. En lignende Rolle kom Husum, der meget tidlig er blevet fortysket, til at spille i de frisiske Egne. Det danske og det frisiske Folkemaal har haft den fælles Skæbne at have maattet kæmpe mod et fremmed, men dog nært beslægtet Skriftsprog, uden den Beskyttelse og Berigelse, som Tilknytningen til et eget Skrift- og Kultursprog giver. Det er udenfor

al Tvivl, at det danske Folkemaal har klaret sig bedre end det frisiske, der meget tidligt i Ejdersted og omkring Husum maatte vige for det fremtrængende plattyske Folkemaal.

Det højtyske Skriftsprogs Sejr i 1500-Tallet over det nedertyske Skrift- og Kultursprog betød et Tilbageslag for Nedertyskens Udsigt til at blive et Folkesprog i Angel, idet nu selve det nedertyske Regerings- og Handelssprog af sin højtyske Søster blev degraderet til et Almuesprog. Faren for en Underminering og Svækkelse af Sønderjydskens Stilling som Folkemaal i Angel og Mellemslesvig blev dermed ikke aktuel for denne Gang. Højtysken rummede paa den Tid kun ringe Fare for det danske Maal, thi det højtyske Papirsprog laa meget fjernere og havde for Landbefolkningen langt mindre praktisk Betydning i det daglige Liv end det plattyske Folkesprog. Linien Slien—Slesvig—Husum blev derfor ved med at være Grænsen mellem dansk og nedertysk Landalmues Sprog til kort før 1800, da Sprogskiftet tog sin Begyndelse i Sydangel.

2. SPROGSKIFTET I ANGEL.

Vendingen til Skade for det danske Folkemaal i ANGEL skyldes flere Forhold, der har deres Oprindelse i Oplysningstidens Forsøg paa at højne Landbefolkningens Stilling i økonomisk og kulturel Henseende. Saalænge de lyksborgske Hertuger og den tyske Adel holdt Bønderne nede i Fattigdom og Magtesløshed, ydede de en mere eller mindre bevidst passiv Modstand mod Angrebet paa deres Modersmaal. Det er først Tiden 1750 til 1800 med dens vældige Udskiftning af Godserne, med dens Landbrugsfremskridt og voksende Velstand hos Bønderne og med dens gennemgribende højtyske Folkeskolereformer, der hidførte en hel anden Indstilling hos Landalmuen og gjorde Fortyskningen til en Slags Modesag. Denne ny Indstilling bevirkede, at Plattysk kort før 1800 begyndte at trænge ind i Sydangel, hvorfra den i Aarene efter 1800 bredte sig med rivende Hast fra Sogn til Sogn og i Løbet af 30—40 Aar

Det sydlige Slesvig.

naaede op igennem Mellem- og Nordangel til Flensborg Fjord.

Dette pludselige Sprogskifte i Angel forudsætter imidlertid Kendskab til Plattysk, ja maaske en Slags Tvesprogethed i de Egne, hvor Sprogskiftet begyndte, og kan kun forklares ved det livlige Samkvem, Angelboerne gennem Tiderne havde haft med den helt eller overvejende plattysktalende Befolkning i Slesvig, Arnæs, Kappel og Flensborg. Plattysk var derved for de Voksnes Vedkommende blevet et Slags Hjælpeprog.

Dette gælder især Sydangel; thi i Flensborg taltes overvejende Dansk med Bønderne, naar disse kom til Byen for at købe eller sælge, og det, skønt der omkring 1800 saa godt som udelukkende

taltes Plattysk i Flensborg By af de indfødte. Det er derfor meget forklarligt, at Skriftsproget tog sin Begyndelse i Sydangel og bredte sig mod Nord. Dette skete dog først, da Plattysk trængte ind i Hjemmene og blev Børnenes Sprog. Det har sikkert først været Tilfældet hos de fremskridtsvenlige og mere ansete Folk som større Gaardejere, Kromænd, Møllere og Købmænd; det var Landsbyens Overklasse, der først fik Interesse for den nye Mode. De mindre velstaaende Smaafolk, der ikke var saa interesseret i alt det nye, maatte senere paa Grund af deres økonomiske Afhængighed følge Trop. P. Lauridsen har ment, at der ikke laa nogen stor Fare i det nedertyske Børnesprog; thi Børnene antog efter Konfirmationen oftest de Voksnes danske Talesprog for ikke at staa tilbage. Denne Opfattelse er sikkert ikke rigtig; thi Plattysk gjorde — iflg. P. K. Thorsen og Tage Jessen — sine største Erobringinger i Angel i Tiden fra 1790—1820, — altsaa før den nationale Kamps Begyndelse.

Men hvorfor talte da dansktalende Forældre i Angel Plattysk med Børnene?

Svaret maa lyde: *F o r d i* man mente, at Børnene saa lettere kunde følge med i den højtyske Skoleundervisning og Konfirmationsforberedelse; *f o r d i* Landbrug, Handel og Haandværk pegede sydpaa — fra Jylland kom kun den fattige Handelsmand med de sorte Jydepotter; *f o r d i* alle fine Folk talte Tysk — „*he is en Bur, he sprikt Dänsch* og *dat is so gemen un spräken Dänsch*“ („han er en Bonde, han taler Dansk“ og „det er saa tarveligt at tale Dansk“) var kendte og megetsigende Talemaader — og Angelboen har fra gammel Tid ligesom de nært beslægtede Fynboer haft Sans for det fine og fornemme; *f o r d i* først Nedertysk og senere Højtysk var det hellige Sprog, Bibelens og Kirkens Sprog; *f o r d i* den nationale Bevægelse efter 1830 bevirkede, at Sprog-sagen fra en Modesag blev en Partisag; Angelboen, der absolut vilde være Tysker, maatte bevidst tage Afstand fra sit danske Maal. Dermed gik Angel — med sin tætte Bebyggelse og udpræ-

gede Helhedsfølelse — over til en fremskyndet Afnationalisering.

Idet man i Aarene efter 1790—1800 gjorde Plattysk til Børnes Sprog, rodhuggede man altsaa det danske Sprog i Angel; dets Henvisnen vilde nu vanskeligt kunne forhindres. Sprogreskripter-nes Forsøg derpaa i Tiden mellem Krigene var teoretisk velbegrun- dede, men folkepsykologisk set forkerte. En loyal og konsekvent Virkeliggørelse af tilsvarende Tanker i Sprogreskripterne af 1736 —39 og 1810: Sammenfald af Skriftsproggrænse med den faktiske Folkesproggrænse vilde maaske have reddet den gamle Sli-Dane- virke Sproggrænse; men hvad der var muligt i 1739 og maaske og- saa i 1810, det var nu yderst problematisk, efter at den nationalpo- litiske tyskorienterede Bevægelse havde grebet Befolkningen i disse Egne. Gennem et halvt Aartusinde havde man fra Regeringens Side paatvunget det dansktalende Angel og Mellemslesvig det ty- ske Kultursprog; da saa Befolkningen endelig havde vænnet sig til det, og store Kredse ovenikøbet havde sluttet sig til det tysk- nationale Standpunkt, blev pludselig i det blandede Omraade — uden at man spurgte Befolkningen — Dansk indført som delvis Embedssprog. Dette maatte — især i det vaagne Angel — skabe Opposition.

Desværre blev ved Krigen 1864 Forsøget paa at genvinde det tabte afbrudt for brat til, at man kan dømme om Mulighederne for at standse Afdanskningen. Fra tysk Side derimod hævder man, at Sprogordningen i Angel betød „den jydske Mundarts Grav“. Om- kring 1850 var der ikke et Sogn i Angel, hvor Dansk var udeluk- kende Omgangssprog, men der var heller ikke et Landsbysogn, hvor det danske Folkemaal var glemt og uddød. Ved Aarhundred- skiftet derimod kunde det danske Sprog betragtes som uddød eller døende.

Ifølge den tyske Folketælling fandtes der i 1905 kun 140 dansk- talende Personer i hele Angel, hvis Folketal dengang var ca. 30.000. Disse ringe danske Sprogresten, der fandtes ikke blot ved Angels nordlige og østlige Kyst (Adelby, Lyksborg, Munkbrarup,

Gelting), men ogsaa i Landsdelens Indre (Grumtoft, Eskris, Sørup, Sønder-Brarup, Loit), var dømt til snarlig Udslettelse. Dog har jeg endnu saa sent som i Aaret 1931 i Nykirke i Nord-Angel truffet en 80-aarig Kone, der kunde huske et Par angeldanske Ord-sprog og Mundheld; ligeledes er det et Par Aar senere lykkedes Magister Bjerrum at foretage nogle Optegnelser i Hyrup Sogn. Men disse Enkeltilfælde er kun af Interesse for Filologerne. I Almindelighed maa man betragte det oprindelige danske Angelbo-maal som uddød.

3. SPROGSKIFTET I MELLEMSLESVIG.

Vi vender os nu til MELLEMSLESVIG. Ligesom ved Slien i Sydangel begyndte Plattysken allerede omkring 1800 at fortrænge Dansk i Landsbyerne Skovby og Søvested og faa Indpas i Sognet Treja ved den nordlige Slesvig—Husum Landevej Nord for Dannevirke. De to vestlige Nabsogne Svesing og Olderup betegnes derimod i Amtmand Levetzows Indberetning af 1. Februar 1811 som „helt danske“. Men trods denne tilsyneladende gunstige Stilling for det danske Folkesprog var det ogsaa her undermineret, idet dets naturlige Forsvarsevne var svækket gennem Aarhundreders Vanrøgt og gennem det opblomstrede tysksprogede Folkeskolevæsen, der i førende Kredse vakte Interesse for baade Høj- og Plattysk som Fremskridtets Sprog.

Højtyisk lærtes i Skolen og hørtes i Kirken og foran Rettens Skranke. Plattysk mødte Bønderne hos deres Standsfæller i Nabsognene mod Syd; men hvad der særlig har fremmet Grænsesognenes Kendskab til Plattysk er Bøndernes Salg og Transport af Tørv til Slesvig, Husum og Bredsted og Besøg i Værtshusene her. For Gaardmandsdøtrenes Vedkommende maa Syskolerne i Købstæderne betragtes som lignende plattyske Udbredelsescentre.

Det er paa den Maade, at Sprogskiftet — vel for en Del fremskyndet af lignende Motiver og Forhold som i Sydangel — er be-

Dansk Folkesprog med dansk Kirkesprog.	Dansk Folkesprog med afvekslende dansk og tysk Kirkesprog.	Dansk Folkesprog med tysk Kirkesprog.
Blandet dansk og plattysk Folkesprog med tysk Kirkesprog.	Plattysk Folkesprog med tysk Kirkesprog.	Frisisk Folkesprog med tysk Kirkesprog.

Peter Kochs Sprogkort over Sønderjylland (1839).

gyndt i Sognene ved den gamle Sproggrænse Slesvig—Husum. Herfra er Plattysk saa skredet mod Nord — understøttet af plattyske Flankeangreb fra Vest og især fra Øst mod Mellemslesvigs Landsbyer, der ligger i Række tværs over Landet 3: paa smalle Højdedrag med næsten ubeboede isolerede Zoner imellem.

Naar derfor P. Lauridsen i sin Artikel om de slesvigske Sprogforhold skriver: „Mellemslesvigs Afdanskning er sket ikke ved en Berøringsforvandling fra Siden, men fortrinsvis ved en femhundredaarig Tvangsproces fra oven“, vilde maaske følgende Modifikation være at foretrække: En femhundredaarig Tvangsproces fra oven har muliggjort den Berøringsforvandling fra Siden, der førte til Mellemslesvigs sproglige Afdanskning.

Det er altsaa i det væsentlige det samme Billede, som vi mødte i Angel — selvom Sprogskiftet er forløbet meget langsommere i de fattige og af Tidens Strømninger mindre paavirkede mellemslesvigske Hedesogne end i det rige og oplyste Angel, og selvom en forsætlig Afnationalisering ikke kan paavises i Mellemslesvig; thi — modsat Udviklingen i Angel, hvor man bevidst fremskyndede Sprogskiftet, — har Processen i Mellemslesvig ofte mere haft Karakter af noget ubevidst eller af en ved Fortidens danske Undladelsessynder skæbnebestemt Tilskikkelse, som man lydig har bøjet sig for.

Ved Aaret 1800 begyndte altsaa Sprogskiftet i de sydligste dansktalende Sogne ved Slesvig—Husum Vejen. Men endnu omkring 1850 mener Sognepræsten i Svesing, at „omtrent Halvdelen konverserer i det platdanske Sprog“. Ved Aarhundredskiftet kunde de ældste Beboere i Svesing endnu noget Dansk. Meget sigende hedder det i en af Pastor Otzen i Olderup i Aaret 1846 afgivet Beretning, at de ældre Folk taler Dansk med hinanden, men Tysk med Børnene, der uden Undtagelse taler Tysk. Dermed var det danske Folkesprog i den første Række af de mellemslesvigske Sogne dømt til en uafvendelig Undergang og Plattysk i Bevægelse nordpaa.

Karakteristisk Landskab fra Nordstrand.

Kongepisselen fra Houge Hallig.

Med Eksprestog over Hindenburg Dæmningen til Sild.

Stormflod i Vesterland paa Øen Sild.

4. NORDFRISERNES HERKOMST OG HISTORIE.

Det vestslesvigske Kystomraade og Øerne Syd for Statsgrænsen af 1920 kaldes NORDFRISLAND. Fra gammel Tid skelner man mellem Ø f r i s e r n e: Friserne paa de tre Geestøer Sild, Før, Amrum og Klippeøen Helgoland og S t r a n d f r i s e r n e: Friserne paa Fastlandet og Halligerne.

Med Hensyn til Spørgsmaalet om Nordfrisernes Herkomst — et Spørgsmaal, der er af Betydning for Bedømmelsen af deres Sprog — har Forskernes Opfattelse været indbyrdes meget afvigende. Det har nemlig i Tidens Løb været et meget omstridt Spørgsmaal, om Friserne altid har boet her, eller om de stammer fra langt sydligere eller sydvestligere Egne.

Den nyeste og bedste Oversigt over og Kritik af de forskellige Teorier om Nordfrisernes Herkomst giver Peter Jørgensen (1946). Hans Teori om Nordfrisernes Herkomst er følgende: Omkring de første Aarhundreder af vor Tidsregning boede der i Omraaderne fra Rhinmunden mod Sydvest til den cimbriske Halvø mod Nord en Række germanske Stammer, blandt hvilke Friserne var de mest kendte. Sproglig set hørte de til den nord-vestgermanske Sproggren. De nordligste Udløbere af dette Sprogomraade fandtes i det nuværende Nordfrisland. Deres materielle Kultur dannede gennem nordisk Paavirkning en Blanding af vestgermanske og nordiske Elementer. Nogle Aarhundreder efter vor Tidsregnings Begyndelse ophørte den frisiske Bosættelse i Ejdersted, mens derimod Øfriserne bevarede de gamle Bopladser. I de følgende Aarhundreder opstod der paa Grund af omfattende Marskdannelser ved Sydslesvigs Vestkyst store Muligheder for Kolonisation. Nybyggere fra forskellige Egne strømmede til: Danskere fra Geestranden, Ditmarskere fra Omraaderne ved Ejdermunden, men især fremmede Kolonister fra Sydfrisland, der som Mestre i Digebygning og Opdyrkning af Marskegne tog Hovedparten af den nydannede Marsk i Besiddelse. Denne Bosættelse i den

nordfrisiske Marsk fandt Sted i sidste Halvdel af 800-Tallet. De Frisere, der bosatte sig i de tre gamle sydvestslesvigske Herreder, hvor der paa Geestranden opstod et langstrakt dansk-frisisk Blandingsomraade, kaldtes Sysselfrisere eller Frisere under dansk Lov (Jydske Lov) og stod under Hertugen. De Frisere derimod, der var bosatte paa Øerne og i Marsken — Umland kaldet — der strakte sig fra Ejdersted til Egnen Syd for Tønder, kaldtes Frisere under frisisk Lov eller Kongens Frisere. Skønt de var danske Undersaatter og stod direkte under den danske Konge, havde de deres egen Forfatning og Selvfølgelig.

Mens Øfrisierne i det store og hele har formaaet at bevare deres Sprogomraade, har baade Havet og det nedertyske Sprog slaaet dybe Huller i Strandfrisernes Sprogomraade. Hvornaar Sprogskiftet i Ejdersted har fundet Sted, ved vi ikke. Derimod ved vi, at Stormfloden 1634 ødelagde Øen Nordstrand, hvorpaa de overlevende Indbyggere for største Delen flyttede til Før, mens Nedertyskere og Hollændere, der ligesom deres Landsmænd i Asylbyen Frederiksstad hurtigt opgav deres Sprog til Gunst for Plattysken, tog Resterne af den store Ø i Besiddelse. Ogsaa Øen Pelvorm, der forlængst er nedertysktalende, viser kun svage frisiske Spor. Nord for Ejdersted og det dansk-frisisk-nedertyske Mildsted gik Nedertysken ogsaa meget hurtigt over til Angreb, støttet af de plattyske Udstraalingscentrer Husum, Fredsted og senere Læk. Grænsen mellem Dansk og Frisisk har derimod ligget meget fast; men efter at Sprogskiftet fra Dansk til Plattysk har fundet Sted, trænger ogsaa her Nedertysk ind i det gamle frisiske Sprogomraade. Den nuværende yderste Grænse for det Omraade, hvor der paa Fastlandet kan træffes stedfødte frisisktalende Beboere, gaar fra Skovbøl lidt Nord for Husum over Horsted (Hatsted Sogn), Arlevad (Olderup Sogn), Aarshøft (Trelstrup Sogn), langs Vestgrænsen af Fjorde, Hjoldelund og Nr. Haksted Sogne, gennem Enge Læk og Lindholm Sogne. Østen

om Dedsbøl Sogn, gennem Nibøl og Nykirke Sogne og ud ved Rigsgrænsen. Desuden tales der endnu Frisisk paa Halligerne Hooge, Oland, Grøde og Langenæs, samt paa Geestøerne Sild, Før og Amrum. I alt er der næppe 20.000 Mennesker, som har Øfrisisk eller Strandfrisisk til Hussprog.

II. STATISTISK REDEGØRELSE

1. DEN SPROGLIGE UDVIKLING I MELLEMSLESVIG FRA 1880—1937.

Til Belysning af den senere sproglige Udvikling i Mellemslesvig har man et ret stort Materiale i statistisk Form, der er tilvejebragt i Tiden fra 1880 til 1937. Da det paa Grund af Befolkningens Indstilling ikke har været muligt fra dansk Side at fremskaffe et saadant Materiale, har Fremgangsmaaden maattet være den at give en kritisk Fremstilling af de Undersøgelser, der i Løbet af de sidste 60 Aar fra tysk Side er fremkommet til Belysning af dette Spørgsmaal.

Det første Arbejde, der er af Interesse, er ikke af lokal eller statistisk Art; der tænkes her paa de hele det tyske Rige omfattende dialektgeografiske Undersøgelser, som Prof. Wenker i Marburg foretog omkring 1880 paa den Maade, at han fra samtlige Skoler udbad sig en af Børn eller Voksne under Lærerens Ledelse foretagen Oversættelse af 40 højtyske Sætninger til Landsbyens Dialekt. De paa Grundlag af dette Materiale udarbejdede Sprogkort, der forefindes i „Sprachatlas des Deutschen Reiches“ (SA) i Marburg og Berlin, viser en dansk-tysk Sproggrænse, der forløber fra Flensborg til lidt nord for Læk, dog med en dansk Sprogø, der bestaar af 4 Skoledistrikter i Fjorde Sogn. Da Materialet iøvrigt gør et tilforladeligt Indtryk, kan denne Grænse kun forklares paa denne Maade, at det drejer sig om Grænsen mellem dansk og tysk Børnesprog.

Dette viser klart, hvor vigtigt det er, at der lægges Mærke til

Forskellen mellem Børnenes og de Voksnes Sprog, thi Firsernes og Halvfemsernes tyske Børnesprog i den daværende dansktalende Kile Flensborg—Fjorde—Læk er nu blevet det eneherkende eller dog aldeles overvejende Talesprog, som benyttes baade af de nuværende ældre Slægtled og af dets Børn.

Dette maa man huske paa, naar man betragter den ældre Hovedkilde, den flensborgske Dommer J. G. C. Adlers Arbejde (1890): „Die Volkssprache in dem Herzogthum Schleswig“ (Zeitschrift 1891) og H. V. Clausens kritiske Anmeldelse af det i „Sønderjydske Aarbøger“ (1892—1893). Mens Adler skelner mellem dansk-, tysk- og tvesprogede Familier (∴ dansktalende Forældre, der i Hjemmet taler Tysk til Børnene) og paa Grundlag deraf tegner et Sprogkort med St. Vi Sogn som det sydligste danske Sogn, kritiserer H. V. Clausen stærkt denne Fremgangsmaade og slaar Adlers dansk- og tvesprogede Familier sammen, regner det Procenttal, de to Rækker indbefatter for hver By, for den dansktalende Befolknings Procenttal og fremstiller paa den Maade et Kort, der viser den danske Trekant Flensborg—Fjorde—Læk ubeskaaret.

Det følgende statistiske Arbejde er Adlers anden Afhandling: „Die Volkssprache in dem vormaligen Herzogthum Schleswig“ (Zeitschrift 1915), der giver en statistisk Fremstilling af de Resultater, som den i Aaret 1905 afholdte Folke- og Sprogtælling gav. Mens hans første Arbejde fra 1890 beroede paa Meddelelser fra „stedkendte og tilforladelige“ Privatpersoner, hviler Sprogtællingens Resultater paa de talrige Personers egne Opgivelser. Til Trods for at Adler foretrækker denne Fremgangsmaade fremfor en Vurdering ved tredje Person, tilføjer han dog: „Ved denne Tællemaade vil der i de sproglig blandede Omraader paa Grund af den derved uundgaaelige Agitation af politisk og anden Art vel ikke altid kunne regnes med et helt tilforladeligt Resultat“. Dette Forhold bør efter min Mening understreges; thi selvom det i 1905 drejer sig om sognevis Tælling af Enkeltpersoners Sprog, og man

derfor ikke kan drage en direkte Sammenligning med Tællingen af 1890 og den nyeste Hovedkilde (Selk: „Die sprachlichen Verhältnisse im deutsch-dänischen Sprachgebiet südlich der Grenze, Flensburg 1937), hvori der tælles efter Familier, vil der alligevel indirekte kunne paavises Usandsynligheder.

Hvad Selks Arbejde derimod angaar, gør det et særdeles tilforladeligt Indtryk. Selk er gaet metodisk og grundigt til Værks. Som Medhjælper har han overvejende benyttet Skolelærere i de enkelte Landsbyer, hvis Opgivelser han har drøftet med mange andre Hjemmelmænd.

Ved denne systematiske Fremgangsmaade har Selk givet et klart Billede af de nuværende sproglige Forhold og paa Forhaand væbnet sig imod den største Del af den Kritik, som H. V. Clausen i 1892 kunde rette mod Adlers „Sprogblandede Familier“.

I Stedet for en Fremstilling af Udviklingen i de enkelte mellemslesvigske Sogne, maa vi her nøjes med en Oversigt over de danske Procenttal i Mellemslesvig i Tiden fra 1890—1932 f. og en Gengivelse af Sprogkortene fra 1892 og 1932—1936 (Side 626 og 627):

Sogn (naar Sognets Skoledistrikter resp. Kommuner anføres, er Kirkebyen fremhævet).	Adler 1890 (Familier)	H. V. Clausen 1892 (Familier)	Sprogtællingen 1905 (Personer)	Selk 1932 f. (Familier)	
				Alle Familier	De hjem- meværende Familier
I a. Sogne med uddød eller døende dansk Folkesprog					
<i>Fjolde</i>	7,5	41,9	2,2	0,0	0,0
<i>Hjoldelund</i>	15,3	86	1,3	0,0	0,0
{ <i>L. Vi</i>	66,7	67	9,5	{ 2,0	{ -1)
{ <i>St. Vi</i>	81,1	81		{ 4,1	{ -
{ <i>Lyngvraa m. m.</i>	75,0	75		{ 1,8	{ -
{ <i>Skovbøl m. m.</i>	70,7	71		{ 3,8	{ -
{ <i>Sillerup</i>	86,7	87		{ 3,3	{ -
<i>N. Haksted</i>	23,5	87,8	6,6	3,8	-

1) Opgivelse af Antallet af hjemmeh. Familier mangler.

Sogn (naar Sognets Skoledistrikter resp. Kommuner anføres, er Kirkebyen fremhævet).	Adler 1890 (Familier)	H. V. Clausen 1892 (Familier)	Sprogtællingen 1905 (Personer)	Selk 1932 f. (Familier)	
				Alle Familier	De hjem- mehørende Familier
I b. Sogne, hvor Dansk er i Mindretal eller truet.					
<i>Hanved</i> ¹⁾	—	—	—	—	—
<i>Valsbøl</i>	33,3	86	11,1	15,0	19,4
<i>Læk</i> ²⁾	—	—	21,9	15,7	29,2
<i>Nykirke</i>	40,6	44,8	31,3	36,0	—
<i>Redenæs</i>	27,5	34,3	18,9	23,5	19,4
II Helt eller delvis overvej- ende dansktalende Sogne.					
<i>Medelby</i>	76,8	88,8	52,2	46,8	69,3
<i>Ladelund</i>	90,3	95,5	70,8	66,5	83,7
{ <i>Karlum m. m.</i>	66,8	78,5	47,4	52,4	64,3
{ <i>Tinningsted</i>	83,3	94			
{ <i>Klægsbøl</i>	76,5	76	44,4	17,9	11,1
{ <i>Bodsbøl</i>	64,1	65			
<i>Brarup</i>	100 ³⁾	100	74,0	63,4	81,8
<i>Humtrup</i>	100	100	72,9	72,1	87,0
<i>Sønder Løgem</i>	80		59,1	55,3	—
<i>Aventoft</i>	97 ³⁾	97	72,8	66,4	81,0

1) Se: Haandbogen III, 631 f.

2) - : - III, 639 f.

2. DEN SPROGLIGE UDVIKLING I FLENSBORG EFTER 1889.

I Tilslutning hertil skal der gives en kort Fremstilling af den sproglige Udvikling i Byen FLENSBORG efter 1889.

Som paa Adlers og H. V. Clausens Tid gælder det den Dag i Dag, at det for en saa stor Bys Vedkommende er overordentlig vanskeligt at give sikre Talbestemmelser. Man maa ofte holde sig til et mere eller mindre sikkert Skøn.

Et saadant Skøn foretog H. V. Clausen i sine Kommentarer til sit Sønderjyllandskort, der i 1889 udkom som Bilag til „Politiken“; han antager, at der findes 3000 dansktalende Personer i Byen Flensborg. Dette Skøn angribes af Adler, der vil reducere de dansktalende Indbyggeses Tal i Flensborg By til 1000. H. V. Clausen fastholder i 1892 sit Tal og skriver i Haandbogen af 1901: „Af denne bys indbyggere kan 2—3000 antages at have dansk hjemmesprog“.

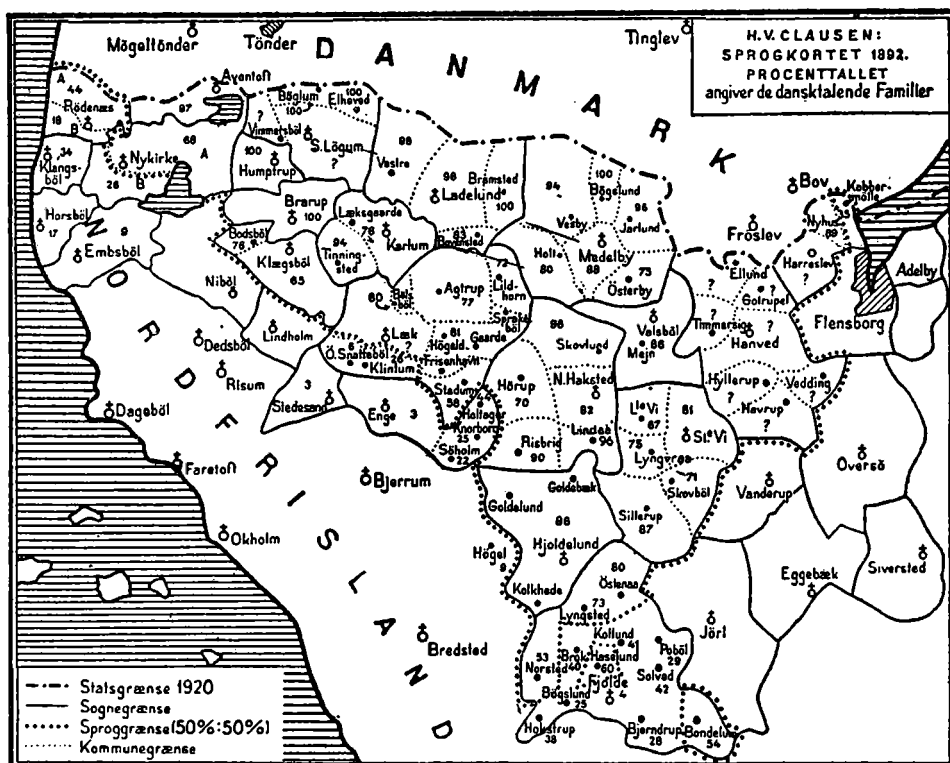
At H. V. Clausen har haft Ret, viser Folketællingerne 1890, 1900, 1905 og 1910, der bringer følgende Tal til Belysning af de sproglige Forhold i Flensborg indenfor disse 20 Aar:

1890	36894	2804 = 7,60 pCt.
1900	48922	3315 = 6,77 pCt.
1905	53771	3576 = 6,65 pCt.
1910	60922	3706 = 6,08 pCt.

At disse Tal i hvert Fald ikke er for høje, fremgaar ogsaa af en Sammenligning med den officielle Statistik over Forældrenes Sprog med deres skolepligtige Børn: I Tidsrummet fra 1904 til 1909 taltes der Tysk af omkring 92 pCt. og Dansk eller begge Sprog af 7 til 8 pCt.

Fra 1910 til 1920 skete der ingen væsentlig Forandring i Forholdene. Efter Begivenhederne i 1920 begynder den danske Procentsats at dale. Denne Nedgang kan vel forklares dels ved dansk Udvandring, dels ved at Eleverne i den danske Privatrealskole (Duborgskolen) ikke er regnet med, hvad der derimod er Tilfældet for den dansksprogede kommunale Folkeskole. Den tyske Statistik over Skolebørnenes Sprog i Hjemmet i Tiden fra 1921 til 1935 viser en tysk Fremgang fra 92,4 til 94,7 pCt. og Tilbagegang for de dansk- og tvesprogede fra 2,8 og 4,5 til 0,9 og 4,2 pCt.

Den samlede Statistik viser altsaa en Stigning fra 92,2 pCt. Familier med rent tysktalende Børn i 1904 til 94,7 pCt. i 1935.

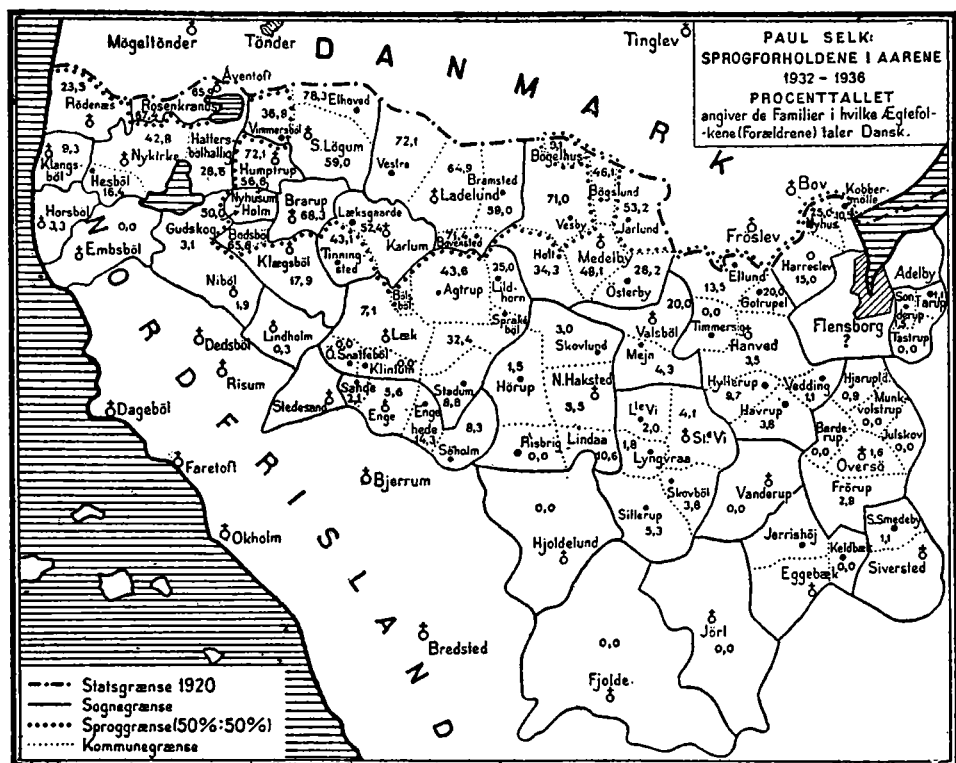

H. V. Clausens Sprogkort fra 1892.

Naar man husker paa, at det danske Procenttal plejer at ligge højere for de Voksnes end for Børnenes Vedkommende, har det danske Sprog efter 1920 trods dansk Udvandring og hæmmet dansk Tilflytning fra Nordslesvig i Grunden holdt sig godt. Vel er der procentuelt en mindre dansk Nedgang paa Grund af Byens Vækst i de sidste 30 Aar, idet det dansktalende Indbyggerantal sikkert som i 1905 vil ligge omkring 3500. Dertil kommer imidlertid en kvalificeret Styrkelse af det danske Sprogs Stilling gennem de danske Mindretalsinstitutioners kulturelle Virke. —

3. DET DANSKE SPROGS NUVÆRENDE GRÆNSE, STYRKEFORHOLD OG FREMTIDSUDSIGTER.

Den nuværende GRÆNSE mellem overvejende dansk- og overvejende tysksproget Omraade gaar fra Statsgrænsen mellem Frøslev og Ellund tværs igennem Medelby Sogn, følger derpaa

Poul Selks Kort over Sprogforholdene i Aarene 1932—1936.

Sydgrænsen af Ladelund Sogn, gennemskærer Karlum og Klægsbøl Sogne, falder derpaa sammen med Brarup og Humtrup Sognes Vestgrænse, skærer Vimmerbøl Kommune ud af S. Løgum Sogn, følger Sydgrænsen af Aventoft Sogn og derpaa Statsgrænsen. Umiddelbart Syd for denne Grænse for overvejende dansk Omgangssprog ligger fra Øst mod Vest Landsbyerne Østerby, Medelby, Holt, Agtrup, Tinningsted, Klægsbøl samt de frisiske Sogne. I disse Landsbyer viser Sprogskiftet et mere fremskredet Trin modsat Landsbyerne og Sognene Nord for „Sproggrænsen“, hvor vi kan iagttage Processens allertidligste Trin. Derved opstaar paa begge Sider af „Sproggrænsen“ et sprogligt „Grænsebælte“ eller „Sproggrænseomraade“.

Hvordan svarer nu Paul Selks „Sproggrænse“ til den efter 1920 fra dansk Side angivne „Sproggrænse“?

Blandt de foretagne Skøn kan nævnes dem, der er foretaget af en dansksindet „Slesviger“ i Aaret 1923, af Marius Kristensen i „Sønderjyllands Historie“ (I. 80 f.) af Bock, af Kretzschmer og af Tage Jessen i en Anmeldelse af Selks Arbejde („Flensborg Avis“ 4. Dec. 1937).

Den Overensstemmelse, der findes mellem den skønsmæssige Sproggrænse fra dansk Side og Selks statistisk underbyggede Sproggrænse, viser tydeligt en fælles Hovedlinje. At der vil kunne findes Enkeltheder, hvorom der vil kunne tvistes, ligger i Sagens Natur og vil være let forstaaeligt, naar vi husker paa, at det drejer sig om sproglige Forhold, der drager Grænselinjer ikke blot gennem Sogne og Landsbyer, men gennem Familiers og Enkeltpersoners sjælelige Indstilling.

Hvad ANTALLET af dansktalende Personer angaar, foreligger fra Tiden omkring 1900 til Nutiden en Række Tal, der dels beror paa en skønsmæssig Beregning og dels skyldes de tyske Folke- og Sprogtællinger.

Hverken Adler eller H. V. Clausen giver i deres Afhandlinger fra omkring 1890 et samlet Persontal, da deres Statistik jo hvilede paa Familiernes og ikke paa Enkeltpersoners Sprog. I „Haandbog i det nordslesvigske Spørgsmaals Historie“ (1901) sætter H. V. Clausen Antallet af dansktalende i hele Mellemslesvig—Flensborg medregnet — til omtrent 16.000. Det Skøn har sikkert svaret ret nøje til Kendsgernerne; thi den officielle tyske Sprogtælling af 1905 har ca. 10.500 dansktalende Personer syd for den nuværende Grænse (helt nøjagtigt kan Tallet ikke opgives, da den nuværende Grænse ikke falder sammen med Hanved og Bovs Sognegrænser), deraf 3576 i Flensborg By, 412 spredt i Angel, og 719 i det frisiske Folkeomraade paa Fastlandet og paa Øerne. Men de mange Unøjagtigheder, som vi med Hensyn til Sprogtællingen af 1905 har paavist, lader os formode, at et betydeligt Antal tvesprogede er talt med som tysksprogede — en Opfattelse, der bestyrkes ved det For-

hold, at Sprogtællingen kun har 15 Personer, der taler begge Sprog.

De nyeste officielle Tal hviler paa Folketællinger fra Aarene 1925 og 1933 og findes gengivet i „Statistik des Deutschen Reiches“, Band 451 (Berlin 1935). I Omraadet „Mellemslesvig“, der i Statistikken omfatter Kredsene Syd-Tønder, Husum, Ejdersted samt Flensborg By- og Landkreds, taltes i 1925 3708 dansktalende og 1291 dansk- og tysktalende Personer, tilsammen ca. 5000 Personer, der helt eller delvis taler Dansk. Ved Folketællingen 1933 er de tilsvarende Tal 2826 og 1301, ialt 4127. Selvom disse Sprogtællinger kun tæller dansk-sprogede tyske Statsborgere (og der skønsomt bør lægges ca. 600 danske Statsborgere til), svarer i hvert Fald det sidste Tal vistnok ikke helt til de foreliggende Forhold.

Dette fremgaar ogsaa paa en vis Maade af Selks Statistik. Hans Materiale viser nemlig, at der i de i den anførte Oversigt nævnte 17 Sogne findes ca. 1200 Familier, hvor Forældrene eller Ægtefolkene taler Dansk indbyrdes, og blandt disse igen 426 Forældrepar, der taler Dansk med Børnene. (Dertil bør lægges de paa et Skøn beroende 15 pCt. indbyrdes dansktalende Ægtepar i Hareslev, hvis Familieantal er 603). Regnet med et Barn pr. Familie vilde alene disse Tal overstige Sprogtællingens Tal paa de dansktalende i 1933 (2826). Da Antallet af dansktalende Børn ifølge Sagens Natur bør forhøjes med nogle Hundrede, og da der bør regnes med en delvis Tilbagevenden til dansk Omgangssprog efter Konfirmationen, nærmer vi os altsaa Sprogtællingens samlede Tal for de dansk- og tvesprogede (4127) alene i det af Selk undersøgte mellemslesvigske Omraade. Men dertil kommer de spredt boende dansktalende udenfor dette Omraade og i Flensborg By, hvor Selk opgiver det danske Sprogelement blandt Skolebørnene til 0,9 + 4,1 pCt. eller 5,1 pCt. Paa Grundlag deraf kan man altsaa anslaa Flensborgs dansk- og tvesprogede Befolkningselement til ca. 3500.

Med temmelig stor Sikkerhed kan man vist derfor sætte det

samlede Antal dansk- og tvesprogede i hele Omraadet Syd for Grænsen til ca. 7000 Personer.

Naar man forsøger at stille det danske Folkesprogs HOROSKOP i de nordlige dansktalende Sogne i Mellemslesvig, bør man være meget varsom. De sidste 140 Aar kunde jo tyde paa, at det danske Sprog i Angel og Mellemslesvig gennem en forkvaklet historisk Udvikling har været og er dømt til en fortsat langsom Udslettelse, en Udvikling, der ikke synes at ville standse, før Sproggrænsen falder sammen med Statsgrænsen ved Skelbækken.

Denne Grænse er nemlig ikke nogen tilfældig Grænse. Allerede rent topografisk set synes den nye Statsgrænse at falde sammen med den, der er sat af Naturen, idet der netop her til begge Sider af Grænsen findes udstrakte, ret ubeboede Hede- og Mosestrækninger og kun faa og lidet benyttede Eng- og Hedeveje, der forbinder Slogs Herred i Nordslesvig og Kærherred i Mellemslesvig. Det var med Rette, H. V. Clausen understregede dette Forhold, da han omkring 1900 opridsede vor nuværende Grænse.

Denne Grænse maa imidlertid heller ikke betragtes som en ren geografisk Grænse; der ligger et meget dybere Skel mellem Mellemslesvig og det danske Nordslesvig — en vigtig Kulturgrænse, der har dannet sig i Tiden efter Reformationen. Nord for Flensborg Fjord og Skelbækken prædikede man næsten udelukkende paa Dansk, i Angel og Mellemslesvig derimod næsten udelukkende paa Tysk, først paa Nedertysk og efter 1650 paa Højtysk. Kun i Mellemslesvigs nordlige Sogne har vi til Tider haft afvekslende dansk og tysk Kirkesprog. Det senere Skolesprog fulgte Kirkesproget. Denne aarhundredgamle Kulturgrænse mellem en Befolkning med et forkvaklet Aandsliv og en Landsdel med en naturlig kulturel Udvikling danner altsaa Grundlaget for den nuværende Statsgrænse ved Skelbækken.

Paa denne Maade opstod der i Mellemslesvig en skæbnesvanger Modsætning mellem det stedgroede danske Folkesprog og det fremmede tyske Skrift- og Kultursprog. Vi har flere Eksempler

Finnat man annen a fenne waghie. oc wer
ham vformd. antigh. it han till hans ok
af ham. oc walt hans wagen. oc toth ham swa
at han ma xi butt math hans koste. nunn for sa
ll them dæte: then th ham rente hwar held han
fæthe the koste butt. oc han lat dem æt ligge
tha at han e hans rans man at the koste. En
kennas hin self with sine egne koste. oc tak af
ter i sin hæth swa sum forre. tha ma xi han
loka ham math rans dela. for thet han hæf self
i hæth. En of hin th rente for all antigh hæst
oc andre koste. th han rente oc fet hin th rent
wath oc kenn sit i hans gath math gotheins wit
ne. tho at hin th rente for antigh hem oc lat lo
pe. oc finn hin th rente æt æt the gothe mæst
witne. th wille at han war rent. tha ma han
math ran dela thet.

Alle koningz in brevi. of the brete til thremax:
tha skule the rente with there eghen h bon
d. oc xi with umbotz man. swa skule oc biskops
mantz brevi. vñ biskops nefing.

Raadhusporten i Rendsborg.

Det danske Forsamlingshus i Valsbøl.

paa, hvorledes Befolkningen led under den og endog gav Udtryk for denne instinktive Uvilje mod det fremmede Kultursprog. Det var først det forbedrede højtyske Skolevæsen, der i Løbet af 1800-Tallet brød denne passive Modstand hos Befolkningen og derved skabte nogle af Forudsætningerne for Sprogskiftet i Mellemslesvig. Selvom den nationale Bevægelse ikke rejste saa voldsomme Bølger som i Angel, saa har den alligevel været medvirkende til at bryde den latente danske Livsvilje i store indifferente mellemslesvigske Befolkningskredse. Ja, selv i de mellemslesvigske Sogne, hvor der efter 1864 fandtes udprægede danske Sympatier og talrige danske Rigsdagsstemmer, viste alligevel den senere Udvikling, at der til en Hævdelse af og til et levende bevidst Forsvar for det danske Sprog kræves to Ting: en levende Forbindelse med Moderlandets Kultur og Aandsliv og en udpræget Vilje til Bevarelse af det danske Sprog.*)

Det er ud fra disse to Synspunkter, at det kulturelle danske Mindretalsarbejde i de overvejende eller delvis dansktalende Sogne i Mellemslesvig bør gøres og er blevet gjort.

Det er „Flensborg Avis“'s store Fortjeneste, at den lige fra sin Begyndelse har forsøgt at skabe og vedligeholde bevidst dansk Kulturinteresse i Mellemslesvig. Efter 1920 har Jessens gamle Blad faaet en Række værdifulde Medhjælpere i Mindretallets andre danske Kulturinstitutioner; der tænkes her paa dansk Menighedsarbejde, dansk Skolevirksomhed — baade gennem Vandrelærernes Pionerarbejde og de smaa danske Mindretalsskoler — og det danske Biblioteksvæsens Bogbiler. Nutidens Radio, der har virket til Gavn for det højtyske Sprog, har samtidig været med til at bryde store Kredses traditionelle sproglige Mindreværdsfølelse overfor deres danske Folkemaal, idet den har givet mange Lejlighed til at

*) At en bevidst dansk Vilje er i Stand til at standse Plattyskens Fremtrængen, har vi set i Landsbyerne Frøslev og Bov, hvis kærnedanske Bønder vægrede sig ved at følge Strømmen og undlod at tale Plattysk til Børnene, skønt dette Sprog ikke var dem ukendt. Det er deres Indsats, der danner Forudsætningen for den nuværende Stats- og Sproggrænse ved Padborg og Krusaa.

overbevise sig om, at deres „Kartoffeldansk“ — som Tyskerne ynder at kalde Mellemslesvigs danske Sprog — sætter dem i Stand til at forstaa det danske Skrift- og Kultursprog. Det danske Kultursprog er paa den Maade en Ven og Beskytter af det danske Folkemaal indenfor det danske Mindretal i Mellemslesvig; men det staar samtidig for de tyskindstillede dansktalende Mellemslesvigere — Sprog og Sindelag falder her som andetsteds i det gamle Hertugdømme ikke sammen — som en værdig Repræsentant for det Folk, som de trods Sprog og Afstamning ikke har villet tilhøre.

Det er Mellemslesvigs tysksindede Flertalsbefolkning, der kommer til at bestemme det danske Sprogs Skæbne; dog kan det danske Mindretal ved at udvise Livsvilje i Form af Trofasthed mod deres Sprog til en vis Grad være i Stand til at forhale Flertalsbefolkningens Sprogskifte. Mindretallets levende Forbindelse med dansk Folkebevidsthed, Nationalitet og Kultur og dets bevidste Hævdelse af det nedarvede Sprog vil trods alt virke som Bølgebryder i Brændingen. Desuden maa det afventes, hvilken udstraaende bevarende Virkning Nordslesvigs sønderjydske Maal og danske Kultursprog bag den politiske Grænses beskyttende Dige vil udøve paa det dansktalende „Forland“ mellem Sprog- og Statsgrænsen; men samtidig maa man huske paa, at Samkvemmet mellem Nord- og Mellemslesvig er blevet meget mindre efter Grænsedragningen og Inflationstiden end tidligere. Af dansksprogede Elementer har Mellemslesvig hovedsagelig faaet nogle „heimat-treue“ hjemmetyske Familier nordfra.

Naar man tager alle disse Forhold i Betragtning, kunde det for en nøgtern Bedømmelse af den tidligere Udvikling og den nuværende Stilling i værste Fald se ud til, at det danske Folkesprog Syd for Statsgrænsen vil være i Stand til at føre en Tilbagetogskamp et godt Stykke ind i 2000-Tallet. Først saa vil Sprog- og Statsgrænse dække hinanden. En derpaa følgende plattysk Invasion i Nordslesvig vil — med en fredelig Udvikling som Forudsætning — være ganske udelukket; derfor borger Nordslesvigs danske Kul-

turarv og bevidste, danske Livsvilje, som i Fællesskab giver sig Udtryk i det harmoniske Samspil mellem dansk Kultursprog og sønderjydske Folkemaal.

Saaledes var Situationen i 1939. Krigen og dens Følger har bevirket, at der nu foreligger to Muligheder for Danmarkens fremtidige Skæbne Syd for Grænsen: Fjernes de landsfremmede Elementer og faar Sydslesvig selv Ret til at bestemme Udviklingen i Landsdelen, kan Danmarken faa en Lejlighed til at vende Tilbage-togslinien til sproglig Fremgang. Sker dette derimod ikke, maa man regne med, at hele det danske Kulturarbejde Syd for Grænsen i Løbet af kortere eller længere Tid vil blive kvalt af østtysk og holstensk Overmagt. Resultatet bliver saa dansk Sprogdød i Sydslesvig før Udgangen af dette Aarhundrede og en forøget Trusel mod vor nuværende Grænse.

III. KORT KARAKTERISTIK AF DE FIRE SPROG SYD FOR SKELBÆKKEN

Efter Gennemgangen af de sproglig-statistiske Forhold Syd for Skelbækken vil det som Afslutning være paa sin Plads at give Læserne en ganske kort Beskrivelse af det danske, det højtyske, det plattyske og det frisiske Sprog.

1. DET DANSKE FOLKEMAAL.

Vi begynder med de stedgroede danske Folkemaal Syd for Grænsen af 1920. Selvom disse er eller har været ret forskellige, maa de betragtes som hørende til den jydsk Gren af de danske Dialekter. Fællesjydske er saaledes Bortfald af udlydende svag Selvlyd, f. Eks. *bach en Kach* (bage en Kage); sydvestjydske er Brug af bestemt Artikel foran Navneord: *æ Mand*, (Manden) og korte Nutidsformer: *frys, tjen* (fryser, tjener). Formen *æ* (jeg), der findes i største Delen af Sønderjylland samt i Thy, gælder ogsaa for de danske Dialekter Syd for Grænsen. Omlyden i Nutids Fortællemaade, f. Eks. *gær, stær, fær* (gaar, staar,

faar), der er sydjydsk og delvis østjydsk, findes ligesom i de andre sydlige sønderjydske Dialekter i endnu flere stærke Udsagnsord. — Der findes altsaa en direkte Sammenhæng mellem de jydsk Maal Syd og Nord for den nye Grænse.

Det danske Folkemaal Syd for Grænsen kan — trods Overgangsformer — inddeles i fire Grupper: Angelsk, Flensborgsk, Sydslesvigsk og Vestslesvigsk. Med de to sidste Betegnelser menes de to ret forskellige Mundarter, der taltes og tales i Mellem-slesvigs sydlige og nordlige Del. Det er disse fire Dialekter, der her skal omtales.

ANGELBOMAALET er meget tidligt blevet gjort til Genstand for en Undersøgelse. Grunden dertil var den overleverede, men ubeviste Antagelse, at de Angler, der sammen med Sakser og Jyder i 400-Tallet erobrede England, oprindeligt havde boet i Angel. Professor *Lachmann* i Kiel (1694—1754) foretog en Undersøgelse af den angel-danske Dialekt for at paavise dens Lighed med Angelsaksisk. Hans Optegnelser, der omfatter en Ordsamling og Tekster, overbeviste ham om, at Angeldansk ikke havde noget med Angelsaksisk at gøre, men at det var en dansk Dialekt. Til samme Resultat kom Keller fra Rudolfsstad, der i Aaret 1824 foretog en Optegnelse af Lignelsen om den fortabte Søn i Tolk Sogns danske Mundart. Alligevel vedblev de uhistoriske Hypoteser om et „saksisk Element“ i Angel og Størstedelen af Jylland at holde sig. Det var først den danske Sprogforsker *Lyngby* (1829—1871), der paa Grundlag af egne Optegnelser og *Hagerups* Afhandling „Om det danske Sprog i Angel“ (1854) paaviste, at der intet var i de sønderjydske Stedmaal, som tydede paa Afstamning fra ikke-nordiske Sprogformer — en Tankegang, som allerede vor store Sprogforsker Rask havde været inde paa; dog havde Rask's Kendskab til Sønderjydsk ikke været saa grundigt, at han havde kunnet føre et virkeligt Bevis.

Samtlige overleverede angeldanske Sprogprøver bevidner klart Angelbomaalets nordiske Karakter; thi de viser: 1) en Række sær-

egne nordiske Ord, f. Eks. *Ba(τ)n* (tysk *Kind*), *Dreng* (t. *Knabe*), *Gris* (t. *Ferkel*), *gyr'* (t. *tun*), *-skov* (t. *Wald*); 2) Bibeholdelse af *gg* i Ord som *hugge: hohg* (t. *hauen*, eng. *hew*), *Egg* (t. *Ei*; eng. *egg* er indkommet fra Nordisk); 3) Bortfald af *j* i Ordenes Begyndelse, f. Eks. *ung, den öngst* (t. *jung*, eng. *young*), *Aar* (t. *Jahr*, eng. *year*); 4) Bortfald af *w* foran *u* eller *o*: *Ulle* — i Marknavne (t. *Wolf*, eng. *wolf*), Ord, *Uer* (t. *Wort*, eng. *word*"); 5) Bortfald af *h* (*ch*) foran *t* (ogsaa i Engelsk, hvor man dog endnu skriver *gt*): *Nat* (t. *Nacht*, eng. *night*), *Dætter* (t. *Tochter*, eng. *daughter*); 6) Endelsen *-(e)r* i Udsagnsordenes Nutidsform (tysk *-e, -st, -t*, o. s. v.); angeldansk *est* og *kat* (er, kan) er derimod gammeldanske Former); 7) Passivdannelse paa *-s*, der mangler paa Tysk, f. Eks. *gjøs* (sml. *gøres*); 8) Ordføjningen, hvor Tysk (og Frisisk) modsat Dansk (og Engelsk) sætter Udsagnsleddet sidst i Bisætningen.

Dernæst lægger vi Mærke til et Par sønderjydske Ejendommeligheder: 1) Omlyden i nogle Udsagnsords Nutidsformer, f. Eks. *søver, kommer, hær, slær, stær, gær, fæ* (sover, kommer, har, slaar, staar, gaar, faar); disse Omlydsformer, der ogsaa findes i Norsk og Islandsk, træffes med Undtagelse af de tre sidstnævnte Former kun i Sønderjydske, og der især i de sydlige Dialekter, og de forekommer allerede i Flensborg-Haandskriftet af Jydske Lov og i St. Knuds Gildeskraa. 2) Formen *æ* (jeg), der findes i største Delen af Sønderjylland — samt i Thy — gælder ogsaa for de danske Dialekter Syd for Grænsen. 3) Det samme gælder den sønderjydske og sydøstjydske Brug af bestemt Artikel foran Navneord: *æ Mand* (Manden). 4) Ord som *Koffer, Affel-, piffer, griffer* (Kobber, Abild-, piber, griber), der findes Syd for Linien Tønder-Aabenraa, og Ord som *griif, Skif* (gribe, Skib), der findes Syd for Ribe-Koldinglinien, viser en speciel sønderjydske Udvikling, der ikke har noget med den tilsvarende højtyske (sml. *greifen, Schiff*) at gøre, da Højtysken jo hører hjemme i Mellem- og Sydtyskland; dertil kommer, at det sydligste danske Folkemaal, Fjorde-Maalet

ved Husum, viser *griib* og *Sjeb*, og at de plattyske Nabodialekter har *gripen* og *Schip*. — Nævnes bør her ogsaa Ordet *ven*, der ikke stammer fra tysk *wenn* (naar), men er opstaaet ved Forkortning af et ægte nordisk Ord (*hwænnær* eller *hwinnær*); ogsaa *vu* (*vorde*) er af dansk Oprindelse, modsat Skriftsprogets *blive*.

Fremdeles er der i Angelbomaalet — saavel som i de andre sønderjydske Dialekter — bevaret en Del gamle nordiske Ord, der er forsvundet i Rigsmaalet eller kun bruges i højtideligt Sprog; f. Eks. *Braa* (Tagskæg), *Hærde* (æ *Hær*: Skulder, smlgn. hærdebred), *kvovne* (kvæles), *Mahj* (Made, Eng), *Vrå* (Krog); smlg. ogsaa Ordene *meül*, *möl* (meget).

Angelbomaalet er altsaa en jydsk, nærmere bestemt en sønderjydsk Dialekt, men har ligesom Sundeved- og Alsingmaalet — ifølge Hagerup — „noget mere jævnt løbende eller syngende ved sig end Nørrejydsk“, et Tonefald, der nærmer Østslesvigsk til Ødialekterne.

Nedertyske Laaneord, som f. Eks. *vergi* (tilgive), *Versüegels* (Fristelse), *frern* (æde), *volfejl* (billigt), *aaber* (men), *wiel* (fordi), berøver ligesaalidt Angelbomaalet dets danske Karakter som de mange gamle og nye Laaneord i det danske Skriftsprog. — Det var derfor med Rette, at Hagerup afviste de tyske Embedsmænds Dom, der stemplede Angelbomaalet som „Rabendänisch, eine entsetzlich corrumpierte Sprache, ein höchst wortarmes Patois“. — Tværtimod, det danske Angelbomaal beholdt lige til sin Død sit nordiske Karakterpræg, og Folkemalets historiske Lidelsesvej fra Slien til Flensborgfjord bærer i sit Nederlag Vidnesbyrd om dansk Sejghed.

Om FLENSBORGS DANSKE BYMAAL i de sidste Aarhundreder ved vi intet udover Gengivelsen af Fiskerkonernes Raab med *lawend Tåsk* (levende Torsk — slesvigske Provindsialefterretninger 1864, p. 614.—), hvor Ordet *lawend* viser en Lydudvikling, som vi ogsaa finder i danske Laaneord i Byens Plattysk (f. Eks. *vraulich*, vrøvlet, *Traueln*, Trævler), og som minder om Ud-

viklingen i Aabenraas danske Bymaal, hvor *ev*, *ov*, *øv* og *av* udtales som *aw* (*au*). Ifølge Meddelelse fra Magister Bjerrum mindes en i Engelsby ved Flensborg i Aaret 1847 født Mand Konernes Raab og fortæller derom: *Væn di gik mæ Tåsk å Ga i æ Staj, så prål di: Vil I ha lawen Tåsk?* Den typiske *aw*-Forbindelse viste sig ogsaa i *Raw* (Ræv), *Braw* (Brev), *skraw* (skrev), *Lawerda* (Lørdag). Dog vover Optegneren ikke at drage større Slutninger om Flensborgs gamle Bymaal paa Grundlag af det stærkt begrænsede og usikre Materiale. — Den danske Dialekt, der nu høres i Flensborg, er vistnok uden Undtagelse nordslesvigske Folkemaal.

SYDSLESVIGSK — nærmere betegnet Maalet i Fjorde Sogn Øst for Husum — er blevet grundigt undersøgt af danske Sprog-mænd (i 1857 af Prof. Lyngby, i 1889 af Mag. P. K. Thorsen og i nyere Tid af Dr. Mar. Kristensen og Dr. A. Bjerrum). De har fastslaaet følgende typiske Træk for Fjoldemaalet:

1) Overgang fra *kj* til *tj*, *skj* og *stj* til *sj* samt *gj* og *dj* til *j*: *tjær*, *sjeb*, *sjæl*, *jæs*, *jyb* (Kær, Skib, stjæle, Gæs, dyb). Denne Overgang findes ogsaa paa Sydøerne og i Skaane og antages ogsaa at have præget Dialekterne mod Syd langs med Husum-Slesvig Vejen og mod Øst mod Angelbo-Dialekten samt maaske i Svans. De Stednavneundersøgelser, der for Tiden foretages, vil give Svaret paa Spørgsmaalet om den sydslesvigske Dialekts gamle Omraade.

2) Modsat Vestslesvigske *skif*, *dyf* (Skib, dyb) har Fjoldemaallet ligesom visse Dialekter i Vendsyssel og Nordøstskaane udlydende — *b* (eller *p*).

3) Sammen med Maalene i Angel og paa Als har Sydslesvigske Tvetydning af langt *e* og *ø* til *ie* og *yø*, f. Eks. *bien* (Ben), *bryø* (Brød), men desuden — ligesom vistnok i Sydangel — ogsaa langt *o* og *å* til *uo* og *oa*, f. Eks. *kuo*, *noal*, (Ko, Naal), og langt *i*, *y* og *u* i Udlyd til *æj*, *øj* og *ou*, f. Eks. *næj*, *bøj*, *tou-* (ni, By, Talordet 2 i Neutrum). Noget tilsvarende findes kun i Nørrejylland.

4) Bevarelsen af Lydforbindelserne *ks* og *rv*, f. Eks *aks* (Aks), *ærvæl* (Arveøl) er ret enestaaende i danske Maal.

5) Det samme gælder Bevarelsen af Tal- og Personbøjning i nogle Udsagnsord, f. Eks. *han æ: die ee* (han: de er) og *han gær: di goa* (han: de gaar): *æ skal: do skat* (jeg: du skal) og *æ gik: do gikst: vi ging* (jeg: du, vi gik). Mens vi skal til Bornholm eller Østskaane for at finde Forskellen mellem Verbernes En- og Fler-talsbøjning bevaret, er Bevarelsen af Personbøjningen ogsaa ret almindelig mod Nord og Øst for Fjordeomraadet.

Mens saaledes Sydslesvigsk ved Siden af Ligheden med Vestslesvigsk og Angelsk ejer en Del Træk, der viser Forbindelsen med Østdansk, hører VESTSLESVIGSK nøje sammen med de vestslesvigske Dialekter mellem Grænsen og Ribe og med Vestjydsk længere Nord paa. Yderst mod Vest i Aventoft Sogn træffer Stødgrænsen, der begynder Nord for Haderslev ved Lille Bælt, det frisiske Sprogomraade. Dette Stød er maske Aarsagen til det saakaldte „Klusilspring“, ɔ: Udviklingen af et *k* (*g*) eller *tj* (*dj*) i Ord som *muges, gridjes* (Mus, Gris). Den øvrige Del af det Mellemslesvigske kender ligesom det Østslesvigske ikke Stødet, men derimod en musikalsk Akcent, der bliver stærkere og stærkere, jo længere man kommer mod Øst.

Hvad Lydforholdene angaar, kan følgende Træk nævnes:

1) Ligesom i Nordslesvig har vi rene Selvlyde, der næsten altid falder sammen med Skriftsprogets; nogle faa Undtagelser er *a* og *y* i Stedet for *å* og *øj* i „Haand“ og „Øje“. Modsat Nørrejydskens *æ* og *a* i „Drøm“, *øm*, *tør*, „Dør“ o. s. v. har vi i Sønderjylland Nord og Syd for Grænsen *ö*.

2) Formerne *taf, tafær, bach, bacher* (tabe, taber, bage, bager) findes ligeledes paa begge Sider af Grænsen, mens Sydslesvigsk som nævnt har *b* for *f*.

3) Der findes i Vestslesvigsk som i Vestjydsk *å* for *a* i nogle stærke Udsagnsords Fortidsformer, f. Eks. *stål, hjålp* (stjal, hjalp).

Typisk Bondegaard fra Nibøl-Eggen.

Parti fra Grænsen ved Rudbøl.

Udsigt over Flensborg Fjord ved Østerskoven.

Ryde Sø ved Lyksborg.

Vestslesvigsk staar altsaa i en organisk Forbindelse med Dialekterne Nord for Skelbækken. —

2. HØJTYSK.

I hvor høj Grad det danske Sprog formaar eller har formaaet at indvirke paa H ø j t y s k e n i et danskstalende Omraade er blevet paavist baade af danske og tyske Forskere. Saaledes har Nic. Andersen paavist, hvorledes det højtyske Sprog, saaledes som det omkring 1900 taltes af et mindre Antal Borgere og enkelte Storbønder i Nordslesvig, var fyldt med ejendommelige danske Flexioner og Ord, Konstruktioner og Talemaader, f. Eks. *Ich bin zu Alters gewesen* (jeg har været til Alters), Udeladelse af Konjunktiv og Sammenfald af *zu* og *und* til *und* (*at* og *og* lyder jo ens paa Dansk): *Ich hatte bös bei und kriegten Sie wach*. Ogsaa Højtysken i Flensborg i de mindre dannede Klasser har været vidt berygtet. Paa lignende Maade ligger Forholdene hos Angels og Mellemslesvigs jævne Befolkning, hvis højtyske Talesprog ikke altid kan siges at være i Overensstemmelse med Skolens korrekte Højtysk.

3. PLATTYSK.

Maaske i endnu højere Grad skinner det danske Sproggrundlag igennem i det p l a t t y s k e Talesprog i Mellemslesvig og Angel — et Fænomen, som er blevet udførligt behandlet i min Afhandling „Niederdeutsch auf dänischem Substrat“. Undersøgelserne gik ud paa at give en Besvarelse paa de to Spørgsmaal om den danske Indflydelse paa det tillærte Plattysk i Angel og Mellemslesvig og om Plattyskens Herkomst i disse Egne.

Hvad det første Spørgsmaal angaar, bør man vise Varsomhed; thi ægte Nedertysk viser for flere Ords Vedkommende større Lighed med Dansk end med Højtysk, f. Eks. *Huus, Been, Breef, Bloot, Piil, min, din, op, håpen, äten, drinken*. Dansk Indvirkning viser derimod følgende Fænomener:

1) Udtalen af *s* som skarpt og ustemt — modsat det bløde, stemte tyske *s*; dog foreligger her en Mulighed for en parallel Udvikling af *g* til *ch* og stemt *s* til ustemt *s*;

2) Bøjningsformer og Ordføjning som f. Eks. *dor löppt'n* (der løber den, ɔ: Hunden), der paa rigtig Plattysk hedder *dor löppt he* (der løber han); *dat weer em* (det var ham) i Stedet for det ægte *he weer dat* (han var det) og *dat is mi* (det er mig) i Stedet for *ik bün dat* (jeg er det); Sættningen af *to* og Genitiv: *to Foots* (til Fods), *to Holts* (til Skovs), *to Stads* (jydsk *te Stajs*), *to Wågs* (til Vogns), hvor ægte Plattysk har Dativ og derfor mangler det udlydende *s*; Vendinger som *dat gloof ik nuch* (det tror jeg nok), *ik mutt nu af Stä* (jeg maa nu afsted); Sammenfald af det bestemte Kendeords Akkusativ med Nominativ: *ik hef de Hund sehn* (jydsk: *æ har sen æ Hund*), hvor holstensk Plattysk har *den Hund* ;

3) Ordstillingen i følgende Sætninger, der er optegnet i det samlede mellemslesvigske Omraade mellem Danevirke og den nuværende Sproggrænse: I Søvested ved Slesvig: *dat is nich lich un spälen Buur, un dat is nich lich un wän arbeitslos* (det er ikke let at spille Bonde, og det er ikke let at være arbejdsløs); Ørsted i Svesing-Sogn: *dat is bäder und frågen* (det er bedre at spørge); Olderup: *du mus jä hen un helpen em* (du maa jo hen og hjælpe ham); Nordsted i Fjolde Sogn: *dat is en böse een un kâmen mit torech* (det er en slem en at komme til Rette med); Hjoldelund: *das is nich so lich un överföhren en Brandstifter* (det er ikke saa let at overbevise en Brandstifter); dertil føjes et Eksempel fra Selks Sprogprøve fra Karlum: *de is nich un kriegen weg mehr* (de er ikke til at faa væk mere). Fælles for alle disse Infinitivkonstruktioner er deres danske Ordstilling og deres Forveksling af dansk og *at*, der som nævnt falder sammen til *å* og derfor overalt oversættes med *un*. I Stedet for at sige *un spälen Buur* (at spille Bonde) siger Holsteneren *Buur to spälen*;

4) Laaneord som f. Eks. *en bollen Finger* (bulden), *Brott* (Brod), *füken* (fyge), *Sneefük*, *Mattpås*, *Neek*, *Nist* (Gnist, jydsk: *Nist*) *Stakkel*, *Süssel*, *süsseln*, *Trün* (Tryne), *Traueln* og *wraulich* mod Syd og *Tröueln* og *wröulich* mod Nord (Trævler,

vrøvlet), *Ünk*, *öm*, samt Dyrebetegnelserne *Gessling* eller *Gössling*, *Katkelling*, *Pissmüern* og *Pinswün* eller Plantenavne som *Schreppen*, *Burren* eller *Purren* og *Dunhåmer*;

5) Ordsprog og Fingerrim, f. Eks. *Jakob Loi kömmt* (som paa Sønderjydsk er „*Jakob Løj*“ en Personifikation for Dovenskab; Fjorde: *Dummeldött*, *Slikkebött*, *lange Mann*, *stak Johann*, *lüdje Peter Fährmann* eller *anne Enn* (smlg. Fjorde-Dansk iflg. Lyngbys Optegnelser: *dom'ldöt*, *slekböt*, *lång man*, *stakjehan* (stak = kort), *lil Per ve æe æn*).

Sammenligner vi det plattyske Holsten med et dybt nedertysk „Sproghav“, som vi finder fortsat i Omraadet mellem Ejderen og Sli-Danevirke — kun i Svans findes der „Sandrevler“ og Syd for Danevirke dybtliggende „Grunde“ — kan vi sammenligne det „til-lærte“ Plattysk i Angel og Mellemslesvig med et nedertysk „Vadehav“, hvis ringe „Dybde“ minder om det danske „Fastland“, der engang har ligget her.

Hvad det andet Problem: Spørgsmaalet om Plattyskens Herkomst i Mellemslesvig og Angel angaar, kan dette besvares ved at betragte følgende Forhold:

1) Nord for Sli-Danevirke hedder det *wi*, *ji*, *se hebben* (vi, I, de har), mens vi Syd for denne Linje har de holstenske Former *wi*, *ji*, *se hebbt*;

2) i Sprogskifteomraadet har vi Formerne *wesen* eller *ween* (været) modsat det sydlige *west*;

3) Formerne *bin*, *sind*, *willen* og *wüllen* modsat *bün*, *sünd*, *wüllen* i de sydlige Dialekter;

4) Flertalsformer som *Böme*, *Bläder*, *Räder* eller *Röder* (Træer, Blade, Hjul) modsat de sydlige Former *Böm*, *Blä*, *Rö*;

5) Udsagnsordenes Fortidsdannelse paa *-er*, *-e*, *-et* eller *-t* modsat Bortfaldet af Endelsen i ægte Plattysk;

6) Udtalen af *g* i Forlyd som *ch*, f. Eks. *chut* (god), *chrot* (stor).

Selvom Plattysken i Mellemslesvig — modsat Plattysken i An-

gel — mod Vest og Syd viser fremtrængende sydlige Former indenfor de 6 nævnte Kategorier, viser den alligevel, at Sprogskiftet i Mellemslesvig ligesom i Angel ikke er sket ved en Fremtrængen af de holstensk-sydslesvigske Bondesprog Syd for Sli-Danevirke, men at det danner en historisk Proces, der har sin Oprindelse i selve Sprogskifteomraadets Byer, idet ovennævnte Dialektejendommeligheder kun kan forklares udfra en af middelnedertysk Skrift- og Kultursprog præget Bydialekt. Det er altsaa først og fremmest Byerne Husum, Bredsted, Slesvig og Flensborg, der har været de sproglige Udbredelsescentre for Kendskabet til Plattysken i Mellemslesvig. Interessant er en fra Syd mod Nord gaaende skarp Dialektlinje, der viser, at Gøsherrederne har faaet Plattysken fra Vest, mens det øvrige Omraade har faaet det fra Øst; omkring Læk brydes Strømmene. Der tænkes her paa Forskellen mellem de østlige Former *ji* (eller mod Nord *i*), *ju* (I, Jer) og de frisisk paa-virkede vestlige Former, *jim*, *jem*, *jernge* og paa *wesen* (været) mod Øst og *ween* mod Vest.

For nogle af de nævnte Momenters Vedkommende bør sikkert ogsaa den højtyske Paavirkning tages i Betragtning som en Faktor, der har virket bevarende paa de nedertyske Former, der viste den største Lighed med de tilsvarende højtyske. Ogsaa højtyske Laaneord er trængt ind i Plattysken, f. Eks. *Kirch* (nedertysk *Kark*), *Brust* (nt. *Bost*), *Wuch* (nt. *Wäk*, Uge).

Plattyskens Karakter bekræfter Angelboens kendte Udsagn fra Sprogskiftets Tid: „*Wi hem sonst Dänsk wesen, men nu siin wi Düdsch bläwen*“; thi det plattyske Sprog i Mellemslesvig er ligesom i Angel en „tillært“ og af sin „jydske Arvesygdom“ præget plattysk Dialekt — en nedertysk Podekvist paa dansk Sprogstamme.

4. DET FRISISKE FOLKESPROG.

Nordfrislands gamle Folkesprog hører — som vi har set — til den nord-vestgermanske eller den engelsk-frisiske Sproggren, som skiller sig tydeligt ud fra Tysk saavel som fra Nordisk. Man

kan nævne følgende Skelnemærker: Engelsk og Frisisk mangler fra gammel Tid Stedordet *sig*; han hedder *he* — *him* (højtysk er — *ihm*, nedertysk *he* — *em*, nordisk *han* — *ham*); ogsaa paa flere andre Punkter er de personlige Stedord afvigende. Desuden har Engelsk og Frisisk tidligt Overgangen fra *k* til *tj* foran *e* og *i* (eng. *church*, Nibøl *tsørk* Kirke) og Overgangen fra *ø* og *y* til *e* og *i* (eng. *feet*, Nibøl *fæt* Fødder), mens Dansk og Plattysk beholder *ø* og *y*. Desuden har Øfrisisk en Del særlige Træk fælles med Oldengelsk.

Som nævnt skelner vi i Nordfrisisk mellem Øfrisisk og Strandfrisisk. Hvad Øfrisernes *Maal* angaar, kan der paavises stor Lighed mellem de frisiske Dialekter paa Føer og Amrum, hvorimod Sildingmaalet viser nært Slægtskab med Maalet paa Klippeøen Helgoland, der ligger uden for det egentlige Nordfrisland. I Ordforraadet viser Sildringmaalet stærk Paavirkning af sønderjydsk Folkemaal. — **S t r a n d f r i s i s k** har omfattet syv Dialekter, hvoraf dog flere er uddøde. Forskellen mellem dem har dog ikke været større, end at man har kunnet forstaa hinanden indbyrdes. Derimod har Øfriserne og Strandfriserne ikke let ved at forstaa hinandens Maal. De nordlige Fastlandsmaal viser stærk dansk Paavirkning, de sydligere tillige plattysk Paavirkning.

Hverken Øfrisisk eller Strandfrisisk har haft noget Skriftsprog, ej heller har Nordfriserne i Sønderjylland haft nogen boglig Forbindelse med Vestfriserne i Holland. Dog findes der en Del Litteratur i de forskellige nordfrisiske Dialekter.

Vi har nu givet en kort Skildring af de fire Maal, der tales mellem Flensborg Fjord og Ejderen. Vi har lært de danske Dialekter i Angel og Mellemslesvig at kende som ægte nordiske Maal. Deres Vigen beror ikke paa deres Mindreværd som Folkesprog i Sammenligning med Plattysk — dette viser Udfaldet af den paa lige Vilkaar førte Kamp mellem Dansk og Frisisk —, men paa de i Indledningen paaviste historiske Forhold, der skabte Forudsætningen

for et Sprogskifte Nord for Danevirke. „Leddet var af Lave“, derfor kunde Danevirke ikke holde Stand mod Naboens begunstige Sprog og overlegne Kanoner. Men alligevel kæmpede det jydsk Sprog og den danske Soldat en ærefuld om end haabløs Kamp om den gamle Vold.

Folkemaalets og Landsoldatens Tilbagetog fra Danevirke til Flensborg bærer i deres Nederlag Vidnesbyrd om dansk Sejghed.

EFTERSKRIFT:

Efter at Indsamlingen af Materialet til ovenstaaende sprogstatistiske Statusopgørelse var afsluttet, har store verdenshistoriske Begivenheder fundet Sted. Krigen fra 1939—1945 har med sin Grænsespærring og haarde Indgriben i mange Forhold umuliggjort en Videreføring af Førkrigsundersøgelsen. Dog tør man sikkert med Bestemthed hævde, at disse fem til seks Krigsaar med Hensyn til Sprogskifteprocessen i Mellemslesvig ikke har virket i dansk Favør.

I samme Retning peger desværre ogsaa den for dansk Sprog og Kultur saa skæbnesvangre Invasion og Infiltration af aggressive Østprøjsere i Sydslesvig, — en Udvikling, der kan blive en dødelig Fare for vor nuværende Grænses Sikkerhed. I hvor høj Grad dette vil blive Tilfældet, beror paa de Afgørelser, den kommende Fredskonference vil træffe angaaende Omraaderne mellem Skelbækken og Danevirke.

Gennem et halvt Aartusinde har dansk Uforstand og tysk Paa-gaaenhed — som indledende nævnt — ledet den folkelige og sproglige Udvikling Syd for Skelbækken i forkerte Baner. Staar vi nu ved et af Historiens Vendepunkter, der for disse Egne kan føre til en „Strømkæntring“ — folkeligt og sprogligt set? Kan man haabe paa en Bevarelse af det truede sproglige „Forland“ Syd for Statsgrænsens „Dige“ af 1920 og paa en sproglig og sindelagsmæssig Genvinding af vort „nationale Vadehav“ mellem Flensborg Fjord og Danevirke? Hvis de historiske Afgørelser, der nu skal træffes, skaber Mulighed for en saadan Udvikling, vil de kommende 100

Aar give Svar paa dette Spørgsmaal. Fjerner Sejrherrene de landsfremmede Elementer fra Sydslesvig og giver de gamle danske Landsdele et mere eller mindre begrænset Selvstyre, vil der blive Mulighed for en ærlig folkelig Styrkeprøve mellem de to Sprog og Kulturer. Saa vil Fremtiden vise, om de fortyskede Sydslesvigeres Børn og Børnebørn til sin Tid vil kunne finde tilbage til deres Forfædres Sprog og Hjemland. Faar Sydslesvig ikke denne Frihed til Selvbesindelse og Selvbestemmelse, er Udslættelse af dansk Kultur og Sprog Syd for Grænsen af 1920 en Kendsgerning indenfor et Tidsrum af kortere Varighed end tidligere ventet.

LITERATUR.

Ovennævnte Fremstilling bygger paa mine Afhandlinger om: Niederdeutsch auf dänischem Substrat; Studien zur Dialektgeographie Südostschleswigs (Universitetsjubilæets danske Samfund Nr. 299 og Deutsche Dialektgeographie Bd. 34 — København — Marburg 1933); Fra Flensborg Fjord til Ejderen (Haderslev-Samfundets Aarsskrift 1934); Flensborg-Sproget (Sønderj. Maanedsskrift 1935); Sproget i Angel (Sønderj. Maanedsskrift 1937); Mittelniederdeutsch und Plattdeutsch im ehemaligen dänischen Herzogtum Sleswig; Studien zur Beleuchtung des Sprachwechsels in Angeln und Mittelschleswig (Vid. Selsk.s hist. fil. Medd. XXXI. Nr. 1.) og Mellemslesvigs Sprogforhold (i Franz v. Jessen: Haandbog i det slesvigske Spørgsmaals Historie 1900—1937, III Bd.) og den især i sidstnævnte Afhandling anførte Literatur.

Til Afsnittene om det frisiske Sprog og dels Historie er benyttet Marius Kristensen (Sønd. Hist. I, 101 ff) og Peter Jørgensen (Hist. fil. Medd. XXX. Nr. 5).

Læsere, der ønsker nærmere statistiske Oplysninger ang. Sprogskiftets Forløb og nuværende Stilling i Mellemslesvig, henvises til min udførlige Afhandling i Franz v. Jessens Haandbog, samt den nyeste Undersøgelse, der er foretaget af den danske Lærer Stenz (Sønd. Aarb. 1947).

Konst. Boock

Kristian Hald:

STEDNAVNE I SYDSLESVIG

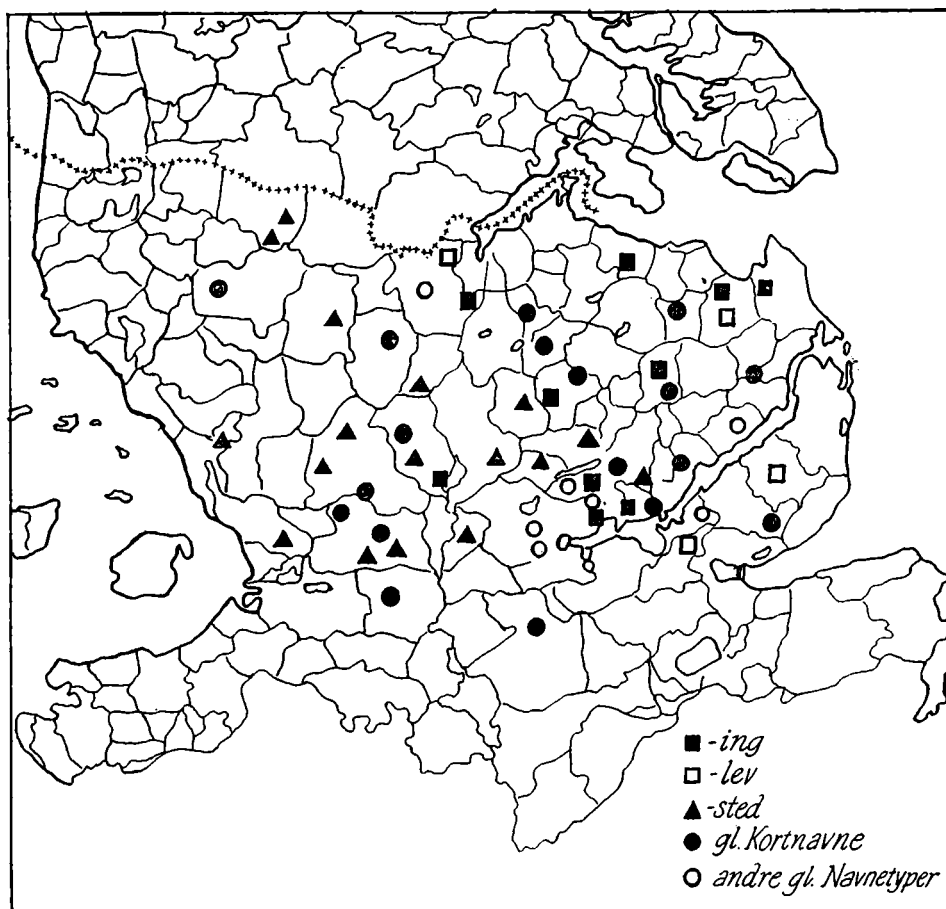

Stednavne, som vi træffer dem paa moderne Kort og i gamle Dokumenter, genspejler væsentlige Træk af Folkets og Sprogets Skæbne gennem Aarhundreder eller Aartusinder. Selv om vi ikke ad anden Vej vidste, at England engang havde været beboet af keltiske Folk, eller at Island var blevet koloniseret fra Norge, vilde Sprogforskeren kunne fastslaa disse Kendsgerninger allerede ved en temmelig flygtig Betragtning af de paagældende Landes Stednavne. Særlig vigtige Kilder til ældre Tiders Sprogforhold bliver Navnene i en Egn som Sydslesvig, hvor flere Nationaliteter fra gammel Tid har kæmpet om Herredømmet, og hvor den skriftlige Overlevering — bortset fra faa og ofte dunkle Runeindskrifter — begynder forholdsvis sent.

Stednavnene kaster desuden Lys over selve Bebyggelsens Udvikling gennem Tiderne og giver paa dette Omraade et vigtigt Supplement til de Slutninger, Arkæologerne drager udfra Oldfundene. Det har nemlig vist sig, at de forskellige Stednavnetyper til-

hører forskellige Tidsrum, og at det er muligt i grove Træk at opstille de vigtigste af dem i et kronologisk System, selv om der endnu hersker Usikkerhed paa adskillige Punkter, især med Hensyn til Navnenes absolutte Datering.

Nogle af de ældste danske Landsbynavne findes blandt Navnene paa *-ing*. Typen rækker tilbage til de første Aarhundreder af vor Tidsregning, men iøvrigt har den været produktiv hos de forskellige germanske Folk Aarhundreder igennem, bl. a. var den meget yndet af de Angler og Sakser, der i det 5. Aarhundrede begyndte Erobringen af Britannien. Størstedelen af Navnene paa *-ing* er gamle Stammenavne eller Indbyggernavne, der først efterhaanden er gaaet over til at bruges som Bebyggelsesnavne. I Norden maa Forleddene antages at være gamle Betegnelser for Terrænforhold, Dyre- og Planteverden etc., men derimod aldrig Mands- eller Kvindenavne, og derved er de nordiske *ing*-Navne forskellige fra de vestgermanske, der i stor Udstrækning er Afledninger af Personnavne. I de danske Egne af Sydslesvig er *ing*-Navnene ikke særlig talrige, en halv Snes Stykker ialt, hvoraf Hovedparten ligger i Angel; derimod mangler de helt i Svans. Et enkelt af Navnene, *Holming* i Havetoft Sogn, er ganske ungt, idet Byen skrives Holm endnu i det 17. Aarhundrede, og *Bøglund* i Sønder-Løgum Sogn, i det 15. Aarhundrede skrevet Bolinge, er maaske et oprindeligt Fællesnavn, der betyder „Bøgekrat“. Blandt de øvrige er *Hynding* og *Gelting* afledt af henholdsvis Hund og Galt. Det sidste er mærkeligt ved at være et gammelt Bygdenavn, der i Kong Valdemars Jordebog omfatter et stort Omraade i det østlige Angel. Et Landsbynavn med Dyrenavn som første Led har vi maaske ogsaa i *Bjørning*. I Nutiden er det Navn paa et Stykke Agerjord Nord for Grumtoft Kirke i Angel, hvor der skal være en Gravplads fra hedensk Tid, men det er en nærliggende Tanke, at vi her har bevaret det oprindelige Navn paa Byen selv, som først i Vikingetiden kan have faaet sit nuværende Navn. Bjørning er en Sideform til det nordslesvigske Bjærning, idet begge Navne

Det ældste danske Navnelag.

Trofaste Danske i Flensborg samlet til Møde i »Flensborghus«.

Børnene er glade for at kunne faa dansk Læsning i »Flensborghus« Læsesal.

En stille Stund i Udlånsværelset paa Flensborghus, hvor der som oftest er stort Rykind.

indeholder Ordet Bjørn. *Lipping* i Esgrus Sogn er vel et gammelt Navn paa *Lipping Aa*; samme Navn forekom i Middelalderen som Flodnavn i Leicestershire i England. *Vedding* Sydvest for Flensborg har Navn af de store Mosestrækninger ved Byen. Første Led er et Ord for „Sump“ eller „Fugtighed“, der er afledt af samme Rod som vort Vand, gammeldansk *watn*. *Fysing* indeholder vistnok et gammelt Navn paa *Fysing Aa*, beslægtet med Ordet *fuse* i Betydningen „vælde frem“; Vanddragsnavne afledt af samme Ordstamme forekommer over hele Norden. Om Oprindelsen til Navne som *Vinding*, *Brekling* og det forsvundne *Spenting* i Bøl Sogn kan man kun have usikre Formodninger; *Brekling* er iøvrigt samme Navn som *Breklum*, der skrives *Breklinge* og lignende i Middelalderen.

Sammen med *-ing* plejer man at nævne *-um*, opstaaet af gammelt *-heim*, der er samme Ord som vort „Hjem“, som Repræsentant for de ældste Navnetyper, men det er tvivlsomt, om *um*-Navne af den Oprindelse overhovedet forekommer i det danske Sydslesvig. Endelsen er i Nutiden faldet sammen med en anden af vidt forskellig Oprindelse, den gamle Bøjningsendelse i Hensynsfald Flertal, der bl. a. bruges i Forbindelse med bestemte Præpositioner, og som i Oldsproget endte paa *-um*. Det er denne Bøjningsendelse, vi har i et Navn som *Husum*, hvis oprindelige Betydning er „ved Husene“, og Sandsynligheden taler for, at *-um* i danske Stednavne i Sydslesvig altid er af denne Oprindelse. Flere af Navnene betegner ganske smaa Lokalteter, f. Eks. *Rojum* og *Sigum* i Angel, og er Marknavne, der først i nyere Tid er gaaet over til at bruges som Bebyggelsesnavne. Gamle er derimod Navnene paa de store Sognebyer *Karlum* og *Løgum* i Kær Herred. Det første er vistnok, som den svenske Sprogforsker Elof Hellquist har ment, Hensynsfald Flertal af Ordet *Karl*; jfr. *Burkal* i Slogs Herred, der i Middelalderen hedder *Burkarl*. *Løgum* indeholder, ligesom de nordslesvigske *Løgum*'er, det gamle Ord *Løg*, der betyder „Vaskevand“, som er bevaret i Ordet *Lørdag*; i Stednavne sigter det til Terrænets fugtige

Beskaffenhed. Et af de mest interessante Navne af Typen er iøvrigt det nuværende *Svesing*, der i Slesvigbispens Jordebog af 1462 hedder *Swesum*. Det ser ud til at være sammentrukket af et ældre **Swehusum* paa samme Maade som det nordsjællandske *Søsum* er sammentrukket af **Søhusum*, og første Led er sikkert Folkenavnet *Sveer*. Navnet bliver derved et Vidnesbyrd om en gammel svensk Bosættelse i disse Egne, og denne Bosættelse har sikkert fundet Sted i Vikingetiden. At *Husum* og de med *-husum* sammensatte Navne hører hjemme i denne Periode fremgaar af de talrige nordiske Navne af samme Oprindelse, der findes i Danelagen (nu skrevet *Howsham* o. lign.).

Til en noget senere Periode end de ældste *ing*-Navne hører Navnene paa *-lev*. Ordet, der findes i alle de germanske Sprog i Betydningen „Arv“, „Efterladenskab“, betyder i Stednavne „(efter)ladt Gods, Arvegods“ og ikke, som man undertiden har ment, „overladt Gods“, „Embedsgods“. Forleddene er Navnene paa de Mænd, der engang har ejet de paagældende Landsbyer og ladet dem gaa i Arv til deres Efterkommere. Personnavnene, vi træffer i Forbindelse med *-lev*, er for en stor Del de samme, som kendes hos de germanske Folk i Folkevandringstiden, og man har deraf draget den Slutning, at *lev*-Navnene stort set maa tilhøre denne Periode. At de er ældre end Vikingetiden fremgaar af, at vi aldrig træffer dem blandt de talrige nordiske Navne i Danelagen og Normandiet. De sydslesvigske Eksempler er iøvrigt faa. Der findes et enkelt *lev*-Navn i Angel, *Tolslev* i Esgrus S, to i Svans, *Maaslev* og Sognavnet *Kosel*, hvor den oprindelige Endelse er blevet afslebet i nyere Tid. Desuden *Harreslev* ved Flensborg og et forsvundet *Aderslev* paa Grænsen mellem Bargum og Engum Sogne. *Tolslev* er sammensat med *Tholf*, en sammentrukket Form af det velkendte Mandsnavn *Thorolf*; et Par af de andre synes at indeholde Personnavne, der allerede var gaaet af Brug i Oldtiden. De sydslesvigske *lev*-Navne maa betragtes som de yderste Udløbere af en Navnetype, der har sit Udbredelsescentrum paa de dan-

Denma Epal in frantze
Procurator Cosene

In illa eade villa sue cor mansi et
quib mansi dat in mo plice

Mosunde

Ibi sue cor mansi et ibi dat in mo plice

oveseln

Ibi sue cor mansi et ibi dat in mo
plice

John et Fredericuburg

Ibi sue cor mansi quib dat in mo plice

Hemeluelde

Ibi sue cor mansi quib dat in mo
plice

Ornd

Ibi sue cor mansi quib tuo duos volue
colom in villa et dat et quib cor
mot aue filios qor olt om quard
luedorp et in qd dat late ut duo

Side of Slesvigbispens Jordebog 1462 (Rigsarkivet).

ske Øer. Om de er bragt til Sønderjylland gennem en krigersk Ekspansion, der efter nogles Mening staar i Forbindelse med selve Danerrigets Opstaaen, eller om fredelige Handelsforbindelser og Kulturstrømninger har bragt dem med sig, er foreløbig et aabent Spørgsmaal.

Langt stærkere repræsenteret, især i Midtlandet, er den anden Hovedtype af Folkevandringstidens Navne, S sammensætningerne paa *-sted*. I Sydvestslesvig er det dog vanskeligt at trække en skarp Grænse mellem de gamle danske Navne med denne Endelse og de yngre tyske paa *-stedt*, der slutter sig nær til de holstenske stedt-Navne. Særlig blandt S sammensætningerne paa *-ingsted(t)*, en Endelse der ogsaa i Holsten er meget hyppig, er der flere, som kan formodes at være af tysk Oprindelse. Navnene paa *-sted* sammensættes baade med Personnavne og Fællesnavne, og det er ikke altid let at afgøre, til hvilken Kategori Forleddet hører i de enkelte Tilfælde, f. Eks. i Navne som *Bredsted* og *Langsted*. Sikre Personnavne af gammel Type indgaar i Navne som *Boversted*, *Siversted* og *Sølversted*. Derimod er det berømte *Isted*, som Syslet har Navn efter, sammensat med et Fællesnavn, et gammelt Ord for Taks, der paa Oldnordisk hedder *yr*, men som paa Gammeldansk vilde have en Form med *i*. Takstræet, der nu er saa godt som uddødt paa dansk Omraade, spillede en stor Rolle i Oldtiden; det var et helligt Træ, og dets Ved anvendtes til Buer og Redskaber. I *Farensted* er Forleddet ogsaa et Fællesnavn, et Ord **farn*, der er beslægtet med Udsagnsordet *fare* og betyder „Overfartssted“. Byen har faaet Navn efter den vigtige Passage over Vedelbækken ved Vedel-spang, paa den ældgamle Vej fra Flensborg til Mysunde. Ordet indgaar ogsaa i andre nordiske Stednavne. Hvad *-sted* fra først af betyder er ikke helt klart. Jöran Sahlgren har hævdet, at Navnene minder om primitiv Kvægavl, og at Endelsen oprindelig betyder „Malkeplads“. I enkelte Navne, f. Eks. i *Mildsted*, der er sammensat med Aanavnet *Milde*, er Endelsen ikke det almindelige *Sted*, men et Ord *Stad*, der betyder „Landingsplads“.

Navnene paa -ing, -lev og -sted er ikke de eneste, der tilhører det gamle Navnelag fra før Vikingetiden. Der findes adskillige andre meget gamle Stednavne, men da de optræder isoleret eller tilhører Typer med faa Eksempler, er det vanskeligt at give en tilnærmelsesvis sikker Datering af dem. I Angel er der saaledes en lille Gruppe af Navne, der i Nutiden ender paa -t: *Store* og *Lille Solt*, *Løjt* (i Havetoft Sogn og ved Sønder Brarup), *Drylt* og *Røst*. De tilhører en Type, der strækker sig op langs Jyllands Østkyst indtil Randersegnen med enkelte Udløbere til det vestlige Fyn. Forleddene er vistnok gamle Betegnelser for Terrænforhold eller Bevoksning, men de er næsten alle vanskelige at tyde, og Navnene maa antages at være overordentlig gamle. Det samme gælder den lille Gruppe af Navne i Sydangel, der i Middelalderen endte paa -nit(h): *Bjerent*, *Borne* og *Moldened*, hvor det dog er uklart, hvad Endelsen betyder.

Noget af det ældste Navnestof maa utvivlsomt søges blandt de saakaldte Kortnavne dvs. usammensatte Navne, men det er langt fra alle herhen hørende Navne, der er særlig gamle. Navne som *Tved*, *Ryde*, *Holm*, *Bjerre* og andre bestaar af Ord, der har levet i Sproget gennem meget lange Tidsrum og tildels er i Brug endnu, og det er meget muligt, at saadanne Navne først er givet i Løbet af Middelalderen. De virkelig gamle Navne indenfor denne Gruppe maa først og fremmest søges blandt dem, der allerede var ophørt at være Fællesnavne, da vore ældste skrevne Kilder blev til. Saadanne Navne er f. Eks. Sognavnet *Læk*, muligvis et oprindeligt Aanavn, og *Tolk*, der ser ud til at være det gamle Navn paa den udtørrede Tolk Sø. Gamle er sikkert ogsaa Sognavnet *Fjorde* og de med -fjorde sammensatte Navne: *Arnfjorde*, *Højfjorde* og *Ostenfeld* (1352 skrevet *Ostenfiold*). Vi har en lille Gruppe af ganske tilsvarende Navne paa Laaland: *Fjælde*, *Døllefjælde* og *Højfjælde*, et Forhold, der vidner om en ældgammel kulturel Forbindelse mellem Sydøerne og det sydlige Slesvig. Ogsaa det langt mod Syd liggende *Krop* er formodentlig et Kortnavn af dansk Op-

rindelse. I Skaane har vi Kropp som Sognavn, og i Värmland forekommer et usammensat Kroppa. Navnene bør maaske sammenstilles med det svenske Dialektord *kroppa*, der betyder „Klump, Forhøjning“.

Til de usammensatte Navne hører ogsaa nogle gamle Landskabsnavne og andre større Naturnavne, bl. a. *Angel*, der nævnes allerede i første Halvdel af det 8. Aarhundrede hos den engelske Kirkehistoriker Beda. *Angel* er en Afledning af Stammen i det oldnordiske Tillægsord öngr „snæver“ og er vistnok det gamle Navn paa Slien. Fra Norge ved vi, at oprindelige Fjordnavne, f. Eks. Hardanger, i senere Tid er blevet til Bygdenavne. Det yngre Navn paa Fjorden, *Slien*, som iøvrigt ikke er helt ungt, da det indgaar i Navnet Slesvig, som kan føres tilbage til Begyndelsen af det 9. Aarhundrede, er ogsaa et usammensat Navn. Det hedder paa Gammeldansk Slæ og er en Sideform til det oldnordiske Ord sly, der betyder „slimede Vandplanter“, og det danske Sli, der bruges om forskellige Strandvækster. Den oprindelige Betydning er „Slim“ eller „Dynd“, og Slien har maaske oprindelig kun været Navn paa den inderste Del af Fjorden. Det er interessant, at et Flodnavn af samme Oprindelse forekommer paa gammelt engelsk Omraade i England, hvor det indgaar som første Led i Bynavnet Sleaford i Lincolnshire. Maaske er det et Navn, som Anglerne har bragt med sig fra Fastlandet, da de udvandrede til Britannien. Usammensat er ogsaa Aaenavnet *Milde*, der kunde gaa tilbage til et urnordisk *Meldion, en Afledning af det gammeldanske Ord miald „Grus“, der indgaar i det nordslesvigske Mjolden og det nørrejyske Asmild.

I Herredsnavnene *Nørre* og *Sønder Gøs*, der ofte fejlagtigt er blevet sammenstillet med Ordet *Geest*, Betegnelse for det højereliggende, tørre Land i Modsætning til Marsken, bør man vist ikke søge noget egentligt Landskabsnavn. Det sandsynligste er, at der i disse Navne indgaar et gammeldansk *gø, der er det nordiske Sidestykke til det tyske Gau og det oldengelske gé, som vi blandt

andet har i Navnet paa det bekendte Grevskab Surrey. Surrey betyder oprindelig blot „det sydlige Omraade“ ligesom det *Søndergø, der ligger til Grund for Sønder Gøs Herred. At de gamle Betegnelser i Forbindelse med Herred fik tilføjet Ejefaldsmærket -s svarer til, at det hedder Horns Herred, af et oprindeligt Horn, og Ods Herred, oprindelig Od(de).

En af de mest udbredte Typer er Navnene paa -torp, et Ord der i Stednavne betyder „Udflytterby“ eller „-gaard“. Særlig hyppige er de i Angel — men Undtagelse af Egnene langs Slien — og i de tilstødende Egne af Midtlandet, især Ugle Herred. I Angel er der ikke mindre end ni Sognavne, en Fjerdedel af det samlede Antal, med denne Endelse. De ældste af de sønderjyske Torper gaar sikkert tilbage til Aarhundrederne før Vikingetiden, selv om de fleste tilhører denne Periode. At de er ældre her end i den øvrige Del af det danske Omraade, fremgaar af, at vi aldrig finder Torpnavne, der er sammensat med bibelske Personnavne, f. Eks. Jens eller Peter, eller andre Navne af nyere Oprindelse. I den øvrige Del af Landet er det ret almindeligt at træffe Navne paa -torp med disse Forled, og saadanne Navne kan altsaa først være givet efter Kristendommens Indførelse. I sønderjyske Torpnavne er der ogsaa bevaret gamle Bøjningsformer. I *Bjerrup* i Fjolde Sogn, samme Navn som det nordslesvigske Bjerndrup, har vi saaledes den oprindelige Ejeform Biarnar af Mandsnavnet Bjørn; de fleste Steder hedder det Bjørnstrup med den yngre Ejeform Bjørns. Desuden er de sønderjyske Torper tit store Byer, der har givet Navn til Sogne og Herreder (i Sydslesvig *Strukstrup*), ellers er det gennemgaaende smaa Bebyggelser. Forleddene er undertiden Ord for Terrænforhold, f. Eks. Ordet Sø i *Sørup* og Sten i *Stenderup*, men hyppigere Personnavne. Adskillige af disse er velkendt fra Runeindskrifter eller litterære Kilder fra Middelalderen. *Gottorp* og *Gottrup(-elle)* indeholder saaledes Mandsnavnet Goti, *Savstrup* Saxi og *Ulstrup* det meget almindelige Ulf. Andre er derimod sammensat med Personnavne, der ellers ikke er overleveret, men nogle af

dem har Paralleler i andre germanske Sprog; f. Eks. indeholder *Vippetorp* i Gelting Sogn et gammeldansk Personnavn *Wippi, der maa være samme Navn som det oldengelske Wippa.

Blandt de Navne, som med Sikkerhed kan henføres til Vikingetiden og den ældre Middelalder, spiller Navnene paa *-by* en vigtig Rolle. Nogle af dem har naturbetegnende Forled, f. Eks. det flere Steder forekommende *Skovby*, mens andre er sammensat med forskellige Fællesnavne eller Tillægsord. Herredsnavnet *Husby* betegner en By, der var Sæde for en kongelig eller biskoppelig Lensmand, og Sognavnet *Adelby* er et gammel Fællesnavn, der betyder „Moderby“ (i Modsætning til Udflytterbyerne). Navnet er antagelig først givet, efter at den gamle Sogneby var nedlagt, saa kun Kirken og Præstegaarden stod tilbage, og Jorden delt mellem de udflyttede Torper. Størst Interesse knytter sig dog til de Navne paa *-by*, der har et Personnavn som Forled, en Type, der navnlig findes i Sognene paa begge Sider af Slien, stort set i de Egne, hvor Torperne mangler. Vi træffer her Navne som *Aageby*, *Brodersby*, *Gundeby*, *Ketelsby*, *Tumby* etc., sammensat med almindelige gammeldanske Mandsnavne som Aki, Brothir, Gunni, Kætil og Tumi, mens andre, f. Eks. *Kriseby* og *Siseby* i Svans, indeholder ukendte Personnavne. At Typen ikke udelukkende tilhører Vikingetiden, men maa have været produktiv længere ned i Tiden, fremgaar af et Navn som *Janneby* i Jørl Sogn, der synes at indeholde Mandsnavnet Janne, en nedertysk eller frisisk Form af Johannes. Navne af Typen Personnavn + by mangler i Størstedelen af det danske Omraade. Udenfor Sydslesvig findes den paa Langeland, Laaland, navnlig omkring Rødby Fjord, samt i Barse Herred, den sydligste Egn af Sjælland. Den er desuden udbredt i visse Egne af Sverige, særlig de uppsvenske Landskaber, og man har derfor sat dens Forekomst i Sydslesvig og de danske Østersøegne i Forbindelse med det svenske Herredømme i Hedeby i Vikingetiden. Mere sandsynligt er det vistnok, at Skikken at sammensætte *-by* med Personnavne er kommet til Hedebyegnene fra Danelagen, hvor Navne af denne

Norgthofherde		
Berendorp		
St	Peter tomess	vins
St	Evelde albert	ij me
St	James petress	vins
St	Jyne petress	ij me
St	Marten udeess	vins
St	Zubi hmitelss	des
St	Zubi bundess	vins
	Waltke lundeess	vins
Bandelum		
St	Peter uypenss	ij me
St	laurentz petress	june
fulde		
St	Peter uenss	vins
	James boness	june
St	Nice boness	vins
Buxlund		
St	Zubi tamess	ij me
St	laure gudess	ij me
St	Anne boress	ij me
Stelstort		
St	Jens petress	june
Horstorp		
St	James hmedelss	des
St	Omucke uypenss	ij me
St	Hms ich petress	ij me
	Zah laure chge	des
Brakelund		
St	Jens andress	vins
Norstede		

Side af Jønsborgske Lensregnskaber, 1483. (Rigsarkivet).

Vandreklit paa Sild.

Stormflod i Vesterland paa Sild.

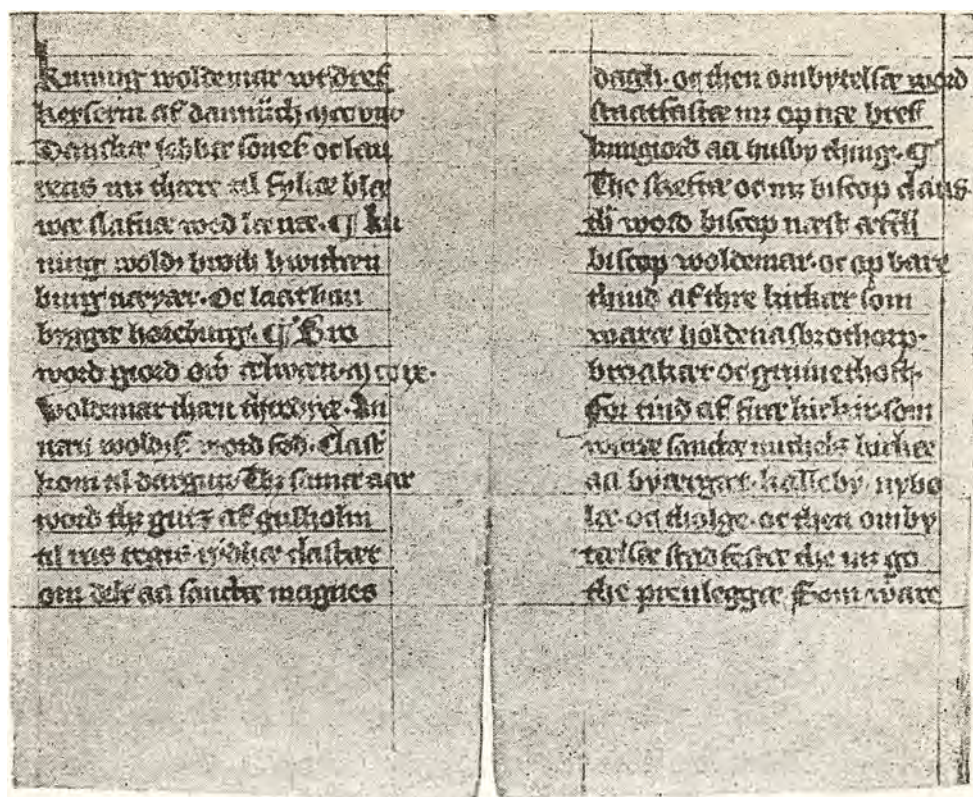
Type er meget almindelige (Grimsby f. Eks.), hvilket sikkert hænger nøje sammen med Vikingesamfundets Struktur. Forbindelsen mellem Danelagen og Moderlandet er nok for en væsentlig Del gaaet over Hedeby, saa det er meget naturligt, at netop de sydslesvigske Egne er paavirket af Vikingebygdernes Navneskik. Fra Sydslesvig kan Typen have bredt sig langs den gamle Handelsvej gennem Østersøen og videre til de uppsvenske Landskaber, hvor disse Navne gennemgaaende kunde se ud til at have et yngre Præg end i Danmark. De svenske Vikinger i Hedeby har højst sandsynligt fra først af spillet en vigtig Rolle som Formidlere af Navneskikken.

En anden Vikingetidsendelse, der er temmelig udbredt i Sydslesvig, er *-toft*, der ogsaa er almindelig blandt Nordboerne i England, hvor den dog gennemgaaende synes at være noget yngre end *-by*. De fleste af Navnene paa *-toft* er sammensat med Personnavne, Sognavnet *Grumtoft* med det gammeldanske Mandsnavn *Grumi*, der ogsaa indgaar i *Grumby*, og *Avntoft* formodentlig med et Mandsnavn, der genfindes i det nordslesvigske *Avnbøl*. I *Esper-toft* og *Terkelstoft* er Forleddene de almindelige Mandsnavne *Æsbiorn* og *Thorkil*. Nogle af Navnene stammer fra kristen Tid, f. Eks. *Bistoft*, der i Kong Valdemars Jordebog skrives *byscopstoft* og altsaa engang maa have været *Bispegods*.

Navnene paa *-bøl* maa derimod i det store og hele være yngre end Vikingetiden. I Danelagen er Endelsen kun kendt fra et enkelt Navn, *Newball* i Lincolnshire, samme Navn som det almindelige danske *Nybbøl*, der ogsaa forekommer i Sydslesvig. Nogle af *bøl*-Navnene har stedbeteegnende Ord som Forled, f. Eks. *Maasbøl* i Angel, der indeholder Ordet *Mose*. Den nuværende Form skyldes maaske Paavirkning fra Nedertysk, idet det danske Ord er laant til Nedertysk i Formen *Maas*. I de fleste Tilfælde er Forleddene dog Personnavne. *Dyttebøl* i Gelting Sogn er samme Navn som det nordslesvigske *Dybbøl*, der i middelalderlige Kilder skrives *Duttebul*, og første Led er vistnok et gammelt Tilnavn, der ogsaa fore-

kommer i Norge; i *Skardebøl* i Kær Herred indgaar Mandsnavnet Skarthi. I enkelte Tilfælde er -bøl blevet sammenblandet med -by i nyere Tid. *Troelsby* ved Flensborg hed saaledes oprindelig Truwelsbul og er sammensat med det gammeldanske Mandsnavn Throgils. At nogle af Navnene maa stamme fra en senere Periode af Middelalderen fremgaar af, at de indeholder yngre, uoprindelige Bøjningsformer. *Bondesbøl*, der er sammensat med Mandsnavnet Bonde, vilde have Formen *Bondebøl, hvis det stammede fra den tidlige Middelalder, og paa samme Maade skulde det hedde *Attebøl og ikke *Adsbøl* (15. Aarh. Attesbull); jævnfør Navnene Bonderup og Atterup andre Steder i Landet. Formerne Bondes- og Attes- er Ejeformer, der først er opstaaet i forholdsvis sen Tid. Bøl er iøvrigt nær beslægtet med Ordet Bol, der oprindelig betyder „Gaard“, og er en Afledning af Udsagnsordet bo; som Regel betegner det ret smaa Bebyggelser. Navnene er jævnt fordelt over Angel, hvor mange af dem maa være gaaet til Grunde i Tidens Løb, idet vi tit finder -bøl i Marknavne paa Steder, hvor der tidligere har ligget en Bebyggelse. I Midtlandet hører de navnlig hjemme i Grænseegnene mod Friserne.

Gennemgaaende yngre end Vikingetiden er sikkert ogsaa Navnene paa -mark, og ligesom Bøl-Navnene er de fleste sammensat med Personnavne. *Esmark*, der 1352 hedder Eschilsmark, kommer af Mandsnavnet Eskil, *Runmark* af det gammeldanske Runi, og det forvundne *Benediktsmark* ved Kappel er sammensat med Helgen-navnet Benedictus. Det er altsaa et Navn, der maa stamme fra kristen Tid. *Kølsmark* i Læk Sogn, der 1462 skreves Keruelsmarke, er interessant ved at være sammensat med et Personnavn Kiarval, der er laant fra Irsk i Vikingetiden; Saxo har det som Navn paa en irsk Høvding i Formen Kervillus, og Navnet indgaar i et Gaardnavn paa Island, hvor man har optaget mange keltiske Personnavne. Det bekendte *Sankelmark* er ogsaa blevet tolket af et Personnavn, men de gamle Skriveformer tyder paa, at Sankel- er sammentrukket af et ældre *Sandkule-. *Vindemark* i Svans er ligesom

2 Sider af den danske Oversættelse af Rydaarbogen fra omkring 1400. Afsnittet indeholder Udtag af et Brev fra Aaret 1209, et af de ældste Dokumenter, hvori der forekommer sydslesvigske Landsbynavne. (Det kgl. Bibliotek).

Vindeby et Vidnesbyrd om gammel, slavisk Bosættelse paa nordisk Omraade, idet første Led er den gamle Form af Folkenavnet Vender; Vindeby forekommer iøvrigt flere Steder i det sydlige Danmark. I Mølmark i Angel (1499 Moggemark) indgaar Tillægsordet møgel „stor“, og et terrænbetegnende Forled har vi sikkert i Navnet *Hemmelmark* eller *Himmelmark* i Svans. Første Ord ser ud til at være et Ord, der betyder „Sten“ eller „Bakke“, en Sideform til det oldnordiske hömul- i Sættelsen hömulgryti „Smaasten“ og det middelhøjtyske hamel „Klippe“. Mark synes ikke i disse Stednavne at betyde „dyrket Jord“ som i moderne Tid, men har vistnok bevaret den gamle Betydning „Skov“ eller „Ødemark“, som Ordet har i svenske Stednavne. Det stemmer godt med, at de allerfleste Navne paa -mark ligger i de udprægede

Skovegne i Angel og Svans; kun nogle faa hører hjemme i Midtlandet.

Som man kunde vente i et Omraade, hvor store Strækninger i Middelalderen og langt ned i nyere Tid var skovklædte, spiller Ord for Skovbevoksning i det hele en stor Rolle i Navneforraadet. Selve Ordet *Skov* indgaar i et enkelt gammelt Landsbynavn i Angel, *Rylskov*, og i nogle Navne i Midtlandet: *Tornskov*, *Julskov*, *Lyrskov* m. fl.; det sidstnævnte Navn maa sammenstilles med det gammelsvenske Fællesnavn *liurskogher*, der synes at betyde „udtyndet Skov“ ell. lign. Det gamle Ord *Ved*, der ofte brugtes om større Skovstrækninger, forekommer som Efterled i Navnene *Hanved* og *Lindved*. De almindeligste Betegnelser for Skov i sydslesvigske Stednavne er imidlertid Ordene *Lund* og *Holt*, der som Regel bruges om Krat og Smaaskove. I Midtlandet forekommer *Holt* navnlig mod Øst, hvor det slutter sig til de angelske Navne paa *-holt*, der alle findes i Syd- og Midtangel. Forleddene er ofte Navne paa Dyr og Fugle: *Svinholt*, *Ravnholt* (to Steder i Angel), *Arnholt* (Arn i Stednavne er den sønderjyske Form af Ørn); sjældnere indgaar et Personnavn som i *Popholt*. Navne paa *-lund* forekommer af og til i Angel, men er navnlig almindelige i Kær og Sønder Gøs Herreder. Gennemgaaende gør de Indtryk af at være noget ældre end Navnene paa *-holt*, hvad der stemmer med, at *Lund* i Modsætning til *Holt* er et ret hyppigt Element i Stednavne i Danelagen. Adskillige af dem er sammensat med middelalderlige Personnavne, f. Eks. *Hatlund* i Angel med Mandsnavnet *Hatti*.

De forskellige Ord, der betyder Rydning, er derimod mærkeligt nok ikke særlig stærkt repræsenterede. *Tved* forekommer enkelte Gange, bl. a. usammensat i Adelby Sogn ved Flensborg, og *-rød* nogle Gange i det sydlige Angel, hvor det er sammensat med Personnavne. Som Eksempler kan nævnes *Vogsrød*, der skrives *Wogensroth* i 1499 og er sammensat med Mandsnavnet *Waghn*, og *Paverød*, der maa stamme fra kristen Tid, idet første Led er Ordet *Pave* brugt i Betydningen „Præst“ (maaske som Tilnavn). Navne

som *Stenfeld* og *Notfeld* har intet at gøre med det tyske *Feld*, men ender i Middelalderen paa *-fællæ* og indeholder et gammelt Ord, der er beslægtet med Udsagnsordet *fælde* og betyder „Sted, hvor Træerne er fældet“. I Sverige bruges Ordet i den specielle Betydning „Sted, hvor Skoven er ryddet ved Afbrænding“, og de danske Navne kan være et Vidnesbyrd om samme Dyrkningsmetode, det saakaldte Svedjebrug.

Foruden Skovnavnene findes der en lang Række oprindelige Naturnavne, der er gaaet over til Bebyggelsesnavne, S sammensætninger paa *-aa*, *-bæk*, *-høj*, *-kær*, *-vig*, *-vraa* og flere. De er yderst vanskelige at datere, men de betegner gennemgaaende smaa Bebyggelser, og de maa være forholdsvis unge. En Undtagelse danner de talrige Navne paa *-næs* i Angel og Svans, blandt hvilke vi finder adskilligt gammelt Navnestof. Et af de mest interessante er det forsvundne *Rinkenæs* i Svans, samme Navn som *Rinkenæs* paa Sunderved. Forleddet er et Ord, der paa Oldnordisk hedder *rekkr* og betyder „Mand, Krieger“, men som paa Gammeldansk vilde have Formen **rink*, og Navnet hører sikkert hjemme i Vikingetiden. Et Sidestykke til det har vi formodentlig i *Holdnæs*, Navn paa den nordlige Spids af Angel, der ligger lige overfor det sundvedske *Rinkenæs*. *Holdnæs* hed i Middelalderen *Haldenæs* og kan komme af det oldnordiske Ord *höldr* (paa Gammeldansk **hald*), der betyder „Odelsbonde“ el. lign. Samme Ord indgaar i et nordisk Navn i Danelagen, *Holderness* i East Riding af Yorkshire. Formelt er der dog ogsaa Mulighed for, at Forleddet kan være Mandsnavnet *Halfdan*, der allerede i det 12. Aarhundrede kan faa Formen *Halden*. Flere andre Navne paa *-næs* er sammensat med sikre Personnavne, *Grimsnæs* med Mandsnavnet *Grim*, *Ulsnæs* med *Ulf* og det forsvundne *Fughælsnæs* (saaledes Kong Valdemars Jordebog) med Mandsnavnet *Fughl*. Meget gamle er sikkert nogle *Næsnavne* fra Svans: *Nonæs*, *Olpenæs* og *Vabs* (1382 *Wopense*; 1462 *Wapenisse*), men Oprindelsen til disse Navne er uvis. Forleddet i *Ol-*

penæs er maaske beslægtet med et Led *wulpa-*, der forekommer i flamske Stednavne.

Navnetypernes geografiske Udbredelse er allerede omtalt under Gennemgangen af de enkelte Efterled. Sammenfattende kan det siges, at de ældste Navnetyper i Angel især findes i det sydvestlige Hjørne, og de faa gamle Navne i Svans (bortset fra Næsene) findes ogsaa i den sydvestlige Del af dette Landskab. Det er altsaa Egnene omkring den inderste Del af Slien, der i Oldtiden har været Centrum for Landsbybosættelsen, et Resultat, der stemmer godt med den store Rolle Slien fra de ældste Tider har spillet for Samfærdselen. Noget egenligt Sammenfald mellem Herrederne og de ældste Bygder kan ikke konstateres, hvorimod to af de gamle Bygder, der paa Grundlag af Stednavnene lader sig udskille inde i Midtlandet, nogenlunde falder sammen med Vis og Kær Herreder. Den tredje store Bygd i Fjordeomraadet gaar derimod paa tværs af Herredsgrænserne. Ogsaa med Hensyn til Bebyggelsen i Slutningen af Middelalderen og den nyere Tid — altsaa efter den Periode, hvori de Navne blev givet, der nu er omtalt — er der en afgørende Forskel mellem Angel og Midtlandet. I det sidstnævnte Omraade dannes der kun meget faa nye Bebyggelser, før Udskiftningen og Udflytningen sætter ind i Slutningen af det 18. Aarhundrede og efterhaanden forandrer Landskabets og Bebyggelsens Karakter. I Angel fortsættes Middelalderens Skovrydning derimod ned i den nyere Tid, idet Husmændene stadig flytter ud fra de gamle Landsbyer og tager ny Jord i Brug. Rundt omkring opstaar der nye Bebyggelser med Navne paa *-skov*, *Oksagerskov*, *Langballeskov*, *Maarkær Øster-* og *Vesterskov* osv., og Udskiftningen og Parcelleringen af de store Godser sætter blot yderligere Fart i en Udvikling, der har været i Gang Aarhundreder igennem.

Vi kan ikke afslutte Gennemgangen af danske Navnetyper i Sydslesvig uden at nævne de danske Marknavne, der findes i Hundredvis i hvert eneste Sogn. Ved Sprogskiftet blev de mest almindelige og umiddelbart forstaaelige af disse Navne oftest oversat til

Nedertysk, f. Eks. kunde et dansk Østerbjerg blive til nedertysk Osterbarg, et Lillemark til Kleen- eller Luttfeld. Hovedreglen er imidlertid, at det danske Marknavnestof bevares uden at blive oversat, naturligvis med de Ændringer, som følger af at Navnene nu udtales paa Nedertysk. F. Eks. bliver det danske Skov til Schau, da man ikke paa Nedertysk har Lydforbindelsen sk, og de særlige mouillerede n- og l-Lyd (n og l med j-Klang), der fandtes i de danske Dialekter, bliver enten til almindeligt n og l eller (sjældnere) til jn og jl paa Nedertysk. Det danske Marknavnestof er derved en uvurderlig Kilde til Oplysning om de danske Dialekter ogsaa i de Egne, hvor det danske Sprog for længe siden er forstummet. Blandt andet kan vi af Marknavnene se, at der har været en ret udpræget Forskel mellem de danske Dialekter i Nord- og Sydangel, og at den ejendommelige Dialekt, der kendes fra Fjorde, ogsaa har været talt i nogle Nabosogne.

Marknavnene er af vidt forskellig Alder og er endnu vanskeligere at datere end Landsbynavnene. Der er ikke Tvivl om, at de har vekslet en Del i Tidens Løb ved at nye Navne er kommet til, samtidig med at andre er gaaet i Glemmebogen. Mange Navne, der optegnes i Nutiden, indeholder Laaneord eller Personnavne, der først er kommet i Brug i nyere Tid, og hvor vi tilfældigvis fra en Landsby har overleveret et nogenlunde stort Antal Navne fra Middelalderen, vil det næsten altid vise sig, at der er nogle, der ikke genfindes i yngre Kilder. Vi maa imidlertid huske paa, at Marknavnene ikke udspringer af et tilfældigt Lune som mange moderne Villanavne. Under Fællesskabet var det en Nødvendighed, at hvert Jordstykke havde sit Navn, som alle Byens Beboere var fortrolige med, saa de kunde orientere sig paa Bymarken. Derfor er det paa Forhaand sandsynligt, at der i alt Fald i de større Landsbyer, hvor Befolkningens Kontinuitet ikke er brudt ved Krig eller Pest eller paa anden Maade, er en Kerne af Marknavne, der er ligesaa gamle som Byerne selv, og den Tanke bestyrkes vi i, naar vi ser, at der i nordiske Landsbyer i Danelagen er overleveret i Tusindvis af nor-

diske Marknavne, som maa gaa tilbage til de nærmeste Aarhundreder efter Erobringen, og som er dannet med de samme Endelser, som kendes fra Hjemlandet i Nutiden. I enkelte Tilfælde lader det sig ogsaa gøre at føre et direkte Bevis for Navnenes høje Alder. De ret almindelige Marknavne paa *-um*, der er omtalt ovenfor i Forbindelse med de tilsvarende Bebyggelsesnavne, maa være givet, før den gamle Bøjningsendelse i Hensynsfald Flertal gik af Brug, og da dette er sket i Jysk allerede i det 13. Aarhundrede, maa disse Navne være mindst syv Aarhundreder gamle. Mange andre Marknavnetyper er sikkert gennemgaaende gamle. Det gælder f. Eks. de meget talrige S sammensætninger paa *-høj*, der ofte har middelalderlige Personnavne som første Led, endvidere enkelte Navne som *Stendes* eller *Stendels*, der er et oprindeligt *Stendys(se), og *Vedstol*, der er identisk med Ordet *withstorth*, som forekommer i det gammeldanske Lovsprog, bl. a. i Betydningen „Veddyng“, og mange andre. Iøvrigt lader det sig ikke gøre at komme nærmere ind paa hele dette Navnestof her. Vi maa nøjes med at pege paa den store Betydning, det har for Sprogforskningen og Kulturhistorien.

Vest og Syd for de danske Sydslesvigere har der fra gammel Tid boet vestgermanske Folk af frisisk og nedertysk (saksisk) Stamme, og disse Folk har naturligvis sat deres Præg paa det sydslesvigske Navneforraad.

I det frisiske Omraade i Vest træffer vi det ældste Navnestof blandt Ønavnene: *Sild*, *Før*, *Amrum* og andre Navne, hvis Oprindelse stadig er hyllet i Dunkelhed. Amrum, i Kong Valdemars Jordebog Ambrum, har man sat i Forbindelse med det gamle Folkenavn Ambrones, der nævnes hos klassiske Forfattere, men Tolkningen er tvivlsom. I Bebyggelsesnavnene finder vi antagelig det ældste Lag blandt dem, der ender paa *-um*. Endelsen er dels, ligesom i danske *um*-Navne i Sydslesvig, en gammel Bøjningsendelse (Hensynsfald Flertal), dels en svækket Form af Ordet Heim, oldfrisisk *hæm*, et Efterled, der er almindeligt baade blandt Nordboer

og Vestgermaner. I Navne paa *-sum*, f. Eks. *Morsum*, *Boldixum* og *Wrixum* (x=ks), er Forleddet Ejefald af et Personnavn. Denne Type findes kun paa Øerne (og i Eidersted), hvor den frisiske Bosættelse maa være ældre end paa Fastlandet. Den dominerende Endelse paa Fastlandet er *-büll*, en Endelse, som i Middelalderen er laant fra det danske *-bøl*, der, som allerede nævnt, er særlig udbredt i de danske Egne, der støder op til Friserne. Forleddene er som Regel Personnavne, f. Eks. i *Dagebüll*, *Deezbüll* og *Klanxbüll*. Laanet af denne Endestavelse er et af de mest slaaende Vidnesbyrd om den stærke Indflydelse, Dansk har udøvet paa Fastlandsfrisisk. Den giver sig ogsaa Udslag i de talrige danske Personnavne, der allerede i Middelalderen optræder blandt Friserne, og i mange danske Laaneord i de frisiske Dialekter.

I Landskabet Eidersted, der tidligere var frisisk, men hvor det nedertyske Sprog trængte ind i Middelalderen, kan man vente at finde et ældre frisisk Lag blandt Stednavnene. Da mange Endelser er fælles for Nedertysk og Frisisk, er det imidlertid vanskeligt at udskille det frisiske Element med Sikkerhed. Frisiske er Navne paa *-sum*, *Drandersum* og *Olversum*, og i det mindste nogle af *-ing*-Navnene, f. Eks. *Tating*. Det maa dog bemærkes, at Endelsen *-ing* ikke altid er oprindelig. *Ording* hedder saaledes i Slesvigbispens Jordebog fra 1462 Orden, og *Kating* hedder i samme Kilde Kathen; disse Navne indeholder maaske en nedertysk Bøjningsendelse, der kan have afløst et ældre frisisk *-um*. Navnene paa *-büll*, *Poppenbüll*, *Tetenbüll*, *Ulvesbüll* etc., maa ligesom i Nordfrisland være frisiske, hvorimod Endelsen *-büttel* (f. Eks. i *Koldenbüttel*), der ogsaa findes i Holsten og andre Steder i Nordtyskland, er af nedertysk (saksisk) Oprindelse. De to Ord er iøvrigt nær beslægtede, men ikke, som det ofte er blevet antaget, identiske. Nedertysk er formodentlig ogsaa et Navn paa *-dorf*: *Tholendorf*; hvis Navnet er givet af Frisere, maa Endelsen i alt Fald være laant fra Nedertysk. Om Navne paa *-wort* (*Oldenswort*, *Witzwort*), *-fleth* (*Sieversfleth*) og andre Endelser oprindelige er frisiske eller

nedertyske, kan derimod først afgøres ved en nøjere Undersøgelse.

Den saksiske Bosættelse i det sydligste Slesvig er, efter Stednavnene at dømme, ældst i Stapelholm og de andre Landskaber mellem Eidersted og Dänischwohld. De nedertyske Stednavne her frembyder meget stor Lighed med Navnene paa gammelt saksisk Omraade i Holsten og har et afgjort ældre Præg end de tyske Navne, der er givet i Middelalderen i det tidligere slaviske Omraade i Østholsten og det øvrige Nordtyskland. Af Navnetyper, der er almindelige i Holsten, kan nævnes *-stedt* (*Borgstedt, Duvenstedt, Sehestedt* m. fl.) og *-husen*, der er den tyske Form, der svarer til det danske (og frisiske) *-husum*. Et Par af Navnene paa *-husen* ender i Middelalderen paa *-inghusen*; *Bergenghusen* i Stapelholm skrives *Beuringhusen* i 1462, og *Tetenghusen* i Krop Sogn hedder i det 15. Aarhundrede *Tetenghusen*. Gamle er vel ogsaa usammensatte Navne som *Drage, Hohn, Seth* og flere andre. Af yngre Oprindelse er Navne paa *-dorf*, nedertysk *-dorp*, samme Ord som det nordiske *Torp, -rade* „Rydning“ (*Steinrade*), *-bunge* (*Holzbunge, Westerbunge*) og *-hütten*. *Bunge* er det middelnedertyske *buwinge* „Bygning“, og *-hütten* er sikkert et Minde om ældre Tidens *Glashytter*.

Det sydøstligste Landskab, *Dänischwohld*, har for en stor Del været skovbevokset endnu i Middelalderen. Navnet betyder „Danskeskoven“ og er af nedertysk Oprindelse, idet *Wohld* er den nedertyske Form, der svarer til det højtyske *Wald*. Det gamle danske Navn paa Skoven var *Jarnwith*, som Navnet skrives i Kong Valdemars Jordebog, og det tilsvarende saksiske *Isarnho*. Første Led er Ordet *Jern* (tysk *Eisen*), og Navnet, der forekommer flere Steder paa nordisk Omraade, betyder muligvis den tætte og mørke Skov; S sammensætningen findes ogsaa som mytisk Stednavn i *Eddaen*. Det er en almindelig Opfattelse, at dette Omraade først er blevet koloniseret sydfra i Løbet af Middelalderen, men den er næppe helt rigtig. Ogsaa her maa vi regne med, at der findes enkelte Navne, der gaar tilbage i alt Fald til Oldtidens Slutning. Saaledes synes

Navnet *Felm* i Gettorf Sogn, der 1310 skrives Veldem, at være et gammelt saksisk Navn paa -heim, og ogsaa blandt de usammen-
satte Navne, *Nör, Bülk, Knoop, Stohl, Schinkel* m. fl., er der sik-
kert enkelte af anselig Alder. Hovedmassen af Navnestoffer ud-
gøres dog af forholdsvis unge Navne paa -dorf (*Krusendorf, Su-
rendorf*), -horst „Skov“ (*Borghorst*), -kamp „indhegnet Mark“
(*Seekamp*), et Laan fra latinsk campus, -hagen m. fl. Ordet Hage
eller Hagen betyder „Indhegning“ og indgaar bl. a. i *Slabbenhagen*,
det gamle Navn paa *Dänischenhagen* Sogn. Navnene paa -hagen
findes ogsaa paa tidligere slavisk Omraade og kan i alt Fald ikke
være ældre end det 12. Aarhundrede. Den store Sogneby *Gettorf* er
snarest et dansk Navn, der maa sammenstilles med de nørrejske
Gettrup'er, og er saaledes et Vidnesbyrd om, at man ogsaa nordfra
har deltaget i Kolonisationen af det gamle Grænseomraade.

Til Slut bør det nævnes, at der ogsaa i Sydslesvig findes et —
omend ringe — slavisk Element, idet Navnet *Pries* i *Dänischen-
hagen* Sogn Nord for Kiel er af slavisk Oprindelse og maa betrag-
tes som den nordligste Udløber af den slaviske Bosættelse i det øst-
lige Holsten. Det skrives *pryuesse* i et Kirkeregnskab fra 1506 og
maa sikkert sammenstilles med de talrige slaviske Navne paa -itze i
Nordtyskland. Hvis Navnet *Gettorf* er af dansk Oprindelse, har
Danskernes og Slavernes yderste Forposter i den tidlige Middel-
alder kun været skilt af et Bælte paa nogle faa Kilometers Bredde.

Christian Hall

LITERATURFORTEGNELSE

- Sydslesvigs Stednavne ved Anders Bjerrum, Kristian Hald og Peter Jørgensen. 1948 ff.
Danmarks Stednavne udg. af Stednavneudvalget. 1922 ff.
Sønderjyllands Historie I. 1931.
Svend Aakjær: Bidrag til Tolkning af angelske Landsbynavne (Grænsevagten 1923).
Anders Bjerrum: Midtslesvigske Stednavne (Sydslesvig I udg. af Gunnar Knudsen og Knud Kretzschmer 1933).
" " Vort Sprogs gamle Sydgrænse (Sønderjy. Aarb. 1944).
Paul Dohm: Holsteinische Ortsnamen. 1908.
A. Erdman: Über die Heimat und den Namen der Angeln. 1890.
Broder Grandt: Das Flurnamengut des Kirchspiels Joldelund. 1939.
Kristian Hald: Angels and Vandals (Classica et Mediævalia IV).
" " De danske Stednavne paa -um. 1942.
" " Stednavne i Angel (Sydslesvig II 1945).
Peter Jørgensen: Über die Herkunft der Nordfriesen. 1946.
Johs. Kok: Det danske Folkesprog i Sønderjylland II. 1867.
Marius Kristensen: Nogle sydslesvigske Landsbynavne (Namn och Bygd 1914).
L. C. Peters: Nordfriesland. 1929.
August Sach: Das Herzogthum Schleswig I—III. 1896 ff.
J. Schmidt-Petersen: Die Orts- und Flurnamen Nordfrieslands. 1925.
Johs. Steenstrup: Nogle Studier over slesvigske Stednavne (Namn och Bygd 1914).

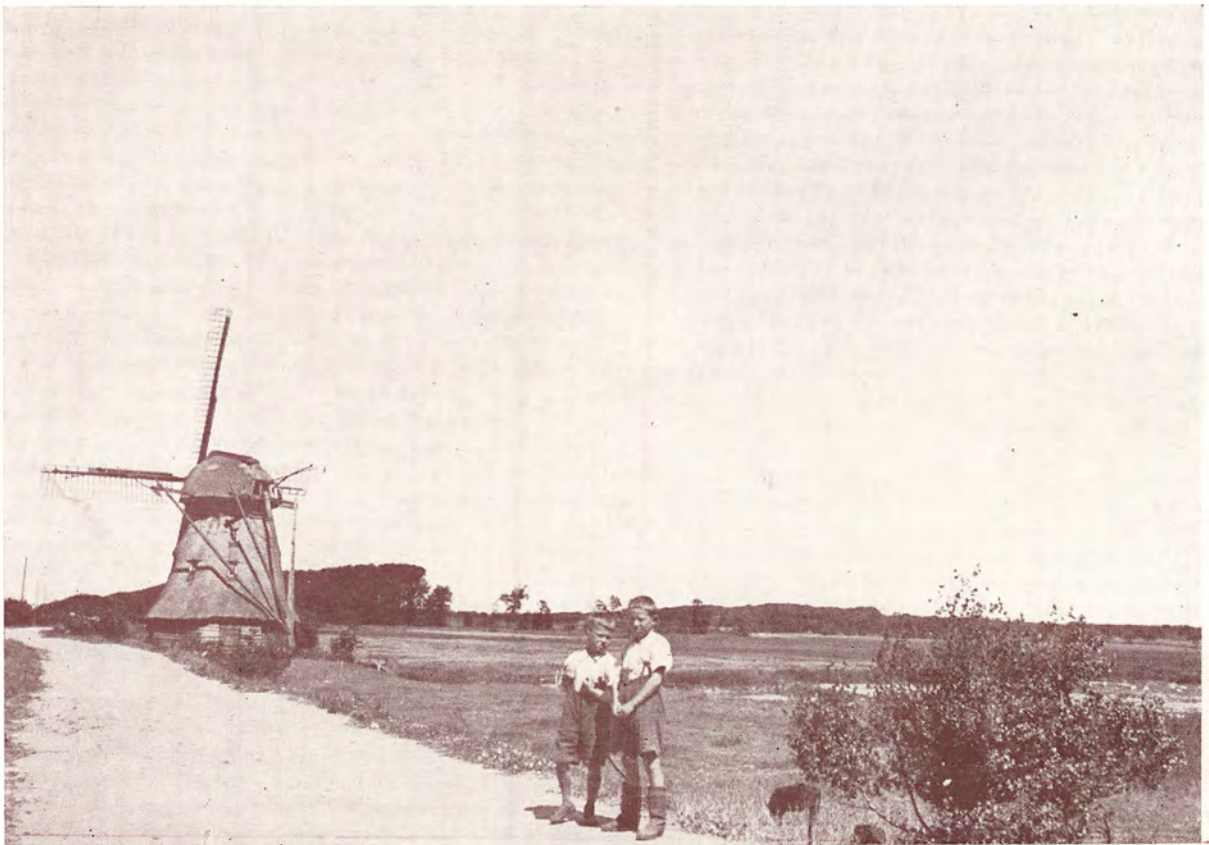
Typisk angelsk Landskab ved Sørup Kirke.

Gaard i Nisvraa.

Gaard i Nørre Brarup.

Dæmningen til Bæverø.

Knud Olrik:

MELLEM SKELBÆK OG EIDER

Kendt er Blichers klassiske Skildring af den jyske Natur i Indledningen til „Røverstuen“. Han stiller de yndige, venlige, fredsæle danske Øer i Modsætning til det kraftigere, barskere og fattigere Jylland. Det, han først hæfter sig ved i det Jylland, man finder, naar man er kommet paa Afstand af Lillebælts flodlignende Strøm, er de større og stejlere Bakker og de dybe Dale med stride Bække og Aær, som er hulet ud imellem dem. Dernæst nævner han de vindhærgede Skove og Træer, lynggroede Jordpletter og Moser og flade Heder, stenstrøede Agre, smalle Veje med dybe Hjulspor, sparsommere og mindre Huse, Tørvestakke i Stedet for Hæs, Kaalgaarde i Stedet for Frugthaver. Spørger man, om denne Skildring ogsaa passer paa det sydligste Jylland, Landet mellem Skelbæk og Ejder, bliver Svaret i det væsentlige et ja. Men det skal indrømmes, at Ordene om de store Bakker og Dale i højere Grad gælder Nørrejylland, der har en udpræget Højderyg langs Hovedisrandslinjen og i Himmerland og Vend-

sysse lignende Landskaber, medens man i Sønderjylland nok taler om en Højderyg, men vil have svært ved at finde en Bakkekulmination i de Egne, der bærer dette Navn. Hvad Blicher dernæst nævner, har derimod lige saa stor Gyldighed i Sydslesvigs som i Nørrejyllands Hedeegne, naar blot det siges, at er Lyngen trængt stærkt tilbage heroppe, er lyngklædte Flader meget sjældnere hist nede. Men endelig er der et Led i den sydslesvigske Natur, som Blicher af gode Grunde ikke har i sin nørrejydske Skildring: Marsken, som saa at sige ikke findes deroppe — for øvrigt nævner Blicher heller ikke i denne Skildring de vestjydske Klitter, som dog giver et helt nyt Træk til den jydske Natur.

Nørrejylland har som bekendt to Hovedlandskabsformer: den østjydske med Lermuld og fladt eller bølgende Jordsmon, i Landets Midte dog Bakker med Sand og Grus, — og den vestjydske med flade Bakkeøer og Hedesletter og vestligst en Klitbræmme. Sønderjylland føjer hertil ogsaa Marsklandskaber, der paa sine Steder dog træder i nær Forbindelse med Klitterne. I det smalle Nord-slesvig bliver Østlandet endda særlig smalt. Ved Genner Fjord gaar Vestlandet saa at sige helt ud til Østkysten. Og Marskdannelserne findes kun paa tre mindre Omraader: Omkring Ribe, en Stribe ved Ballum og den noget større Tøndermarsk.

I det noget bredere Sydslesvig — det er dog kun halvt saa bredt, som Nørrejylland de fleste Steder er, — ændrer dette Forhold sig for saa vidt, som Østlandet faar en større Mægtighed, og Marsken foruden at fylde Størstedelen af Vestkystøerne ogsaa strækker sig helt ind til Landets Midte ved Jyllands Rod.

— Ved en historisk Skildring kan man lade sig nøje med den simple Fortælling og tage Beretningen om Fortiden for det, den er. Den, der vil have en dybere Forstaaelse, søger dog efter Aarsagerne til de historiske Tildragelser og — maaske endnu mere — Følgerne deraf, ikke mindst for saa vidt de spores helt op til vor Tid. Den, der læser en Egnsbeskrivelse, kan paa samme Maade nøjes med at faa et Indtryk af et Landskabs Udseende, men den,

der har videregaaende Ønsker, vil maaske gerne have en æstetisk Begrundelse for dets Virkning eller have en Forklaring paa, hvorfor det ser ud, som det gør. Begge Dele skal forsøges i den følgende Skildring. Det første hviler paa en individuel Bedømmelse af Linier og Farver, det sidste dels paa Menneskenes Prægen af Landet, dels paa en Analyse af Landskabet, hvis Grundlag maa være dets Overfladegeologi. Af den Grund vil vi i det følgende komme ind paa de geologiske Kræfter, der har udformet det sydslesvigske Landskab.

ANGELS LANDSKABSFORMER.

Vi begynder med Østlandet. Det er den Del af Sydslesvig, der ligger Øst for en Linje, der gaar fra Padborg, følgende den gamle Hærvej, der ved Hjaruplund bliver Landevejen Flensborg-Slesvig. Syd for denne By, fra Jagel, følger Linjen dog snarere den østligere liggende Jernbane fra Slesvig til Rendsborg. Dette Østland omfatter da Angel og Svans samt Landskaberne Hytten Bjærg (Sønderjydsk Svejts), Danskeskov (Dänischwohld, Isarnho, Jernved) og Øen Femern.

Geologerne regner med, at Danmark tre Gange har været dækket af en stor Isbræ. Sidste Gang laa den dog kun hen over Øerne og Nord- og Østjylland indtil en Linie Bovbjerg-Viborg-Rendsborg. Hvor Isen har ligget, er Jorden de fleste Steder fed og lermuldet. Der, hvor Afsmeltningsforholdene foregik roligt, blev Landet fladt, men mere almindeligt, navnlig nær ved Isranden, er alligevel det bakkede Landskab, der vidner om en mere urolig Afsmeltning ved Isens svigtende Evne til at transportere Materialet, her hvor den blev tyndere. Mellem Bakkerne findes Lavninger, tørre eller vandfyldte. Et saadant typisk Bakkeland er det meste af vort Østomraade. Kun Danskeskov og Femern har den jævne Moræneflade, idet dog det østlige Angel og delvis Svans ogsaa har noget jævnere Jordsmon end det øvrige Land.

Angel er den 840 km² store, buttede Halvø mellem Flensborg Fjord og Slien.

Dens Landskab er ofte blevet kaldt en Have. Og det har da ogsaa det til fælles med en Have, at det er hyggeligt og smukt og indhegnet, for saa vidt som Udsigterne gennemgaaende ikke er særlig vide. Det har ogsaa den Lighed med en Have, at Markerne næsten overalt er indrammet af levende Hegn. Disse bestaar oftest af Hyld, Hassel og Slaaenbuske. Ind imellem staar der vilde Roser, og Kaprifolier og Brombær slynger sig omkring Træer og Buske og Grøfter og gør dem uigennemtrængelige, hvilket naturligvis ogsaa er Meningen, ikke saa meget for Menneskenes som for de græssende Kreaturers Skyld. Men lige som i Nordslesvig har disse Hegn maaske snart kendt deres bedste Tid, for de tager megen Plads op og holder paa Fugtigheden og bliver da ogsaa fjernet nogle Steder. Hist og her lukker smaa Skove for Udsigten. Det er Rester af den mægtige Skov, der har dækket Angel. For Bosættelsen og Opdyrkningen har været sparsom i Oldtiden, og endnu i Middelalderens Midte var Landet opfyldt af store Skove. Nu er Angel nærmest et skovfattigt Land. De fleste Smaaskove er Bondeskove, og større Statsskove findes kun enkelte Steder, navnlig omkring Lyksborg, i Sottrupegnen og ved Isted Langsø. Er der maaske ikke meget særpræget ved Bondeskovene, der oftest bestaar af unge Bøge, er Statsskovene mere tillokkende. Lyksborgskovene staar ligesom Klusris ovre paa Flensborg Fjords Vestsida paa det herligste, bakkede Terræn. Hist staar høje Bøgetræer og spejler sig i Fjordens eller Søens Vande, snart kommer man igennem tæt Ungskov, og her begynder et større Stykke Gran-skov. Hvor Bøge staar nogenlunde spredt, faar man af og til Øje paa Kristtjørn i Bunden. Det gælder ogsaa Skovene i Sottrupegnen, som dog staar paa mere jævnt Terrain og ikke har noget, der svarer til Lyksborgskovens overraskende Sødsgiter. Mere interessante forekommer derfor Istedskovene, der foruden slige Glimt har deres Præg af de fattige, grusede Bakker, de delvis staar paa,

og som giver en Jordbund, hvor Bregner og Blaabær er fremherskende.

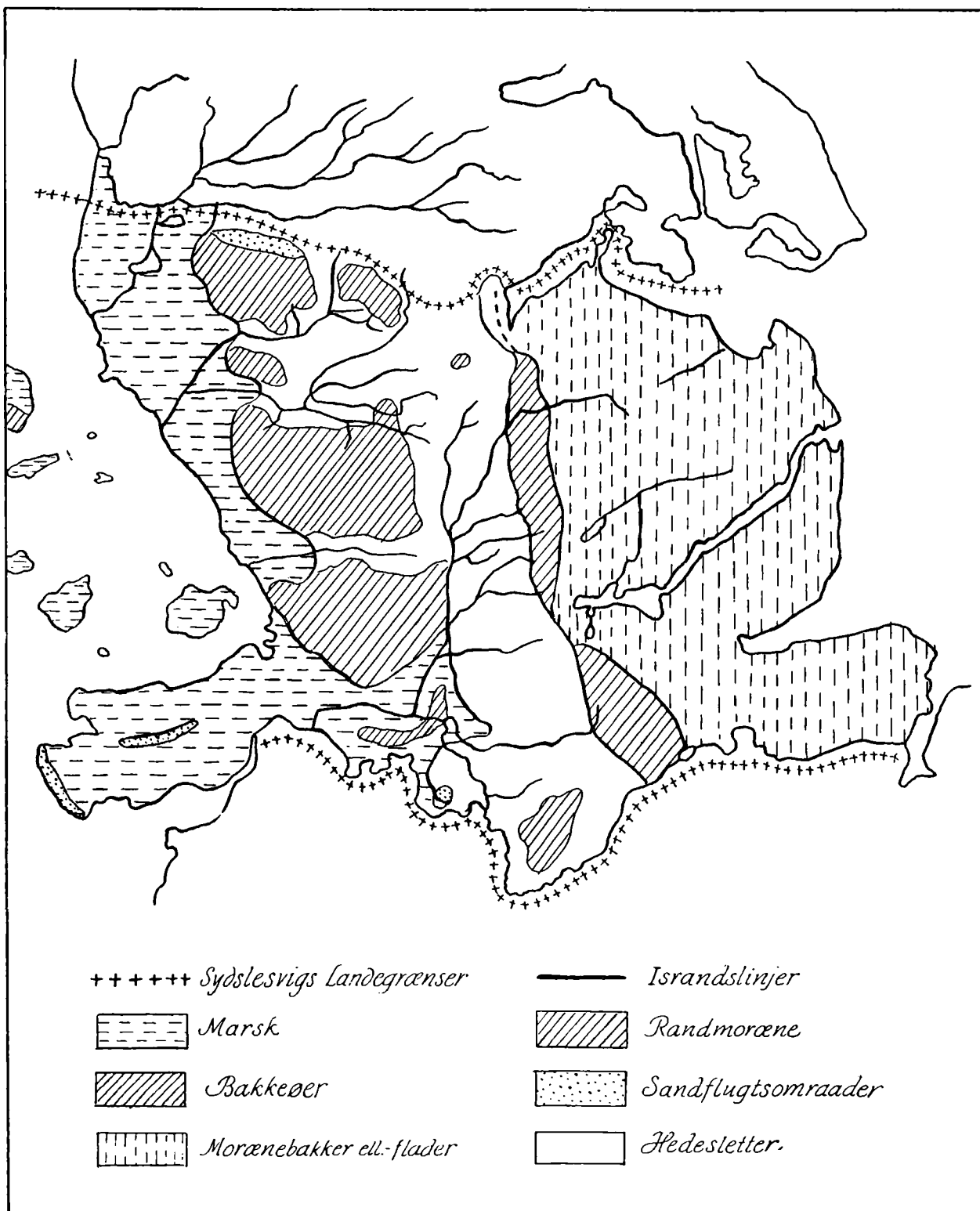
Angel er som nævnt et sine Steder toppet, sine Steder bølgende, frugtbart Land. Det er jævnt højtliggende, mindst mod Syd og Øst.

Den største Højde (82 m) findes ved Halvøens Rod, ved Hyrup, blot en Mils Vej fra Flensborg. Længere sydpaa finder man ved Havetoft og Klapholt lignende store, kuplede Højdedrag, f. Eks. Lindebjærg (65 m). Fra disse „Bjærg“ har man naturligvis et stort Udsyn. Navnlig kan som ved Hyrughøjden den lavere Forgrund ligge som et grønt Hav for ens Fod; men baade ved denne og Lindebjærg er det vanskeligt at faa et Rundskue, enten paa Grund af Skovbevoksning eller paa Grund af Kuppelens Fladhed. Imponerende er det alligevel fra Lindebjærg at øjne Hatsted Kirkespir paa Marskgrænsen ved Husum 40 km borte. Endvidere ligger der en bugtet Bakkekæde østligere, som ligeledes naar større Højder end det omliggende Land. Den begynder ved Flensborg Yderfjord og naar sin største Højde i Skærsbjærg (70 m), der med et 35 m højt Bismarckstaarn byder et Rundskue som faa andre Steder. Mod Nord og Øst dominerer den skønne Fjord og den friske Østersø med Sundeved, Als og Ærø i Baggrunden, mod Syd ser man vidt ud over det ternede Tørklæde, som Angels Marker tegner med deres Hegn, og øjner Slesvig Domkirke og Hytten Bjærg i det fjerne. Bakkerækken fortsætter over Aneby, Rygge, Kragehøj (60 m) og Hvidkilde ved Kappel og giver de samme smukke Landudsyn, den sidste Højde tillige et „Kig ud“ (saaledes hedder Kroen endnu paa tilsyneladende godt Dansk) over Sliens Munding. — Forklaringen paa disse Bakkerækker er formentlig, at Isranden paa sin Tilbagetrækning ved Istidens Slutning har gjort Holdt ved — maaske Fremstød til — disse Linier.

Den angelske Jord dyrkes nu som Bondebrug, idet der dog ogsaa er mange helt smaa Brug. Fra gammel Tid har man, ogsaa paa Grund af Landets fugtige Vejrlig, lagt Vægt paa Kvægavlen,

og større Strækninger ligger hen som Græsmark. Kendt var i lang Tid Anglerkvæget, der udførtes til Nordslesvig, de sydlige danske Øer og en Mængde nærmere og fjernere Lande. Men lige saa meget som Græsmarksbruget dominerede alligevel Kornmarkerne, mens Roerne dyrkes mere sparsomt. Gaardene og Husene er ofte smukke, med stejle og høje Straatag og velproportionerede Forhold, selv om der ogsaa findes uskønne Huse og ny, grimme Avlsbygninger med Bliktag. Den typiske Angelgaard er stor og sold. Kvisten er saa bred, at den ofte har flere Vinduer, end man ellers er vant til at se. Større Træer omgiver Gaardspladsen, og Haven bliver heller ikke forsømt. Hele Bygningen er typisk dansk, og Tagryggen fastholdes paa østdansk Vis af Kragtræer. I sit Væsen er den en flerfløjet Gaard, men de enkelte Længer er her ofte ikke bygget sammen, men ligger som selvstændige Bygninger. Skønt Angel en Tid hørte til vort Lands bedst dyrkede Omraader, vil det selv for mindre kyndige Øjne se ud, som om det dyrkes meget gammeldags. Somme Steder er der langt mellem Byerne, og Udskiftning og Udflytning af Gaardene er meget ufuldstændigt gennemført. Mange, navnlig mindre, Ejendomme, har deres Jorder liggende meget spredt, hvilket naturligvis gør sit til at hindre Fremskridt.

Et synligt Tegn paa denne Gammeldagshed er de mange Møller, der stadig maler, saa snart vi er kommet Syd for Grænsen. Det er jo en kendt Sag, at der aarlig nedlægges flere Møller i Danmark, fordi Motorer og Elektrificering har ændret Møllerhaandværket fuldstændigt. Vindmøllerne i det danske Landskab har ikke nogen gammel Oprindelse, men naar kun en Alder paa et Par Hundrede Aar. Men hvor pynter de ikke i Landskabet! Sydslesvig, og først og fremmest Angel, har til Stadighed en Mængde smukke, ofte velholdte Møller, der giver deres Landsby Karakter. Og dog er man ogsaa her ved at nedlægge adskillige. Nogle afviger fra det almindelige. Ved Kappel stod en ualmindelig høj Mølle, hvis Omgang var i Højde med Taget paa det nærmeste fleretages Hus,

Jordbundsforholdene paa Sydslesvigs Fastland.

Udsigt over Sankelmark Sø med det danske Mindesmærke.

Slien Nord for Mysunde.

og ved Prisholt i Gelting Sogn er der en helt straaklædt Mølle. Ogsaa ganske smaa Møller som den ved Birknakkes Enge eller en mærkelig Stubmølle i Svans er Individier, man husker.

Men selv om Angel er et Bondeland, betyder det ikke, at Landet altid har været Bøndernes eget. Adelen og Klostrene blev i Middelalderen Ejere af det meste af Jorden, og Bonden blev Fæster. Det er dog først i Middelalderens Slutning og ny Tids Begyndelse, at Landsbyerne nedlagdes, og store Hovedgaardsmarker opstod. Disse præger dog kun en mindre Del af Angel, mod Øst, hvor de største Gaarde ligger: Runtoft, Gelting, Dyttebøl, Ø, Nybøl (dog vestligere i Kværn Sogn) og Røst. Men Egnen har der med ett skiftet Karakter. Her, hvor Jordsmonnet som nævnt er mere fladt, faar man Udsyn over større Marker, der prydes af enkeltstaaende Træer eller Trærækker, og Skovene og Lundene bliver mere sammenhængende.

Til dette Omraade naaede i nyere Tid det berygtede Livegenskab, der gjorde Bonden mere afhængig af Herremanden, end det ellers var Tilfældet paa dansk Omraade. Det hænger sammen med, at det var holstensk Adel, der havde faaet Godserne i Angel, og hermed trængte denne tyske Skik ind paa vore Enemærker. Men fra 1765 ophævedes Livegenskabet paa det første Gods under Gelting, og Jorden udparcelleredes. I Landsbyerne herude staar der ofte en Mindesten for Livegenskabets Ophævelse et af Aarene i den følgende Menneskealder.

Sognene i dette jævnt godt befolkede Landskab er gennemgaaende ikke ret store. Det største er det nordøstligste, Gelting, der da ogsaa har to Kirker, idet det foruden Sognekirken har faaet en Kirke i Gundelsby. Det mindste Sogn er Nykirke, en smal Kystbræmme ved Flensborg Yderfjord. Men det er ogsaa grundlagt (af Hans den Yngre) med den Tanke, at her skulde oprettes en ny Købstad med Havn. Nyby blev dog kun en Landsby, men har med sin lige Gade Karakter af at være anlagt til noget større. Dette

lille Sogn er Sønderjyllands mindste baade med Hensyn til Areal og Folkemængde.

DET ØVRIGE ØSTLAND.

Kommer vi over paa den anden, mindre Halvø, Svans, mellem Slien og Egernfjord, møder der os i nogle Henseender det samme Landskab som i det østlige Angel. Terrainet er mere bølgende end bakket, og Landet ligger gennemgaaende lavere, endda end Sydangel. Kun midt paa Halvøen naar vi op over 40 m. De levende Hegn er stadig fremherskende, men vi er i endnu højere Grad i Herregaardslandet. Det er de store Gaarde, der har ejet Bondejorden. Enkelte større Skove findes, men Svans er snarere i mindre Grad end Angel et Skovland. De største Godser i Svans er Ludvigsburg med Rothensande, Saxtorf, Maaslev, Grønholt, Damp og Carlsborg. Noget af det mærkeligste ved Overgangen fra Angel til Svans er Bebyggelsen. Det er ikke i denne Afhandling Stedet at komme ind paa en dyberegaaende Skildring af Gaardtyperne. Herom henvises til et andet Afsnit i denne Bog. Kun saa meget skal her siges, at den saksiske Byggeskik begynder at præge Gaardene, selv om vi er i Overgangslandet. Svans er jo oprindelig nordisk befolket, men det sparsomt dyrkede Land blev først taget rigtig under Plov ved den nedersaksiske Indvandring paa Valdemars-tiden. Derfor trængte Saksergaarden sydfra op i Svans. Men de fleste Gaarde, navnlig mod Nord, er mere danske end saksiske, men paavirket af de sidste har de høje og stejle Tage, og i Stedet for Kragtræerne optræder Mønningen med de korslagte saksiske Hestehoveder, saaledes paa nogle nydelige Smaahuse af Bindingsværk hørende til Godset Damp.

Sognene i Svans er gennemgaaende større end i Angel, hvilket ikke kan undre, naar man tager i Betragtning, at Svans gennem Aarhundreder har været et Herregaardsland. Og hvor Herregaardene sydvestligst paa Halvøen ligger spredt, er Jorden til Gengæld sandet.

Svans fremtræder i mange Henseender som et Overgangsland, navnlig naar man sammeligner den nordligste Halvø, Angel, med den sydligste, Danskeskov, Landet mellem Egernfjord og Kiel Fjord. Medens Angel var toppet og Svans bølgende, er Danskeskov flad. Det er den typiske Moræneflade med fed, leret Jord, som man kender fra en Del af Sundeved, Fredericiaegnen og navnlig „Heden“ paa Sjælland og „Sletten“ paa Fyn. Det meste af Landet ligger lavt, navnlig ned mod Levensaaen, den gamle Grænse mod Holsten, hvor nu Kielerkanalen skærer en dyb og bred Rende i Landet. Kun mod Nord stiger Landet og staar med Skrænter ud mod Egernfjord. Her ligger Godset Nør, kendt fra Prinsen af Nør, og østligere Dansk Nienhof (d. v. s. Nienhof i Danmark i Modsætning til Gaarden af samme Navn i Holsten) højt og smukt med Skov omkring. Landet er helt præget af Herregaardene, der er flere og større end i de andre Landskaber. Derfor er ogsaa mere af den Skov, der har givet Egnen Navn, bevaret.

Saksergaarden behersker nu helt Landsbybilledet. Sognene er meget store. Størst er Gettorf, nu Stationsby ved Banen og Vejen fra Kiel til Ekernførde, med en mægtig Kirke, der skylder en St. Jørgen Helligdom sin Størrelse og Udsmykning. En Mil længere mod Sydøst føres disse to Færdselslinjer over Kielerkanalen paa en 42 m høj, borglignende Bro. Ikke langt fra denne, ved Holtenau, tog den 1777—84 byggede Ejderkanal, der benyttede Levensaaens og Ejderens Dal, sin Begyndelse. En af de to Obelisker, der indrammede Indløbet, er bevaret, men ikke paa sin oprindelige Plads, ligesom der her og i Rendsborg og Tønning er bevaret gamle, smukke Pakhuse fra den Tid. Endelig maa vi bemærke, at der ved Kiel Fjord, tæt Nord herfor, var en dansk Fæstning, Frederiksort, anlagt af Kong Frederik 3. efter Karl Gustav Krigene.

I Danskeskavs sydvestlige Hjørne ligger Godset Sehested med Sognekirke lige ved Kielerkanalen, der fra det østligere liggende Gods Königsförde beskriver en ret lige Linje, mens den oprindelige

Flod havde en Bugt mod Nord her, og den gamle Ejderkanal til Gengæld fulgte en større Bugt mod Syd, hvor Sluseanlægget endnu findes ved Kluvensiek. Sehested huskes fra Slaget 1813, der mindes ved et af Egnens Folk rejst Monument.

Til det gamle slesvigske Østland hører endvidere Femern, skønt denne Ø ligger lige ved det nordtyske Fastland, men 50 km fra det øvrige Sønderjylland. Fra tidlig Middelalder har den været knyttet til det danske Rige, og Folket er kristnet herfra og hørte til Fyns Stift. I de følgende Aarhundreder delte den Skæbne med den øvrige Del af Riget og har til forskellige Tider ligget baade under de danske Konger, Abels Slægt, Holstenerne og Gottorperne, indtil den med de sidstes Fordrivelse som det øvrige hertugelige Omraade laa under den danske Krone til 1864. Ogsaa her findes en fed, flad Bundmoræne, og Landet er frit for Adelsgoods og var i tidligere Tid kendt for sine veldrevne Bondebrug. Levende Hegn siges at bøde paa Landets Ensformighed. Befolkningen var oprindelig vendisk, men i Middelalderen kom der Indvandring fra Danmark og senere fra Ditmarsken, og denne sidste synes at have været bestemmende for Byggeskikkens Udvikling. Den gamle femernske Landsby bestod af Bindingsværksgaarde med Gavlen vendt mod en rektangulær Plads, paa hvis Midte der baade var Tingsten, Gadekær og Skole. Tagene var ofte ikke afvalmende som ellers paa Saksergaarden, men havde Brædder i den høje Vindgavl, i hvis øverste Spids der var to smaa Røghuller. I Stedet for en tve-delt Port kunde de mindre Gaarde nøjes med en mindre Gavldør. Men allerede for 50 Aar siden var de større Landsbyer blevet til Villabyer med store Haver. En lille Købstad, Burg, findes nær Øens Sydkyst.

Tilbage af det egentlige Østland har vi endnu et Par Sogne, Bynstorf, Hytten og Haddeby mellem Ejder og den inderste Del af Slien, og det er ikke de ringeste i landskabelig Henseende.

Det nordligste, Haddeby, er et af de Sogne, som besøges mest af danske Turister ved Siden af Flensborgegnen og „den historiske

Landevej" og dens Omgivelser. Kirken, der oprindeligt har haft et rundt Forsvarstaarn lige som Oversø, Kosel og Sønderstapel, ligger ved Slesvig-Ekernførde Landevej lige ved Slien og den lukkede, tvedelte Bugt, der gaar herfra mod Syd under Navn af Haddeby Nor og Selk Nor. Paa Kirkegaarden Krigergrav, for vi er jo nu nær de Steder, hvor Danevirkekampen fandt Sted i Begyndelsen af 1864. Det være iøvrigt sagt, at vi ikke i denne Skildring kan komme ind paa at nævne de mange Steder, hvor slige Mindesmærker findes. Over for Kirken ligger den hyggelige Kro med Have ned til Slien.

Til den Del af Danevirkevolden, der omfatter Østlandets Natur, hører Ringvolden, Halvkredsvolden, Forbindelsesvolden og de østlige Dele af den her næsten udslettede Vestervold.

Det er ikke her Stedet at komme ind paa en nærmere Omtale af alle de historiske Problemer, der knytter sig til dette mægtige gamle danske Forsvarsværk. Her skal det i det væsentlige kun omtales ud fra et landskabeligt Synspunkt.

Nærmest Haddeby ligger Ringvolden, Hedebyborgen eller Højborgen — den har desværre mange Navne, og det første bruges tilmed af nogle om Halvkredsvolden. Det er en 23 m høj, skovbevokset Banke, 230 m lang og 70 m bred. Den skal vist opfattes som en Bygdeborg i Lighed med Smøl Vold ved Broager og de bormholmske Bondeborge. Men den rummer inden for sin nu til Del udviskede Voldkrone 31 Gravhøje, de fleste dog ganske smaa. Der er vildsomt heroppe, men en egen Stemning og enkelte gode Udsigter over Slien og Slesvig. Tæt neden for dens sydvestlige Ende ligger Halvkredsvolden, der har omgivet den i Vikingetiden vigtige Handelsby Hedeby (maaske = det ældste Slesvig). Den er $6\frac{1}{2}$ m høj mod Nord, $8\frac{1}{2}$ mod Syd, og Halvkredsens 1330 m omslutter 26 ha Agerland, der gennemstrømmes af en Bæk. En smal Eng adskiller den fra Haddeby Nor. Om Udgravningerne her maa læses andetsteds. Straks Syd for Halvkredsvolden ligger Vedelspangs store, spredtliggende, graa Gaarde, endnu i dansk Byg-

gestil. Nede ved de smaa Tanger, der som en Klosaks lukker for Selk Nor, fandtes Vedelspangstenen, og 160 m Vest for Byen, ved Resterne af Hedeby's „Forvold“, Hedebystenen (Eriks Sten). I Modsætning til disse staar en tredje, Danevirkestenen (Skardes Sten), paa sin oprindelige Plads paa Højen Tvebjerg, hinsides Banen og Hovedvejen til Rendsborg ved Bustrup. Et Tag over den pynter ikke, Champignonfabrikken heller ikke. I det hele er Bustrup By en rodet Blanding af gammel Landsby og stilløs Forstand. Den ligger paa Skraaningen ned mod Sliens Fjorddal med en lille Dam for Foden af Bakkerne. Ved den ligger et Hus med Kanonkugler i Muren fra Paaskedagsslaget 23. April 1848. Syd for Byen skærer den afbrudte Forbindelsesvold (Margrethevolden) de moderne Færdselslinjer. Den imponerer ved sin Højde og Stejlhed. Hvor megen Stemning der end er ved at færdes blandt disse historiske Stormindesmærker, der tegner Rammen og stiller Gaader om vor ældste Historie og vidner om nordisk Tale i disse Egne, er det landskabelige Højdepunkt i mere end een Forstand dog Kongshøj (41 m) mellem Vedelspang og Øvre Selk. Fra Udsigtspunkterne hinsides Slien syner den højt i Mellemgrunden, mens Hytten Bjærg tegner en blaa Kontur i Baggrunden. Den krones af en lille Granlund, hvori et smukt, sarkofagliggende østrigsk Mindesmærke for Kampen 3. Februar 1864 findes. Udsigten er vid og ejendommelig. For Højens Fod Selk Nor og Skrænterne hinsides det og Haddeby Nor, fjærnere Slien og Slesvig og Istedskovene, i Sydøst Hytten Bjærg, men hvor de ophører, den store Lo Hede med Rendsborgs Kirketaarn i Baggrunden og mod Sydvest helt over til Ditmarsken, dernæst Ostenfeld Kirke i Vest og Danevirkes Volde. Det er en Udsigt over Sønderjyllands Østland med dets Fjorde, Bakker, Skove og Hegn, over Midtlandets Heder og Bakkeøer helt til Marskens grønne Flade. Og som den samler Sønderjyllands forskelligartede Natur, rummer den i ett Landets Historie gennem tusind Aar: Stedet, hvor Ansgar byggede den første Kirke, hvor en senere Domkirke rejste sine Mure, hvor dets vigtigste Handelsstad

laa, hvor Grænsevolden byggedes og udbyggedes, hvor Dansk og Tysk har kæmpet fra Tidernes Gry og især i 1864, og Lo Hede, der har været Skuepladsen for baade Sejre og Nederlag i vor Middelalders Historie. Dertil kommer, at man ikke blot har Udsigt over oprindeligt dansk Land, men ogsaa over det, der fik sit Kulturpræg af de indvandrede Saksere. Man staar omtrent i Skellet mellem to Kulturer.

Lige Syd for Kongshøj ligger de her mod Øst udviskede Rester af Kovirke. Hele denne Del af Haddeby Sogn har haft ret sandet Jord, hvilket ogsaa ses paa Plantevæksten, mens dets østlige Del, navnlig ud mod Slien, har bedre Jorder. Ved Sliens store Bredning ligger, for øvrigt i Kosel Sogn, der ellers tilhører Svans, Slottet Louisenlund. Det ligger omgivet af den herligste Skov med pragtfulde høje Bøge.

Hytten skylder vistnok nogle Glashytter (-værker) sit Navn. Hvad der særlig præger dette Sogn, er de vældige „Bjærg“, som gør dette Landskab til det mest storslaaede i Sydøstsløv. Et Par Forklaringer paa denne Landskabstype skal her forsøges.

Det siger sig selv, at hvis Isranden i længere Tid laa paa samme Sted, maatte her ved Isens Smeltning en stor Del af det Materiale, som den glidende Bræ førte med sig, blive liggende, mens Vandet strømmede bort. Endvidere blev dette Materiale sorteret, idet det groveste og daarligst opløselige blev aflejret først, mens det lettere og mere opslemmelige kunde føres længere bort. Man kalder en saadan Formation af Sten og Grusbanker for et Randmorænelandskab. Dette behøver dog ikke at ligge mellem Østlandets egentlige Moræne og Hedefladen, men findes i store Dele af Jylland. Imellem Flensborg og Slesvig danner det en 3—4 km bred Bræmme med Hærvejen som Rygrad. Men Syd for Jagel har det med Hytten Bjærg og Bakkerne Sydvest for Wittensø en Bredde af 6 km. Først og fremmest blev naturligvis de store Sten liggende nær Isranden. De er i Tidernes Løb samlet af Menneskene og anvendt paa Stedet, især til Diger mellem Markerne eller omkring

Skovene. Det er et sikkert Tegn paa, at man befinder sig paa et Randmorænestrøg, at man finder mange Stendiger, som det ogsaa er Tilfældet i ovennævnte Egne, f. Eks. paa den brede Kuppel Nørrehøj (63 m) ved Landevejen midtvejs mellem Flensborg og Slesvig. Større og mindre Sten er ogsaa enkelte Steder aflejret i stor Mængde i Bakker eller paa Overfladen, hvor de udnyttes af Skærvefabrikker. Det er Tilfældet ved samme Landevej Syd for Flensborg Skiftespor og ved Okslev, dette sidste Sted netop lidt Vest for Hytten Bjærg. Om Skovene i det urolige, smukke Landskab mellem Isted og Lyrskov er tidligere talt.

Kommer man fra de egentlige Østegne til Randmorænezonen, er et af de tydeligste Tegn Hegnene, de faar med ett et andet Udseende og bestaar næsten udelukkende af Tjørn. Enkelte Steder holder Lyngen sit Indtog, saaledes ved Aagaard mellem Oversø og Solt og i Hytten Bjærg, og Gyvelen er ogsaa en trofast Gæst i disse Egne.

Randmorænestrøgene er, som man kan vente, højtliggende. Den nordlige Bræmme har sit højeste Punkt i sit Nordvesthjørne i Bakken Hornskrøb (71 m) ved Hjaruplund, der har en vid Udsigt. Men det sydlige Omraade har flere og større Højder i det pragtfulde Landskab Hytten Bjærg.

Hvorfor er nu disse Bakker blevet særlig mægtige? Geologerne har deres Forklaring: nogle Steder har Isen arbejdet sig saa haardt ned i Underlaget, at særlig meget Materiale er transporteret bort derfra og da blevet aflejret ved Isranden Vest herfor. Saaledes er disse Bjærg den Jord, der er fjærnet fra de dybtliggende Omraader Øst derfor, d.v.s. Egernfjord og Wittensø. Man kalder en saadan Udhøvling for en Inderlavning, og en lignende har man i Sliens inderste Bredninger, hvis bortfjærnete Materiale findes i Bakkerne Vest for Slesvig.

Hytten Bjærg kendes kun af faa Danske. De tager sig storlaaet ud som Baggrunden for Udsigter fra Slesvig og Angel. Men endnu mere imponerende er de næsten set nærfra ved deres bratte

vestlige Affald ved Brekendorf. Og allerbedst er det naturligvis at færdes i selve Bakkerne. Korn- og Græsmarker veksler med Skove, og Lyngen har ogsaa sine Fristeder. Himmelbjærgegnen og Svaninge Bakker er de Mindelser, man faar om tilsvarende kendte kongerigske Landskaber. Men i Modsætning til disse Bakkers Udsyn over store Sø- eller Bæltflader dominerer de nære, store Søer ikke Udsigten fra Højderne i Hytten Bjærg.

Højderne er som sagt store, men naar dog ikke Nordslesvigs største Bakke, Skamlingsbankens 113 m, overfløjer derimod den næststørste, Knivsbjærg (97 m). Hytten Bjærges største Højde er Scheelsbjærget med 106 m. Det krones af en Granskov, saa det frembyder ikke noget Rundskue, medens det nærliggende Lensbjærg giver en vid Udsigt mod Nord. Bedst er maaske Askebjærget (97 m), hvor der ikke mere er noget Udsigtstaarn, — til Gengæld er Bismarckstatuen fra Knivsbjergtaarnet opstillet paa Jorden her, — og dejlige Bøgeskove er der paa de nærliggende Sølvbjærg, der berøver det Udsigten ned mod den smukke Bistensø.

Til dette pragtfulde Bakkeland slutter sig et Par mindre Bjærg Nordvest for Wittensø og navnlig Duvenstedhøjderne Sydvest for samme, der falder ret brat af ned mod Ejderlavlandet. Ogsaa her er der dejlige Partier. I Sorgaaens Dalføre ligger den yndige, gamle Mølle Stenten ved Skoven ikke langt fra Bistensø.

FJORDE, SØER OG AAER I ØSTLANDET.

Efter denne Gennemgang af de almindelige Landskabsformer i Sydøstlesvig skal vi forsøge at fuldstændiggøre dette Billede ved et Blik paa Landet, hvor det mødes med Vandet. Vi Danske har en særlig Forkærlighed for navnlig det salte Vand, og det vil derfor være naturligt at dvæle ved de Egne, der skønhedsmæssigt lokker den nordfra kommende stærkest.

Hvor Indlandsisen gled frem fra Øst mod Vest, pløjede den med sin Vægt Underlaget op og rodede rundt med det, saa det som nævnt oftest kom til at ligge med Bakker og Dale, og Hullerne

kan nu være vandfyldte. Men desuden smeltede en Del af Isen i den varme Aarstid, og dette Vand samlede sig i Strømme i Tunneler under Isen og blev ved dennes Tryk presset op mod Isranden for der at strømme videre. Det er disse Tunneldale, der har dannet de østlige Fjorde og visse Dalstrøg med deres Aaer og Søer.

Det er forbavsende, hvor forskellige de østjydske Fjorde er. Ingen naar vel Vejle Fjords storslaaede Skønhed med dens vældige Bakker. Men bærer ikke Flensborg Fjord Prisen i Henseende til Afveksling og Kysternes Linjevirkning? Det hænger sammen med dens bugtede Løb, idet Broagerland nordfra og Holdnæs syd fra skyder sig ind og giver Udsynet overraskende Perspektiver.

Det er jo kun den 40 km lange Fjords Sydside, der vedkommer os her, selv om disse Egenes store Charme bestaar i Udsigten over mod Als, Dybbøl, Broager med TvillingSPIRET, Graastenskovene og Inderfjordens dejlige Nordkyst med de to Okseøer svømmende i Fjordens Spejl.

Det Punkt, der betegner Fjordens sydlige Afslutning, er Birknakke. Dette Sted ligner aldeles ikke den øvrige angelske Natur. Paa Halvøens Østside er der en sandet Strækning. Inden for et Dige breder en vældig Eng sig og giver Plads for et rigt Fugleliv. Smaa Skovpletter er Resten af den sumpede Urskov, der gav Stedet Navnet Bæverø. Det hele er et højst ejendommeligt Landskab.

Vest for Birk skærer den dybe og brede Gelting Bugt sig ind. Naar man fra Sønderborg ser over til den lange, lige angelske Kyst, gaar den ofte i Stykker her og kommer igen med Birk, der da tager sig ud som en Ø. I Herregaardslandet ved Gelting Bugt er der hyggeligt og smukt. Men først ved Pynnten Havernæs begynder den Skrænt, der med faa Afbrydelser fortsætter helt op til Bokholm. Undervejs passerer man først en Strandeng, der skærer sig dybt ind i Landet og har en lignende Natur som Birknakke, saa Nyby og Nykirke, som ovenfor er omtalt, og Dollerupskov og Langballe-skov, der gaar ret tæt ud til Kysten. Ved Vesterholt dominerer et højtliggende Teglværk, men smukkest er der dog til sidst ved

Kroen Johannesdals Udsigtshøj, hvor Broagerlands mange Teglværker er rykket nær. Her drejer Angels Kyst mod Nord, og mellem Yderfjordens fine Badestrand og Lyksborgskovene og de delvis tilgroede Pugumsøer kommer man over det tilsandede Drejet op til Angels Nordspids, den tidligere Ø Holdnæs. Teglværket her og de overfor paa Broagerland liggende Teglværker bruger det i en Indsø under Afsmeltningen dannede stenfri Ler.

Og hermed er vi naaet til Inderfjorden, hvis Sydkyst præges af Lyksborgskovene, Badestedet Sandvig og inderst Mørvig Marinestations Fæstning og bag den de vældige nye Kaserne, der er bygget sidst i Mellemligstiden. Trods Storbyens Nærhed er Smaavejen langs Kysten ret uberørt og afvekslende og meget smuk.

Flensborgs dybe Inderfjord fortsætter sig i nogle mindre Tunneldale. Krusaadalen med Kobbermøllen og Nyhus Sø danner Landegrænsen. Den ender ved Padborg i Vandskellet. Vandet i Moserne lige Vest for Hærvejen og Banen flyder vestpaa. Og fra Flensborg peger en kort Dal med den sydgaende Jernbane ud mod Grusamlingerne ved Skiftesporet i Sydvest og en anden langs den rørlagte Mølleaa mod Syd til Israndslinjen. Selve Angel gennemskæres af to parallelle Tunneldale, den nordlige gaaende fra Gelting Bugt til Oversø, den sydlige fra Kappel til Isted Langsø, Vest for hvilken den deler sig i to korte Arme, til Isted og Lyrskov. Mens den første Tunneldal afvandes østligt af den til Gelting Bugt gaaende Lepping Aa og vestligt af Bondeaa, hinsides Træsø kaldet Trejaa (Trene), som falder ud i Ejderen, møder Vandløbene i den sydlige Tunneldal, Oksebæk og Vedelbæk, hinanden, knækker sydpaa og falder ud i Slien som Løjt Aa.

Vandskellet mellem Øst og Vest faar i Angel et stort Sving østpaa. Mens det ellers i Sønderjylland holder sig ret nær Israndslinjen, bøjer det fra Hornskrøb ved Hjaruplund mod Øst over Hyruphøjden, Husby og Grumtoft til Skærshøj, saa mod Syd mellem Sørup og Sterup over Aneby til Rygge. Herfra søger det atter vestpaa over Maarkær til Ryde for saa at bøje mod Sydvest og

naa Israndslinjen og Hærvejen igen ved Isted. Syd for Slien bøjer det atter østpaa og er kun faa km fra Egernfjord, hvorfra det med en sydlig Drejning naar Holstens Grænse ved Flemhude Sø.

En Aa skaber ofte en kærkommen Afveksling i Landskabet. Saaledes ogsaa i det ret vandfattige Angel. Her i det bakkede Land skærer Vandløbene sig ofte ned i V-formede Kløfter, navnlig dem, der søger østpaa som nævnte Lepping Aa mellem Sterup og Stenbjærg eller den Aa, der slynger sig i dejlige Kløfter omkring Munkbrarup for saa gennem Ryde Sø og Lyksborg Sø at naa til Inderfjorden. I de to Tunneldalsystemer udvider Aaerne sig til karakteristiske Langsøer som Vinderad Sø og Søndensø midt i Landet og den mere kendte, vesterlandsprægede Sankelmark Sø. Men pragtfuldt er der især ved den 5 km lange og smalle Isted Langsø. Den minder om Haderslev Dam, men er vildere, med Sandbakker skiftende med frodige Marker og Skove omkring. Et Sted en Samling høje Bøge, der tegner en stejl Kuppel. Paa en Odde ved Søens smalleste Sted laa Guldholm Kloster, Ryd Klosters Forgænger. Fra denne Sø deler Dalen sig som nævnt i to Grene, Isted Sø (ved den Mindestenen for Læssøe) og Arnholt Sø ved Lyrskov.

Tunneldalene er som nævnt dannet under Isen af kraftigt strømmende Vand. Hvor det af en eller anden Grund løb langsommere, kunde det aflejre sandet og gruset Materiale, der efter Isens Afsmeltning kom til at ligge som langstrakte, lagdelte Aase. En saadan meget smukt formet Smeltevandsaas har man i den sydlige Tunneldal ved Sønder Brarup nær Torsbjærg Mose, hvor Sydslesvigs største Oldsagsfund er gjort.

Den næste store Fjord er Slien. Den har en lignende Længde som Flensborg Fjord, er ogsaa smuk, men med sine lavere Kyster ikke nær saa storslaet som denne. Den er flere Steder umaadelig smal, men breder sig, navnlig i den inderste Del, som derved faar Karakter af en Samling Søer. Yderst lukker lave Sandstrækninger som Lodsøen med sit enlige Træ og den større med Godset Ø og den maleriske Fiskerby Maasholm for Fjorden. Fra Svans skyder

Klitler Syd for S. Løgum.

Fra Engene mellem Medelby og Ladelund.

Slesvig Domkirke.

Odden Olperør sig frem med et Voldsted, mens mod Nord Herregaarden Bukhave skjuler sig i sin grønne Dyrehave. Efter at have passeret Kappel og Arnæs har man, atter paa Svanssiden Godset Bienebek og Siseby Kirke lige ud til Fjorden, hvorefter følger Kielbanens Bro ved Lindaanæs i smukke Omgivelser. Ved Ulsnæs og Brodersby Kirker har man paa Angelsiden dejlige Udsyn over Fjorden. Den sidste ligger ganske nær det snævreste Sted (75 m), det historiske Mysunde. Endelig deles Store og Lille Bredning af Paløre, Angels sydligste Punkt, hvor Knud Lavard befæstede det smalle Løb med et Pæleværk.

I Modsætning til den smalle Sli er Egernfjord aaben og tegner sig paa Kortet som en forlænget Udgave af Aabenraa Fjord. Søerne i Svans indskrænker sig væsentligt til Strandsøer ud til Østersøen og denne Fjord, der andre Steder indrammes af Klinte. Den fortsætter inden for Ekernførde i Vindeby Nor, ligeledes med Skrænter, og i den brede Tunneldal, der strækker sig det korte Stykke over til Sliens store Bredning. Her laa Danevirkes Østervold.

En anden, smallere Tunneldal gaar fra Egernfjords Sydvesthjørne til Sehested og Øvre Ejderens Løb, til Dels gennem Langsøer. Wittensøs Afløb hertil samt en Dal mellem Wittensø og Bistensø og sidstnævntes Afløb i Sorgaaen er samme Formation. Wittensø er Sønderjyllands største Sø. — Kiel Fjord interesserer os kun for sin Vestbreds Skyld og er skildret i det foregaaende.

MIDTEGNENS HEDESLETTER.

Grænsen mellem det sydslesvigske Østland og Midtegnen forløb som nævnt i en lige Linje. Dennes Vestgrænse er mere bugtet. Ogsaa denne Linje begynder ved en Grænseovergang, ved Sæd, og løber i en bugtet og mod Syd overraskende uregelmæssig Linje over eller nær følgende Kirkebyer: Humtrup, Brarup, Klægsbøl, Læk, Stedesand, Enge, Øst om Bargum til Soholm, men saa mod

Vest til Langhorn, Bordelum, Bredsted og hen imod Olderup, berørende Hatsted og gaaende helt ud til Kysten ved Skobøl, over Husum, Mildsted, Svavsted og op til Hollingsted, hvorfra den Vest om Erfde naar Ejderen Øst for denne By. Det er overfladisk set meget fladt Land alt sammen, men det blot lidt kyndige Øje skelner dog let de to Hovedlandskabstyper Bakkeøer og Hedeflader.

Da Isen sidste Gang dækkede Østersøegnene, stod dens vestlige Rand som nævnt omtrent ved Østgrænsen af dette Omraade. Smeltevandet fra Isbræen fik imidlertid sit Afløb mod Vest og aflejrede det Sand, der danner de vide, flade Hedesletter. Men op af dem rager de lave, ganske svagt kuplede Bakkeøer, som alligevel ofte — vel paa Grund af deres forholdsvise Højde over Sletten — kaldes Bjærg. Det er, hvad der er blevet tilbage af Høje fra den foregaaende Istid, nu udjævnede, ligesom slidt regelmæssige. Dette er sket ved, at kun de øverste Lag er tøet op om Sommeren, mens Bunden har været frossen, og det smeltede Materiale er da gledet fra de højere liggende Partier ned i Dalene og er dels blevet liggende, dels ført bort af Vandløbene. Bakkeøernes Jordbund er oftest lidt bedre end Hedeslettens, og nogle af dem kan pletvis minde om det yppige Moræneland.

De Bække og Aær, der besørgede Isens Afsmeltning mod Vest, aflejrede Sand, men det fine Ler blev ført helt ud til Vesterhavet, for alle Vandløb inden for dette Omraade løber jo derhen.

Vandskellet mellem Øst og Vest ligger som nævnt langt østligere. Fra Angel kommer saaledes Egnens største Vandløb, Trejaa, der ved Oversø knækker sydpaa og holder denne Retning, saa længe vi kan følge den i Geesten, som dette Land ogsaa kaldes. I dens Nærhed har vi den største Hedeflade, der strækker sig fra Nord til Syd i den østlige Del af Midterlandet, mens dets vestlige Del væsentlig optages af den store sydlige Ostenfeld Bakkeø, Hjoldelund Øen og de nordligere Bakkeøer, Medelby- og Karlum Øen. I den østlige Slette ligger der dog nogle mindre Bakkeøer, paa hvis Solside Landsbyerne ofte hygger sig, og ind i de vestlige

Bakkeøer kiler der sig paa den anden Side flere smalle Hedeflader omkring Aaløbene.

Hedefladeren er altsaa som et Hav, op af hvilket Bakkeøerne dukker. Den skraaner fra Øst til Vest med saa ringe et Fald, at det næppe er synligt for Øjet. Hvis man ikke vil følge den administrative Inddeling af dette store Omraade, faar man lettest en Oversigt derover ved at følge de Vandløb, der afvander Sletten. Paa en Maade faar Aaerne ogsaa en relativt større Betydning i dette ensformige Landskab end i Østlandet. Ikke fordi de i og for sig synes mere i Landskabet. Ude i Hedefladerne falder selv større Vandløb ofte helt sammen med Terrainet. Det er ganske almindeligt i Vestjylland, at man med ett staar ved en stor Aa, som ikke ved den ringeste Sænkning har røbet sin Tilstedeværelse forinden. Men det føles ofte, naar man nærmer sig en Aa med dens Enge, som man er kommet til en Oase i Ørkenen, ikke mindst da, hvis det er ved en Vandmølle med en hyggelig Mølledam og store Træer.

At Vandet spiller saa stor en Rolle paa den sydslesvigske Flodslette, der i det store og hele er lavtliggende i Forhold til de nørrejydske, har haft den Følge, at der gennem Tiderne har været forholdsvis mere Engstrækninger og følgelig betydelig mindre med udstrakte Lyngheder end i Nørrejylland. Hvor Lyngen endnu er fremherskende, skyldes det da ogsaa særlige Forhold som i Hedeslettens nordvestlige Hjørne, der afvandes til Vidaaen. Her er Sandet paa den magre Jord af Vinden blæst sammen til Indlandsklit-ter, Flyvesandsformationer, de saakaldte Indsande. En saadan har man dels paa Bakkeøen Syd for Sønder Løgum, men ogsaa i en Bræmme Nord for denne mellem Sønder Løgum og Ladelund. Det er nærmest en Hedemose, et fladt Lyngtæppe med Vandhuller. Paa disse Indsande er der meget ensomt og stemningsfuldt. Nogle Steder kigger det hvide Sand frem, andre Steder rejser Marehalmen sig i Totter, mens Lyngen er Bunden i det hele. Hedesøerne er i Blomstringstiden hvide af Kæruld omgivne af knortede Stargræstuer.

En anden lille Del af den store Hedeflade afvandes af Læk Aa og dens Tilløb. Hovedløbet udspringer nær Skelbæk og gør i sydlig Retning Skel mellem Medelby og Ladelund Sogne. Her er grumme ensomt i de brede Enge, der kan være kraftigt oversvømmede. En Sommeraften herude med Kørerne vadende i Kærerne er en fredfyldt Hvile for Sindet. I sit dernæst følgende vestlige Løb gennemskærer Læk Aa et Land, der præges af de smaa Herregaarde Gaarde, Høgelund og Fresenhagen, en venlig Egn med hegnede Veje og Smaalunde, der giver Mindelser om Østlandet, hvor dette er præget af Morænefladen. Og endelig naar Aaløbet Syd om Flækken Læk Marskgrænsen.

Hele den nordøstlige Del af Fladen hører til Soholm Aas Opland. Dens mange Forgreninger samles dog først til Aaen af dette Navn, kort før den træder ind i Marsken. Af dens Tilløb er Valsbøl Strøm det nordligste. Den passerer Sognebyen af dette Navn, der er kendt for sit smukke danske Forsamlingshus og det Arbejde, der er udgaaet derfra i Mellemløbetiden. I Skavlund Mølle dam forener den sig med Meden Aa, der kommer helt ovre fra Harreslev ved Flensborg. Denne Mølle har i Møllevangens Tid haft et Opland paa ti Kvadratmile, strækkende sig fra Flensborgegnen til ud i Marsken. Den har været et Centrum, ikke blot i økonomisk, men ogsaa i kulturel Henseende. Men den oprindelig meget smukke Hovedbygning er noget ødelagt, og dens Rigdom af god Træskærerkunst er spredt fjærnt og nær. Men fornem er Indkørselen paa Dæmningen med de vestenvindsprægede, store Popler. I det store og ellers øde Nørre Haksted Sogn ejer Kirken en Skat i et senromansk Relief over Korbuen. Et tilsvarende i Hyrup i Angel er havnet paa Flensborg Kunstindustrimusæum. Over den næste lille Aa, Rødaa, fører en buet, gammel Stenbro. Dernæst følger Lindaa, der flyder forbi Midtlandets smukkeste Skov, Lindved Skov, med vidtsynlige, høje Graner, de højeste i Slesvig og Holsten, siges der.

Længere sydpaa skærer en smal Udløber af Hedesletten sig

ind mellem de to store sydlige Bakkeøer, Hjoldelund- og Ostfeld-øen. Arlaaens Enge danner et tydeligt Skel mellem dem.

Tilbage har vi hele den store, østlige Del af Sletten, der samler sig om Trejaa og dens mange Tilløb. Det vestlige af dem, Jerrisbæk, gennemstrømmer med sine brede Enge de store, folketomme Sogne Vanderup og Jørel, inden det naar Trejaa. Denne Aa, hvis øverste Løb tidligere er skildret, danner Syd for Oversø et yndigt Parti med skovklædte Skrænter, men glider saa ud i et bart Land langs Hovedbanen i det ligeledes store Eggebæk Sogn. Østfra modtager den Tilløbene Bollingsted Aa fra Randmorænelandet, der gennemstrømmer de store Moser, der havde strategisk Betydning ved Istedslaget, og endvidere fra den Aa, der danner Fortsættelsen af Angels sydlige Tunneldal. Som en bred Strøm naar den Hollingsted og vider sig ud til de store Enge, der dannede et vigtigt Led i vort Forsvar 1864, men svigtede paa Grund af, at Frosten gjorde dens opdæmmede Vande til en islagt Bro.

Ved Hollingsted modtager Trejaa endnu et Tilløb fra Øst: Reide Aa. Det løber langs Danevirkes Hovedvold og danner med ligeledes brede Enge et vældigt, ganske folketomt Forland til denne kæmpemæssige Vejspærring. Danevirkes Vestervold (Hovedvold) ligger endnu velbevaret fra Store Danevirke By i Øst i en Længde af 5 km pegende mod Sydvest ned mod Reide Aa, dernæst endnu $4\frac{1}{2}$ km i vestlig Retning langs denne til hen imod Hollingsted. Kommer man vestfra, fra denne By, toner Volden pludselig frem. Vel er den afbrudt nogle Steder, og den har ogsaa været højere, end den ligger nu, men imponerende er den, ikke mindst naar man tænker paa, af hvilke Dimensioner dette Ingeniørværk har været for sin Tid. Efter Knækket mod Nordøst ligger et 200 m langt Stykke af Valdemarsmuren, men det kendte, blottede Sted af den er ved Rødekro, hvor Hærvejen gennemskar Volden. Stedet kaldes Kalegat eller Viglidsdør (Kæmpernes Dør), og det var Voldens eneste oprindelige Aabning. Udgravninger her kort før den sidste Krig har ligesom ved Hedeby kastet nyt Lys

over Danevirkevoldens mange Gaader. Som Vestervolden ligger milevidt, er den delvis klædt med Buske og Krat. Af og til maa man over Stenter, fordi den bruges til Græsning. Udsynet heroppe ud over den udjævnede Grav og dernæst de milevide, øde Strækninger, virkelig et Ingenmandsland, hører til de Indtryk, man aldrig glemmer, første Gang man oplever det. Ved den bevarede Del af Voldens østlige Slutning ligger i den udtørrede Danevirke Sø et skovbevokset Voldsted, der har faaet det uheldige Navn Tyraborg. Denne Fæstning har sikkert skullet beherske det Sted, hvor de vigtigste Færdselsveje har krydset hinanden, Hærvejen og Fragtruten Hollingsted-Hedeby, der maaske har brugt Danevirkes udfladende Nordside som Vejlinje.

Følger man Hærvejen $1\frac{1}{2}$ km mod Syd fra Rødekro, skærer man den lave Vejspærring Kovirke, der kan følges fra de spredte Huse ved Kurborg til Kongshøj. Umiddelbart derefter vider Vejen sig ud og danner med sine rektangulære Volde en Hvileplads, hvor Studedrifterne har holdt Natterast. En lignende kunde iagttages, lige hvor den gamle Vej forlod Hovedvejen ved Arnholt Sø Nord for Lyrskov ligesom ved Hovslund i Nordslesvig. I Nærheden syner to store, runde Gravhøje langt og danner ligesom en Afslutning paa hele denne Rigdom af historiske Klenodier, der ligger og taler om Danmarks Skæbnetimer gennem tusind Aar.

Hærvejen naar atter den moderne Vej ved Krop og løber gennem den store Krop Skov (Naaletræsplantage). Hele dette Omraade, der gennemskæres af Sorgaaen og andre Løb, der gaar til Ejderen, er den historiske Lo Hede. Afstandene er store her, og der kan være milevidt mellem Husene. Store Mosestrækninger som Kongens Mose fylder det ganske lavtliggende Land, der fortsætter i den endnu lavere Marsk vestligere. Man kan tænke sig, at en Sænkning paa faa Meter vilde gøre hele Nedreejderens Løb fra Rendsborg til Havet til en Fjord, der skilte Jylland fra Tyskland, Norden fra Mellemeuropa. Men ogsaa i den Henseende er det en naturlig Grænse, at den inddigede Ejder har en saadan Vand-

mængde, at den mere er en Flod end en Aa, og at dens Omgivelser er saa øde, at vi her har Sønderjyllands største Sogne, hvad Flademaal angaar.

Allerede Krop Sogn var meget omfangsrigt, men Grænsesognet Hohn er med sine 30.000 Tdr. Land dobbelt saa stort som de største Sogne i Mellemslesvig (Læk, Eggebæk) og Nordslesvig (Bov, Burkal, Agerskov). For øvrigt fortæller mange Stednavne hernede (ligesom i Egnen Vest for Isted) om det Forsøg paa at opdyrke Hede ved indkaldte Sydtyskere, som blev gjort paa Frederik 5.s Tid: Frederiksen, Christiansholm, Julianeflade o. s. v. Spredte Indsande findes ogsaa hernede. Kirkebyen Erfde ved Ejderen ligger paa en saadan.

BAKKEØERNE I MIDTLANDET.

Kan man til Tider føle sig helt trykket af Ensomheden paa Hedefloden, gælder dette i betydelig mindre Grad, hvis man kommer op paa Bakkeøerne, ikke fordi Bebyggelsen derfor bliver tættere, men Udsynet over vide Strækninger gør, at man lettere kan se fra By til By og i højere Grad føler sig som ett med Landskabet. Men fælles for de to Landskabstyper — og for Marsken — er den vide Himmel, man har over sig, og som i Sol kan gøre selv disse alvorlige Egne smilende, men som i skyet eller regnfuldt Vejrlig gør dem uendelig graa og triste. En Elsker af Naturen vil dog altid kunne glæde sig over alt det nære: de fattige Blomster har ogsaa deres Farve og Skønhed lige saa fuldt som Østegnens Grøfter og Marker.

Den første Bakkeø i Midtlandets Nordøsthjørne er den lille, langstrakte Hanved Bakkeø, der omfatter denne Sogneby og Mellemslesvigs største Skov samt mindre Byer, hvoraf en meget betegnende hedder Langbjærg. Øen har sit højeste Punkt (52 m) lige ved Kirken, hvis høje Spir ses fra Højderne i Nordslesvig og Angel til ud i den flade Marsk.

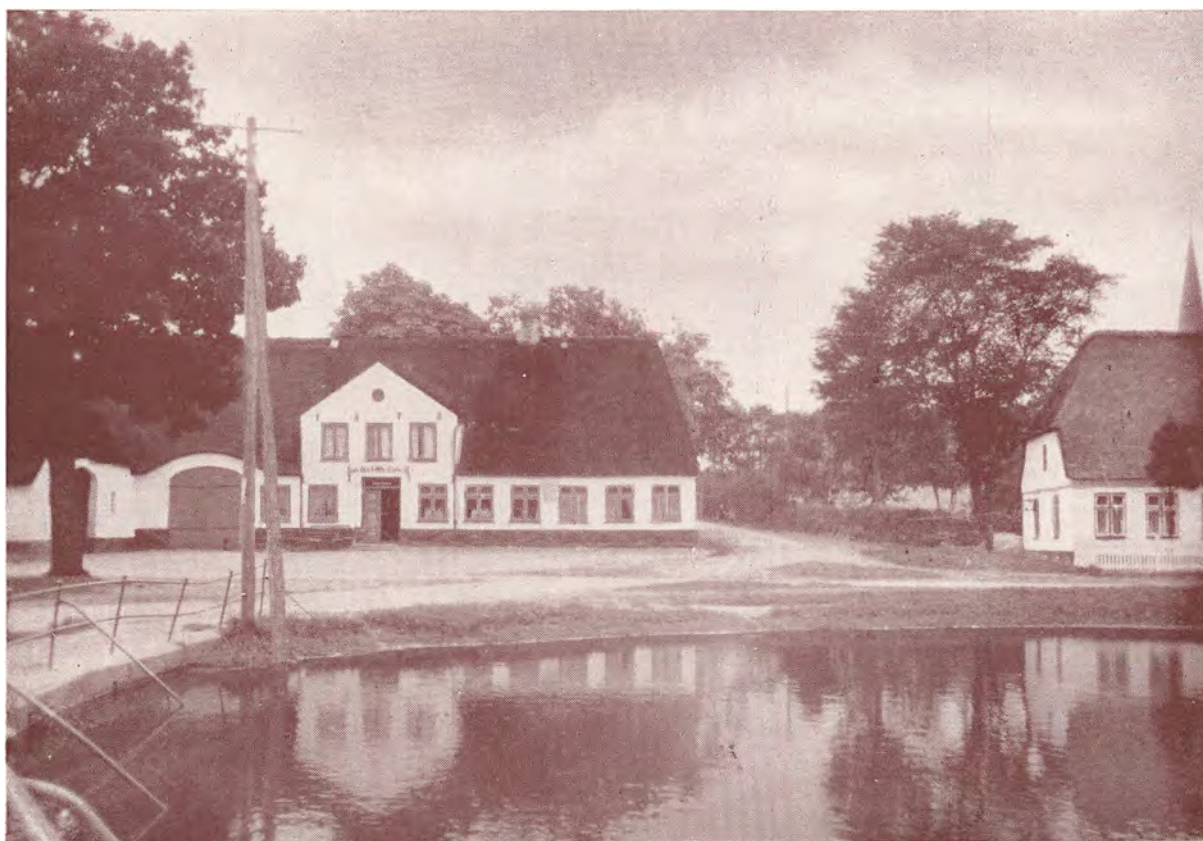
For Foden af dette Højdedrag, altsaa paa Hedeflade, ligger

ved Friservejen Flensborgs tidligere Eksercerplads, der nu er Flyveplads. Hvor denne Vej ved Skæferhus krydser Hærvejen, ligger denne sidste straks Syd herfor hen i den gamle, brede Tilstand, indhegnet af Diger eller Volde, for at Studene, der dreves til Marskfedning, ikke skulde løbe bort.

Hinsides Valsbøl tager en anden mindre Bakkeø, Medelby-øen, fat. De største Højder er Lundtop (54 m) ved Østerby og Stoltebjærg (52 m) ved Bøgslund. Vejene mellem disse smaa Landsbyer er meget ensomme, sandede og indhegnede af nøgne Diger. Her er storslaaet med de vældige Udsigter til alle Sider til Trods for, at den absolutte Højde jo ikke er stor. Disse „Bjærge“ ses ogsaa højt oppe i Nordslesvig.

Længst mod Nordvest har vi Karlum-øen. Den strækker sig fra Bramsted til Brarup, fra Sønder Løgum til Agtrup. Paa den ligger den langstrakte By Ladelund og soler sig i Læ af den flade Bakke (31 m). Kun lidt højere er Øens højeste Punkt, Karlum Bjærg. I Mosen ved dets Fod hentedes i gamle Dage Lysepinde, „Karlumer-Lys“, Rester af Stubbe fra Fyrreskovsperioden i forhistorisk Tid. Hvor den flade Bakkeø i Sydvest grænser op til Marsken, langs Friservejen fra Læk til Klægsbøl, støder Geest og Marsk sammen paa en meget tydelig Maade. Gaardene ligger tæt, i en kilometervid Række, især paa Geestsiden af Vejen.

Syd for Læk ligger en lille Bakkeø mellem denne By og Enge. Umiddelbart ved Vejen og den tyske Folkehøjskole (der nu ogsaa huser Læk danske Skole) ligger den vestlige Oksevej hen i en pragtfuld Naturtilstand. Hist er der kun et Par enkelte Hjulspor, her gaar flere ved Siden af hinanden, snart løber et Par op over en Knold, mens de andre maser sig frem gennem en Sandgryde eller gaar gennem saa fugtig Grund, at de staar under Vand. Den højeste Del af Bakkeøen, Langbjærg, fyldes af en Plantage, jævnstor med Hanved Skov. Den betegner en sørgelig Ødelæggelse af et tidligere pragtfuldt Bakkeland med Lyng og Egeskrup. Men fra den største Højde (45 m) har man et fuldkomment Rundskue over

Parti fra Hanved.

Parti fra Sillerup.

Saksergaard i Bergenhusen ved Frederiksstad.

hele Marsken og Havet ud til Før og mod Øst til Flensborg. Mod Syd falder Bjærgtet brat af, og Udsigten faar her det dejligste Lyngtæppe som Forgrund.

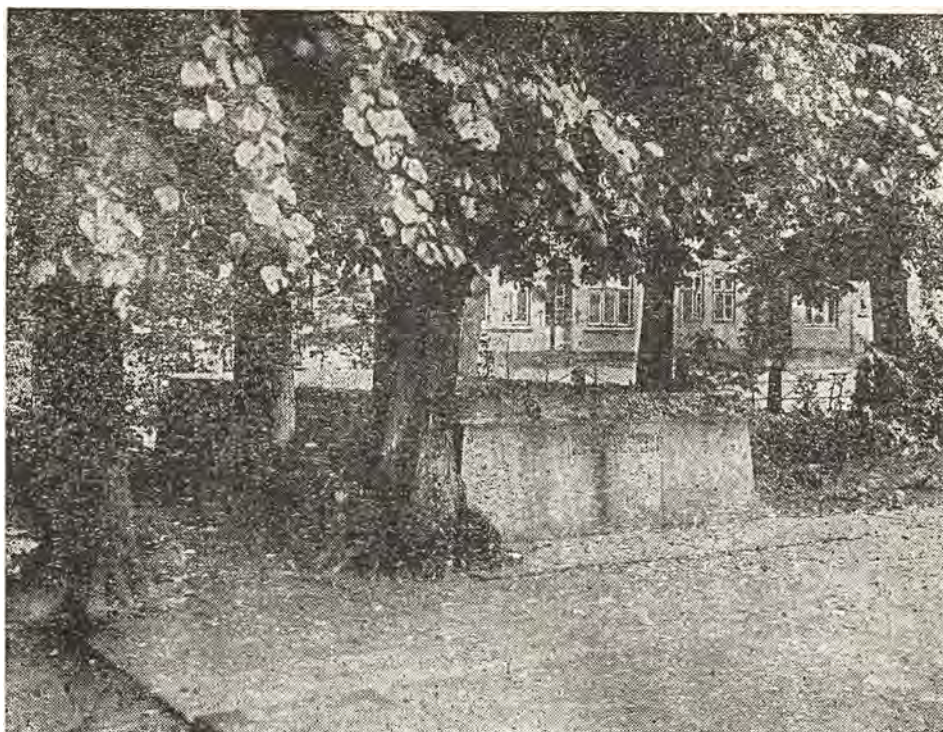
Af de to store sydlige Bakkeøer er Hjoldelund-øen en Firkant, hvis Diagonaler løber fra St. Vi til, hvor Arlaa træder ind i Marsklandet, og fra Munkebøl Nord for Bredsted til Bondelum nær Solbro ved Trejæaen. Den har sine største Højder i Stolbjærg (44) m mod Vest og Rimmelsbjærg (41 m) i Øst. Begge disse Punkter har vide og storslaaede Udsigter. Men store Strækninger af Øen er lavtliggende Hedemoser, der danner næsten uhyggeligt golde Flader. Saaledes ligger Norsted Hede kun mellem 10 og 20 m over Havet, mens den store Sillerup Mose, der sammen med Norsted Hede var som et Ørkenbælte omkring førstnævnte Diagonal, i Mellemkrigstiden er opdyrket og udstykket. De dér — og andetsteds — opførte „Siedlung“er er noget af det grimteste, man kan tænke sig: to-etages Kasser omfattende baade Lade, Stald og Bolig. Det er naturligvis indplantet tysk Byggeskik i et ellers helt danskpræget Land. Nærmer man sig denne og de andre Bakkeøers Vestgrænse, viger de oftest hvidpudsede Gaarde for de stolte, rødbrune Marskgaarde, ligesom Storkereederne tiltager i Antal. Af Byerne paa denne store Bakkeø skal fremhæves Hjoldelund ved Kambjærg (31 m) med dets udjævnede Gravhøje, klædt af Egepur, der er lavere end almindeligt Græs. Endvidere den store Landsby Fjolde paa Sydskraaningene ned mod Arlaa. I den mødes nyt og gammelt, ondt og godt. Kirken oven over Byen paa den store Kirkegaard tager sig med sit svære Taarn pragtfuldt ud, baade set nærved og langt fra. Fjolde (d. v. s. Fjæld) er kendt som Midtpunkt for den sydligste, særprægede danske Dialekt — og for hin Pastor Peperkorn, der i 1933 udstødte nazistiske Trusler mod Nord-slesvig og Danmark. Længere vestpaa ligger Sognebyerne tættere, og Eggen bliver sine Steder saa venlig, at man kunde tro sig hensat til en fynsk Idyl, hvis ikke Bøgeskovbrynene var saa vindhærgede. Andre Steder kan man se en i Sønderjylland ellers ukendt

Ting: Granlæbælter som i Nørrejylland, f. Eks. Esbjergegnen. Den betydeligste Kirke herude er Breklum, omkring hvilken der er opstaaet Anstalter for Uddannelse af Prædikanter og Missionærer, og hvortil der er knyttet et Sygehus for Nervepatienter. Den senromanske Kirke er ved Siden af Eggebæk Midtlandets betydeligste Kirkebygning.

Den sydligste af de store Bakkeøer er den trekantede Ostenfeld-ø med Grundfladen langs Arlaa i Nord og Toppunktet i Svavsted i Syd. Dens største Højde er Sandesbjærg ved Ostenfeld (54 m), der saaledes betegner Bakkeøernes Kulmination i Syd, som Lundtop gjorde det i Nord. — Der er egentlig storslaaet i denne Egn langs den søndre Landevej mellem Slesvig og Husum. Vældige Linjer, store Udsigter, vidt Rum til alle Sider. Dertil ikke ubetydelige Løvskov. Det gælder i det hele om Eggen her mod Syd, at Bebyggelsen i særlig Grad er samlet i de store Landsbyer, som der til Gengæld er store Afstande imellem. Om Byggeskikken i Ostenfeld Sogn og de gamle Gaarde paa Musæerne, der er taget herfra, maa læses andetsteds i denne Bog. Kirken er med sit knejsende Barokspir vidt synlig.

Ogsaa ved den nordlige Slesvig-Husum-Vej er der en lignende Natur med Skov og store Udsigter, især fra nogle Gravhøje ved Vester Orsted. Her som andetsteds paa Midten af Bakkeøen er Landet i det nære af en Lighed med Østlandet, men har samtidig Vestlandets Storhed. Og mellem Feddersborg og Svesing ligger atter et Stykke gammel Studevej i malerisk Bredder, mens Oldtidshøje følger dens jævne Stigninger og Fald. Det er vel denne Hedenatur, som Husums store Digter Theodor Storm taler om i sine Digtninge.

Længere mod Vest hæver Landet sig atter ved den trærige, gamle Herredsby Hatsted med senromansk Kirke med nyt, vidt-synligt Spir. Ved den lille nære Skøbøl Kirke gaar Geesten helt ud til Vadehavet, det eneste Sted, dette sker paa Sydslesvigs Vestkyst. Hermed deles Fastlandsmarsken i en større nordlig Del fra

Theodor Storms Grav i Husum.

Vidaaen hertil og i den sydlige Del, der omfatter Ejdersted og Engene omkring Ejderens og Trejaas nedre Løb. Fra Skobøl ser man ud over en stor Del af denne Marsk og over Vadehavet til Nordstrand. En her forekommende, fra Indlandsiden løsreven Flage af rødt Ler fra Jordens Oldtid skal være den ældste forekommende geologiske Dannelse i Sønderjylland. Fra dette Sted kan man følge Trekantøens ene Skraaside over Husum og Mildsted, atter med en betydelig Kirke, til Svavsted. Den anden Skraaside tegnes af Trejaaen; mod Syd trækkes Grænsen skarpt op mellem dens Marskenge og Bakkeøens højtliggende Land — Klokkebjærgtet er 48 m og Engene 1 km derfra kun 1 m over Havet.

Hermed skulde Skildringen af Midtlandet være tilendebragt. Men op af Marsken mellem Ejder, Trejaa og Sorge stikker en Bakkeø, der mere end de andre er en virkelig Ø, omgivet af Vand, nemlig Stapelholm, der i Natur slutter sig til de andre Bakkeøer.

Den strækker sig ganske smal fra den store By Seeth over Sønderstapel med det runde Kirketaarn til Sognebyen Bergenhusen, hvor Oberst Helgesen i 1840erne levede som Jæger, Fisker og Odder-opdrætter. Herfra sender Øen et til Dels skovklædt Horn mod Nord op til Wohlde (= Wald). Fra Møllen heroppe (28 m) er der et vidt Rundskue. Hele dette lavere Højland ligger som et Forværk til „Bastionen“ Svavsted, mens Trejaa gør det ud for den i ret Vinkel drejende Voldgrav. Ejderen og til Dels Trejaa er hegnede af Diger for at værne om de lave Marskenge, der sine Steder saa at sige ikke ligger over Havets Overflade. Det skal endnu nævnes, at en Del af Hohn og Hamdorf Sogne Sydvest for Rendsborg ligger paa en lav, delvis skovbevokset Bakkeø. Her er Vandmøllen Vestermølle, hvor Th. Storms Farfar var Møller, og som han har skildret i et Digt.

MARSKEGNENE.

Den følgende Skildring kan kun give disse Landskabers Karakter i Hovedtræk, idet der iøvrigt henvises til Artiklen om Frisland og Friserne i dette Værk. Landet er tredelt: Marskbræmmen fra Vidaa til Skobøl, Ejdersted og de lige nævnte Enge omkring Stapelholm og endelig Vesterhavsøerne. Af disse tre Omraader er det første og det sidste overvejende Frisisk talende, mens Nedertysken raader i det andet. Tre Landskabstyper behersker det samlede Omraade: Marsken, Geesten og Klitlandskabet.

Det er saa afgjort Marsken, der fylder det meste. Om denne Dannelse skal her kun siges, at det er en Nutidsdannelse, for saa vidt som den først begyndte at dannes faa Aarhundreder før vor Tidsregning og dannes endnu den Dag i Dag. Dens Forudsættninger er en Landsænkning, der lod Havet gaa ind over Land, men som et lavt Vadehav, der blev værnet af en Række Øer mod Havets Voldsomhed, — og et, jo nærmere vi kommer Kanalen mellem England og Frankrig, stærkere Tidevandsskifte i Forbindelse med Smaadyrs og Planters Virksomhed (Sandorm, Slikkrebs,

Snegle — Tang, Kveller, Andelsgræs m. m.). Flodbølgen kommer hurtigt og overskyller det ved Ebbe tørlagte Vadehav, men Ebben indtræder langsomt og lader Slik tilbage. Derved vokser Landet langsomt og kan, naar det er modent dertil, inddiges til Koge. Siden Middelalderen har man diget, og Kogenes Alder strækker sig fra sen Middelalder til vore Dage, selv om nok det 17. Aarhundrede betød det største Fremstød for denne Landvinding.

Det siger sig selv, at Marskegnene med de uhyre, oftest græsklædte Flader maa være meget ensformige. Ogsaa de kræver Sol over Landet og forholdsvis stille Vejr for at virke tiltrækkende, og det er just ikke det, der er mest af paa disse nedbørsrige og stormfulde Strøg. Men intetsteds er Græsset saa grønt og saftige Blomsterplanter saa farverige som en Sommerdag i den lave, fugtige Marsk. Det er vel heller ikke for intet, at Brorson, formodentlig ud af sine Indtryk fra Tøndermarsken, synger:

Hvad skal jeg sige, naar jeg gaar
blandt Blomsterne i Enge,
naar Fuglesangen sammenslaar,
som tusind Harpestrængel

Selv om Marskland mange Steder ser ens ud, betyder det ikke, at alle disse Egne er fuldstændig lig hinanden. Vel gaar visse Hovedtræk igen: de lave Koge, Digerne, undertiden belagt med hollandske Klinker, for at Vejen derpaa skal være fremkommelig paa alle Aarstider, skraanende jævnt ud mod Havet, stejlt indad, Verfterne, hvorpaa Gaardene ligger for ikke at blive oversvømmet, de røde Marsksten, som de smukke, lave Huse og Gaarde er bygget af, den smukke Fladbue over Indgangsdøren og meget mere. Men den, der kun kender den nordslesvigske Marsk, vil snart faa at se, at i Sydslesvig former dette Landskab sig ofte anderledes. Hvor den danske Marsk trods sin store Frugtbarhed er tyndere befolket end det fattigste Hedesogn, fordi Ejerne bor langt borte, er den frisiske Fastlandsmarsk tæt bebygget og stærkt udstykket. Men

Husene og Gaardene ligger langs eller paa Digerne i lange Gader, som ofte træder i Stedet for egentlige Landsbyer. En Gaard eller en Samling Huse tegner sig ofte i Horisonten som en grøn Tue, idet vindhærgede Løvtræer yder dem et sparsomt Læ. Markerne er indhegnet af brede Grøfter, der tjener det dobbelte Formaal at lede Vandet bort og holde Kreaturerne, hvor de maa være. Kun enkelte Steder fører der en Dæmning over og aabner Passagen til Marken ved et bredt Led, der saaledes staar ligesom isoleret i Landskabet.

Et saadant ensartet, middelgodt Marskland er den nordlige Marskbræmme. Den er 15 km bred mod Nord, mens den fra Byen Langhorn smalner ind til en Tredjedel deraf. Uden for Havdiget danner sig et mere eller mindre bredt Forland. Fra Klangsøl fører nu Hindenburgdæmningen Badetogene over til Sild. Banen viger af fra Vestbanen i Nibøl, der med Administrationskontorer og Gymnasium er blevet Kredsby for den efter Grænsedragningen udskilte Sydtønder Kreds.

Enkelte Steder i dette Omraade afbrydes Marsken dog af Geeststrækninger, saaledes Aventoft By ved den danske Grænse og den runde „Kornkog“, der egentlig er Risum Mose, men er delt mellem flere af de tætliggende Sogne. Fire store Kirkebyer paa dens Grænser danner en næsten 15 km lang By-Ring om Kornkogen. Af Navnet ses, at dette Hedeomraade er Genstand for Korn dyrkning i højere Grad end Marsken.

Med den stærkere Folkemængde er Sognene straks blevet mindre i Omfang. Aventoft og Nykirke Sogne er tillige stærkt præget af en Mængde Vand, Aventoft og Gudskog Sø, som falder til Rudbøl Sø og Vidaaen.

Udover de mange Grøfter mellem Fennerne spiller Vandløbene kun ringe Rolle i dette Landskab. De i Midtlandet nævnte Aaer fortsætter ud gennem Marsken som lige, digehegnede Kanaler.

Fuldt saa smukt som denne Marskegn er det sydligere Marsk-omraade. Hele dets østlige Del er de ret magre Engdrag om Ejde-

ren og dens Tilløb, som er nævnt i forrige Afsnit. Men dens vestlige Del er det værdifuldeste og vel ogsaa smukkeste Stykke Marskland, Halvøen Ejdersted. Kun enkelte Koge Vest for Nibøl er endnu frugtbarere end dette 30 km lange og gennemsnitlig 10 km brede Land, der vel i sin Helhed hører til Nordevropas bedste Jord. Landet er blevet sammenlignet med et vældigt engelsk Parkanlæg med sine milevide Græsflader. Kornavl er her som andetsteds i Marsken af forholdsvis ringe Betydning. Sognene i dette rige Land bliver ofte ganske smaa. Gaardene ligger spredt paa Verfter, mens en Del af den talrige Befolkning er søgt ind i de flækkelignende Byer, — og mange er for øvrigt udvandret. Disse Gaarde er i en Byggeskik, der, kommende fra Nederlandene, kun har faa Hundrede Aars Hævd paa gammelt dansk Omraade. Det er Haubergene, hvoraf enkelte ogsaa findes paa den nordlige Marsk. Nærmere om denne Gaardtype kan læses andetsteds i dette Værk. Deres høje Straatag syner vidt i det flade Land. Liggende paa et Verft, omgivet af store Aske og Elme og Frugthaver og med Grave udenom er de som Fæstninger i Græshavet. To Typer kan skelnes: en med Gavlen som Front, altsaa efter saksisk Skik, en med Hoveddøren paa Sidefacaden, altsaa efter dansk-frisisk Byggeskik. Til den første Type hører en stor, gammel Gaard nær Husum, Rothe-Hauberg. Man mener, at Træfattigdommen i Marsken har givet Anledning til denne Byggemaade. Maaske har Trangen til at samle Bygningerne paa Verftet ogsaa været medvirkende.

Træerne er dog mere fremherskende i dette Marsklandskab end i de øvrige Egne. I Nærheden af Byerne er Landevejene som Herregaardsalléer, og høje, men forblæste Træer findes ogsaa trindt om ved Husene. Mod Syd er Landet hegnet af et Dige mod Ejderen, højt som en Fæstningsvold. Naturligvis lægges der ogsaa her nyt Land til. Efter 1933 blev saaledes en ny-inddiget Kog oprettet under Navn af Herman Göring-Kog. Mod Vest i denne Halvø er der dog ogsaa andre Formationer. Byen Tating ligger saaledes paa Randen af en næsten 10 km lang, smal Klit, og Halvøens Vest-

side er een stor Klitrække, der da naturligvis har skabt et Bade-
sted med Strandhuse omkring St. Peter.

Men Rigdom er Hovedindtrykket, man faar ved at færdes her-
ude. Kirkerne er oftest store Teglstensbygninger, somme Tider med
høje Taarne (Tetensbøl, Tating), og Landet har sin Renæssance-
herregaard med svungne Gavle, Højerswort.

Blandt de talrige Vesterhavsøer har de to større Øer Nord-
strand og Pelvorm ud for Husum samme Natur som Ejdersted.
Pelvorm har sit maleriske Vartegn, den høje, massive Taarnruin
til den Kirke, der er alt for stor til Øens nuværende Befolkning.
Man maa huske paa, at disse Øer kun er Rester af det sammen-
hængende Marskland, der gennem Aarhundrederne er gaaet tabt
under Stormfloderne.

Rundt om disse Øer ligger de smaa Halliger, der har bevaret
meget af Aarhundreders gamle Friserkultur. Paa Halligen Hoge
skal det smukkeste af de gamle Huse findes, hvor Frederik 6. boede
i Kongestuen. Disse rige Huse prydes af hollandske Fliser, der be-
klæder Væggene, rigt udskaaret Træværk i Døre, Lofter og Møb-
ler og flotte Ovne og Ure. Den største af Halligerne er de to med
hinanden forenede Øer Langenæs og Nordmarsk nær ved Før og
Amrum og med Udsigt over disse Øer og Klitterne paa Sild.

Mest kendt af Danske er naturligvis disse tre nordligste Ve-
sterhavsøer. De var med i II. Afstemningszone i 1920, og en Del af
deres Jord hørte gennem Aarhundreder til de nørrejydske En-
klaver.

Mens Halligerne bestod af lutter Marsk, er Før delt i et større
nordøstligt Marsk- og et mindre sydvestligt Geestomraade, d.v.s.
en tvedelt, lav Bakkeø. Bebyggelsen ligger i store Landsbyer paa
Geestranden. Saaledes strækker der sig en samlet Landsby flere
km Nordvest for Badestedet Wyk, hvor Husene er lagt ved en
Mængde korte Biveje, der forbinder to parallelle Landeveje. Da
Gaardene er omgivet af mange Træer, bliver det hele en stor Idyl
af Have og smuk Arkitektur, ganske uberørt af Nutidens Turisme

og Trafik. Ude i Marsken findes adskillige Fuglekøjer, netdækkede Kanaler, hvor Tamfugle lokker Vildtet ind. Den vestligste af Øens tre Kirker, St. Johannes, er maaske den største Landsbykirke paa gammel dansk Grund. Karakteristisk for Ligstenene paa Før er de umaadelig lange, snørklede Indskrifter. Før er i det hele Hjemstedet for den største frisiske Nationalbevidsthed og Hjemstavnskultur.

Er Før delt mellem Geest og Marsk, er *Amrum* ganske uden Marsk, men til Gengæld er hele dens vestlige og nordlige Del opfyldt af Klitter. Den er ogsaa blevet et søgt Badested.

Den Vesterhavso, der er rigest paa Naturskønheder, er afgjort *Sild*. Paa det smalleste Sted kun en $\frac{1}{2}$ km bred strækker den sig 38 km som en Læmole uden for Sønderjyllands Kyst, nøjagtig samme Længde som Holmslands Klit, som den ligner meget. Hele dens lige Vestkyst er nemlig Klitter, der, hvor de er højest, naar 34 m. Det er de højeste, vildeste og mest sønderrevne Klitter, der findes omkring Vesterhavet, siger H. V. Clausen. At et saadant Klithav har trukket Mængder af Badegæster til sig, siger sig selv. Vesterland er Hovedpladsen med gammel, lav og høj, ny Bebyggelse mellem hinanden og store Hoteller og Flisegulv mellem Klit og Strand. Billeder siger bedre end Ord, hvordan sligt tager sig ud. Men foruden Klitterne har Sild nogle mindre Marskstrækninger. Mod Nord ligger paa en saadan den dansktalende lille By List, umiddelbart ved den meget dybe Kongshavn og ved store Rugepladser for Svømmefugle, men i Oprustningstiden er her, ogsaa paa Klitrealerne, opstaaet en stor Industriby omkring et vældigt Flyvebaadsværft: lutter ens, for øvrigt smukke, Funktionærboliger, Kæmpekaserne, Svømmehal, Biograf og Cement og atter Cement. Paa Øens sydlige Del er en smal Stribe Marsk, mens denne Formation fylder det meste af den Halvø, der gaar ud mod Øst. Lige som paa Før findes der ogsaa her Fuglekøjer, som vist intetsteds bruges mere. Derimod er Marsken ikke inddiget.

Men ved Siden af de vældige Klitter er det interessanteste paa

Sild knyttet til de to Bakkeøer, hvoraf den største strækker sig fra Keitum til Kampen, den mindre paa begge Sider af Morsum. Begge disse Steder, ved Rødeklev og Morsum Klev, kommer der enestaaende interessante og smukke Profiler frem i disse Klinter. I Morsum Klev (23 m) er tertiære Formationer blottet: hvidt Kaolinsand, rustrød Sandsten og sort Glimmerler, rigt paa Forsteninger, m. m. I Rødeklev er det tertiære Kaolinsand derimod overlejret af en 30 m rødlig yngre Lerart, der atter krones af en 15 m Klit. Intet Under, at man har draget Sammenligning mellem denne næsten milelange Mur mod Sydvest og de danske Øers Bastion i Sydøst: Møens Klint.

Indtil 1814 hørte endnu en Vesterhavsø med til Hertugdømmet Slesvig. Det var *Helgoland*, der i endnu højere Grad end Sild har været Fæstning, og hvis fremtidige Skæbne er usikker. Geografisk hører den for saa vidt ogsaa til Sønderjylland, som dette er det Fastland, den ligger nærmest ved (50 km fra Ejdersted).

Helgoland er en 56 m høj Klippeø, der danner en frugtbar Højslette, og dens lodrette Mur af farverigt Skiferler og Trias-Sandsten fra Jordens Middelalder, altsaa ældre end Formationerne paa Sild, gaar lige ned i Havet. Paa Vestsiden er Kysten sønderrevet, saa Bølgerne udenfor brydes mod Skær, og Klipperne er forrevne og staar med enkelte Søjler som Skarreklit i Nordjylland. Mod Øst er der en lav Klitbræmme, der gør, at Øen ligesom bestaar af to forskellige Etager. 1 km østligere ligger en nu selvstændig Klitø i Havet. Herude er — eller var — det store Badested. Paa Sydsiden lavedes med Kunst militære Havne, Flyvepladser m. m. Den hjemmehørende Befolkning er frisisk.

BYER OG FLÆKKER.

Som i det øvrige Jylland ligger ogsaa i Sydslesvig de største Købstæder ved Østlandets Fjorddale, hvor der har været naturlige Betingelser for at udbygge Havne. Vel er Slesvig-Hedeby Sønderjyllands ældste Købing, men allerede i Middelalderen har

Flensborg overfløjet denne ældste Handelsplads, støttet til Dronning Margretes faste Borg, Duborg. Naturligvis er det Handelen og Havnen, der har skabt Købstaden. Landfærdselen Nord-Syd gik jo inde paa Hærvejen Vest om Flensborg (og Slesvig). De ny Landeveje knyttede sig til Byens Hovedgader, saa at man kan sige, at Byens Rygrad er Hovedgaden paa Fjordens Vestside med dens Forlængelse i Aabenraa og Slesvig Landevej. Men ved Søndertorv krydses denne Akse af en Tværlinie: Friservejen, Angelbogade og dens Forgreninger i de angelske Landeveje til Lyksborg og Kappel.

Den gamle Del af Staden ligger da paa det lave Land for Foden af Bakkerne paa begge Fjordsider og i Mølleaaens Dalføre Syd for Fjorden. Men for længst er Byen kravlet op ad Skrænterne og breder sig paa det navnlig mod Vest fladere Land heroppe. Alligevel spiller Terrainet saa stor en Rolle for Byplanen, at de fleste og længste Gader gaar i Retningen Nord-Syd, mens Tværgaderne dels er de korte Slipper mellem Hovedgaden og Havnekvarteret, dels er de ofte krumme, stejle Gader, der søger op til den høje Bydel. Man siger, at Folk i Flensborg aldrig bliver for svære, fordi de altid skal gaa op ad Bakke.

Nord-Syd-Aksen rummer Byens bedste gamle Huse. Det gælder dog ikke de nordligste Afsnit, der er ordinær Forstadsbebyggelse inden for de kommunale Værker og navnlig det store Skibsværft, der tidligere sysselsatte saa mange Arbejdere, at en Sjette-del af Byens Befolkning var interesseret i denne Virksomheds Ve og Vel. Men fra Nørreport begynder Herlighederne. Denne brede Port af flammede Sten med fladbuede Vinduer over Aabningen og blindingsprydede Trappegavle er den eneste tiloversblevne af Flensborgs gamle Byporte. Denne Bygning fra 16. Aarh. er, med sit gamle danske Vaaben paa Nordsiden, fra Afstemningstiden blevet Sindbilledet paa den største sønderjydske Bys Kongetroskab gennem Tiderne og paa Nutidens villende Danskhed hernede.

Straks indenfor har vi Flensborghus, det danske Forsamlings-

hus og Bibliotek, der i sin restaurerede Skikkelse er en Pryd for den yderste Del af Nørregade, som det ligger med de smukke, gule Sten fra Duborg Slot og sine velproportionerede Bygningslinjer. Et andet Hus, jævngammelt med Nørreport, er Kompagnihuset nede ved Havnen, Købmænds og Skipperes Børs og Forsamlingshus i gammel Tid. Det er bygget som Port over et af de maleriske, smalle Stræder mellem Nørregade og Havnen. Sydligere i Nørregade ligger „Gamle Flensborghus“, et Patricierhus fra Christian 4.s Tid, men med Façade i Barokstil med Karnapper og svungen Gavl. I det indre er det en Blanding af Musæum og Restauration. Saa kommer Frue Kirke og „Slagterboderne“, atter en Bygning fra 16. Aarh. med Pillegang og en Rest af Byens Halsjærn. Skraat overfor, paa Nørretorv, er Flensborg Avis' pilasterprydede, noble Hus. Nørretorv har det eneste af Byens 31 gamle Springvand bevaret, en Neptunstatue med Kumme.

Nørregade har bugtet sig i større og mindre Bredde. Nu følger den mere lige og brede Storegade med den danske Kirke (Hellegaandskirken), og Holmen, det egentlige Strøg. Her ligger Raadhuset, bygget af Vinstrup mellem de slesvigske Krige til Regerings- og Retsbygning, og inde bagved hans Stænderhus fra samme Tid. Andre Gaardinteriører har Interesse ved at være gamle Købmandsgaarde, og blandt de fornemme Baghuse er den danske Borgerforenings Gaard. Paa Søndertorv ligger Nikolaj Kirke, uden for hvilken en Germania-Bismarcksbrønd. Desværre er de gamle Gavlhuse paa Søndertorv vejet for nogle nymodens, der dog ikke er helt uden Idé. Herfra er der skabt brede Gader ved en ny Gennembrydning. Den gamle Rødegade har Navn efter den nedbrudte Rødeport. Her er Winstrups gamle Latinskolebygning og et Hjørnehus af Bindingsværk, et af de faa, der endnu staar i Flensborg.

Hvad der ikke er nævnt paa Hovedstrøget, har ingen arkitektonisk Værdi. Et Særkende for Byggeskikken omkring Aarhundredskiftet er de ofte brugte, okkergule Flensborgsten, hvoraf f. Eks. den gamle Banegaard (Rutebilstationen, „Zob“) er bygget

En Ejderstedgaard («Hauberg») i Koldenbüttel.

Torvet i Husum.

Nørreport i Flensburg. Fra Afstemningen i 1920.

Toosbyggade i Flensburg.

med Taarne og Spir. Den ny Banegaard i Mølleengen er derimod i nytysk Stil og af graaligrøde Sten.

Om Tværgaderne er der mindre at sige. Raadhusgade stiger op til Teateret og deler sig i Sønder- og Nørre-Gravene, der til hver sin Side fortsætter Stigningen op ad den gamle Kystskrænt. Ved eller oven for disse Gader ligger højt og knejsende en Række monumentale Bygninger, der i høj Grad behersker Panoramaet over Byen, som man bedst faar fra Fjorden eller Højderne i Jørgensbjerg, Byens østlige Del. Her ligger det ny, store Overlyceum (højere Pigeskole og Lærerindeseminarium), det skumle Domhus med Frølichs Malerier, lige for Enden af Raadhusgade Kunstindustrimusæet i en Slags nordisk Renæssancestil og et nyt Gymnasium. Bag disse Bygninger ligger den gamle Kirkegaard med Bundsens klassicistiske Kapel og vore Krigsmindesmærker, hvor Istedløven rejstes, det mest stemningsfulde og fredelige Sted i Storbyen. Længere mod Vest ligger den „ny“ Kirkegaard og et ældre Villakvarter og længst ude Marieskov, Byens nærmeste Lystskov med en køn, gammel Empirerestaurant.

Længere nordpaa ligger Diakonissestiftelsen og gemt paa Duborg Banke flere offentlige Bygninger, hvoriblandt Kaserner. Fremme ved Bankens bratte Fald mod Nørregade er derimod de ny Skoler, en Handelsskole og Arkitekt Dalls smukke Duborgskole.

Fra Terrassen uden for denne har man den dejligste Udsigt ud over Byen og Fjorden. Mod Nord behersker den ny, højtliggende Petrikirke med Møllen Byudsigten, i Øst den ligeledes ny St. Jørgen Bydelen paa den anden Side af Fjorden, der blandt sine større Bygninger har en Overrealskole (= matematisk Gymnasium). Nede i Mølleaadalen skimtes Johanneskirken, der i Modsetning til de andre gamle Kirker har beholdt sit Barokspir, og det store, ny, funkisagtige Tyske Hus.

Er Flensborg nu med alt dette en smuk By? Beliggenheden paa Skrænterne ved Fjordens Sider er enestaaende. Men Flertallet af Husene er uskønne, enten det er graa Kasser med ensidigt skraa-

nende, hæslige Tage, eller det er de overlæssede, urolige Huse fra Førkrigstiden med Karnapper, glacerede Sten og skrigende Farver. Toosbuygade og en Del af Jørgensbjerg er koncentrerede Prøver paa denne typisk tyske Arkitektur. Til Gengæld er de ny Kvarterer, mest med Smaahuse, ganske tækkelige. Flensborg, der er vokset til en Storby (henimod 70.000 Indb.) i Industrialismens Tid, er blevet en Fabriksby paa godt og ondt.

Kommer man fra den livlige Handelsby Flensborg til Sønderjyllands næststørste By *Slesvig*, kan man ikke undlade at blive slaaet af de mange Modsætninger mellem disse Byer. Hvor Flensborg laa fast samlet om den inderste Fjordvig, ligger Slesvig som en Oldenborrelarve og krummer sig om Sliens inderste, store Bredning, men spredt i selvstændige Bydele, hvor høje Huse hører til Sjældenhederne. Dens Hovedgade fra Bustrup i Syd til Holmen i Øst er 4 km lang, d.v.s. længere end Flensborgs Hovedgade. Og Slesvig er en stille By, hvor de gamle Huse har faaet Lov til at ligge, ofte med Roser op ad Murene. Ganske vist er der skudt ny Huse — og ofte af Slagsen — op ved Siden af dem. Men det hele har ligesom faaet Lov at udvikle sig organisk. Gaden krummer sig ud og ind, og Husene ligger, som de kan bedst, snart springende frem, snart vigende tilbage. Trods Byens store Udstrækning — eller paa Grund af den — bliver der et smaastadsagtigt Præg over den, og det skønt den ikke savner store Bygninger. Slesvig er Embedsmandsbyen med Provinsregering, Døvstumme-, Sindssyge- og Aandssvageanstalt og fremfor alt Domkirken og Gottorp Slot.

Bustrup, som tidligere er nævnt i denne Skildring, gaar i ett med Banegaardskvarteret Frederiksberg, hvor en ny Skole forbløffer med sine blaalilla Mursten. Men den gamle Del af Byen har statelige Gaarde fra o. 1700 og Regeringspræsidentens Gaard, hvor Digteren Schack-Staffeldt boede som Amtmand. Oven for Bydelen ligger Jordbærbjærget med herlig Udsigt over By og Egn. For Nordenden af Frederiksberg er den anmassende Regeringsbygning af Flensborgersten, som huser Frølichs Billede af Stæn-

dernes Arveylding 1721. Saa følger Gottorpdæmningens Lindeallé og Udsigt til Maageøen og Domkirken. Paa en Holm i Søen ligger det store Slot, der former sig som en massiv Barokbygning fra o. 1700. Om dets Historie og delvis værdifulde Indre maa læses andetsteds. Dets Kirke, som stedse har haft de danske Salmetavler fra før 1864 hængende, er nu atter overladt den danske Menighed.

Den midterste Bydel hedder Lolfod. Hvor Flensborg Landevej rammer Hovedgaden, ligger over for hinanden det danske Forsamlingshus, Slesvighus, Hotel Stadt Hamburg, hvor Madam Eschelbach beværtede de danske Officerer, og et „Befrielses“-minde. Gennem Lolfod passerer man den smukke Amtsret fra 18. Aarh. med Plæner og Have omkring og senere Præsidentklosteret, et Alderdomshjem fra 17. Aarh.

I Altstadt er den mishandlede Domkirke det samlende Punkt. Dejlige Enkeltheder ude og inde gør den dog til en Kæmpe blandt gamle danske Kirkebygninger: det romanske Tværskib med det navnkundige Portalrelief, Brüggemanns Altertavle, Frederik I.s Gravmæle, Korsgangen Svalen paa Nordsiden o.s.v. Langhus og Kor staar som en gotisk Kirkehal med et mægtigt Tag over alle Skibene. Men forfærdelig er Tyskernes Tilbygning af et hertil slet passende, gotisk Kolossaltaarn af Flensborgsten og de mindre Taarne. Men de gamle, solide Huse omkring Kirken, hvoraf et var den Latinskole, Johs. Evald besøgte, er med til at give Stemning over denne historisk hellige Plet. Omkring Torvet er det ogsaa Historien, der taler: Apoteket fra 1517 (før St. Knuds Gildeshus), det smukke Raadhus, hvor Stænderforsamlingerne holdtes 1836—46, og hvor Hjort Lorenzen talte Dansk, og det gamle Graabrødre Kloster. Nordligere, paa Hestetorvet, er der prægtige Barokhuse.

Den sidste Bydel er Holmen, en Fiskerby med lave Gavlhuse omkring en Kirkegaard, hvor maaske Ansgars Kirke har staaet. Hvor Husene ender, ligger St. Johannes Nonnekloster, der ene-

staaende har bevaret sit Udseende fra Middelalderen. I denne isolerede Bydel er det, som man er sat Aarhundreder tilbage: de smaa Huse, Smøgerne ned til Slien og Klosteret. Tiden synes at staa stille herude.

Men ogsaa paa Højderne over de lave Bydele har Slesvig smukke og interessante Ting at fremvise. C. F. Hansens Bygning til Sindssygeanstalten er ganske vist omdannet. St. Mikkels Kirke er desværre en ordinær Nybygning, der har afløst vor største middelalderlige Rundkirke. I Bismarcksgade ligger den smukke, gule Ansgarskole, og Vandringeren under Mikkels Allés store Træer og videre over Hesterbergs pragtfulde Højde er meget tiltalende. Udsigten her over By, Fjord og Land til Kongshøj og Hytten Bjærgesamler de mange Indtryk over dette Brændpunkt i vor Historie.

Flensborg og Slesvig er saa afgjort de Byer hernede, der har størst Interesse for Danske. De andre kan derfor ikke blive Genstand for saa udførlig en Skildring paa dette Sted.

Paa Landtangen mellem Fjorden og Vindeby Nor ligger *Ekernførde*. Det er en mellemstor By uden egentligt Særpræg. Kiels Nærhed har holdt den nede. Men der er dog en Del Industri. Det værdifuldeste er vel Kirken med en god Altertavle fra 17. Aarh. af Byens store Søn, Billedskæreren Hans Gudewerdt.

Af *Rendsborg* hørte til Slesvig oprindeligt kun den nordlige Bydel, Kronværket, og den gamle By paa Ejderøen, mens Nyværket ligger paa holstensk Grund. Herovre er saaledes den store Paradeplads, hvor Prinsen af Nør overrumplede den danske Garnison i 1848, Kommandantboligen fra den Tid og det gamle Tøjhus.

Ejderøen har det restaurerede Raadhus og Kronværket flere gamle Huse, Toldbod og Pakhus fra Ejderkanalens Tid. Forstaden Carlshytten havde allerede for hundrede Aar siden en meget anseelig Maskinfabrik.

Marskbyen fremfor nogen andre er *Husum*. Atter en By med mange kedelige og grimme Huse, men ogsaa med pragtfulde, blindingsprydede, gamle Gavlhuse paa Byens Hovedstrøg. Det er den

fornemme, brede Gade, der opsamler Landevejene fra Flensborg og Slesvig. Her findes ogsaa Kirken, bygget af C. F. Hansen og lignende Frue Kirke i København, endvidere Frederik 1.s Møntbygning, der nu er Bryggeri. Det gamle Raadhus er derimod saa at sige ødelagt. Byens skumle Nord-Syd-Aske, Nystaden, er een uendelig Række af Værtshuse, for Husum er Kvægmarkedsbyen fremfor nogen, en af de betydeligste i Evropa. Inden for Nystaden er Resterne af Husum Slot, hvor Portbygningen staar med smukke, svungne Gavle i nederlandsk Renæssance. En dejlig Slots- have strækker sig op imod det mægtige Kvægtorv og et latterligt Vandtaarn, der sammen med Kirken tegner Byens Profil paa Afstand.

Men det mærkeligste ved Husum er næsten Havnen. Naar Slusen ud mod Havet ikke lukkes ved Ebbetid, ligger Skuderne paa Siden i Mudderet. Herfra kan man fortsætte ud i Marsken i Retning af Skobøl. Paa det lange Dige græsser et Utal af Faar, og Marsk har man paa begge Sider af Indløbet, saa langt Øjet rækker. Byen og denne Natur, men først og fremmest Havet er det, der mest har præget Th. Storms Digtning. Husum er for ham „die graue Stadt am Meer“. Flere af hans Digte og Fortællinger har Emne herfra, dog ogsaa fra Geestegne (Trelstrup, Svavsted).

Den mærkeligste By i Sønderjylland er paa en Maade *Frederiksstad*. Det er en lille Hollænderby. Det var nemlig Hollændere, der paa Grund af religiøs Forfølgelse i Hjemlandet fik Lov at bosætte sig her o. 1620, og Byen blev bygget som en Kanalby, idet den blev lagt mellem to Arme af Trejaa ved dennes Udløb i Ejderen. Den fik da ogsaa Tværkanaler og Havn. Senere fik andre Trossamfund, Jøder, Katolikker og Kvækere f. Eks., Ret til at bo her, hvorefter Byen med nu 3000 Indbyggere har fire Kirker foruden en Synagoge. Slemst blev den ødelagt ved Slesvigholstenernes Bombardement 1850, men alligevel er den trods kedelige Nybygninger gammeldags med smukke Huse, tit med Trappegavle. Flere saadanne Gavlhuse er bevarede, ejendommeligt maaske „den

gamle Mønt“, oprindelig bygget til Mennonitkirke, men indrettet til Pakhus. Og straks man kommer til Byen vestfra, møder man et Par pragtfulde Huse med svungne Trappegavle. Dejlige Allétræer trindtom og Aakander i Trejaaens Vande gør Byen hyggelig og smuk. Et højt Dige mod Ejderen giver en betagende Udsigt over denne brede Strøm og Marskengene. Skanser fra Treaarskrigen gør deres til, at Historien taler her, hvor Helgesen forsvarede den lille Grænsestad. I Byen døde Kunstneren Jørgen Ovens, som har skænket den lutherske Kirke her en Altertavle, der forestiller Grav-læggelsen. Den lille By, hvor Tolerancen mellem forskellige Tros-samfund og Nationaliteter har været i Højsædet, selv om den var ivrig slesvigholstensk for hundrede Aar siden, er et Sted, hvor For-tiden taler, og Udviklingen ligesom er staaet stille.

Ude paa Ejdersted ligger to smaa Købstæder, Tønning og Garding. *Tønning* er i dansk Historie mest kendt fra Forrædderiet i den store nordiske Krig. Men dens Fæstning, som da omgav hele Byen, kan man næppe spore mere i Terrainet. Slottet blev snart efter nedbrudt, og nu minder kun Slotshaven med Resterne af Borg-graven om det. Kort før 1864 byggedes den sydslesvigske Bane fra Flensborg hertil, og man havde store Forhaabninger til den ny Exportrute til England. Var Afstaaelsen ikke kommet, havde det vel været denne By, der senere var vokset op til den store Land-brugsexporthavn i Stedet for Esbjerg. Tønning minder nu mindst af alt om denne ny, driftige Handelsby. Den er stillestaaende med faa Butikker. Gavlhusene er stærkt fremherskende. Kirken med interessant Inventar har et højt Taarn med et slankt Kobberspir. Havnen virker overraskende med brede Kajer, men har dog, ikke mindst paa Grund af Kielerkanalen, næppe faaet større Betydning.

Garding er Sønderjyllands mindste By. Den har et lignende Præg og er næsten kun en Hovedgade med spredt Bebyggelse udenom.

Foruden Badeflækkerne paa Øerne og Nibøl har Vesteregnet endnu en lille Købstad og en Flække. Købstaden er *Bredsted* paa

Grænsen mellem Geest og Marsk, liggende mellem Tønder og Husum. Vor førende Portrætmaler for hundrede Aar siden, C. A. Jensen, var født her. Den ligger ved den vestslesvigske Landevej, der danner dens brede Hovedgade. Paa dens nordlige, opadstigende Del lægger man Mærke til Husenes langt fremspringende Trapper med Jærngelændere. En idyllisk Mølledam gemmer sig inden for Byens Hovedstrøg.

Mere landsbyagtig er Flækken *Læk*. Den har været en Havneby, men med Dannelsen af den brede Marsk uden for den blev den, hvad den er nu, en Kvægmarkedsby, der kan minde om Løgumkloster, men uden dennes midtsamlende Kirke. Gaarde med Storkereder konkurrerer med bymæssig Bebyggelse.

Meget forskellig fra disse Smaabyer er *Lyksborg* Flække, der er opstaaet omkring Slottet. Dette ligger i selve Søen, der omgives af herlig Bøgeskov (over for Slottet Frederik 7.s Kongeeg). Slottet blev bygget 1587 af Hans den Yngres Bygmester Niels Karies i nederlandsk Renæssancestil. Grundplanen er ikke den almindelige firelængede, men tre parallelle Fløje (lige som Egeskov har to sammenbyggede Længdefløje), og dertil slutter sig ottekantede Hjørnetaarne. Flækken har en storslaaet Slotsallé ved Søen og højtliggende, straatækte Huse jævnsides tarvelige Nybygninger.

Uden landskabelig og arkitektonisk Skønhed er Angels sydlige Stationslandsby *Sønder Brarup*. Derimod ligger der tre Flækker ved Slien nær dens Munding, som hver paa sin Vis er særprægede. Yderst er Fiskerbyen *Maasholm* med en lige, toppet brolagt Gade og Gavlhuse med smaa Haver bagved ud mod Vandet. Betydeligere er *Kappel* med Bro over til Svans. Den har smalle Gader med pæne Gavlhuse, til Dels af Bindingsværk. Kirken er en statelig Barokbygning. Yndigst af de tre Flækker er *Arnæs* paa en nærliggende Halvø, lige som de foregaaende en Skipper- og Fiskerby. En bred Lindeallégade indrammes af lave, karnapprydede Gavlhuse. Atter her vender Haver ud til Slien, og Byen beherskes, set fra denne, af sin Mølle (— der vist desværre staar

for Fald) og den enkle Bindingsværkskirke, den eneste nutidige i sin Art i Danmark og Slesvig.

HISTORISKE MINDESMÆRKER I LANDSKABET.

I den foregaaende Egnsskildring, der forsøger at generalisere de forskellige Landskabstyper, savnes utvivlsomt en Redegørelse for Oldtidsminder og visse betydeligere historiske Bygninger i de enkelte Egne, selv om adskilligt lejlighedsvis er nævnt.

De ældste Mindesmærker, der gør sig gældende paa Jordens Overflade, og som kan være et Besøg værd, er den yngre Stenalderes Stengrave. De findes her som andetsteds mest nær Kyst eller ved Sø. Der er ikke nogen stor Rigdom paa Dysser og Jættestuer i Sydslesvig. Adskillige findes dog i et bredt Bælte langs Flensborgs Yderfjord og paa begge Sider af Slien. I det indre, mellem Flensborg og Slesvig, er der ogsaa en større Gruppe. Ved Helligbæk ved Hærvejen findes det smukke Dyssekammer „Daabsstenen“, og „Røverhulen“ i Isted Skov der, hvor Hærvejen skilles fra den moderne Vej, er den sydligste Jættestue i Nordevropa. Ogsaa i Danskeskov findes Levn fra Storstensgravenes Tid, og paa Vesterhavssøernes Geeststrækninger findes lignende Spor, saaledes en — vist desværre ødelagt — Jættestue ved Venningsted paa Sild.

Gravhøje kan jo være fra alle Oldtidens Afsnit. Nogle kan være paabegyndt i een Periode og forhøjet og brugt til ny Grave. De sydslesvigske Højbygder følger imidlertid i det væsentlige Storstensgravenes Pladser. Langs Yderfjordene er der ganske vist ikke ret mange, men langs Hærvejen og omkring Sliens Bredninger gør de sig gældende i Landskabet. Ogsaa de tre Vesterhavssøer har Højgrupper, hvortil føjer sig de sydlige Bakkeøers og Stapelholms. Ogsaa Danskeskov har sine Højbygder (ved Birkenmoor baade Dysse og Gruppe af Høje).

Fra Middelalderen er det naturligvis især Kirkerne, der gør sig gældende. Her skal ikke forsøges en kunsthistorisk Inddeling

Godset Roest i Kappel.

Idyl i Frederiksstad.

Det ældste Hus i Rendsborg.

Tønning Kirke.

Raadhuset i Ekernefjorde.

Udsigt over Slesvig.

eller Vurdering af dem, blot gøres opmærksom paa, hvor de betydeligste og interessanteste Mindesmærker findes, for saa vidt de ikke allerede er omtalt. — Der er for det første Kirker med runde Forsvarstaarne (Oversø, Kosel, Sønderstapel). Til disse Fæstninger slutter sig en høj og meget svær Kirkegaardsmur i Grumtoft i Angel. I denne Landsdel er det især nogle smukke romanske Kvaderkirker, der har Værdi. Munkbrarup har, saa vidt vides, i de sidste Aar faaet fjernet sine svungne Taarngavle. Den ligger dejligt nær Aaens dybe, snoede Kløfter. Sørup Kirke midt i Angel er den smukkeste Landsbykirke i Sønderjylland. Der er i dens rige Enkeltheder mange Mindelser om Slesvig Domkirke.

Et meget karakteristisk Træk ved en Del af Kirkerne i Sydslesvig, navnlig i Angel og Frisland, er Træklokketaarnene paa Kirkegaardene. Nogle af dem er meget gamle og har et Skelet af kraftige Egestokke. De tager sig ofte umaadelig smukke ud, ikke mindst den romanske Stabel i Nørre Brarup eller den i Ulnæs, som er anbragt paa en træbevokset Høj uden for Kirkegaarden med dejligt indrammet Udsigt over Slien.

De betydeligste senromanske Teglstensbygninger er foruden Breklum og Eggebæk den lille Riseby Kirke i Svans, der atter peger hen paa Forbindelsen med Stiftskirken. Fra gotisk Tid er den store Gelting Kirke, der imidlertid er omdannet i Klassicismens Tid. Bykirkerne har jo tit haft større Rigdomme, og de fleste af dem er smukke Eksempler paa Gotik eller senere Stilarter.

Af større Gaarde, der ikke er nævnt i det foregaaende, har Godset Røst ved Kappel vistnok den bedste Hovedbygning: røde Mure fra 1590, svungne Gavle, om end Ombygninger har skæmmet den. Det er navnlig de alt for store Vinduer, den har faaet lige som Gelting Slot. I den Egn er der flere tiltalende Herregaardsanlæg, bedst maaske Frauenhof med sin hvide Hovedbygning gemt af Linde og den pragtfulde Bindingsværkslade, gennem hvis Port man kommer ind paa Gaardspladsen. Paa Svans imponerer Godsernes Hovedbygninger ingenlunde; men ved Damp og

Himmelmark er der vældige, gamle Ladebygninger, det sidste Sted med et usandsynligt højt og langt, stejlt Straatag.

I denne Skildring er Hovedvægten af flere Grunde lagt paa de Egne, Angel og Mellemslesvig, der har en oprindelig Befolkning af ren dansk Rod, idet der dog er givet en udførligere Fremstilling af Enkeltheder uden for disse Omraader, der af den ene eller anden Grund maa have særlig Interesse. Spørger man, om Sydslesvig staar Maal landskabelig med andre Omraader inden for gammelt dansk Omraade, maa Svaret vel blive, at det alt ialt har Naturskønheder i Jævnmaal med de fleste danske Egne. At Landboforhold og Bebyggelse delvis er gammeldags, giver det afgjort et Plus i saa Henseende. Lad det være et maaske ensformigt Gennemsnitslandskab, der er i hvert Hjørne Partier, der hæver sig over det almindelige:

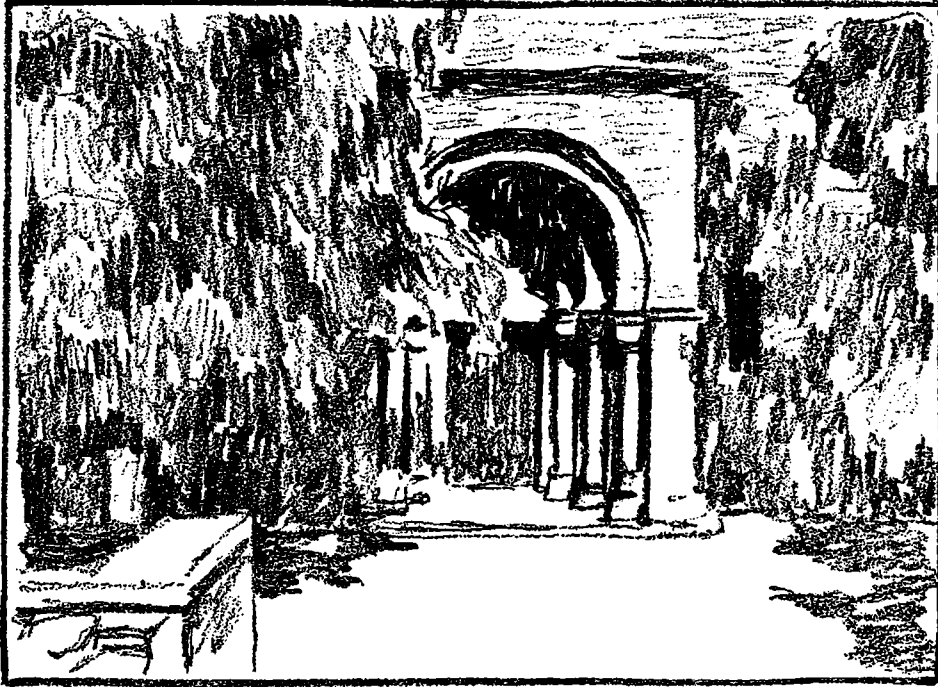
Flensborgs Beliggenhed, Fjorden med Lyksborg og Skovene — Slesvig, Danevirke og Hytten Bjærg — Ejdersted og den lille Perle Frederiksstad — Friserøerne og navnlig Silds storslaede Natur.

H. O. Schiøtz

Kort over Sydslesvig findes Side 611 og 615.

H. F. Petersen:

DET KIRKELIGE LIV I SYDSLESVIG
GENNEM 1100 AAR

Den første Kirkebygning og organiserede Menighed i Sydslesvig finder vi Aar 850 i Slesvig By. Der foreligger om denne Kirkes Grundlæggelse følgende udførlige Skildring i „Ansgars Levned” fra *Rimberts Haand*:

„Saa snart vor Fader (Ansgar) ogsaa havde overtaget Bremer-Stiftet og nu formaaede mere, begyndte han paa ny i sin inderste Sjæl at brænde af Begærlighed efter at udrette mere for Kristi Navn i Danmark.

Derfor henvendte han sig jævnlig til Haarek, som den Gang var Enehersker i Danmarks Rige, og søgte ved Foræringer og ved at bevise ham alle de Tjenester, han kunde, at gøre sig gode Venner med ham, for med hans Tilladelse at kunne prædike frit i hans Rige. Gentagne Gange sendtes han ogsaa til ham i særligt Ærinde og udførte med Iver og Troskab, hvad der var ham paalagt at udføre med Hensyn til indbyrdes Fred og Forbund.

Haarek kom ved at lære den hellige Mands Hengivenhed og Retskaffenhed at kende til at holde meget af ham og ære ham, saa han endog maatte være med, naar han i Fortrolighed forhandlede med sine Raadgivere om Rigets Anliggender. Ja, skulde der sluttes noget Forbund mellem Folket her, nemlig Sakserne, og hans eget, saa vilde han ikke, at det skulde afgøres helt uden om hans Ord, thi mest, sagde han, kunde han stole paa, hvad han tilraadede og sagde god for.

Da han havde vundet Kongens Fortrolighed i den Grad, kunde han ogsaa efterhaanden søge at overtale ham til at omvende sig til Kristendommen. Haarek hørte ogsaa villig paa alt, hvad han forelagde ham af den hellige Skrift, og gav det den Ros, at det var godt og meget gavnligt, og sagde, at han var vældig glad derved og at han hjertensgerne vilde vinde Kristi Behag. For at tage ham paa Ordet tilskyndede vor hellige Fader ham til at bevise ham den Tjeneste, som vilde være ham allerkærest, nemlig at tillade ham at bygge en Kirke i hans Rige, saa en Præst kunde til enhver Tid være til Stede for at udstrø Guds Ords Sæd og meddele Daabens Naade til enhver, som vilde tage imod den.

Med stor Beredvillighed indrømmede Haarek dette og tillod ham at bygge Kirken i Slesvig, den Søstad i hans Rige, som var bedst skikket dertil og ligger nær ved disse Egne, og hvor Købmænd kom sammen fra alle Kanter. Han indrømmede ham en Grund, hvor Præsten kunde bo, og gav tillige den Tilladelse, at hvemsomhelst i hans Rige, der vilde, maatte blive en Kristen.

Da vor Herre og Biskop havde faaet denne Tilladelse, satte han straks i Værk, hvad han længe havde ønsket: han byggede der en Kirke til Guds Moder Marias Ære og ansatte en Præst ved den, og nu begyndte Guds Naade at bringe rigere Frugt paa dette Sted. Thi allerede i Forvejen fandtes her mange Kristne, som var bleven døbt i Dorstad eller i Hamborg — blandt dem var der nogle af Byens fornemste — og de var glade ved, at der nu gaves dem Lejlighed til kristen Gudstjeneste.

KIRKER I SYDSLE

(FOTOGRAFIER AF TH. ANDRESEN, FLEN)

Sørup.

Nørrebrarup.

Nørrebrarup.

Svøsing.

Munkbrarup.

Husby.

Langehorn.

Olderup.

Munkbrarup.

Oversø.

Skovbøl.

Isted.

Vesterbarlum.

Ulsnæs.

Adelby.

SVIG (ORG)

Hyrup.

Gelling.

Halsted.

Rylskov.

Nykirke, Angel.

Nybøl, Angel.

Store Solt.

Lille Solt.

Kosel.

Grumtoft.

Vanderup.

Mange andre, baade Mænd og Kvinder, fulgte deres Eksempel, omvendte sig til Troen paa Herren, forlod det overtroiske Afguderi og lod sig døbe. Og der blev stor Glæde paa dette Sted, saa at endog vore Folk (Sakserne) uden al Frygt, hvad før ikke lod sig gøre, og Købmændene, baade herfra og fra Dorstad, frit kunde komme dertil. Dette bevirkede, at der kom Velstand og samlede sig Rigdom og Overflod.

Af dem, som lod sig døbe, levede mange længe efter, men utalige er de, som i deres hvide Klæder er steget til Himlen. De lod sig nemlig villig primsigne for at blive Katekumener, hvorved de fik Lov til at søge til Kirke og overvære Gudstjenesten, men de lod sig ikke døbe og ventede dermed, idet de tænkte, det var bedst først at blive døbt ved deres Livs Ende, saa at de, rensede ved Salighedens Bad, kunde rene og ubesmittede straks gaa ind gennem Døren til Frelsen.

Der var ogsaa mange Syge hos dem, som, naar de saa, at de forgæves havde ofret til Afguderne for at komme sig og var opgivne af deres Nærmeste, tog deres Tilflugt til Guds Barmhertighed og lovede, at de vilde blive Kristne, og som, naar de havde ladet Præsten hente og modtaget Daabens Naade, straks blev helbredt.

Saaledes voksede Guds Barmhertighed paa dette Sted, og en Mængde af Folket blev omvendt til Troen paa ham“.

Som det fremgaar af denne gamle Beretning, skyldes det første Kirkeliv i Sydslesvig ikke en enkelt Mands Indsats. Mariekirken paa Holmen i Slesvigs østlige Udkant var det synlige Resultat af henved 100 Aars forberedende Pionerarbejde dels ved andre, baade Missionærer som *Willibrord* og Kirkemænd som Erkebiskop *Ebo af Reims*, dels ved *Ansgar* selv, hvis udholdende og trostærke Indsats sikrer hans Navn en varig Førsteplads i vor Hjemstavns Kirkehistorie.

Allerede Aar 826 var *Ansgar* (801—65) første Gang kommen til Slesvig som en Slags Huskapellan hos den nydøbte Kong Harald. Vel havde han meldt sig frivillig og vel var han udsendt

af baade Kirken og Kejseren, men Folkestemningen var paa Forhaand imod ham, saa det synlige Resultat blev kun ringe. Men Evangeliet blev dog forkyndt og en Del Drengene frikøbt og oplært til Missionsgerningen. Kongens Fordrivelse og hans Ledsager Autberts Død bevirkede, at Ansgars første Forsøg standsedes. Den første Kirke Nord for Ejderen byggedes i Bjørkø i Sverrig.

831 udnævntes Ansgar til Biskop for Nordalbingien (Holsten, Ditmarsken og Stormarn) med Sæde i Hamborg, men i 845 kommer Kong Haarek med sine Vikingskibe og ødelægger Byen. Saa er det, i 846, at Ansgar ogsaa overtager Stiftet Bremen og flytter til denne By, hvor han ogsaa ligger begravet. Nu var Tiden inde til, at han med sin ærkebiskoppelige Myndighed kunde tage fat paa ny, og nu lykkedes det bedre. I de 20 Aar siden hans første Komme til Sydslesvig var det kristne Vidnesbyrd sikkert ofte fulgt i Handelens og Kulturens Spor, med røvede Kvinder og købte Slaver.

Ret længe stod Ansgars Kirke ikke i Fred: allerede i 854 maatte den lukkes en Tid. Men da den genaabnes, faar den en Kirkeklokke, og Ansgar skriver kort før sin Død: „Nu er ved Kristi Naade Kristi Kirke grundlagt“.

Det er med Rette blevet sagt, at der i Kristendommens første Historie er meget, som er i Slægt med vigtige Træk i dansk Karakter: ingen Massedaab, ikke Tvang til Tro ved Sværd, ikke imponerende Tilkendegivelser eller Prælaters store Gestus. Nej, Sydslesvig kristnes ved Ordet, jævnt og stille, stærkt og støt. Det er det første Skridt, der betyder mest, og dog glemmes det. Saaledes ogsaa med Pioneren Ansgar. Han var et Redskab i Guds Haand og derpaa glemt i 1000 Aar. Hans Navn nævnes ikke i Samtidens Historiebøger, og ingen middelalderlig Kirke i Sydslesvig (maaske undtaget den i Haddeby) fik hans Navn. Hans Gerning blev ikke omtalt, men den blev gjort, og han fortjener fuldt og helt det Eftermæle, som A. D. Jørgensen har givet ham:

„Man har sagt, at Ansgar vel var from og nidkær, men ingen-

lunde nogen stor eller genial Mand; dertil var han for blød og for stiltfærdig. Det vil dog være vanskeligt at sige, hvori den menneskelige Storhed bestaar, naar ikke den, som tilbringer en Menne-skealder i Kamp og Livsfare for en stor og ædel Tanke, bærer dens Mærke. Eller hvad der er Genialitet, om ikke det at gaa til et frem-med Folk og fjerne Egne, at blive optaget i en Konges hemmelige Raad, ved sin Tales Magt og sine Tankers Glød at samle lunkne Landsmænd og fjernt staaende Fremmede om en Gerning, der stod i saa stærk Strid med hele Tidens Retning, med sikkert Blik at opdage de heldigste Udgangspunkter for sin Virken og at grund-lægge denne og sikre den efter alle Lovens Former, saavel i Kir-ken som i alle tre Riger: Tyskland, Danmark og Sverrig, uden no-gensteds eller i nogen Retning at opgive endog blot en Del af Tan-kens oprindelige Krav! Hvad han udrettede i sit Bispedømmes 33 Aar, var derfor ogsaa stort og af uforgængelig Betydning for de Folk, som han havde viet sine Kræfter. Den eneste Løn, han at-traaede for sin Møje, „Martyriets Palme“, blev ham ikke til Del; men hvad der var Apostelens Sorg, det skal være Nordens Hæ-der: at det ikke plettede sig med denne Mands Blod!”

Det mærkedes snart, at med Kristendommen var en revolutio-nær Magt sluppet ind i Landet. Det gamle, overleverede Sam-fundsliv følte sig truet og ydede langvarig og voldsom Modstand mod den nye Lære, som stod i skarpeste Modsætning til Nordbo-ens Tænke- og Levemaade. Der gik et Par Hundrede Aar, inden den kunde siges at være Landsreligion, og den blev det blandt andet derved, at Kirken tillempede sig de vante Forestillinger, som allerede Gregor den Store omkring Aar 600 havde tilraadet i sin In-struks til Englands Apostel, Augustin af Canterbury, hvis gamle Kirke stadig er Europas ældste.

Rimbart foretog jævnlig Rejser til de nystiftede Menigheder, særlig til Byen Slesvig, hvis Kirke byggedes under hans Opsyn. Her mødte han Hedningernes grumme Forfølgelser af de Kristne, som han løskøbte endog med en Del Sølvkar, som var bestemte til

Alteret i den nye Kirke. Men han gav dem med Glæde for at redde de ulykkelige: „Det er bedre at sanke Mennesker til Menigheden end Guld paa Altret!“ Han kunde simpelthen ikke taale at se disse Skarer af Fanger i Lænker paa Gaden.

Langsomt, næsten umærkeligt, forvandlede Kristenaanden vore Forfædres Sind og Levned, deres Sæder og Skikke. Kirken i Slesvig blev Hoved- og Daabskirke for en Række Trækirker, en Slags Bedesteder eller Kapeller. De hedenske Goder (Præster) afløstes af kristne Præster, den hedenske Midvinterfest med de store, blodige Ofre blev til den kristne Julefest.

Omkring Kirkerne anlagdes Kirkegaarde, indhegnede med Stendiger, medens de Ikke-Kristne stadig begravedes i „Høj og Hedenjord“. I 11. Aarhundrede bliver den slesvigske Kirke fuldt organiseret med Kirker og Sogne, Præster og Biskopper. Men Organisationen stod sin Prøve. Endnu den Dag i Dag har vi nærmest det samme Antal Kirker og de samme Sogne som den Gang. Efterhaanden afløstes Trækirkerne af Stenkirker, et af Vidnesbyrdene om Befolkningens Kirkelighed og Offervilje. Tiende indførtes, og til Gengæld kunde Menighederne selv vælge deres Præst; Biskoppen skulde kun stadfæste Valget. Ligeledes kunde de opnaa at blive begravede saa nær Kirkens beskyttende Mure som muligt, ja, da Stenkirkerne byggedes, blev der endog Plads til Begravelser indenfor. Endnu bør nævnes, at mange, der var udgaaede af fornemme Slægter, gik ind i Kirkens Tjeneste og ofte blev ledende.

Blandt de Goder, Kristendommen bragte vort Folk, kan nævnes Afskaffelsen af Menneskeofringen, Trællevæsenet, Selvtægt, Vold og Blodhævn. Kirken ordnede den sociale Forsorg blandt Fattige, Syge og Hjemløse. Den indrettede Hospitaler og Skoler i Byerne. Efterhaanden blev Kirken til en Stormagt i Samfundslivet, fik Rigdomme og Band'et til at sætte sin Vilje igennem. Kirkens Mænd blev sløve af Verdslighed og Velmagt, og efterhaanden sank dens Anseelse. Men Kirken var den store Sakramentanstalt, som ikke kunde undværes. Den formidlede Frelsesmaskine-

riet, saa Hjerterne kunde føle Tryghed under Livets Storme og eje et Himlens Hjem paa Jorden.

Kongerne vilde i Begyndelsen ikke bøje deres Nakke og lade sig døbe. Kirken stod for dem som en udenlandsk Magt. Men Henskabets indre Forfald fremskyndede dets Fald. Aar 948, ved Kirkemødet i Ingelheim, var den første slesvigske Biskop til Stede, og kort efter lod Kong *Harald* sig døbe i Helligbækken af *Poppo*, efter at denne havde baaret Jernbyrd som Bevis paa Guds Magt.

Men at der langt fra var Ro i Landet, heller ikke for Kirken, viser Poppo's Efterfølger, Biskop *Ekkehard* af Slesvigs Udtalelse, da han i November Aar 1000 mødte hos Biskop Bernward i Gandersheim Kloster: „Mit Bispedømmes Enemærker er hærgede med barbarisk Vildskab, Staden forladt, Kirken staar øde, jeg har intet Sæde“.

De første Munke kom til Landet fra England, idet Kong *Knud den Store* sendte saadanne til Slesvig, hvor i Aaret 1027 St. Miksklostret (Cluniacenserne) oprettedes. Hans Søstersøn, *Svend Estridsøn*, var ligesom han ivrig for at faa udbygget en national Kirke. 1061 satte han Danskeren *Sigvard* paa Bispestolen i Slesvig, medens Ærkebiskop *Adalbert* af Bremen ønskede en tysk Gejstlig. To Aar senere indgaas Forlig paa et nordisk Kirkemøde i Slesvig. Her er det, Kongen siger de betegnende Ord: „Sønderjyllands Menigheder bliver daarligt underviste i Kristendommen af dem, der sendes herind fra Hamborg, aldenstund de er uvidende i Folkets danske Sprog“.

I Aaret 1104 frigør den danske og nordiske Kirke sig fra Hamborg-Bremen. Kong *Niels* opretter Ærkesædet i Lund, hvis sydlige Grænse bliver Rigets Grænse, Ejderen. Men paa samme Tid aabnes ved den første slesvigske Hertug, *Knud Lavard*, Døren for Paavirkning fra og Tilknytning mod Syd. Indadtil foregaar der et omfattende Kirkebyggeri indenfor Slesvig Stift.

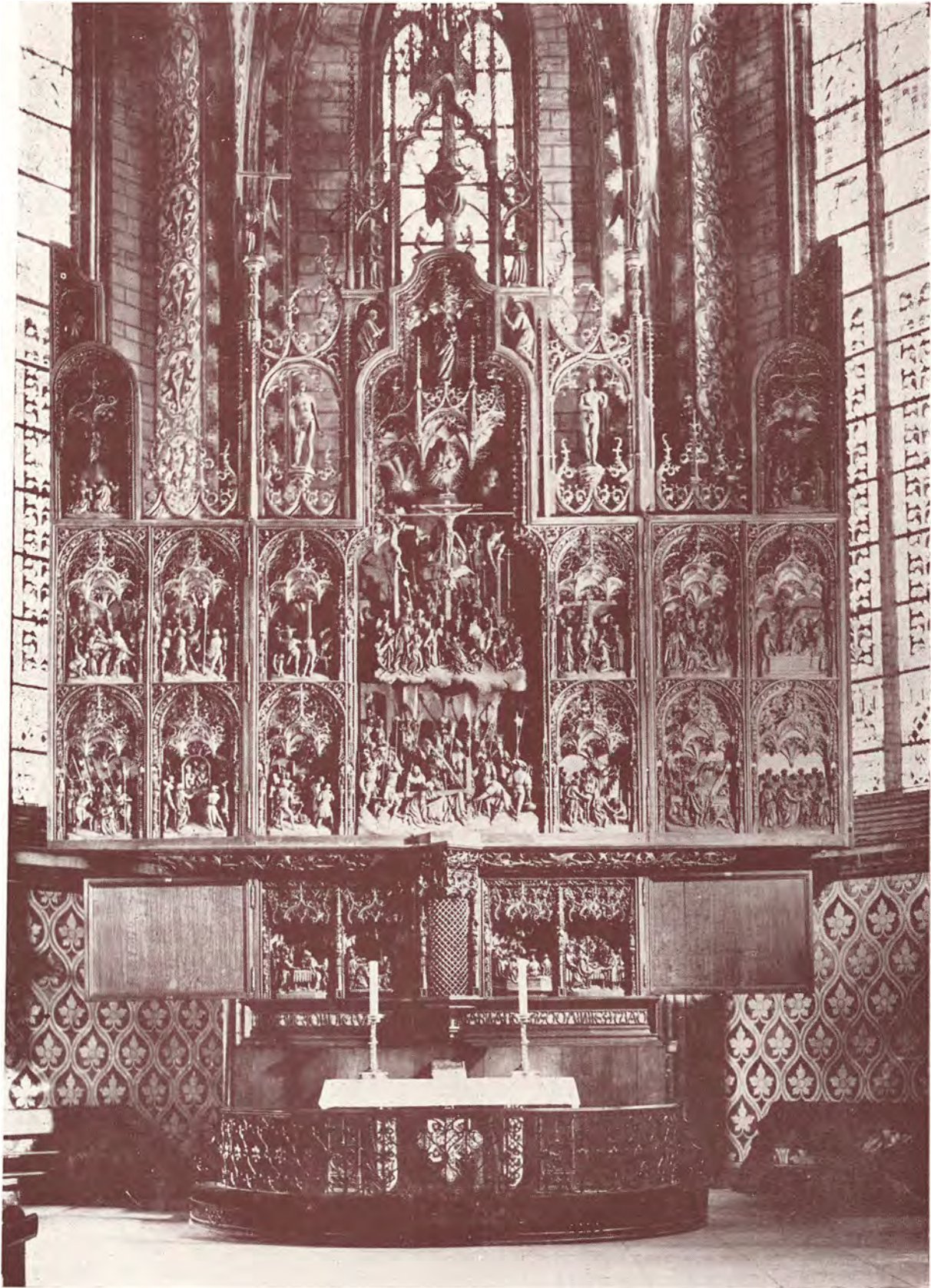
Domkapitlet i Slesvig nævnes første Gang 1175 i Kong *Valdemars* Gavebrev til Domkirken. Biskoppen fik Sæde i Danmarks

Raad, i Reglen som Rigets Kansler. Senere overtager Hertugen Højheden over Slesvig, og Biskoppens Folk maa love ham Krigstjeneste. Dette medførte, at Hertugerne ogsaa gerne vilde besætte Bispestolen. 1222 holdt Kardinal *Gregorius* et Kirkemøde i Slesvig, hvortil alle Rigets Bisper mødte. Præsternes Sønner erklæredes for at være arveløse, og det blev forbudt Præsterne at gifte sig. Kort forinden havde Munke- og Nonnevæsenet taget fat i Sydslesvig. 1192 oprettes Cistercienserklostret i Guldholt (Angel), 1196 Benediktinerindeklostret i Slesvig, 1209 maa Klostret i Guldholt paa Grund af uheldige Tilstande flyttes til Ry, det nuværende Lyksborg. 1223 oprettes Franciscanerklostret i Flensborg, hvis Bygning staar endnu. — Paa Kirkemødet i Vejle 1256 tager Biskop *Niels II* Parti for Kongen.

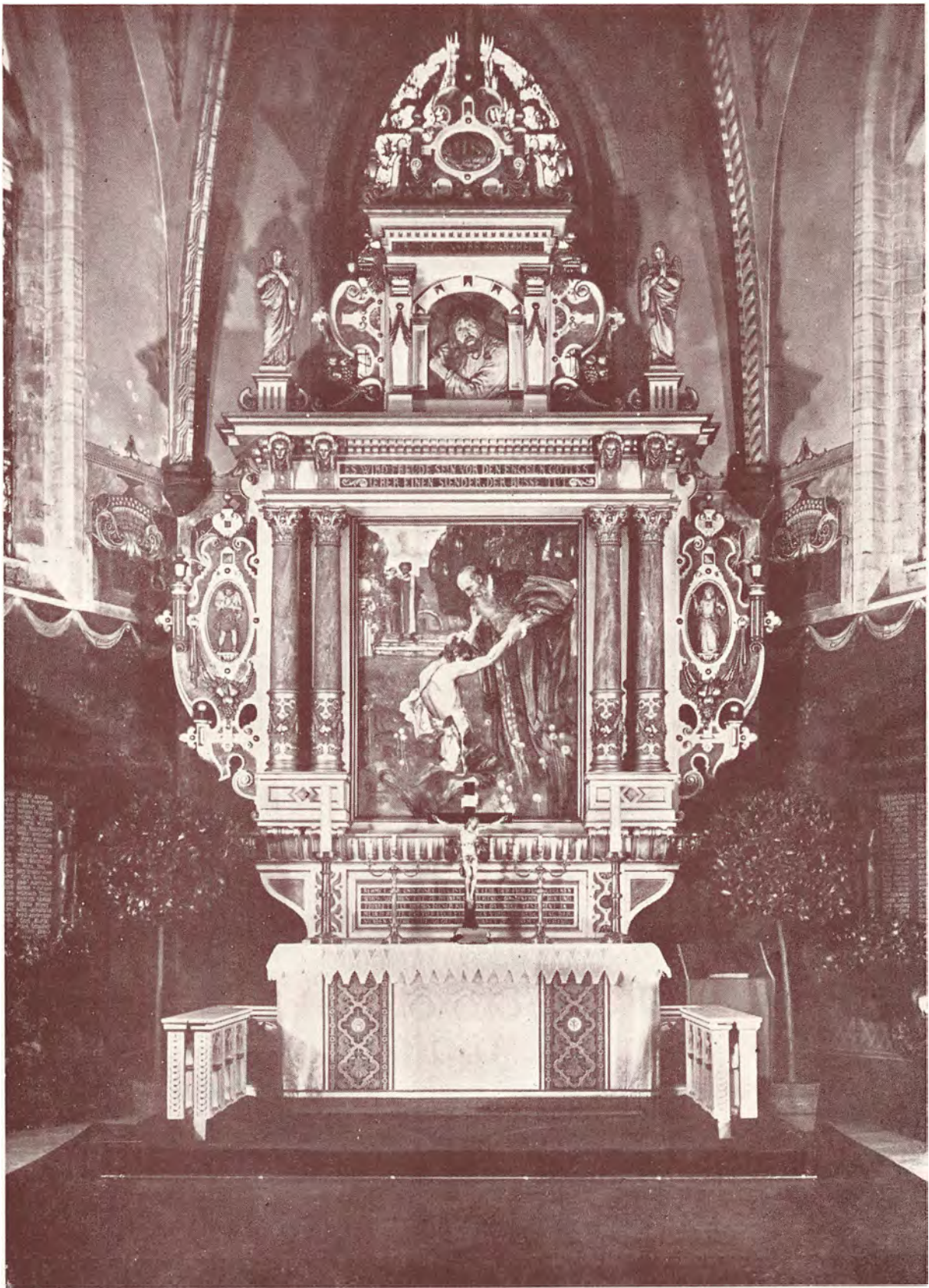
Den katolske Kirke var en af det middelalderlige Samfundslivs stærkeste Magter. Den fremtraadte med Pragtudfoldelse udadtil, og Adels Folk beklædte lige saa gerne Stillingen som Biskop, Abbed og Prælat som Amtmandsembedet. Biskoppen og Klostrene havde Birkeret over deres Undersaatter indtil 1524. Indadtil viste Kirken stor Myndighed over Sjælene. Angsten for Kirkens Straffe var stor, og med Glæde afstod man store Dele af sin Ejendom eller testamenterede den hele til Kirken for at faa dens Medvirken endog hinsides Døden.

I Spidsen for Stiftets Gejstlighed stod Biskoppen med Kapitlet, bestaaende af 24 Gejstlige, Kanniker og Domherrer ved Domkirken, ved sin Side. Provsten, Ærkedegnen og Kantoren, der skulde føre Tilsyn med Præsterne, kaldtes Prælater.

En stor Rolle spillede de middelalderlige Gilder, hvor ogsaa Lægmand kunde blive Medlemmer og tage Del i det religiøse Fællesskab. Især holdt man Sjælemesserne for de afdøde og samledes bagefter til store Spisninger, som maatte reguleres for ikke at tage Overhaand. I Byerne ejede flere Gilder deres eget Hus. I Reglen havde de deres egen Skytshelgen. Vi har endnu bevaret Nordstrand-Kalendets Vedtægter, bestaaende af 55 Paragraffer. Her-

Hans Brüggemanns berømte Altertaule i Slesvig Domkirke.

Altartavlen i Sct. Jørgenskirke i Flensborg.

af fremgaar, at det ikke først og fremmest var et Begravelses-, Æde- eller Drikkegilde, men et Broderskab af Mennesker, der følte Ansvar for Guds Kirke, for gode Sæder og Dyder, og som derfor underkastede sig en bestemt Selvtugt. Ingen kan optages, hvis han har Ufred med en Broder, førend de er forligte. Hver Dag skal Lægfolkene bede fem Fadervor og lige saa mange Ave Maria.

Udtryk for Kirken var i Middelalderen Biskoppen, Præsten og Munkene. Det var Biskoppen, som konfirmerede Børnene og dømte i Ægteskabssager. Munkene, Tiggermunkene og Prædikebrødrene, kom ofte Folk nær ind paa Livet, ikke blot i Husene, men efter mange saftige Visers Beretning kom de en og anden for nær.

Den, man mest kom i Berøring med, var Præsten, enten Sognepræsten (Kirkeherren) eller Kapellanen. Det var ham, man mødte ved Gudstjenesten og ved de kirkelige Handlinger, ved Sygebesøg og Sakramentalierne (i Hus og Lade og paa Marken trængte man til, at Præsten stænkede Vievand, for at Donten kunde lykkes). Alt i Verden var Djævelens, indtil det var indviet.

Hvad der havde med Kirken at gøre, opfattedes af Troende som noget underfuldt og undergørende; hver lille Ting havde sin sindbilledlige Mening: naar Oblaten ved Nadveren var rund, betød det, at Kristus er uden Begyndelse og Ende; naar Præsten begynder Messen ved Altrets Sydside, fortsætter midt for og ender mod Nord, var det, fordi Kristentroen kom Syd fra og gik til Verdens Ende; naar Præsten fem Gange under Messen vendte sig mod Menigheden, medens han siger »Herren være med eder!« er det, fordi Kristus viste sig fem Gange paa Opstandelsesdagen; naar Præsten vendte sig mod Nord, naar han læser Lektien, er det, fordi han vender sig mod Djævelen, som er imod Nord; Ordet »Hellig« gentoges tre Gange, fordi det gjaldt Faderen, Sønnen og Helligaanden.

Mødte man til Kirke, maatte man møde værdigt: ved Indgangen maatte man med Fingrene dyppede i Vievandet slaa Korsets Tegn for Pande og Bryst, under Gudstjenesten, som man skulde overvære til Slutningen, maatte man ikke »raabe, tale, snakke eller sludre«, og naar Jesu Navn nævntes, skulde alle bøje Knæ og Hoved. Enhver skulde høre Messen hver Helligdag og ikke forsømme sin Sognekirke. Det var nemlig lige meget, hvilken Rang Præsten havde og om han var god eller ond: Messen var lige hellig. Ved de fleste Kirker var der givet Gaver til Sjælemesser, og til Bedste for de fromme Givere blev der saa holdt Gudstjenester med Forbøn for dem. I særlige Anledninger som Sygdom, Misvækst, Farsot, Krig, en forestaaende Rejse, Forløsning eller Bryllup holdtes Votivmesser.

Efterhaanden fastsattes Sakramenternes Tal til syv: Daaben, Konfirmationen, Ægteskabet, Præstevielsen, Boden, Nadveren og den sidste Olie. Præstevielse og

Ægteskab udelukkede hinanden, da Præsten skulde leve i ugift Stand; Daaben og den sidste Olie var Betingelser for at blive salig; Daaben og Konfirmationen maatte kun modtages een Gang, og den sidste Olie maatte kun gives til Dødssyge, højst een Gang i Løbet af et Aar og aldrig mere end tre Gange til den samme.

Præsten maatte ikke antage nogen til Fadder ved Daaben, uden at han kunde Fadervor og Trosbekendelsen. Barnet skulde døbes i Kirken, inden det var otte Dage gammelt. Ved Kirkedøren blev Daabsfolkene modtaget af Præsten, som spurgte om Barnets Navn og derpaa læste det hellige Korstegn over det med Befaling til Djævelen om, at han skulde vige bort fra dette Guds Billede, tegnede det med Korsets Tegn og bad over det. Derpaa lagdes højtideligt »Visdommens Salt« i Barnets Mund for at uddrive Satan. Efter en ny Bøn foregik den egentlige Djævueudrivelse med Ordene: »Jeg besværges dig, du urene Aand, i Faderens og Sønnens og Helligaandens Navn, at du skal fare ud af denne Guds Tjener«, og derpaa fulgte igen en Forbøn for Barnet.

Saa fulgte Skrifflæsningen: »Jeg priser dig, Fader, Himlens og Jordens Herre, fordi du har skjult dette for de vise og forstandige og aabenbaret det for umyndige« og Beretningen om Jesus, der velsignede de smaa Børn, der bragtes til ham. Medens Præsten paa ny slog Korstegnet over Barnets Bryst, fremsagde han og Fadderne Fadervor, Ave Maria og den apostoliske Trosbekendelse. Derpaa formanede han paa Modersmaalet Fadderne ved deres Sjæls Salighed, at de, naar Barnet kom til sine Aar og Fornuft, skulde undervise det i den rette Tro, Fadervor og Ave Maria og give det Vidnesbyrd, at det havde faaet den hellige kristelige Daab. Under ny Bøn salvedes Barnets Øren og Næsebor i Korsets Tegn.

Først derefter bares Barnet ind i Kirken til Døbefonten, medens Præsten stillede sig med Ryggen til Altret, for at hans Ord kunde komme til Daabsfolkene fra Øst, de hellige Egne. Paa ny nævntes Barnets Navn, der udspurgtes om Forsagelsen, idet Fadderne, som svarede paa deres Modersmaal, lagde Hænderne paa Barnets Bryst. Dette var noget særegent for Slesvig Stift og kendes ikke andre Steder. Med Salve droges Korstegnet paa Barnets Bryst og imellem Skuldrene og der spurgtes om Trosbekendelsen. Præsten spurgte derefter: »Hvad begærer du?« Svar: »Daaben«. Præsten: »Vil du døbes?« Svar: »Ja«. Derpaa tog Præsten Barnet og døbte det i den treenige Guds Navn.

Medens det tidligere var Skik at neddykke Barnet i Døbefonten, bestemtes det i Slesvig Stift i den seneste Middelalder, at Barnet kun skulde overøses med en lille Skaal. Præsten salvede nu Barnets Haar, gav det Daabshuen paa og gav det tilbage til Gudmoderen. Dernæst stillede han et tændt Lys paa Barnets Bryst med Ordene: »Modtag en brændende og ufordunklet Lampe! Vogt din Daab, for at du, naar Herren kommer til Brylluppet, kan gaa ind med ham i den himmelske Højtidsaal, for at du kan have det evige Liv og leve med ham i Evighedernes Evigheder, Amen. Fred være med dig! Gaa bort med Fred!« Efter at Præsten og Fadderne havde tvættet deres Hænder i Salt og Vand, vendte de hjem fra Kirke. I Sygdomstilfælde kunde Barnet døbes hjemme af en tilstedeværende Mand eller en Kvinde. Vandet kunde med en lille Skaal eller med Haanden øses paa Barnets Hoved, mens Daabsordene udtaltes paa Modersmaalet.

Konfirmanderne skulde være mindst syv Aar gamle og have modtaget Undervisning. Biskoppen samlede dem, der skulde konfirmeres, paa sine Visitatsrejser, dyppede Fingeren i indviet Salve og tegnede Børnene med Ordene: »Jeg tegner dig med Korsets Tegn og bekræfter dig med Frelsens Salve i Faderens og Sønnens og Helligaandens Navn«. I Sakramentet modtog Konfirmanden Helligaanden til Styrkelse i frimodig Bekendelse. Et let Slag ved Øret var Tegn paa, at han skulde taale den Kristnes Modgang.

Naar Moderen første Gang kom til Kirken efter Barnets Fødsel og Daab, modtoges hun ved Døren mod Nord af Præsten, som bestænkede hende med Vievand og førte hende ind i Kirken med Ordene: »Herren bevare din Indgang og din Udgang fra nu og til evig Tid!« »Kirkegangskonens« var Udtryk for, at Kvinden i Barselseng var uden for Naaden, og indtil hun atter var indledet i Kirken, var Djævelen hendes store Fare.

Enhver Kristen skulde gaa til Skrifte, hver Gang han havde begaaet en Synd og hver Gang, han vilde nyde Nadveren, eller i det mindste een Gang om Aaret, for at faa Absolutionen. For at faa denne krævedes 3 Ting: Hjertets Sønderknuselse, Mundens Bekendelse og Fyldestgørelse i Gerninger. Denne Fyldestgørelse eller Bod kunde bestaa i Ofre til Kirken, Fremsigelse af Bønner eller Trosbekendelsen, Faste, Pilgrimsrejse eller kødelig Selvtugt ved Piskning o. l. Kun alt for let blev det til en let købt Samvittigheds Fred, en ydre Betaling for ens Synd.

Ved Begravelser var der den Skik hernede, at en lille Sølv mønt blev medgivet den Døde i Graven, for at han kunde møde ret paa Opstandelsesmorgen. Ved Udgravning under vore Kirkegulve har man fundet en Mængde af disse Sølvpenninge.

En stor Rolle i Middelalderens Fromhedsliv spillede Helgenerne og Relikvierne, d.v.s. Ting, som havde tilhørt Helgenerne eller Jesus selv, Signe-Remser og Besværgelsesformularer mod Forgørelser og Sygdomme. En underordnet Rolle spillede derimod Prædikenen. Kirken var en Frelsesanstalt, ingen Foredragssal.

Tidens Tand har ikke levnet os Rester fra det katolske Kirkeliv i Middelalderen. Kun synlige Ting som Kirkebygninger, Kirkeudstyr, Bøger og Dokumenter er bevarede, endda i ringe Grad. Hertil kommer de nuværende katolske Menigheder, som lever deres Kirkeliv saa nogenlunde op til det Ideal, som Middelalderens Kirke havde sat sig, og i lignende Skikkelse.

At Middelalderen afløstes af en ny Tid med nyt Trosliv, skyldtes netop den nye Kristendomsbevægelse, som vilde reformere det gamle og sætte nyt og bedre i Stedet. Reformationen kom — og dog bevaredes, ret forstaaet, det katolske 3: det almen kirkelige, Jesu Kristi Kirke — der kom en luthersk Konfessionskirke her i vort Land og indtil denne Dag.

1523 omfattede Slesvigs Bispedømme — Nord- og Sydslesvig — ialt 235 Sognekirker, Klosterkirker og Kapeller. Det ejede en meget stor Del af Landets Grundejendomme og var, ligesom Ridderskabet, de adelige Godsejere, i mange Henseender en af Kon-

gen uafhængig og privilegeret Magt, hvis Kapital Kongen ofte skævede efter, naar han skulde bruge Penge til Krig eller Brudeudstyr til sine Døtre.

Reformationen betød ikke en Nybygning, men en Ombygning af Kirken. Naar Kongen som øverste Biskop blev Styrer af den, kunde og vilde han ikke styre uden Kirkemænd, for han følte et helligt Ansvar for alle sine Undersaatter, netop fordi de var Kirkens Sjæle. Ligesom det var en enkelt Mand, Martin Luther, som satte Reformationen i Gang, var det ogsaa i Danmark (Hans Tausen) og i Sydslesvig (Hermann Tast) en enkelt Mand, som bar Reformationen til Landet.

Hermann Tast menes at være født i Søndergade i Nærheden af det lille Lusetorv i Husum i Aaret 1490. Han fik sin Undervisning i Slesvig Domskole. 1511 indskrives han ved Universitetet i Wittenberg, men allerede 1514 er han Præst i Husum, og nogle Aar senere blev han Vikar ved St. Mikkels Alter i den lige færdigbyggede store Husum Kirke. Sammen med en Kollega *Theodor Pistorius* (Didrik Becker) begyndte han, uvist hvornaar, at prædike „luthersk“.

Skønt Kongen i Maj Maaned 1525 paa Landdagen i Rensborg truede dem, der vilde angribe Kirkens Foresatte og smæde de Hellege, fortsatte Tast sin Prædiken, og da Kirkens Dør blev lukket for ham, stillede den rige Raadmand *Mattis Knudsen* sit Hus i Søndergade til hans Raadighed og indrettede en Kirkesal med Stjerner i Loftet i Husets Bagside. Der kom saa mange for at høre ham, at han maatte prædike under en Lind ude paa Kirkegaarden. Kirkens Mænd søgte ved Trusler og paa anden Maade at lægge Tast Hindringer i Vejen, men væbnede Borgere skarede sig saa om ham som Livvagt. Paa Knudsens Gravmæle kaldes Tast en „Herold for det guddommelige Ord“. En tredje i Husum født Præst, *Franz Hammer*, sluttede sig senere til ham.

I November 1527 var Sejren vunden: Kirken aabnedes, og Gudstjenesten ordnedes helt paa luthersk Vis. Hermann Tast blev

Sognepræst, Becker og Hammer 2. og 3. Præst. Kort efter lukkedes Franciscanerklostret. Derpaa tog Tast fat paa at reformere Ejdersted og Nordstrand. Længe forinden havde han prædikeret i Flensborg, hvor det blev *Gert Slewert*, som førte Sagen igennem. De to Mænd, Tast og Slewert, blev de ledende lutherske Kirke-mænd i Sydslesvig i den brogede Reformationstid. I Modsætning til Tast var Slewert Udlænding.

Da Sværmeren *Melchior Hoffmann* ud fra Kiel vandt Tilhængere her i Landet for sit Gendøberi og Zwinglis Nadverlære, holdtes under Hertug, senere Kong Christian (III) Søndagen efter Paaske 1529 en Religionssamtale i Flensborg. Johan Bugenhagen var tilkaldt fra Hamborg som Opmand, og Christian deltog personlig i Forhøret, under hvilket Hermann Tast repræsenterede det lutherske Standpunkt paa en fast og værdig Maade. („For at vi kan gøre det, vi gør, værdigt, vender vi vore Øjne alene til vor Herres Jesu Kristi Vilje og tager Standpunkt som vor Mesters lydige Disciple, idet vi tror, hvad han siger, og gør, hvad han byder.“) Samtalen endte med, at Hoffmann og Ligesindede maatte forlade Landet.

Det maa antages, at det ogsaa andetsteds er gaaet paa lignende Maade med Lutherdommens Udbredelse som i Flensborg og Husum, at der er kommet Studenter og Prædikanter Syd fra og at der har været udspreedt folkelige Flyveskrifter med Forherligelse af Luthers mandige Optræden i Worms og Forhaanelse af de katolske Gejstliges Svagheder. Men det maa betænkes, at kun faa kunde læse, at Pengene var meget smaa og at hele Landbe-folkningen baade var ude af Stand til og for magelig til at lade sig rive med af den nye Bevægelse.

Snarere gik det saaledes, at den gamle Sognepræst nu giftede sig med sin Kokkepige og gjorde sig Flid for at holde en Prædiken. Vel havde han sine Skrøbeligheder, men det havde Hvermand jo ogsaa, og maalt med dem var Præstens ikke iøjnefaldende. Heller ikke den nye Gudstjeneste vakte særlig Røre: der holdtes

jo stadig Højmesse, Lysene brændte stadig paa Altret, Præsten iklædtes stadig sit højtidelige Messeskrud, Nadverens løndomsfulde Sakramente fandtes stadig, ligesaa Daab, Skriftemaal, Absolution og Billederne i Kirken. Kun Helgendyrkelsen, Vievand og Røgelse var officielt afskaffet.

Noget nyt var dog bleven indført, f. Eks. at man selv drak af Kalken ved Nadveren, at man som Voksen igen skulde lære Katekismus, at man hørte Modersmaalet i Kirken og at Præsterne blev gift; men særlig de to sidste Ting kunde man vel kun glæde sig over overalt hos Høje og Lave. Maaske savnede man dog lidt af Symbolikken og fandt Gudstjenesten for nøgtern.

At Reformationen fik saa hurtig Fodfæste, laa sikkert foruden i den gamle Kirkes manglende Livs- eller Aandskraft i de Danndes Tilslutning i Byerne og ikke mindst i, at den kom som et Paa-bud fra Øvrigheden. Saa kunde den enkelte, menige Mand rolig finde sig i Theologernes Diskussioner i Ord og Skrift, i kirkelige Ordninger og i Gejstliges Afskedigelse; ham rørte det kun, hvis det hele angik ham selv.

Her er ikke Plads til at gaa nærmere ind paa Reformationens ydre Data. Kun et Aarstal maa nævnes, nemlig 1542, hvor der paa Tysk udsendtes en ny Kirkeordning, der skulde gælde for baade Slesvig og Holsten, som kom til at danne een Landskirke. At Kongen ventede saa længe med at sætte Slutstenen paa den katolske Kirke, skyldtes vel nok Hensynet til den gamle, i alle Maader værdige Biskop *Goske von Ahlefeld*. Men da han døde den 25. Januar 1541, var Tiden kommen. I Modsætning til i Kongeriget, hvor Kronen inddrog Bispegodset, kunde Kongen ikke gøre det hernede, fordi han ved Hyldningen højtidelig havde lovet at lade Slesvig Stift bestaa.

Kongen bad *Bughagen* om at overtage Embedet som den første lutherske Biskop over Slesvig; i Nødstilfælde vilde han gerne have en anden „lærd, tapper, berømt og anset Person“ fra Tyskland. Han tilføjer: „I ved jo, hvilke Folk vi har i vore egne Lande“.

altsaa Umuligheder. Men Bugenhagen sagde Nej. Den 9. Marts 1542 vedtoges Kirkeordningen paa Landdagen i Rensborg, hvor Kongen og Bugenhagen begge var til Stede. Hermed var Kirkeordningen bleven Landslov og kunde som Følge deraf gennemtvinges overalt, ogsaa for Adelskirkernes Vedkommende. Til Biskop valgte man *Tilemann von Hussen* ved Københavns Universitet.

Reformationens rolige Forløb viste, hvor lidet voldsom og hvor konservativ Sydslesvigerne er indstillet. Endnu 1634 skriver *J. A. Cypræus*, som gik tilbage til Katolicismen, med Stolthed, at man har bibeholdt: Orgelmusikken, de gamle Døbefonte, Læsning og Forklaring af de gamle Evangelier og Epistler, de overleverede Kirkefester, de 3 Bods- og Bededage, Djævluddrivelsen og Korstegnet ved Daaben, den runde Hostie med den korsfæstede Kristus, at Tilhørerne rejser sig under Skriftlæsningen, at man knæler ved Nadveren, Kirkeklokkerne. Især paa Landet beder man stadig knælende for den afdøde, og hver Gang afdøde nævnes, siger man »Gud naade hans Sjæll« Før og efter Bønnen korsor man sig stadig, ligeledes ved Ind- og Udgangen af Kirken, før Maaltidet og før man gaar i Seng. Ja, mange nyder ikke Kød om Fredagen, nogle faster endnu til Solnedgang.

Hertil kan føjes, at ældre Koner paa Øen Føhr endnu i Aaret 1600 knælede for Helgenbillederne i Kirken, og at man op til Rationalismen bevarede Messeklæderne, ligesom der i lang Tid efter Reformationen blev sunget bestemte latinske Salmer ved Gudstjenesten. Endvidere fandtes endnu i 19. Aarhundrede ude paa Heden Rester af gamle katolske Remser og Forbønner i Folkemund, ofte i helt fordrejet Form uden Mening. Ja, indtil vore Dage findes endnu ubevidst hos mange Rester af gammel hedensk Overtro.

Da man ikke efter Reformationen havde Brug for saa mange Kirker, Altre og Præster, indrettedes i Byerne kun en eller faa Kirker til Gudstjeneste. Efter at Munkene var udjagede af Klostret i Flensborg, indrettedes dette 1561 til Bolig for Gamle under Navn af Helligaandsklostret; 1579 faldt dets Kirke ned af sig selv. St. Gertruds eller de Fattiges Kirke nedreves i 1571. 1582 led St. Jørgens eller de Spedalskes Kirke den samme Skæbne.

Paa samme Tid stod Helligaandskirken i Fare for at blive indrettet til Latinskole og Lærerboliger, men reddedes ved, at en af de fordrevne Munke, *Lytke Naaman*, 1566 skænkede sine Midler til, at Latinskolen kunde indrettes paa hans kære Klosters Grund

i Stedet for. Byens Raad besluttede da den 11. September 1574 at indrette Helligaandskirken til luthersk Kirke med dansk Forkyndelse, og i de følgende 5 Aar foretoges en almindelig Indsamling blandt Byens Borgere for at faa Kirken indrettet til dette Formaal, bl. a. ved Indsættelse af Kirkestole. Da Kirkestolene var færdige, blev der saa stor Rift om at sidde i dem, at der maatte træffes den Bestemmelse, at kun saadanne, der havde ydet et Bidrag til Kirkens Istandsættelse, skulde have Lov til at sidde i Stolene.

Indsamlingen gav et større Overskud, og det overskydende Beløb anvendtes til at give Prædikanten, der indtil da boede i Klosteret, som Præstegaard det tidligere Kalendehus, som laa lige Vest for Kirken og stod i Forbindelse med denne ved en Dør. Her boede omkring 1900 Gustav Johannsen. Kort efter blev Huset nedrevet.

Fra denne Tid og indtil i Dag har der da været en fast dansk Præst i Flensborg, ved en særlig dansk Kirke, men indtil 1851 uden en særlig dansk Menighed. Præsten skulde holde en dansk Prædiken og eventuelt tage Folk til Skrifte. De egentlige kirkelige Handlinger skulde foretages af de Sognekirkers Præster i deres respektive Kirker og paa Tysk. Denne Ordning medførte mange Stridigheder mellem den danske Præst og de tyske Præster, som saa sig skadet i deres Indtægt, naar en dygtig dansk Præst kom til at betyde saa meget for nogle af deres Sognebørn, at de ønskede at lade sig betjene af ham ved Daab, Vielse eller Begravelse. Som man ser, var det danske Kirkeliv lige fra Reformationen af dømt til at føre en Askepot-Tilværelse i den gode danske By Flensborg. Alle andre Steder i Sydslesvig synes der slet ikke at have været Tale om egentlige danske Gudstjenester efter Reformationen.

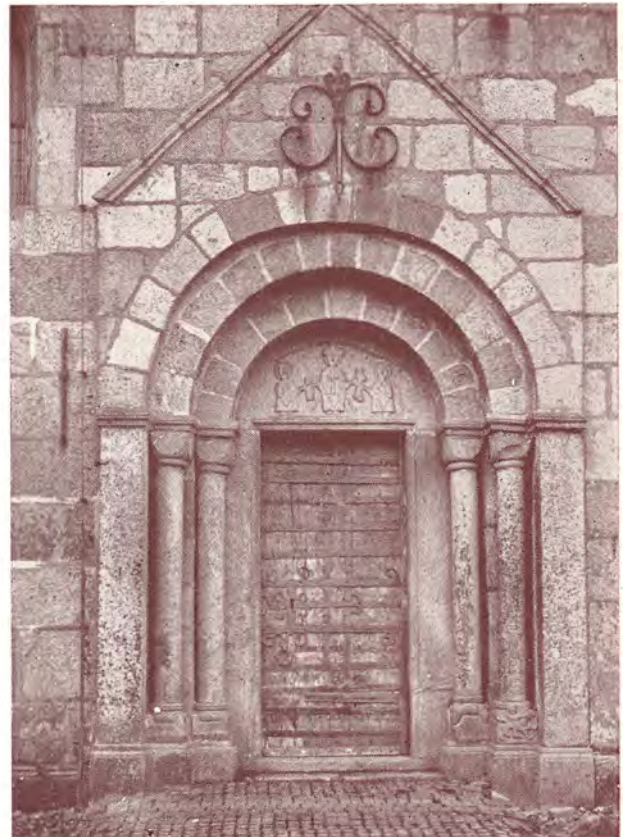
Denne Kendsgerning skyldes hverken et Magtbud fra oven eller en Kamp mellem Dansk og Tysk, men Tidens manglende Forstaaelse, saa der forelaa slet ikke noget Problem. Kirken og Staten interesserede sig især for at reformere Folks Levned og Meninger. Et interessant Vidnesbyrd herom har vi i „Den nye Kirkeordning for Flensborg Amt“ fra 1605. Heri hedder det, at der

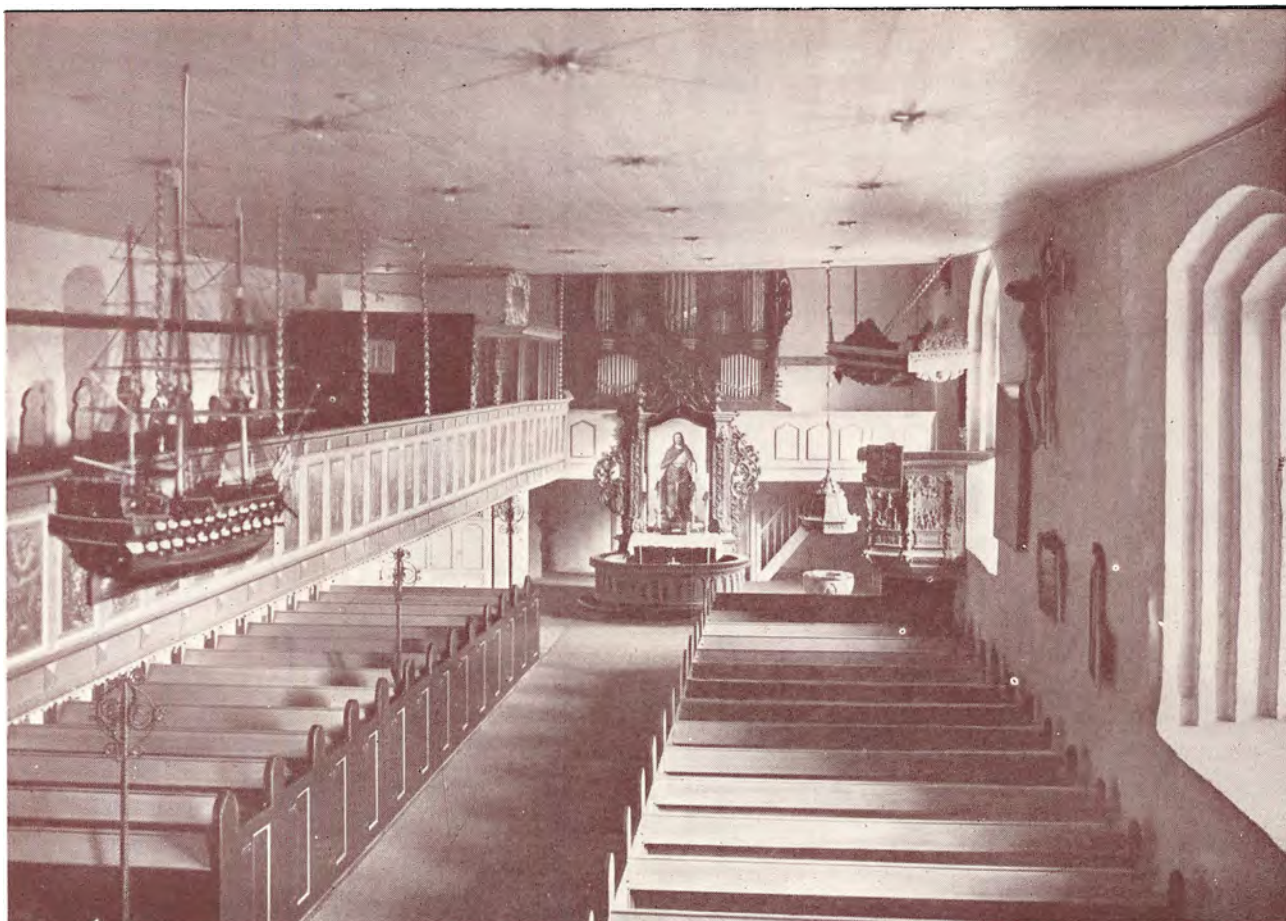
Tønning med Kirken i Baggrunden.

Hyrup Kirke i Angel.

Indgangen til Sørup Kirke.

Det Indre af Adelby Kirke, hvor der holdes dansk Gudstjeneste den første Søndag i hver Maaned siden 1933.

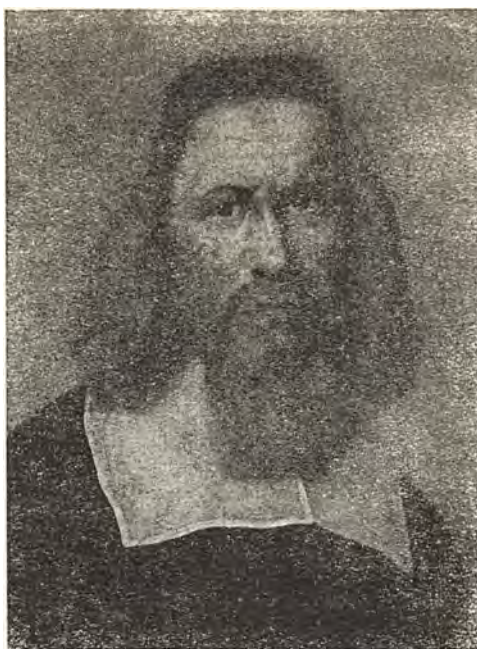

Det Indre af Sørup Kirke.

Helligaandskirkens Indre, Flensborg.

slet ikke maa holdes Gæstebud i Anledning af Forlovelse — 10 Daler Mulkt. Ved „Brudt-Bedde“ (Brudeseng) maa der for Ærbarhedens Skyld ikke skænkes vaade Varer og forekomme Beruselse — 5 Daler. Bryllup maa kun holdes en enkelt Dag — 20 Daler. Ved Daab maa kun bedes 5 Faddere. Barselgilde forbydes — 10 Daler. Kun 6 ærlige Matroner maa opvarte Barselkvinden. Til Daaben skal man møde ædru og i rette Tid. Intet Daabsgilde! Til Ligvagt skal man kun byde Folk fra 2 Huse. Gravøl afskaffes helt. Ved Kirke-regnskabet skal hver Husvært møde personlig og betale sine Penge. Hvis nogen møder drukken, skal han straffes paa Livet. Amtmanden og Herremændene skal sørge for, at Præsterne og andet Kirkepersonale faar deres Underhold. Præsterne maa ingen vie, som ikke hører til hans Sogn. Heller ikke maa han stede nogen udensogns til Alters, for at ikke Kirketugtens Foragtere skal rende fra det ene Sogn til det andet uden Bod.

Stephan Klotz.

Det syttende Aarhundrede stillede Kirkelivet overfor de allerstørste Problemer, baade udadtil under Trediveaarskrigen og indadtil overfor Overgreb fra Kirkepatronerne og Opløsningstendenser. Kirkeligt var Sydslesvig delt i tre Dele: den kongelige Del, den hertugelige Del og Adelsens Del. Det maa siges, at baade Kongen, Hertugen og Ridderne i Begyndelsen af Aarhundredet følte deres Ansvar for Evangeliets frie Løb, og paa Landdagene forsøgte man ved strenge Kirkelove at fæstne det kirkelige Liv, som efter Reformationstiden endnu ikke var faldet i Leje.

For at sikre sig Fasthed og Ensartethed i den kirkelige Styrelse udnævnte Kongen og Hertugen den 9. April 1636 hver sin Generalsuperintendent, som skulde foretage Visitatser, ikke blot inden for deres eget Embedsomraade, men ogsaa skulde skiftes til at visitere i de adelige Distrikter og paase, om Kirkeordningen af 1542 blev overholdt. Paa Grundlag af Indberetningerne fra Visitatserne udformedes saa de nye kirkelige Bestemmelser, som skulde forbedre den enkeltes Levned og højne Kirkelivet. Af en Fællesforordning af 14. December 1636 vedrørende Gudsfrygtens Ordning faar man et godt Indblik i den kirkelige Tilstand. Det viser sig, at der findes Mennesker, som slet ikke bryder sig om at høre Guds Ord og gaa til Alters. Da dette vækker almindelig Forargelse, vil Landsherrerne ikke finde sig deri, men paabyder alvorligt, at enhver myndig Person ikke maa forsømme Kirkegangen, særlig paa Søn-, Hellig- og Bededage, men skal gaa i rette Tid til Kirke, overvære Gudstjenesten til dens Afslutning og mindst hvert Aar en Gang gaa til Skrifte og derpaa efter Absolution værdigt gaa til Alters. Ikke mindst gælder dette dem, som ligger i Strid med Næsten. Endvidere findes Mennesker, som holder sig til anden Religion end den gængse, og selv om man ikke vil tvinge nogen til Religion, men tværtimod vil hjælpe dem, som af religiøse Grunde ikke kan opholde sig andre Steder, kan man ikke taale, at de holder sig borte fra den almindelige Kirkegang, afholder private Gudstjenester og vil ærgre andre dermed. Saadanne henvises til den By, der er indrettet for Folk med andre Religionsanskuelser. Folk, der afholder sig fra Kirkegangen, skal efter deres Død begraves uden Sang og Klang udenfor de Gudfrygtiges Grave.

Med Sorg har man ogsaa konstateret en stor Uvidenhed vedrørende Kristendommen og Troens Artikler hos baade unge og gamle. Da en Kristen ikke alene skal bære Navnet, men ogsaa i sit Hjerte skulde eje en sand saliggørende Tro og bekende denne med Munden, skal Præsterne baade i By og paa Land ikke blot lære Katekismus, men ogsaa eksaminere Tilhørerne deri, enten om

Allergang i Sydslesvig ca. 1650.

Søndagen efter Prædikenen eller om Onsdagen. Kirkegængerne skal flittigt indfinde sig til dette Katekismusforhør. Man forbyder endelig strengt Spaadom, Hekseri og anden Overtro.

Landets betydeligste Kirkemand var uden Tvivl den kongelige Generalsuperintendent, tidligere Professor i Rostock, Dr. theol. *Stephan Klotz*, en fortræffelig Taler, en fremragende Organisator og en lærd Teolog. Da han tiltraadte sit Embede og efter eget Ønske fik Bopæl i Flensborg, var han kun 30 Aar gammel, men snart mærkedes, at der kom Orden i Sagerne. Ikke saaledes at forstaa, at han var enevældig; Kong Christian IV vidste nok selv, hvor Skabet skulde staa i de kirkelige Anliggender, men Klotz fik Kongen til at forordne Ting, som blev til stor Velsignelse for Sydslesvigs Kirkeliv. Der blev sørget for Præstenkerne, Præsternes videre Studium, Synoder og Børnenes Undervisning. Et Hundrede Aar før end i Danmark fik Sønderjylland Konfirmationen for at sikre sig, at enhver, der gik ind i den voksne Alder, kendte Kristendommens Grundsandheder og ikke nød Sakramentet uforbe-

redt. Heller ikke kunde man gifte sig og opdrage døbte Børn, uden man selv kendte Katekismen. Præsterne, der kom fra de forskellige Egne og Forhold, blev nøje prøvet, inden de sattes til Præsteembedet. I mange indviklede Ægteskabssager gav Klotz kloge og overbevisende Raad. Hans Prædikener er efter Datidens Skik lange, men livfulde og aktuelle, slet ikke teologisk vidtløftige.

I sit Hus levede Klotz patriakalsk, og naar han gik til Alters i St. Nikolaj i Flensborg tre til fire Gange om Aaret, ledsagedes han ikke blot af sin Hustru og Børnene, men ogsaa af Tjeneren, Ammanuensis, Tjenestepigen, Ammen og Huslæreren. Kong Frederik III satte endnu mere Pris paa Klotz og skænkede ham straks efter sin Tronbestigelse Embedsboligen til varigt Eje. Selv den reformerede Kurfyrste af Brandenburg gik i 1658 gerne til Klotzs Prædiken. Borgerskabet i Flensborg satte sig dog af og til stridbart op imod den myndige Generalsuperintendent ligesom Adelsmænd og Sognefolk ved Præstevalg. I 1649 klagede Flensborg Magistrat til Kongen over en Skrivelse fra Kongen, hvorefter Magistraten paabødes at holde Borgerne til Guds Ord og selv gaa foran med et godt Eksempel. Den svarede, at den havde en god Samvittighed, skønt der var mange Haandværkere og Skibsfolk, som forsømte Ugedagsprædikerne; men dette skyldtes, at de ikke kunde afse Tiden fra deres Arbejde. Endvidere maatte det beklages, at Præsterne ikke altid begyndte Gudstjenesten i rette Tid og ofte prædikede saa urimeligt længe, at de maatte forsømme hele halve Dage, og det gik ud over deres Erhverv, samt at gamle Folk, gravide og ammende ikke kunde vente paa al den langvarige Snak. Men ved andre Lejligheder, for Eksempel ved Forsøgene paa at ophjælpe Byen efter de lidte Krigsskader, stod Gejstlighed og Magistrat pænt ved hinandens Side.

Interessant er det at læse om hans Dødsleje. I 1668 havde han været meget syg siden Aarets Begyndelse og prøvet de bedste Læger i Landsdelen. Efterhaanden mistede han ligesom al Lyst til at leve længere. Ikke engang hans nye Ægteskab med en Enke den

7. April kunde oplive ham. Han laa i Sengen uden at spise eller tale og afkræftedes mere og mere. Hver Gang hans Kollega fremsagde en Bøn, tog han Nathuen af. Kun da man bad hans Yndlingsssalme, bad han inderligt med. Derefter døde han ganske stille, medens en voldsom Storm for hen over Byen og bl. a. rev Hanen paa Nikolajkirken og Latinskolen ned. Han var baade taalmodig i sin Lidelse og tilgivende overfor sine Tjenere. „Man skal ikke gengælde ondt med ondt, men lade Gud raade!“ var hans Valgsprog. I flere Studenter-Stambøger skrev han: „Herrens Veje er Barmhertighed og Trofasthed“. Ved hans Begravelse i Nikolajkirke ringede Klokkerne i 19 Timer fra Nikolaj- og Marie-Kirketaarne, en sidste stille Hyldest til Kirkens første Mand, naturligvis uden Betaling ligesom Skolepogernes Sang og Opvartning.

Døbefonden i Helligaandskirken.

Daaben foregik ordentligvis i Kirken før Prædikenen, ligesaa Vielserne. For at man ikke skulde overdrive Gæsterierne ved slige Lejligheder, traf baade den kirkelige og verdslige Myndighed strenge Bestemmelser mod enhver Luksus. For at alt skulde gaa sømmeligt til i Kirken, fik Klotz sørget for, at Lægmænd skulde hjælpe Præsterne med at faa Kirkegængerne i Tale. Under de forskellige Krige gik det meget ud over Præsterne og Præstegaardene. Under Torstenson brød Svenskerne Kirken op i Bøl i Angel og røvede alt, hvad hele Sognets Folk havde anbragt herinde, samt Kalk, Patene, Messeskjorte og Messehagel. I Præstegaarden tog de 14 Tønder Havre, en Tønde Øl, 28 Brød, 4 Pund Smør, 20 Æg og 2 Flæskesider. Præsternes Løn bestod af Tiende samt Offer 3 Gange om Aaret. For Ligprædikener over Adelsmænd betaltes et klækkeligt Honorar, for Eksempel en Sølvkande paa 100 Lod med 100 Speciedaler i. I Kirkebønnen bad man ogsaa for specielle

verdslige Ting som Dronningens lykkelige Forløsning, Kongehusets lykkelige Rejse og Sildefangsten. Ved en Barnedaab paa Gottorp Slot, der varede seks Dage, fortæredes: 11 Okser, 19 Kalve, 26 Svin og 33 Pattegrise, desuden 13 Flæskesider paa 540 Pund, 196 Faar og Lam, 193 Gæs, 42 Kalkuner, 934 Høns, 526 Snese Æg, utallige Laks, Rødspætter, Krebs og Kvabber, endvidere 30 Oste, 13 Stykker Raavildt, 3 Daadyr, 1 Vildsvin, 10 Hjorte, 41 Harer, 2 vilde Svaner, 53 Agerhøns, 8 Tønder Smør, 2 Tønder Sild, 1 Tønde Klipfisk, 2 Tønder Salt, 26 Tønder Østers, 7 Tønder Rug, 4 Tønder Hvede til Postejer, Tærter og Bakkelse, 386 Pund Svedsker, 58 Pund Ris, 60 Pund Hirse og meget andet. Drikkenes Mængde er ikke opgivet.

Et lille Indblik i Præstegaardslivet faar man ved at læse, at Præsteenken i Valsbøl i 1697 anklagede Mandens Efterfølger, fordi han ikke vilde ægte Datteren, „som dog er over 15 Aar gammel“.

Det er endnu ikke oplyst, hvordan og naar det danske Sprog fortrængtes fra Kirkerne i Sydslesvig. Derimod staar det fast, at Kirkesproget omkring 1650 overalt var Tysk.

Da Folkesprogene var Dansk, Plattysk og Frisisk, og Skoleundervisningen endnu var for ringe til, at Børnene kunde lære ordentlig Tysk, var Præsterne i lange Tider stillede overfor den umulige Opgave at opbygge Folk i et dem fremmed Maal.

Kirkestyrelsen saa Vanskeligheden, men gjorde for lidt til at afhjælpe den, og Præsterne havde ikke selv Forstaaelse af Sagens Betydning. Hvad siger man til, at den senere gottorpske Generalsuperintendent *Jakob Fabricius*, som var fra Tønder, efter sin Studietid kom tilbage fra tyske Universiteter og helt havde glemt sit danske Modersmaal, hvorfor han efter eget Udsagn blev kaldt „tyske Jakob“.

Prædikesproget var 1625—50 ved at skifte fra Plattysk til Højtysk. 1604 havde Pastor *Fr. Dame* i Flensborg udgivet et Skrift paa Plattysk, men i 1620'erne er det paa Højtysk; 1617 begynder

Pastor *Peter Danckwerth* i Husum at prædike Højtysk i Stedet for Plattysk. Dog udgav endnu i 1635 Pastor *Paul Walther* i Flensborg Kirkehaandbogen paa Plattysk. I 1665 udgiver Adam Olearius i Slesvig den paa Højtysk og oversætter ogsaa de plattyske Salmer, som fandtes hos Walther. I Forordet siger han, at Sprogskiftet nu er gennemført.

Hvis *Klotz* har kunnet og villet gribe ind i Udviklingen, har det været Sprogskiftet fra *Plattysk* til *Højtysk* for at faa et ensartet Kirkesprog af de meget forskellige i Reglen tyske Præster, som kom til Landet, drevne dertil af Trediveaarskrigen. Som vi skal se, havde *Klotz* oven i Købet Forstaaelse for, at der i dansktalende Egne kun skulde ansættes Præster, som ikke blot forstod Plattysk, men ogsaa Dansk. I 1652 ønsker han saaledes i Eskris i Angel ansat Paul Moht, fordi denne er vel fortrolig med det danske Sprog, som en Præst paa det Sted billigvis skal kende.

Det var ikke blot i de adelige Distrikter, at *Klotz* forefandt Misbrug med Præstevalgene. Ogsaa Bønderne kunde det være svært at holde til den lovformelige Fremgangsmaade. Menighederne havde Ret til at vælge mellem de præsenterede Ansøgere, men de vilde ogsaa ofte gerne kalde Præsterne, og det skete gerne ved Overbud og ikke sjældent paa meget haarde økonomiske Betingelser. For at spare Udgifterne til den afgaaede Præst, Enken eller Børnene, var det almindeligt, at man tog den Ansøger, som var villig til at ægte Forgængerens Enke.

Hvilke Forviklinger et Præstevalg i de Dage kunde føre med sig, er den berygtede *Hanved-Sag* et Eksempel paa. I Sproghistorien er denne Sag udlagt som Bevis paa det danske Sprogs Undertrykkelse ved *Stephan Klotz*, som desuden beskyldes for at besætte Præstekaldene med landsfremmede Yndlinge imod Befolkningens Ønske. Yderligere indviklet bliver Sagen derved, at den afgaaende Præsts Søn, Sværmeren *Frederik Brekling*, netop kort Tid i Forvejen havde offentliggjort en voldsom Kritik af Kirkestyret og *Klotz*. Men paa Forhaand er det af Vigtighed at vide, at

*

Kongen sikkert ikke vilde have tilladt, at der blev gjort Uret mod Hanved-Præsten, *Jens Hansen Brekling*, som han skattede højt fra sine Jagtture i Hanved Skov.

Det staar fast, at Klotz ikke vilde forulempe det danske Sprog i dette Tilfælde. Sagen drejede sig om at skaffe den gamle Præst en ny Medhjælper i Stedet for Fr. Brekling, som var stukket af. Præsten synes ikke selv at have noget at indvende imod den foreslaaede Medhjælper *Hartvig Meyer*, som kunde Dansk fra et flereaarigt Ophold ved Københavns Universitet, men ansøger Kongen om at maatte beholde Halvdelen af Embedets Indtægter paa Livstid samt at den unge Præst maa tage hans Datter til Ægte. Herpaa svarer Kongen, at Giftermaal er en frivillig Sag, og at Meyer er forlovet.

I November 1660 holder Pastor Meyer Prøveprædiken, og Menighedens Repræsentanter, der maa have udtalt Betænkeligheder med Hensyn til Meyers Kendskab til Dansk, — hvortil Klotz og Amtsskriveren i en Beretning til Kongen den 12. Febr. 1661 bemærker, at det var rimeligt at tage Hensyn til dette Ønske („dass der punctus von der dähnischen Sprach, wofern der praesentatus Meyer derselben nicht kundig, billig in Consideration zu ziehen und E.Kon.May. davon allerunterthänigst Bericht abzustatten were“) — faar af Meyer at vide, at han kan Dansk, og erklærer sig tilfreds. Klotz ordinerer ham og introducerer ham i Hanved. Lige forinden havde Menigheden dog protesteret. Hertil bemærker Klotz, at Bønderne nok vilde have forstaaet Meyers Prædiken, dersom denne havde villet ægte Præstens Datter.

Det, Hanved Menighed med Rette kunde bebrejde Klotz, var, at de ikke havde faaet præsenteret 3 Ansøgere, men kun skulde erklære sig indforstaaet med 1. I Følge et Brev fra en anden Søn, Pastor Johannes Brekling i Lindholm, skal Klotz ogsaa have indset dette og erklæret sig indforstaaet med, at Pastor Meyer blev forflyttet til et andet Embede.

Men den 13. Febr. 1661 klager Menigheden til Kongen: „Gud

kender al den Jammer, som vi har gennemgaaet i disse Krigsaar, og ved, at de fleste her nu sidder i Elendighed med nøgne Børn og uden Brød. Saa kommer nu det nye Budskab, at man bærer sig saa gewaltsam ad med os og fratager os den almindelige kristelige Frihed ved et retmæssigt Valg, saaledes at vore Altergæster, Svage og saadanne, der trænger til Trøst, ikke længer kan trøstes i det danske Sprog, men at vor Sjæl altid skal ærgre sig over uforstaaelige, udenlandske Ord." I samme Aandedræt indrømmer de dog, at de har givet den gamle Præst Lov til at prædike Tysk, da han prædiker saa daarlig Plattysk, at de fleste Mænd vel kan forstaa det, men deres Koner, Børn og Tyende besværer sig endnu højt over den tyske Prædiken i Stedet for den tidligere danske.

Naar de Præster, der var fra Sønderjylland, ikke gjorde noget for at afhjælpe Vanskeligheden, kunde man ikke vente, at de mange, som under og efter Trediveaarskrigene kom herop fra tyske Egne, kunde og vilde det. Ja, nogle af dem blev helt desperate over, at Befolkningen holdt fast ved deres danske Modersmaal. Herostratisk berømt er jo Sakseren *C. H. Fischer*, 1730—50 Præst i Hyrup i Angel, hvor hans Sognefolk hverken forstod Tysk eller brød sig om at lære det.

Pastor Fischers Forhold til Menigheden var ubeskriveligt slet. Han undsaa sig ikke for at kalde dem „Rækler, Bondeflegler, grove Æsler og ufornuftige Okser“. I en Prædiken hed det: „I Kirke-tyve, I Kirkerøvere! hvilken Møje har jeg ikke haft med denne ugudelige Hyrup Menighed! Ak Gud! Du har bragt mig i Helvede, thi næsten i hvert Hus i min Menighed bor der en Djævel. Det var bedre at være en So iblandt Tyrker end Sjælehyrde for saadanne Kristne!“ Naar Menigheden trods hans Raaben og Skælden faldt i Søvn under hans Prædiken, skældte han Tilhørerne ud for „Grødædere“.

I en anden Prædiken har han selv givet en sammenfattende Skildring af sin Præstegerning, som jeg delvis gengiver paa Originalsproget: „Habe ich euch Teufelsgesinde und Höllenbrände nicht

Deutsch lehren wollen? Was hilft es aber? Dieses Teufels Gesinde bleibt immer bey ihrer tollen dänischen Sprache im Hause, unter sich und allenthalben! — Er det Takken for mit trofaste Sjælearbejde for Unge og Gamle? I Stedet for, at I Søndag Eftermiddag tjente Djævelen med Drik og Fraadsen ved Begravelser, Bryllupper og Barselgilder, har jeg anordnet en Katekismus-Examen for at lære eder det tyske Sprog og derigennem bedre bibringe eder Troslæren og Livets Pligter. Men mange har foragtet og spottet over dem, der efter min gentagne Formaning vilde tale Tysk i deres Hjem med Børnene. Hvad kan glæde Djævelen mere end dette, at I, medens I ikke kan bede et Fadervor eller kender Guds Bud, ikke synge en Salme i eders ikke vidt gældende Sprog, da jo Guds-tjenesten og alle Handlinger til Sjælefrelse sker i det tyske Sprog, foragter det tyske Sprog, ikke vil holde Ungdommen til at lære det, at de Gamle ikke bedre vil vænne sig til det? Thi, naar du ikke forstaar, hvad du læser, beder, synger og hører prædike, hvor kan du saa og dine Børn have Nytte af Sang, Bøn og af at høre Prædiken? O, forstokkede Satans Yngel!“ Først i 1750 blev han afsat fra sit Embede.

Den pietistiske Konge *Christian VI* (1730—46) havde stor Interesse for Sønderjylland og forlangte gentagne Gange Indberetninger om Kirkens Tilstand hernede.

Som Svar derpaa indberettede Visitatorerne over Flensborg Provsti, at Befolkningen efter eget Opgivende bedre forstod en tysk Prædiken end en dansk, der holdtes i det ægte sjællandske Sprog. Derimod udtalte Pastor *Ordorff* i Grumtoft i Angel, at Ukyndighed i Tysk overalt i Angel er den største Hindring for Erkendelsen af Gud, og derfor maa man til Lærere se at faa Subjekter, der ikke kan tale Dansk. Hertugen af Lyksborg sørgede ivrigt at fremme det tyske som Kirke- og Skolesprog i sine Sogne i Angel.

En af de faa, som ønskede, at der skulde gøres noget for den nødstedte dansktalende Befolkning, var Württembergeren *Jere-*

mias Fr. Reuss, Generalsuperintendent 1749—57. Da han det sidstnævnte Aar overtog Stillingen som Universitetskansler i Tübingen, anbefalede han Regeringen, at der af Hensyn til den danske Befolkning skulde ansættes en dansktalende Biskop i Slesvig og anbefalede dertil *Hans Adolf Brorson* i Ribe.

I Stedet for fik Slesvig i 1759 *Adam Struensee* som Generalsuperintendent; han var Pietist, og dertil en myndig og selvfølede Mand. Naar han kom paa Visitats, forlangte han, at Præst og Præstekone, iført deres fineste Stads, skulde møde ham udenfor Porten og ikke ved Husdøren. Ligeledes irettesatte han Præstefolkene i alles Paahør, naar han ikke var tilfreds med Maden og Bekvemmelighederne. Præsterne kaldte ham deres „Tordenvej“.

I samfulde 32 Aar var han Kirkens øverste Mand og tillige Danskhedens Modstander. Stillingen i Angel skildrer han efter sin første Visitatsrejse saaledes: „En Hovedhindring for Religionskundskabens Udbredelse er i mange Menigheder uden Tvivl, at alle Indbyggere i Angel taler Dansk i deres Hjem og private Omgang. Da nu Gudstjenesten holdes i det tyske Sprog, og Børnene næsten slet ingen Lejlighed har til at lære og forstaa Tysk, saa er de, naar de vokser til, ikke i Stand til at drage sand Nytte for deres Sjæle af den offentlige Gudstjeneste. Især gaar det ud over den kvindelige Befolkning, der gennemgaaende kun taler Dansk. Først under Nadverforberedelsen begynder de med at forstaa og tale Tysk. Endog enkelte Lærere taler Dansk i Skolerne. Ihvorvel jeg har fraraadet dette, saa har det dog hidtil voldt Præsterne en ubeskrivelig Møje, da de i den Tid, de skulde forberede Børnene til Nadveren, paa een Gang maatte lære dem baade Tysk og Kristendom. Efter min ringe Mening vilde det være tjenligt, om der i hele Angel kun blev talt enten Dansk eller Tysk, og at Gudstjenesten blev holdt i et for Indbyggerne kendt Sprog.“

Overkonsistoriet paa Gottorp fulgte Struensees Raad om at ensrette Sproget og paabød, at Skolen skulde virke kraftigere for det tyske Sprogs Fremme. Saa vilde Kirkesproget ogsaa blive det,

og de tyske Præster behøvede da ikke at give sig af med at lære Dansk.

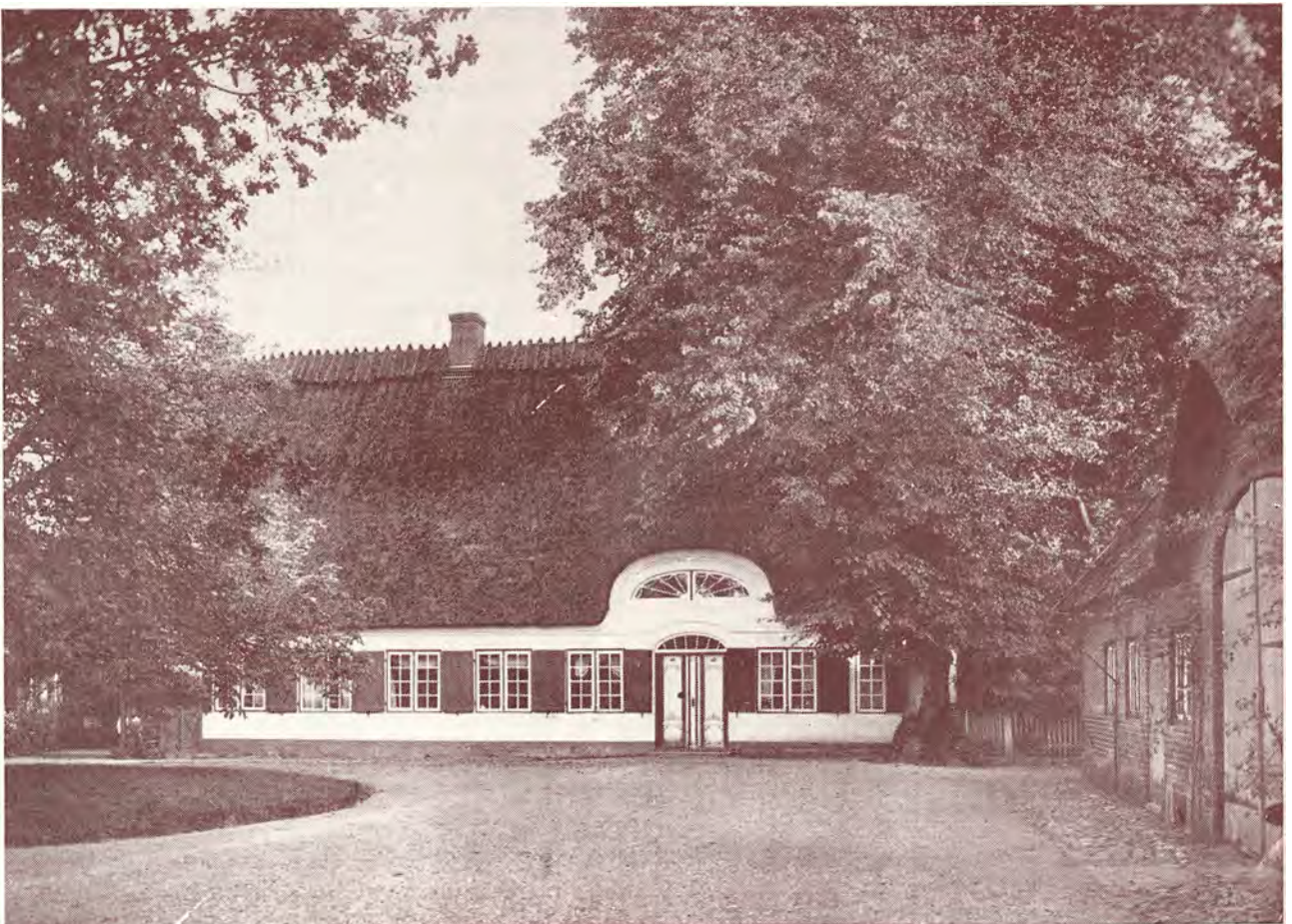
Resultatet var følgende nedslaaende, som Struensee indberetter fra sin Visitatsrejse i Tønder Provsti i 1777: „Ved Eksamina bemærkede jeg tydelig, hvorledes Undervisningen er beskaffen saavel i Skoler som i Kirker. Hvor der er dansk Prædiken og Ungdomsundervisning, fandt jeg Kundskaben god paa de fleste Steder. Men i nogle Menigheder, hvor Gudstjenesten holdtes i det tyske Sprog, var Uvidenheden stor. Nogle Steder har jeg paa Grund af særlige Anliggender haft Lejlighed til at tale med simple Folk af Kvindekønnet. Men de har slet ikke kunnet udtale sig paa Tysk til mig, ej heller kunnet forstaa mig, naar jeg talte Tysk til dem. Ikke desto mindre hører disse Personer tysk Prædiken, synger tyske Salmer og fremsiger deres Skriftemaal i det tyske Sprog.“

Herefter paabød Overkonsistoriet at undervise Ungdommen endnu bedre paa Tysk. Men Pastor *A. G. Fabricius* i Humtrup, en Præstesøn fra Medelby, der i og for sig hellere vilde tale Tysk end Dansk, foreslog sammen med nogle andre Præster i Kær Herred, at Gudstjeneste og Religionsundervisning i det danske Sprog vilde være almennyttigt. Hermed vilde opnaas en lettere og grundigere Skoleundervisning, en rigtig Opfattelse af Prædikenen, altsaa et større religiøst Liv i Menigheden og en større Nytte af hans Embedsgerning. Det blev dog ved det gamle.

Ogsaa Efterfølgeren *J. G. Chr. Adler*, Generalsuperintendent fra 1792, kunde ikke finde paa andet end at forbedre Skolen ved at give mere tysk Undervisning. En Mængde Præster, ikke mindst fra Angel, indberetter til ham, at Børnene gør sig stor Umage, men det hele bliver kun til tankeløs Udenadlæren. Adler reagerede ikke, og selv da det kongelige Reskript af 15. December 1810 udkom, hvorefter det danske Sprog skal bruges ved Gudstjeneste, Skoleundervisning og Rettergang, hvor det er Almenmands Sprog, tager hverken han eller Kancelliet ringeste Hensyn dertil. Den tysksindede Provst Prahll i Tønder havde oplyst følgende: I Kær

Husby Præstegaard.

Nørrebrarup Præstegaard.

Pastor Thomas Hoyer Jensen.

Herred herskede det danske Sprog undtagen i enkelte Menigheder eller rettere Landsbyer; men i Skolen blev der ikke læst eller skrevet et eneste dansk Ord. Enkelte Gange var der hist og her holdt en Brudevielse eller en Ligtale paa Dansk, naar det ønskedes. Men nu blev det sjældent forlangt, da Familien ansaa det for en Ære at kunne Tysk og som et Bevis paa Uvidenhed ikke at kunne det. Det vilde være en Velgerning, om man indførte dansk Gudstjeneste alle Vegne i Kær Herred undtagen i Stedesand, hvor Befolkningen talte Tysk. Det samme gjaldt om Skolesproget.

I kirkelig Henseende var Adler Tilhænger af Rationalismen og søgte ved sin Agende at indføre Fornuften i Kirkelivet. Men samtidig med at Præsterne prædikede Oplysning, skete der en forfærdende Opløsning i Folke- og Kirkelivet. Mange Steder nedbrødes den nedarvede kirkelige Tradition, kirkelig Kunst fjernedes fra Kirkerne og Messetøjet afskaffedes. Overalt bredte Materialismen i dens groveste Former sig. Præsterne klagede over Nydelsessyge, Luksus og Usædelighed. Frihedsbevægelserne fremmede Fritænkeriet. Betegnende er det, at den nye tyske Studenterbevægelse i sit Valgsprog „Gud, Frihed, Fædreland“ hurtigt ombyttede „Gud“ med „Ære“. Ogsaa Teologerne paavirkedes deraf. Provst Schwollmann i Slesvig udtalte saaledes som Eksaminator ved den teologiske Embedseksamen paa Gottorp: „Det kan ikke nægtes, at mange Unge, der gaar paa Akademiet, og de, der kaster sig over Teologien, er lige saa vanskøttede m. H. t. Sæder og Dannelse som af Naturen smaat udstyrede med Evner“, og Adler klagede over, at det var sørgeligt at lægge Mærke til, at der fandtes saa mange raa og udannede Ynglinge blandt Teologerne. Med Hensyn til Sæder og Videnskabelighed var de lige forhutlede og forkomne. De fleste Uroligheder ved Universitetet i Kiel anstiftedes af teologiske Studenter, og Hovedparten af de Studenter, som var blottede for Evner, bestod ligeledes af Teologer.

Da Sognepræsten i Tønning, Pastor *Clasen*, i 1816 klagede til Kancelliet over, at der holdtes saa mange Dansegilder om Søn-

dagen, og mente, at dette skulde være Hovedaarsagen til, at Guds-
 tjenesten næsten ikke blev besøgt, opfordredes Stalleren (Amtman-
 den) over Ejdersted til at udtale sig herom. Hans Indlæg er saare
 talende: „Den stadig tiltagende Nedgang i Kirkebesøget, hvilken
 Supplicanten angiver som Argument for at faa de lystige Aftener
 forbudt, skyldes i nyere Tid mere Præsternes end Indbyggernes
 Opførsel. I forrige Tider saa man næsten aldrig en Præst i offent-
 lige Værtshuse. Præsterne var da af den Formening, at Deltagel-
 sen i offentlige Forlystelser og den derved skete uundgaaelige Til-
 nærmelse til tvetydige Personer skadede deres Stilling og Anse-
 else. Nu, derimod, er Forholdene ganske anderledes. Selv Pastor
 Clasen ses ved enhver Lejlighed og selv paa Søn- og Helligdage
 i Værtshusene, og lige efter Prædiken er han Deltager i Drikke-
 laget, ja, han danser endog Aftenen før Skærtorsdag i sit Præste-
 ornat, selv om han den næste Dag skal nyde det hellige Sakra-
 mente sammen med Konfirmanderne“.

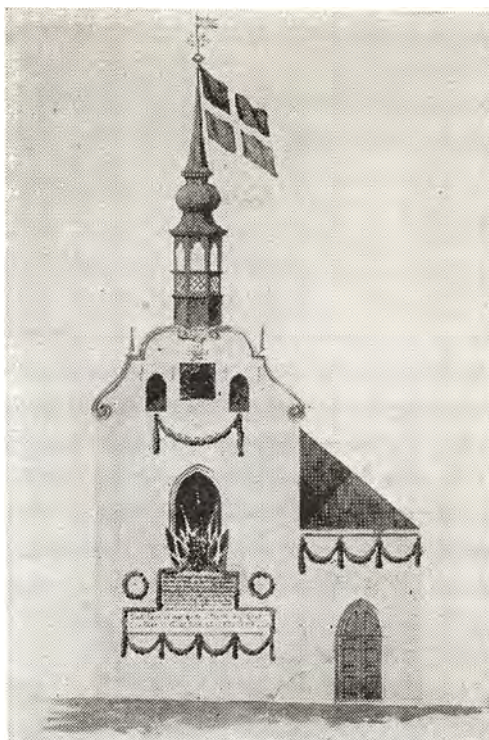
Der fandtes dog mange Stille i Landet og nidkære Præster,
 som forkyndte den ægte Kristentro, især efter *Claus Harms'* Op-
 træden i Kiel. Han fik stor Indflydelse paa mange Præster, bl. a.
 i Flensborg, hvor Præsterne *Asschenfeldt*, *Callisen* og *Volquardts*
 og Pastor *Lorenzen* i Adelby samledes hver Mandag for at virke
 for Indre og Ydre Mission. Fra 1832 udgav de i Fællesskab et Re-
 ligionsblad, som udkom indtil Treaarskrigen. Med Støtte fra Kø-
 benhavn virkede de for Udbredelsen af Bibler, desuden samlede
 de Gaver til Missionsmarken og virkede for Arbejdet blandt Unge
 og Børn (Smaabørneskoler, Industriskoler og Ungdomshjem).

Asschenfeldt var meget flittig som Sjælesørger og Skolevisi-
 tator. Han forberedte sig omhyggeligt til sine Prædikener og tog
 Del i Sognefolkenes Sorger og Glæder. Han saa heller ikke skævt
 til de gudelige Forsamlinger, som Brødremenighedens Udsendinge
 holdt hos Fabrikant Ritter, der var gift med en Præstedatter Leth
 fra Fyn. Blandt dem, der kom i Forsamlingerne, var der tre tro-
 ende Læger og Lægprædikanten, Skomager Sommer fra Husum,

som i 1860 paa et Kirkemøde i Flensborg udsendtes for den slesvigske Indre Mission.

Over Asschenfeldts Præstelig liv hviler et Skær af Idyllen endnu, og han var en frodig Digter. Han kunde ofte fylde den store St. Nikolaj Kirke ved sine Prædikener.

Om noget Forhold til det nationale var der ikke Tale endnu. Der fandtes i Flensborg et dansk Præsteembede fra lige efter Reformationen, men Præsterne samlede kun en lille Kreds. De mere velsituerede Danske holdt sig til deres Sognekirke, hvor der kun blev præ-

Stadsbygmester Winstrups Udsmykning af Helligaandskirken i Flensborg, 4. Okt. 1857.

diket Tysk. I 1805 indførtes en dansk Salmebog, „den evangelisk kristelige“. Det eneste Baand til Kongeriget dannede Kongen, og ved festlige Lejligheder bragte man hans Skaal og Hyldest paa Tysk. Ulykkesaarene bragte Danmark nærmere til Befolkningen, som gav pæne Kollektter til de Faldnes Efterladte fra Slaget paa Reden. I de mellemslesvigske Sogne ønskede man det danske Sprog af kristelige, ikke af nationale eller sproglige Grunde. Præsterne havde derude kun Mulighed for at virke til Opbyggelse ved Guds-tjenesterne og Konfirmandundervisningen, naar de enten talte Dansk en eller to Søndage om Maaneden eller prædikede Dansk-Tysk.

Prædiken holdt i Ladelund Kirke Pinsedag 1821 af Sognepræst Jepsen:

»Nachdem unser Herr Christus auferstanden war, erschien er seinen Jüngern, ð lau han nö kom til dem, saa saae han se omkring, om Per var der,

ø lau han nõ saae Per, saa sagte han til ham: Peter, hast du mich lieb? Per, har du me kiær? Da svarede Per: Ja, vis har e. Men vor Herre spurgte andengang: »Peter, hast du mich lieb?« Derpaa svared' Per heelt højt, lissom wenn han var vred: Ja, vis har e. O åll Apostle och Evangelister var derved og sae der omkring. De var to Gang. Saa spurgte vor Frelser 3. Gang: »Peter, hast du mich lieber denn alle andere? Har do me kiærer som all andre?« Men hvad sagte Per da? Per sagte: Herr, du weissest alle Dinge, do veed åll Ting. Du weissest, dass ich dich lieb habe: Do veed te e har de kiær, sagte han.

Han forlanger jo int bed som te vi skal elske ham och have ham kiær. Christum lieb haben ist besser denn alles wissen, de er beder som wenn vi vi'st ållting. — Ja, der er vel manne, som der vil væ'e kløg aa som der osse rigtignok er kløg, men kuns int kløg aa den rett' Maneer; di æ kløg nok i dæ Sache å vee' Beskeen om ållt, men di æ da int kløg nok te å find' e Dø' te e Himmel, ha, ha, ha. Nej, den kan di int find', for di elsker int vor Herr Christus.

Men hvordan kan én da kjen' dem, som har ham kiær; de stær skū (!) int skrewn dem for e Pand', om di elsker Christus, men én kan da nok veed de: de stær i vort Evangelium: wer mich liebet, der wird mein Wort halten, och de sam stær der ochsaa en ann' Stej i e Biffel: Das ist die Liebe zu Gott, dass wir seine Gebote halten, te vi gjør de', hvad han vil häve. Wer mich aber *nicht* liebet, der hält meine Worte nicht. De stær ochsaa i vort Evangelium. Dér ka I see, om jen elsker vor Herre. Men om den, der int elsker ham, der staar skreven frychtele Ord: hva' Paulus siger dæe tilsidst i e fØ'st Brev te e Korinthe: Riste I int, Folkens, riste I int? (Ryster I ikke, Folkens?).

Jā, wer mich liebet! de stær i e Evangelium, å wenn' han int vil kjend jer, saa kan I küns tåge jer Bōch me och sige te vor Herr': See, døe err dit Ord och dit Evangelium, saa skal han int sige nej derfor, for Herren er wahrhaftig, und was er zusaget, das hält er gewiss. De stær i Evighed: for de er skū wahrhaftig sandt: de stær«.

I 1835 tiltraadte *F. C. Callisen* som Generalsuperintendent. Han var allerede en moden Mand paa 58 Aar og var antinationalistisk indstillet. Sydslesvig, hvor Tidens Uro og Begejstring for Frihed i alle Forhold var trængt ind, kunde ikke have faaet en bedre Mand paa Bispestolen end ham. Men betegnende er det, at han, skønt han var en baade betydelig og højt anset Gejstlig, Gang paa Gang selv maatte klage over, at hans Kirke i Frederiksberg ved Slesvig blev mere og mere tom, medens Nytaarsløjerne tog til. Af al Magt søgte han at imødekomme Tidens Krav vedrørende Liturgi, Ritual og Salmebog. Men især søgte han at forbedre Præstestanden og anbefalede dem at danne Læseforeninger og samles

til Præstekonventer for ikke at gaa aandeligt i Staa. Desuden var han en flittig Visitor.

Paa sine første Visitatsrejser kunde Callisen konstatere, at Menighederne, Præsterne og Lærerne i Husum og Bredsted Provstier ikke stod paa Højde med dem i Tønder Provsti, og senere fremhævede han ofte de dansktalende Egenes større Kirkelighed. Helt demoraliseret var Svabsted Sogn. Paa Halligen Nordmarsch burde den meget verdsligsindede Præst fjernes. Overalt burde der fra oven sørges for at faa Søndagsforordningen overholdt og Danse- og Drikkegilderne indskrænket. I Flensborg Provsti var man mere kirkelig. Dog begyndte Søndagsgudstjenesterne ikke præcist, hvorfor han vilde have opsat Solure paa alle Kirker. En Del Steder var Klokkerne revnede.

Ved Visitatsen i Tønder Provsti i 1838 glædede han sig over det ret gode Kirkebesøg og udtalte Ønsket om, at man stadig vilde overholde Forordningen af 8. Febr. 1770, hvorefter hvert Brudepar skulde plante og passe 10 unge Piletræer og 15 unge Aske-træer, af Hensyn til Brændsel. I 1841 anerkendte han en langsom Bedring i samme Provsti og mente, at det skyldtes, at der var ansat unge Præster i Mellemtiden. 2 Præster maatte han dog irettesætte for upræstelig Vandel. Endvidere indberettede han: „Som bekendt er Kirke- og Skolesproget i den nordlige Del af Tønder Provsti dansk, i det sydlige tysk. Ogsaa i den sydlige Del er Folkesproget delvis dansk, men Menighederne vil ikke af med det fra Fædrene nedarvede tyske Kirke- og Skolesprog, hvori de er vant til at tænke og udtrykke alt helligt og højere. Imidlertid indvandrer der stadig nordfra en hel Del helt danske Mennesker, og for at de kan faa deres religiøse Trang tilfredsstillet, har allerede dels igennem en Aarrække, dels kun i nyeste Tid Præsterne i flere af vedkommende Sogne, navnlig i Ubjerg, Lygum, Braderup, Karlum, Ladelund og Medelby begyndt at holde danske Prædikener hver 4. Søndag og holde dansk Altergang 2 Gange aarlig. Dette bør de efter min Mening have Lov til, skønt ethvert Forsøg paa at fortrænge

det tyske Sprog fra Kirke og Skole maatte misbilliges". I 1847 siger Callisen, at han har tilraadet Præsterne i Klægsbøl, Humtrup og Læk at indføre dansk Prædiken en Gang om Maaneden, som det er sket i en Række allerede nævnte Sogne.

Skønt han aldrig lærte at tale ordentlig Dansk og var tysksindet, havde han Interesse for, hvad der foregik i Danmark, og virkede for Udbredelsen af danske Bibler i Nordslesvig. I Callisens Breve til Biskop J. P. Mynster kommer hans Bekymring overfor den dansk-tyske Tvekamp frem. Saaledes skriver han den 10. Dec. 1842: „Den øjeblikkelige Spænding mellem Danmark og Hertugdømmerne, som skyldes og næres af enkelte ensidige Brushoveder paa begge Sider, fylder alle bedre og mere besindige Naturer her med Vemod, og saadan vil det ogsaa nok være Tilfældet hos Dem. Os, kære Ven, kan saadant ikke skille, vi arbejder jo paa samme store Værk, som er saa uendelig højt hævet over en saadan Tvedragt, som jo tit stammer fra uheldige Kilder“.

Mere og mere følte han dog sin Afmagt overfor Udviklingen, ogsaa indenfor Kirken; baade fra dansk og tysk Side traadte Præsterne aabent i Skranken for deres Nationalitet, og i 1848 kom Slesvigholstenernes, ikke mindst Præsternes, Revolution mod Danmark. Da blev det ham for broget, og han tog sin Afsked for at give Plads for yngre Kræfter.

Et Indblik i Kirkeforholdene paa Callisens Tid giver de Indberetninger, Generalsuperintendenten afkrævede Præsterne paa Visitatsdagen. Vi kan anføre dem fra Flensborgs tre Sogne i 1836.

Om St. Nikolaj, et Sogn paa 558 Familier eller 3071 Personer, udtalte Pastor *Asschenfeldt*, at der fandtes en god Middelstand og derfor kun faa helt ukirkelige Hjem. Der plejede at være ca. 1000 Altergæster om Aaret; i 1835 var der i Klingpungen et Beløb paa 284 Mark. Kirkebesøget var udmærket ved Højtiderne, idet mange paa disse Dage gik 3 Gange i Kirke; paa almindelige Søn-

dage var det ret godt, ikke mindst om Eftermiddagen. Købmænd og Haandværkere arbejdede nemlig om Formiddagen, idet selv Toldkontoret holdtes aabent. Ligesaa slagtede man gerne om Søndagen, og Forlystelsessygen holdt ogsaa mange fra Kirken. Den første Mandag i hver Maaned samledes fra 2 til 4 Missionsforeningen i St. Hans Sogn, og Bibelforeningen mødtes 1 Gang hvert Kvartal.

Andenpræsten ved St. Marie Kirken skriver, at det ikke lader sig nægte, at ogsaa Flensborg er bleven mindre kirkelig i Løbet af de sidste 50 Aar, hvilket ses paa Altergæstetallet, men der findes dog ogsaa meget at glæde sig over, især Præsternes gode Sammenhold. I Borgerskolen faar baade Drengene og Piger 3 Timer i Tysk og 2 Timer i Dansk, men Undervisningen sker udelukkende paa Tysk, da Lærerne taler kummerligt Dansk. Sognepræsten, *Valentiner*, udtaler derimod: Om det kirkelige Liv kan intet rosende siges. Saa længe Kirken ikke var restaureret, talte man om dens Mangler, men den var fuld; nu, da den er saa prægtig, er den tom. Ved Folketællingen i 1835 havde Sognet 7003 af Byens 12438 Indbyggere. Nadvergæsternes Antal var en Gang 1787, nu er det kun det halve. Biblen læses ikke, Kollektter til gudelige Formaal har man ingen Penge til, derimod nok til Tant og Løjer. Sanselighed og Overdaadighed kommer overalt til Syne.

Pastor *Volquardts'* Beretning fra St. Hans Sogn lyder heller ikke opmuntrende: Kirkebesøget svarer paa ingen Maade til Menighedens Størrelse og Præsternes Ønsker. Ligegyldigheden øges ved Søndagsarbejdet og Søndagsforlystelserne. Husandagten, for-dum denne Bys Pryd, findes nu kun i nogle enkelte Familier. Børnetugten forsømmes. Drikfældighed er Sognets fremherskende Last.

Hvad den danske Kirke, Helligaandskirken, angaar, stod det helt daarligt til, hvilket en bevaret Liste over Kirkebesøget i den danske Kirke 1841—42 udviser:

1841:		19. December	1
20. Maj Kr. Himmelfartsdag	16	25. — 1. Juledag	24
23. —	3	26. — 2. —	15
30. — 1. Pinsedag	20	1842:	
31. — 2. —	17	1. Januar	16
6. Juni	2	2. —	13
13. —	12	9. —	0
20. —	8	16. —	3
27. —	0	23. —	3
4. Juli	4	30. —	2
11. —	4	6. Februar	4
18. —	3	13. —	4
25. —	0	20. —	2
1. August	1	27. —	2
8. —	13	6. Marts	4
15. —	4	13. —	6
22. —	4	20. — Palmesøndag	3
29. —	4	24. — Skærtorsdag	11
5. September	5	25. — Langfredag	9
12. —	3	27. — 1. Paaskedag	25
19. —	6	28. — 2. —	20
26. —	4	3. April	0
3. Oktober	3	10. —	6
10. —	2	17. —	2
17. —	1	22. — Bededag	9
24. —	2	24. —	5
31. —	3	1. Maj	2
7. November	4	5. — Kr. Himmelfartsdag ..	2
14. —	3	8. —	1
21. —	1	15. — 1. Pinsedag	20
28. —	2	16. — 2. —	14
5. December	8	22. —	4
12. —	2		

Den danske Præst, *Jacob Hansen Holdt*, forsøgte at hæve Kirkegangen ved at faa indført en fornuftigere Gudstjenestetid og — trods Klosters Modstand — faa tilvejebragt en haardt tiltrængt Restaurering af Kirken. Overhovedet kæmpede han tappert for at beholde Helligaandskirken som Kirkehus, da Flensborgerne forsøgte at faa en højere Borger- eller Realskole indrettet i den. Den saa ofte smædede Regering paa Gottorp stod ham bi og værnede Kirken mod den flensborgske Materialisme, idet den gjorde gæl-

A. Regenburg.

Pastor Carstens.

Provst Niese.

Biskop Theodor Kaftan.

Adelby Kirke.

dende, at der stadig maatte være Brug for en dansk Forkyndelse i Byen, og at Gudstjenesten ikke godt kunde foregaa i Klosters Kirke, hvor — som det anførtes — de Gamles Natpotter bæres igennem.

Det danske Blad i Haderslev, „Dannevirke“, havde allerede i 1838 taget til Orde for en Nyordning, og Professor *Flor* havde prøvet paa at indvirke paa Kong Christian den Ottende, saa der kunde blive kaldet en virkelig dansk Præst til en virkelig dansk Menighed. Den gængse Ordning med danske Prædikanter uden Menighed havde spillet Fallit. Efter Flors Mening var det en Ulykke, at Holdt og ikke Fynboen Tuxen blev valgt Lille-Juleaftensdag 1840. Holdt var en Særling, hvis danske Sprog var daarligere end hans tyske, naar han vikarierede for de tyske Præster. Der fortælles, at en dansk Sømand kom til Flensborg med sit Skib og en Søndag fik Lyst til at gaa i Kirke. Da han hørte, at der fandtes en dansk Kirke, var det naturligt, at han gik derhen. Men da han kom ud af Kirken, sagde han: „Skal det være Dansk, hvad Præsten talte, saa kan jeg F.a.m. tale Tysk“.

Professor *Christian Paulsen*, der selv var indfødt Flensborger og baade glødende dansk og kirkelig, var i 1841 selvsyvende i den danske Kirke og skrev derom i sin Dagbog, at den nye Præst „desværre prædiker næsten i Bonde-Mundarten. Dog, da han nu engang er valgt, af Bigrunde, saa vilde jeg dog lære ham personlig at kjende og fandt i ham et godlidende Menneske, der tog imod Raad og dog havde saa megen Kjærlighed for sit danske Modersmaal, at han vil forestaa det slesvigske Selskabs danske Læse-Indretning, d. v. s. Bogsamling“. Det hele blev dog ikke bedre. For 6 Aar senere skrev *Peter Rørdam* til Grundtvig: „I Flensborg er der 3 tyske Kirkesogne; hver Kirke har 2 Præster og 2 Skoler. Saa er der den danske Præst, men enten han prædikede Dansk eller Kinesisk, var omtrent det samme, og slet ingen dansk Skole. Jeg overværede Undervisningen i Marie Kirkens Skole; men den var fattig i Dansk, ikke en eneste dansk Læsebog; kun Læreren, en født Hol-

stener, havde et Eks. af Malling, hvoraf han læste et Punktum op, men saaledes, at jeg ikke med min bedste Vilje forstod, hvad han sagde. Jeg var ogsaa i Selskab hos en af de danske Købmænd; paa Danskhedens Vegne; men skønt de ellers var mægtige Folk, var de ej engang saa (aands)livlige som vor Agent (Købmand) i Præstø“.

For sin tredobbelte Virksomhed som dansk Præst, tysk Tugthuspræst og Adjunkt hos Præsterne ved Marie og Nikolaj Kirker fik Holdt en saa ringe Gage, at han gentagne Gange maatte indsende Ansøgning om Tillæg. 12. Nov. 1849 skriver han bl. a.: „Den herværende danske Præsts Indtægter er meget ubetydelige; de udgjorde ialt 840 Mark. Accidentes-Sportler ere her ikke, da de Danske, som vilde lade sig ægtevies eller deres Børn døbes af den danske Præst, alligevel maa betale det vedbørlige til Præsterne i Menigheden, de opholder sig i, og altsaa have dobbelt at betale, hvorfor de da heller, ihvor u hensigtsmæssigt det er, lade sig ægtevies eller deres Børn døbes i et Sprog, som de ikke forstaa. Og er det Tilfældet, at de herværende Danske alligevel lade begge hellige Handlinger fuldbyrdes af den danske Præst, saa bliver ham sædvanlig intet betalt derfor. En Familie af 6 Personer skal paa en anstændig Maade underholdes i en By, hvor Alt maa høj betales; det er ikke muligt, hvor sparsommelig jeg end lever“. —

Pastor *Wildhagen* i Store Vi udtaler 1836, at hans Menighed ikke staar tilbage i moralsk, men nok i intellektuel Henseende. Dette skyldes bl. a. dette, at der benyttes 2 Sprog: Tysk som kirkeligt Sprog og Dansk som Modersmaal. Endvidere maa det beklages, at mange tidligere Præster og Lærere havde den Vane, og til Dels har den endnu, altid at tale Dansk med deres Sognebørn.

Gottorp Provsti kendte *Callisen* fra sin Virksomhed som Provst. I 1837 nævner han, at Kirkelivet har lidt under Præsternes tørre Prædikener og Lærernes Moraliseren; desuden begynder Gudstjenesterne ikke præcist. I Angel bør der indrettes en bred Midtergang i Kirkerne til Konfirmationer og Katekisationer. Des-

D.
Lit.

Det Kongelige Ministerium for Justitsdepartementet

1857

Jeg er meget ærbødigt og med stor interesse og opmærksomhed
 min Færdighed over den i forløbende Aar offentliggjorte
 Opmarksomhed i Tidsskriftet "Propheti" og om de
 kristelige Forretninger af Gæstgæstene med blandt andre
 sproget og dege Skolegang. Jeg er meget glad og glad at
 høre, at den anden tillige skrevne Færdighed er
 gaaet i Opmarksomhed i Ministeriet Landgangsplaner
 med det Bæsteforhold. Med den længste Tid og
 og Skolegang er jeg meget glad og glad, idet jeg
 af flere Gange ikke sjældent vilde have den anden
 med disse Bæsteforhold og Skolegang.

Ministeriet den 22de Mai 1857.

Med venlig
 Gæstgæst.

En af Biskop U. S. Boesens Visitatsberetninger, som han altid skrev egenhændig.

værre deltager Børnene ofte i de grove Forlystelser, navnlig i Ulsnæs i Ringriderfesterne, som varer 3 Dage.

Ofte klager Generalsuperintendenten over, at der mangler Instruktioner for dem, der har med Kirken at gøre, saaledes at Præster, Lærere og andre gør, hvad de selv finder for godt.

Som man ser, er det Billede, vi faar af Kirkelivet op under 1848, aldeles ikke saa rosende, som man har forsøgt at tegne det for at male Tiden derefter saa meget sortere.

Allerede den 20. Juli 1848 skrev Præsten i Nr. Haksted, C. Feddersen, til Callisen:

»Bare dog Krigen snart var til Ende! Naar raa, vilde Folkeslag sønderriver hverandre som vilde Dyr, er det i sin Orden, men naar Kulturfolk, kristelige Folkeslag, Brødrefolk gør det, saa er det Synd, der skrider imod Himlen. Omend Tysker af Sind, formaar jeg ikke at gaa med til den patriotiske Iver, der fordrer Blod; heller ikke har jeg Hjerte til at forbande Danmark. Har det end undertrykt os, saa har det dog ogsaa gjort vel imod os; har det end i de sidste Dage givet os mange Beviser paa lav Intrige og Haardhertethed, saa er det dog ikke af den Grund uden Sandhed og Godhed. I mine Øjne forbliver Danskerfolket at være ærefuldt. Det er, for en stor Del, nu vildført, febrilsk ophidset, ikke sig selv. Men det er en forbigaaende Tilstand«.

Slesvigholstenernes Superintendent i Sydslesvig, Nic. Nielsen, fik ogsaa snart at føle, at han ikke høstede kirkelig Velsignelse. Det fremgaar tydeligt af hans egen officielle Indberetning om Provsternes Sammenkomster med Præsterne angaaende de kirkelige Forhold, holdt i anden Halvdel af 1848 i Stedet for Bispevisitationerne. Han skriver (5. Febr. 1849): Hvad angaar de kirkelige Tilstande rundt omkring, maa jeg ifølge de modtagne Meddelelser gøre den Bemærkning i Almindelighed, at det staar værst til i de større Byer. I saa Henseende har Provst Volquardts ang. Flensborg forebragt en forfærdende Klage; men ogsaa i Husum gæstes Kirke og Alterbord ikke synderligt; i Slesvig og Tønning er Tilslutningen i Forhold til Sjælenes Antal ligefrem daarlig, i Eckernførde og Garding endnu ringere, medens den i Tønder (Nordslesvig) vel altid har været og ogsaa skal være vedblevet at være bedst.

Særlig bittert maa det have været for Nielsen at læse, hvad Provst Harries i Husum skrev til ham (23. Juni 1850), nemlig at han ikke ansaa det for heldigt, at han paa den Tid afholdt Visitationer dernede. I Byen var det preussiske Militær ikke paalideligt, men beskyttede de danske Embedsmænd. Desuden overvaagede de danske Sympatier, som dukkede op hist og her og forøgedes, alt. Paa Landet fandtes jo mangan Præst, som ikke blot manglede Sans for Landssagen, men som i sit Indre billigede Bestyrelseskom-

missionen (i Flensborg, indsat af Danmark og Preussen) og dens Færd. „For ikke at tale om Fjorde, hvor Hansen stadig værre op-hidser Befolkningen mod Statsholderskabet (det slesvigholsten-ske), nævner jeg Præsterne i Mildsted, Svesing, Ostenfeld, Svab-sted. Nogle af dem har f. Eks. overfor en Amtsdommer udtalt, at de ikke anerkender dig som Superintendent“.

1842 giver Pastor *Volquardts* i Flensborg følgende triste Bil-lede af Kirkelivet:

»Vantroens Aand virker forfærdeligt paa vor Menigheds Moral. I Stedet for den tidligere Nøjsomhed optræder Forfængelighed, og i Stedet for Tilbagetruk-kenhed er kommen Nydelsessyge i Form af Baller, Spil og Selskaber. Tidligere var det en Skam for en Brud i Omstændigheder at gaa til Altret; nu er det en ganske sædvanlig Ting. Drukkenskab aabenbarer sig meget i de bredere Lag. Kirken kan kun regne med faa, som kommer regelmæssigt og trofast til den. Hvad er Grunden til det aftagende Kirkeliv? Efter min Formening den ydre Fred og det timelige Velvære, som vi har haft igennem mange Aar i vort Fædre-land. Derved er der opstaaet en kødelig Sikkerhed og Ligegyldighed overfor Guds Ord«.

Syd for den nuværende Grænse var Kendskabet til Danmark og Berøringen med dansk Kirkeliv nærmest lig Nul. Alt stort kom fra Tyskland. Hamborg var den store By og dertil Pengenes By, ligesom Kiel var Dannelsens. Først da Ulykken slog ned paa Kø-benhavn, opstod i Sydslesvig en forunderlig Sympati for Hoved-staden. Jylland var jo ogsaa, maalt med Verden, et fattigt Land, og alle de Jyder, man kom i Berøring med, stod i pengelig og kul-turel Henseende under Sønderjyderne. Sorte Potter, Træsko og magre Stude og Heste kendetegnede jo dem, og Byerne deroppe var saa uanseelige: i 1845 talte Aarhus kun 7864 Indbyggere mod Altonas 32200, Aalborg 7477 mod Flensborgs 14932, Viborg 3828 mod Kiels 13572, Randers 7126 mod Rendsborgs 10338, Kolding 2644 mod Slesvigs 11551. Og det tyske Aandsliv havde Erobrings-mod og Smitteevne modsat det danske. Intet Under, at Kampen i den slesvigske Stænderforsamling i 1840'erne ikke blot blev en sproglig, men i høj Grad en Strid om, hvorvidt det var retfærdigt at skubbe Tysk til Side for Dansk.

1848 bragte nogen Klarhed. Trods den mægtige Hjælp Syd fra og en kraftig Organisation af, hvad der i Sønderjylland fandtes af Tyskhed, lykkedes det mod Forventning ikke at gribe Befolkningen som Helhed, selvom denne ikke forblev uberørt af, at den Stat, man tilhørte og vilde tilhøre, ikke havde flere Magtmidler til at værgе sig selv og dem, som holdt sig tro til den. Ogsaa og især for Præsterne var Treaarskrigen en lidelsesfyldt Tid. Hvad enten de var ansatte af den københavnske eller den provisoriske Regering, maatte de ofte flygte, naar Krigslykken gik dem imod.

Da Krigen sluttede med Istedslaget den 25. Juli 1850, var Kirkelivet stedt i følgende Situation: I og ved Stænderforsamlingerne var allerede før Krigen Befolkningen splittet i 2 Dele *sproglig* set, ved Folkemøder, Presse- og Foreningsagitation var Kløften uddybet *nationalt* og gennem Treaarskrigen var skabt 2 uforsonlige *politiske* Lejre. Præstestanden var for største Delen revet med af den tyske Paagaahed og havde ladet sig forlede til at opsigе København Huldskab og Troskab. Derfor maatte der ske Afskedigelser og Forflyttelser i stort Omfang — af Hensyn til Statens Anseelse og den lovlydige Befolkning. Hele Administrationen blev nu reformeret saaledes, at Dansk var overvejende i Nordslesvig, Tysk i Sydslesvig, medens der i Mellemslesvig og Angel skulde herske Ligeberettigelse mellem Dansk og Tysk. Som en Slags Kultusminister for den overvejende Del af Hertugdømmet — Als og Ærø samt Tørninglen forblev under Danske Kancelli — ansattes Præstesønnen fra Aabenraa, *August Regenburg*, og Biskop blev *U. S. Boesen* (1854—64). Hovedvanskeligheden med Hensyn til at indføre nye Reforme laa i, at de Embedsmænd, som ikke forflyttedes, var uvillige eller uegnede, og at der først skulde indarbejdes en helt ny Stab. Uden Overdrivelse kan det vel siges, at Regenburg paa dette Omraade naaede forbløffende Resultater.

Biskop Boesen, der af baade Danske og Tyske var anerkendt som en udpræget Kirkens Mand, om hvis Upartiskhed der ikke næredes Tvivl, har i sine Visitatsberetninger mellem 1854 og 1862

Slesvigske Præster ca. 1860.

C. O. Schmidt-Phiseldeck <i>Flensborg 1812-79</i>	H. G. C. Clausen Gad <i>Adsbøl 1825-86</i>	G. F. A. Graae <i>Flensborg 1810-86</i>	F. V. Munck <i>Flensborg 1833-1906</i>	Chr. Ewaldsen <i>Flensborg 1819-93</i>	F. S. C. Wedel <i>Flensborg 1826-97</i>				
E. Th. Brask <i>Karlum 1821-93</i>	P. A. C. Simonsen <i>Valsbøl 1834-1914</i>	J. V. Hansen <i>Kværn 1822-97</i>	I. G. Ehrenreich <i>Bov 1821-70</i>	B. C. K. Hoeg <i>Oxenvad 1817-62</i>	C. D. A. Voigt <i>Vanderup 1820-87</i>	H. F. Feilberg <i>St. Vie 1831-1921</i>			
E. M. Buch <i>N. Haksted 1820-1900</i>	C. Sonderburg <i>Siversted 1820-1864</i>	C. C. Lorenzen <i>Siversted 1829-87</i>	C. F. H. Sodemann <i>Nykirke 1832-1911</i>	G. E. Becker <i>Oxenvad 1835-99</i>	I. C. D. Hartnack <i>Ødis 1811-83</i>	H. C. Lassen <i>Adelby 1808-72</i>	Imm. Friis <i>Hanved 1819-1911</i>		
G. Preusz <i>Jørn 1820-98</i>	C. G. H. Brammer <i>Eggebæk 1827-1904</i>	C. E. Borch <i>Ilyrup 1822-82</i>	Aleth S. Hansen <i>Grumtoft 1817-89</i>	J. Krog <i>St. Solt 1830-77</i>	E. H. Hagerup <i>St. Solt 1817-63</i>	J. H. Nissen <i>Husby 1820-1904</i>	M. Th. Lange <i>Rylskov 1824-75</i>	L. J. Levinsen <i>Munkbrarup 1821-1905</i>	
C. A. Henningsen <i>Oversø 1822-86</i>	G. C. F. Hoeg <i>Sterup 1818-98</i>	H. J. G. Bock <i>Eskris 1818-75</i>	P. H. Bech <i>Stenbjerg 1822-87</i>	R. Prip <i>Nykirke 1828-1916</i>	Imm. Barfod <i>Sørup 1820-96</i>	G. W. Müller <i>Asserballe 1816-98</i>	Dr. phil. P. Hansen <i>Bov 1817-88</i>	F. N. Freuchen <i>Nykirke 1831-1900</i>	C. P. Brasen <i>Vonsbæk 1816-96</i>
A. F. Brandt <i>Vilstrup 1815-93</i>	C. L. Mohr <i>Ølsby 1820-72</i>	J. F. J. Reiffenstein <i>Havetoft 1818-95</i>	O. W. Tidemann <i>Tønder 1822-97</i>	B. C. W. L. Hjorth <i>Slesvig 1830-1911</i>	H. F. Rørdam <i>Satrup 1830-1913</i>	Jac. Hansen <i>Gelting 1819-89</i>	C. C. Jensen <i>Lyksborg 1816-95</i>	R. W. A. Ferslev <i>Lyksborg 1829-72</i>	
	J. P. Bekker <i>Treje 1826-1904</i>	E. A. Baadh <i>Kosel 1821-97</i>	I. C. L. Plenge <i>Satrup 1822-89</i>	Th. S. Kühnell <i>Ulsnæs 1813-1904</i>	C. F. Rottbøll <i>Brodersby 1822-71</i>	C. F. Clemmensen <i>S. Brarup 1820-91</i>			

55 slesvigske Præster c. 1860 . Samlede af Imm. Barfod . De angivne Aarstal er Præsternes Leveaar . Fotograf Ad. Lønborg . Kopi Anker Nielsen, Randers.

givet et nøgternt Billede af Sydslesvigs Kirkeliv. Da dette Tidsrum har den største Betydning for Nutiden, aftrykkes disse hidtil utrykte Beretninger her samlet, med uvedkommende Udeladelser.

FLENSBORG PROVSTIS LANDSOGNE 1854.

Adelby 8. Sept. 1854: Visitation i Kirke og Skole paa Dansk. Pastor *Hans Christian Lassen* holdt en vel udarbejdet Prædiken ret godt. Hans Katekisation ret god. Ungdommen svarede meget godt og lagde gode Religionskundskaber for Dagen; den var meget talrig tilstede. Ogsaa den tilstedeværende Menighed udgjorde en skøn Forsamling. I Kirken blev sunget tysk ved den danske Gudstjeneste. Kirkebygningen i god Stand med et Orgel. Kirkegaarden nys udvidet, men ikke renholdt. Pastoratet, som tilhører Menigheden, i fortrinlig Stand. Degnen *Schlesinger* fører sin Skoleprotokol i denne nu fuldstændig danske Skole paa Tysk, som jeg anser for en stor Inkonsekvens. Confitenternes Antal har vel i de sidste Aar tiltaget, men beløber sig dog kun til 441 i 1853.

Hyrup 9. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Johan Henrik Nissen* holdt en god Prædiken i et smukt Sprog. Hans Stemme er svag, og han er ikke videre udvortes begavet, men en meget brav Præst. Det samme gælder om hans Katekis. Ungdommen, som var meget talrig tilstede, navnlig ogsaa de 2 sidste Aars Konfirmander, svarede godt og lagde gode Kundskaber for Dagen. En temmelig stor Forsamling af Menigheden. Tysk Salmesang ved den danske Gudstjeneste. Kirkebygningen lille, uden Orgel, men ret godt vedligeholdt med Undtagelse af Kirkestolene, som bør males. Kirkegaarden ikke renholdt. Pastoratet, som tilhører Menigheden, er vel i ret god Stand, men simpelt og gammelt. I Sognet er kun 1 Skole, nemlig *Hyrup* Skole med 2 Klasser og 80 Børn, foruden 11 skolepligtige Børn, som er anbragte andetsteds, hvor Undervisningen er Tysk. Læreren klagede over Manglen paa Læsebøger og Salmebøger, hvoraf det skænkede Antal var utilstrækkelig.

Rylskov 10. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Gottlieb Ehrenreich* holdt en god opbyggelig Præd. med megen Hjertelighed og ret gode Gaver. Det samme gælder om Katekis. Der blev sunget Tysk ved Gudstjenesten. Ungdommen, som efter Sognets Størrelse var meget talrig tilstede, svarede godt og forstandigt. En stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten i Kirken. Kirkebygningen er lille og i ret god Stand. Pastoratet, som tilhører Menigheden, er godt og vel vedligeholdt. I Skolen læste nogle af Børnene endog meget godt. Ogsaa i Hovedregning og i Fædrelandets Geografi lagdes ret gode Indsigter for Dagen, hvorimod Børnernes Kundskaber i Fædrelandshistorien syntes ringe. Indtægterne af Klingpungen og Renterne af det udsatte Overskud, Fattiggassen tilhørende, bestrider fuldkomment alle Fattigvæsenets Udgifter.

Lyksborg 11. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Carl Christian Jensen* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver. Mindre begavet viste han sig i Katekisationen. Ungdommen, som var ret talrig tilstede, svarede ret godt. Ogsaa en ret taalelig Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten. Tysk Salmesang. Kirken er i Slottet og ret smuk; den har et Orgel. Kirkegaarden, som ligger udenfor Byen paa Vejen til

Slottet; kunde være meget smuk, men er ikke renholdt. Pastoratet, som tilhører Menigheden, er i ret god Stand; derimod er den tilhørende Lade meget slet. I Sog-
net er kun een Skole med o. 133 Børn og 2 Lærere. Dertil kommer en Industri-
skole for Piger siden 1810 med en Lærerinde. Menigheden bestaar af 7—800 Sjæle,
hvoraf 200 er Børn. Præsten klagede meget over Menighedens Forhold i alle Hen-
seender. Altergangen er meget forsømt, dog noget tiltaget i 1853, men alligevel kun
123 Altergæster.

Munkbrarup 12. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Peter Thomsen* holdt en meget god
vel udarbejdet Prædiken, der viste, at han er en dygtig og begavet Mand. Derimod
var hans Katekisation mindre heldig, endskønt ogsaa den vidnede om Dygtighed.
Ungdommen, som var meget talrig tilstede, svarede ret godt. Ogsaa en skøn Me-
nighedsforsamling var nærværende i Kirken og Skolen. Tysk Salmesang. Kirken er
stor og vel vedligeholdt med et Orgel. Kirkegaarden i ret god Stand. Pastoratet stort
og i fortrinlig Stand, vedligeholdes af Menigheden.

Børnene blev først prøvet i Katekisation. Organist, Degn og Hovedlærer ved
Munkbrarup Skole, *Wethje*, talte meget selv og var alt for ivrig, hvorimod *Alsen*,
Distriktslærer ved *Oksbøl* Skole, har et godt Greb paa at katekisere. *Brodersen* i
Bokholm var ikke uden Gaver til at katekisere, men han radbrækkede det danske
i en alt for høj Grad, hvorimod besynderligt nok hans Børn svarede i et godt dansk
Sprog. Hans Underlærer *Levit* talte ogsaa slet Dansk. Skriften var i det Hele ret
god, ligesom Indenadslæsningen god i alle Skoler. Børnene havde lært en Mængde
smukke Salmevers af den i Brug værende danske Salmebog og sang meget godt.

Lærer W. klager over Mangel paa Assistance fra Præsten til Sprogreskriptets
Gennemførelse. Lærer Br. kan ingen Dansk og synes ikke at have nogen Lyst til at
lægge sig derefter. Han bør snarest forflyttes, hvis Undervisningen skal blive til
noget.

Kirkebøgerne er her ført fra Advent til Advent istedetfor efter den nye Bestem-
melse fra Nytaar til Nytaar. At samtlige Kirkebøger endnu føres paa Tysk alene,
er vel begrundet i Præstens tyske Forkærlighed, men at ogsaa Skoleprotokollen
i de nu aldeles danske Skoler føres i det tyske Sprog, er en stor Uregelmæssighed,
hvorpaa jeg vel gjorde Præsten opmærksom, men det syntes ikke, at han vilde
tage det til Følge.

Angaaende Skolelærerbibliotheket bemærkedes, at der vel i 1854 var anskaffet
en stor Mængde af Skrifter og Bøger, men ikke en eneste i det danske Sprog, hvor-
til Lærerne dog højlig trængte.

Pastor Thomsen synes at være en dygtig Mand og en nidkær Præst, men hans
tyske Sympatier og Tendenser er umiskendelige, om han ogsaa vel vogter sig for
at gøre Modstand mod det bestaaende. Der kan ej være Tvivl om, at han udøver
en skadelig Indflydelse paa Menighedens Stemning m. H. t. de forandrede For-
hold. Ogsaa for Omegnen er han vist ikke til Gavn, og det vilde derfor være meget
at ønske, at han paa en eller anden Maade snarest kom bort.

Husby 13. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Aleth Sophus Hansen* holdt en særdeles
god Prædiken med meget gode Gaver. Det samme gælder hans Katekisation. Bør-
nene, som i stort Antal var til Stede, svarede ret godt. Den ret skønne Menigheds-

forsamling, især af Mandkønnet, overværede Gudstjenesten med Andagt og Opmærksomhed. Kirken er temmelig stor; den trænger til Reparation baade udvendig og indvendig. Den har et Orgel. Kirkegaarden er til Dels ikke holdt ren. Pastoratet er i meget god Stand. Begge Skolers Lærere katekiserede med deres Børn meget godt, og Børnene lagde gode Religionskundskaber for Dagen.

Grumtoft (Grundhof) 14. Sept. Vis. paa Dansk. Hovedpræsten *Johannes Andersen* holdt en god opbyggelig Prædiken. Diaconus *Jacob Hansen* katekiserede godt med den talrig tilstedeværende Ungdom. Børnene svarede meget godt. En ret skøn Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten. Kirken med et eget Orgel er meget stor og ret godt vedligeholdt. Kirkegaarden er ogsaa ret smuk med mange Gravmonumenter og ret vedligeholdt. Pastoratet temmelig stort og godt. Samtlige Lærere aflagde en ret god Prøve i Katekisation. I Sognet er flere, som holder Huslærere. Af disse Børn var 2—3 til Stede, dog uden deres Lærere. De blev hørte i Indenadlæsning, hvori de stod meget tilbage for Skolens Børn. Lærer *Hans Jensen* i Langballe Skole kan eller vil ikke undervise paa Dansk og er indstillet til Afskedigelse. Degn *Carstens* er tysk, men gør sin Pligt og underviser godt, dog udøver han ingen Indflydelse i Sognet. Lærer *Clausen* i Dollerup er tysk i sit Hus, men virker med Iver og Lyst. Han er en flink Lærer, og hans Skole er den første i Sognet. Lærer *Bjerrum* ved Dollerupskov Skole er en godmodig, flink og brav Lærer.

Rechensmann *Hinrichsen* indfandt sig hos mig for at begære i sit og deres Navn, som besøger den danske Gudstjeneste, at den danske Salmebog, som bruges i Skolerne, ogsaa maa indføres i Kirken. Jeg henviste ham foreløbig til Præsterne med hans Andragende. Foruden samtlige Kirkebøger er ogsaa Skoleprotokollen i Langballe Skole endnu ført paa Tysk, skønt Skolen er dansk.

Sterup 18. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Georg Carl Ferdinand Hoeg* holdt en ret god Prædiken, hvorimod han syntes mindre begavet til at katekisere. Ungdommen, som var ret talrigt tilstede, svarede kun nogenlunde og trykkede sig meget med at svare. Af Voksne i Menigheden var vel omtrent 50 tilstede. Kirken, som har et Orgel, har sidste Sommer modtaget en betydelig og omfattende Reparation indvendig og er bleven ret smuk. Kirkegaarden var ret godt vedligeholdt og har en Del Monumenter. Pastoratet er rummeligt og vel vedligeholdt; det tilhører Menigheden. Præsten giver alle Lærerne et godt Vidnesbyrd for Dygtighed og Forhold, dog fremhæver han især *Hansen* i Brunsbølle, ogsaa kaldt Aneby, som særdeles begavet med et stille og fordringsløst Væsen. En velsindet Familie Henningsen holder en Huslærer.

Degn *Juhl* ønskede sig fri for at holde de her brugelige Parentationstaler ved Begravelser, som formentlig stridende mod en Anordning af 4. Juli 1788, hvori det forbydes Degnene at holde Taler. Imidlertid skal det dog senere være bleven tilladt i Angel, om ikke i hele Flensborg Provsti.

Esgrus (Eskeriis) 19. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Hans Johannes Gustav Bock* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede i det Hele godt og forstandigt. Ungdommen var talrigt tilstede, hvorimod kun faa Voksne af Menigheden, 40—50. Kirken, som har et Orgel, er stor; den trænger til indvendig Reparation. Kirkegaarden har en Del Gravmonumenter

og er til Dels vedligeholdet. Pastoratet, som tilhører Menigheden, er fortrinligt og vel vedligeholdet. Skolevisitationen afgav et tilfredsstillende Resultat. Børnene havde alle stor Færdighed i Brugen af det danske Sprog. Præsten giver alle Skolelærerne et godt Vidnesbyrd med Undtagelse af *Carstens* og *Prahl*, skønt den sidste er i sig selv dygtig, men afgjort tysksindet. Degn Carstens (76 Aar, har været Skolelærer i 59 Aar og derfor Dannebrogsmænd) kan ej heller undervise paa Dansk. Prahl erklærer, at han ikke forstaar Dansk og kan ikke give sig af med dette Sprog. Derved er han Skolen unyttig. Han har indgivet Ansøgning om Entledigelse med Vartpenge Sept. 1853. Det er meget at ønske, at denne meget tysksindede Mand bliver fjernet fra Skolen og Distriktet. Der var endnu ingen dansk Konfirmation bleven afholdt.

Gelting 20. Sept. Vis. paa Tysk. Kompastor *Johann Ernst Ludwig Schmidt* holdt en god Prædiken med megen Iver og Varme. Hans Katekisation var ret vel anlagt, men han taler selv for meget og Børnene for lidt. Saavel Ungdommen som de Voksne i Menigheden var meget talrigt tilstede. Pastor Schmidt kan slet intet Dansk, men regnes for at være loyal og føjelig. I Dansk læste især Degnens og Hinrichsens Børn smukt og godt, uden at Lærerne selv kunde endog kun nogenledes tale Sproget. Det viste sig atter her, skønt der kun i en ganske kort Tid har været læst Dansk, at Børnene har meget let ved at benytte dette Sprog, lettere end Tysk.

Der bør sørges for gode og passende danske Læsebøger for de større Børn med et passende Indhold, navnlig i *Gelting* Skole. Naar Præster bliver ansatte, som er det danske Sprog mægtige og vil tage sig af Sagen, vil det danske Sprog let blive indført i Skolerne. De nuværende Lærere, med Undtagelse af *Sönckens* erklærede alle, at de med Flid og Iver vilde gennemføre Sprogskriptet, naar det blev befalet. Kirken, som har et Orgel, er meget stor og indvendig ret smuk og pyntelig.

Hovedpastoratet er ledigt, siden Pastor *Valtiner* blev suspenderet, skønt han indtil Nytaar 1854, da han flyttede bort for at modtage et Embede i Leipzig, har beboet Pastoratet og hævet alle Indkomster! Kompastor har besørget begge Præsters Forretninger uden at erholde nogen Godtgørelse af Hovedpastoratets faste Indkomster, der siden V.'s Bortrejse lægges i Kirkearariet.

Kværn 21. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Lorents Johannes Levinsen* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. I Katekisation var han mindre begavet. Ungdommen var talrigt forsamlet og svarede godt. Omtrent 50 Voksne var tilstede. Ved Katekisationen i Kirken blev sunget Dansk af den i Skolen indførte Salmebog. Kirkegaarden har en Del smukke Gravmonumenter, men holdes ikke fri for Græs. Kirken, som har et Orgel, er smukt vedligeholdet og har nylig indvendig modtaget en Hovedreparation. Pastoratet, som tilhører Menigheden, er godt og vel vedligeholdet. Alle 3 Lærere viste god Øvelse i at katekisere. *Manzen* mangler baade Alvor og Lyst til at gennemføre Skolens nye Indretning.

Nykirke (Neukirchen) 22. Sept. Vis. paa Dansk. Vakance. Biskoppen holdt Kirketjeneste og Katekisation. I Kirken blev sunget Dansk af den i Skolen indførte Salmebog. Børnene svarede godt, og den lille Menighed var talrig tilstede. Den lille hyggelige Kirke er vel vedligeholdet. Pastoratet er en stor og smuk Bygning, der er

opbygget i 1840. Degnen *Carstens* katekiserede meget godt i et yderst slet Dansk, men Børnene svarede godt i det danske Sprog.

Stenbjerg (Steinberg) 23. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Henrich Bech* holdt en god og opbyggelig Prædiken, ligesom han katekiserede ret godt. Ungdommen var talrig tilstede og svarede ret godt. Ogsaa en stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten. Kirken, som har et Orgel, er ret godt vedligeholdt udvendig, vel ogsaa til Dels indvendig, men Kirkestolene er saa brøstfældige, at de højlig trænger til at ombyttes med nye, og Kirkegulvet at udbedres. Kirkegaarden er ret smuk, men ikke holdt ren for Græs. Pastoratet, som tilhører Menigheden, er gammelt og af Bindingsværk, men smukt vedligeholdt. Degnen *Knutz*, Hovedlærer siden 1808, Dbmd., er efter Præstens Vidnesbyrd en nidkær og dygtig Skolelærer og har under Oprøret været et Mønster paa Loyalitet og Troskab. Lærer *Brodersen* forestaar Stenbjergskov Skole med Nidkærlighed og Interesse, og som tidligere dansk-talende har han let kunnet gennemføre Reformen, men er dog efter sit Sindelag mindre paalidelig; han har medunderskrevet den saakaldte Angler Adresse eller Protest i 1849. Det har vist sig her som andre Steder, at Færdigheden i det danske Sprog hos Børnene staar meget tilbage i de Skoler, hvor Lærerne som tyskuddannede vel underviser Børnene paa Dansk, men ikke kan eller vil tale med dem i dette Sprog udenfor Undervisningen.

Store og Lille Solt 2. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor Lic. theol. *Eiler Henning Hagerup* holdt et opbyggeligt populært Foredrag ret godt. Han katekiserede derimod mindre godt og populært, saa Børnene svarede kun nogenlunde. Børnene var meget talrigt tilstede, ligesom ogsaa en ret skøn Forsamling af Voksne af Menigheden. Der blev sunget Tysk ved Gudstjenesten. Kirken i Store Solt (Orgel) er temmelig lille, men ret anselig. Kirkegaarden sammesteds ligger overgroet med Græs, Pastoratet er godt og vel vedligeholdt, men indskrænket og gammelt. Skolebesøget om Sommeren i denne Egn er meget slet, da Børnene bruges i forskellige Tjenester. Degn og Organist *Paul Nissen* er en alvorlig Kristen og samvittighedsfuld, men mindre begavet. Underlærer *Christian Nielsen* er en tænksom og nidkær ung Mand. Lærer *Carsten Kayser* er en dygtig og meget livlig Lærer, som i sjælden Grad ved at vinde Agtelse og Hengivenhed hos Unge og Gamle. Afvigte Foraar er første Gang holdt dansk Konfirmation. I Lille Solt spores ingen Forskel paa Kirkebesøget m. H. t. de afvekslende Sprog.

Sørup 3. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Immanuel Barfod* holdt en særdeles vel udarbejdet Prædiken med særdeles gode Gaver. Diaconus *Georg Wilh. Müller* katekiserede ret godt. Børnene, som var talrigt tilstede, svarede nogenlunde. Kun nogle faa Voksne af Menigheden var tilstede. Tysk Salmesang. Kirken, som er meget stor og har et Orgel, er forsynet med 2 Rækker Pulpiturer over hverandre, men trænger til at restaureres indvendig og til at erholde nye Stole. Kirkegaarden har ogsaa her en Del Gravmonumenter, men er ikke renholdt for Græs. Pastoratet er stort og smukt. Degn og Organist *Jens Peter Kloster* synes at have for megen Selvtillid og at mangle den rette Takt. Lærer *Peter Jørgensen* ved Fladsby Skole har vist sig meget loyal og har derfor maattet lide meget. Han er ikke det danske Sprog mægtig, men stræber derefter. Skolevæsenets Reform lider meget ved de mange

Privatlærere i Sognet; imidlertid synes det, som der efterhaanden raades Bod derpaa ved en Visitatorialskrivelse af 26. Aug. 1854, der bestemmer Grænserne for Tilladelsen dertil. Flere Børn gaar til Bredbøl Skole i Sønderbrarup Sogn. Hjælpe-lærer *Feddersen* fra Tønder Seminarium er en vel begavet ung Mand, der virker med Held. Lærer *Jep Nissen* har Kundskaber, Evner og ret gode Lægaver, men har for høje Tanker om sig selv; dog fortjener han et godt Vidnesbyrd for sin Virksomhed i Svensby Skole.

Oversø 10. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Christian Anton Henningsen* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede meget godt med Børnene, som var talrigt tilstede og svarede særdeles godt. En skøn Forsamling af Voksne. Tysk Salmesang. Kirken (Orgel) er en lille, ret smuk Kirke med Pulpiturer og Hvælvinger. Pastoratet (Menighedens) er ret smukt og vel vedligeholdt. Kirkegaarden laa aldeles i Grønning. Skolebesøget er godt om Vinteren, men maadeligt om Sommeren, da Børnene benyttes af Forældrene ved Arbejdet. Degn *Ross* katekiserede godt, og Børnene svarede temmelig godt. Han er en dygtig og nidkær Mand, der med Samvittighedsfuldhed opfylder sine Pligter. Underlærer *Brammer*, en vakker og flittig ung Mand, der forbereder sig for et dansk Seminarium, havde et godt Greb paa at katekisere. Lærer *Anthonisen* er ikke Seminarist, men tyskfødt og har haft Vanskelighed ved at lære Dansk. Han er en flink og god Lærer ved Tarp Skole og katekiserede med Liv, men Børnene svarede kun temmelig godt.

Siversted 11. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Carl Frederik Sophus Nicolai Sønderburg* holdt en ret vel udarbejdet Prædiken tydeligt og forstaaeligt, men uden egentlige Gaver. Det samme gælder om hans Katekisation. Børnene var meget talrigt tilstede og svarede for en Del ret godt. Rigeligt 30 Voksne overværede Gudstjenesten. Kirken er en lille, udvendig uanselig Bygning; men indvendig er den ret smuk og hyggelig. Den har faaet en ny, ret smuk Altertavle, har et smukt og godt lille Orgel og et Pulpitur. Den bestaar af 3 Hvælvinger. Kirkegaarden ligger overgroet med Græs, men har en Del Gravmonumenter. Pastoratet (Menighedens) meget godt og vel vedligeholdt. Skolebesøget meget uregelmæssigt om Sommeren. Degn *Duus* har ikke fuldkommen Færdighed i det danske Sprog.

Egebæk 12. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Immanuel Friis* holdt en god Prædiken, en mindre god Katekisation. Børnene svarede ret godt. Af Menigheden var en ret skøn Forsamling tilstede. Tysk Salmesang. Kirkegaarden til Dels overgroet med Græs. Pastoratet er meget godt og smukt vedligeholdt. Kirken, som ligger for sig selv paa den aabne vide Mark mellem Egebæk og Langsted, er temmelig stor og forsynet med Pulpitur. Den er vel vedligeholdt. Det er vedtaget, at der skal bekostes et nyt Alterklæde. Med Deltagelse af Egebæk og Torneskov Skoler havde Præsten igen afskaffet den af Ministeriet indførte autoriserede (Meyer-Boesenske) Salmebog for at indføre den saakaldte Roskilde Konventske, og da jeg gjorde opmærksom herpaa, blev han heftig og glemte at vælge sine Udtryk sømmeligt. Her er allerede bleven holdt 2 Konfirmationer i det danske Sprog.

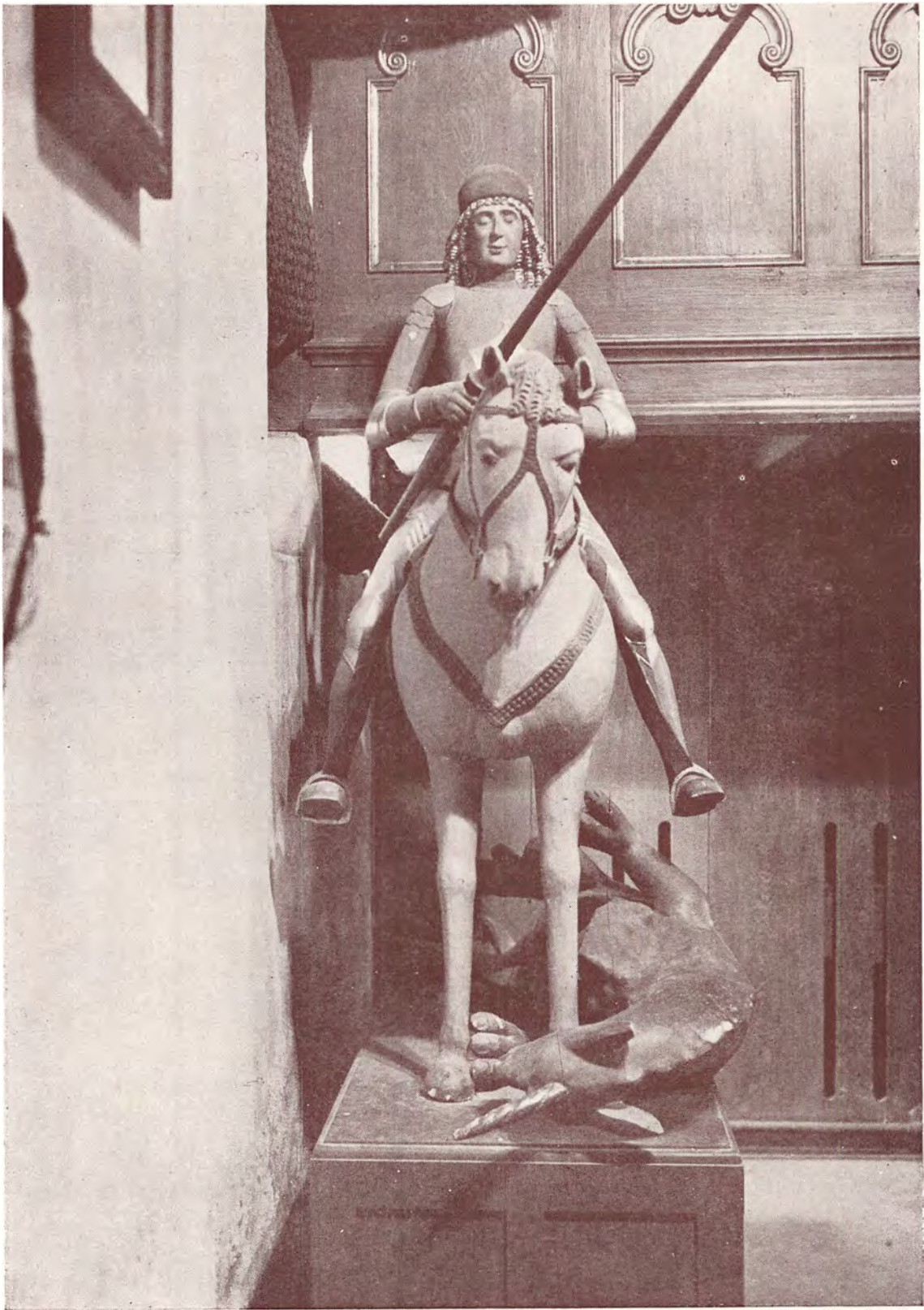
Jørnl 13. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Johan Christian Daniel Hartnack* holdt en vel studeret christelig Prædiken med gode Gaver. Ogsaa katekiserede han ret godt, men nedlod sig næppe nok til Børnenes Fatteevne. Børnene var meget talrigt til-

Kirkesalen i Harreslev Forsamlingshus 1930. Alter med Skranke og Døbefont fra den gamle Grøndalskirke i København.

Kirkesalen i »Ansgar« i Flensburg.

Sct. Georg og Dragen. Fra Ulsnæs Kirke.

stede, dertil en ret skøn Forsamling af Voksne. I Kirken blev paa een Gang sunget baade Tysk og Dansk, idet Melodierne og Versenes Antal var de samme, men Salmerne selv aldeles forskellige, hvilket gav et højst besynderligt Ensemble. De danske Salmer var tagne af Roskilde Konvents Salmebog. Det Hele anser jeg for en meget uheldig Idé af Præsten, der ellers er en højst agtværdig Mand, som jeg vel tør anbefale. Kirken er ret anstændig for den lille Menighed paa o. 1000 Sjæle. Kirkegaarden er her som overalt overgroet med Græs. Pastoratet rummeligt og vel vedligeholdt.

Vanderup 14. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Christian Ditlev Ammentorp Voigt* holdt en ret god Prædiken og Katekisation. Tysk Salmesang. Børnene svarede godt og var meget talrigt tilstede. Ogsaa en skøn Forsamling af Voksne. Kirken er indvendig ret anstændig og til Dels smuk, hvad Stolene, Prædikestolen og Altertavlen angaar. Man tænker paa at erholde nye og større Vinduer. Kirkegaarden overgroet med Græs. Pastoratet ret godt og vel vedligeholdt, men indskrænket. Præsten klager meget over Raahed og vild Opførsel af de Unge i Menigheden, endnu som en Følge af Oprørstiden. Skolen har 2 Klasser med 63 og 85 Børn. Degn *Henningsen* er nidkær og dygtig, Underlærer *Friis* er en ret flink ung Mand.

Store Vi 15. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Peter Petersen* holdt en efter sit Indhold vel udarbejdet og god Prædiken, men havde Vanskelighed ved at bruge det danske Sprog. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede ogsaa ret godt. Tysk Salmesang. En temmelig stor Menighedsforsamling, derimod var der forholdsvis kun faa Børn, især fra Sillerup Skole. Kirken er vel ikke smuk, men dog anstændig. Kirkegaarden overgroet med Græs. Pastoratet er vel vedligeholdt og i god Stand. Tilstanden er i dette Sogn i det Hele noget mistænkelig med Hensyn til Sprogsagens Behandling, uagtet Befolkningen er egentlig dansk med jævne og simple Sæder. Lærer *Thomsen* ved Sillerup Skole er ikke det danske Sprog fuldt mægtig, hvilket i høj Grad generede ham; imidlertid har han et godt Vidnesbyrd og anvender Flid. Lærer *Jensen* ved Skovby-Okslund Skole er en dygtig og ret begavet Mand, der med Troskab opfylder sine Pligter.

Nr. Haksted 16. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Hoegh* holdt en god opbyggelig Prædiken med ret pæne Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede godt. Tysk Salmesang. En skøn Forsamling af Voksne var nærværende saa vel i Kirken som siden i Skolen. Kirkegaarden overgroet med Græs. Kirken er indvendig ret smuk og vel vedligeholdt. Pastoratet er godt og vel vedligeholdt. Præsten formener, at den tyske Gudstjeneste slet ikke behøvedes, da Folket i Menigheden er egentlig ganske dansk. Degn *Jansen* (siden 1832) er en meget dygtig Lærer. Lærer *Hinrichsen* ved Skovlund Skole, Autodidakt, er ogsaa en dygtig Lærer og har erhvervet sig ret god Færdighed i det danske Sprog, som han forøger med Flid og Iver.

Valsbøl 17. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *Brask* holdt en god Prædiken med gode Gaver, han katekiserede mindre godt. Børnene, som kun var i et lidet Antal tilstede, svarede godt. En meget stor Menighedsforsamling nærværende. Tysk Salmesang. Kirkegaarden ligger i Grønning. Kirken er meget uanselig og trænger indvendig til Reparation og Forskønnelse, saa vidt den lille og uformuende Menighed maatte

være i Stand dertil; ogsaa mente man, at den da maatte bygges større. Pastoratet er vel rummeligt og ret vel vedligeholdt, men hører dog til de simpleste i Provstiet. Præsten gjorde opmærksom paa, at Folkets Sprog er ret egentlig kun dansk, hvorfor den danske Gudstjeneste besøges ligesaa godt som den tyske af de samme Folk, og de fleste Forretninger sker i det danske Sprog.

Hanved 18. Oktbr. Vis. paa Dansk. Paa Grund af Vakancen efter Pastor *Siemsen*, en Olding paa 82 Aar, der er pensioneret, blev ikke prædiket. Jeg overtog Gudstjenesten med en udførlig Katekisation og Tale. Ungdommen var meget talrig tilstede og svarede godt. En meget stor Forsamling af Voksne overværede Gudstjenesten, hvorved der blev sunget Tysk. Kirkegaarden ligger aldeles overgroet med Græs. Kirken, som har et Orgel, er temmelig stor og rummelig og ret vel vedligeholdt. Den gør et godt Indtryk, naar man træder derind. Pastoratet er stort og smukt og vel vedligeholdt. Degn *Jens Andresen* (siden 1839) skal være en af Provstiets mest udmærkede Lærere og er begge Sprog mægtig. Lærer *Petersen* ved El-lund Skole er en meget flittig ung Mand, der forstaar begge Sprog. Lærer *Lorenzen* ved Frøslev Skole kan kun Dansk, men Præsten anser ham for at være en god Lærer.

GOTTORP PROVSTI, STRUKSTRUP HERRED 1854 OG 1855.

Satrup 26. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Plenge* holdt en meget god Prædiken meget godt. Børnene trykkede sig meget med deres Svar til Katekisationen. Tysk Salmesang, Kirkegaarden er ikke ren. Kirkens Indvendighed trænger endnu til yderligere Reparation. Orgel. Pastoratet er godt og vel vedligeholdt. Kirkebøgerne er ikke paginerede eller autoriserede. I Satrup Skole synes Børnene at mangle Liv og Munterhed, dog læste de i det hele godt. Degn *Schütt* (siden 1820) er aldeles ukyndig i det danske Sprog og har ikke villet eller kunnet have dermed at bestille. Han er siden bleven entlediget med Pension, da han desuden er gammel og affældig. Underlærer *Rasmus Petersen* er meget dygtig og flink. Lærer *Nissen* i Ryde Skole er særdeles dygtig, nidkær og samvittighedsfuld.

Nr. Brarup 27. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Jespersen* holdt en vel disponeret Prædiken med megen Varme og Hjertelighed. Han katekiserede ret godt. Børnene, som var talrig tilstede, svarede godt i det danske Sprog, navnlig under min Katekisation. Af Voksne var kun 14—16 tilstede. I Kirken dansk Salmesang af den af Ministeriet i Skolen autoriserede (Meyer-Boesenske) Salmebog. Kirkegaard overgroet med Græs. Kirken er udvendig vel vedligeholdt, men trænger indvendig til en Hovedreparation. Pastoratet er rummeligt og vel vedligeholdt. Det tilhører Menigheden.

Mig synes, at der i dette Sogn intet mer er i Vejen for Sprogskriptets fulde Gennemførelse, naar Skolelærer *Hage* kunde blive afløst af en Mand, der er det danske Sprog mægtig. Præsten klagede meget over det Uvæsen, som drives med de saakaldte Huslærere, ligeledes med Hensyn til de Børn, som sendes til Tøstrup Sogn og Brebel Skole. Sprogskriptet er ej helt gennemført af Mangel paa Lærere. Børnene lærer med Lethed det danske Sprog. De læste alle godt i det danske Nye Testamente, og kunde en Mængde danske Salmevers udenad, især i Nr. Brarup

Skole, hvor de ogsaa sang fortrinlig. I det Hele viste *Jochimsen* sig at være en sjælden dygtig Lærer.

Bøl 28. September. Vis. paa Dansk. Pastor *Prahl* holdt en ret god Prædiken med mange kristelige Tanker, men Sammenhængen kunde være bedre. Han holdt den vel med Kraft, men har ingen behagelige Gaver. Derimod katekiserede han godt. Enkelte af Børnene svarede forstandigt og rigtigt i det danske Sprog, hvori de alle havde en god Udtale, saa man ikke let skulde tænke andet, end at de var danske Børn. Dansk Salmesang. Børnene var talrigt tilstede, derimod kun enkelte Voksne. Kirkebøgerne er i en daarlig Tilstand. Lærer *Hans Jensen*, af et ubehageligt Ydre, er den egentlige Hindring for Sprogskriptets Gennemførelse.

Her har jeg troet mig foranlediget til at vedføje en Bemærkning, at Præsterne i de Menigheder i Gottorp Provsti, hvori Kirkesproget er blandet og Skolesproget dansk, klager alle over, at de ikke har den fornødne Assistance af Kirkevisitatoriet ved at gennemføre Sprogskriptet. Naar der opstaar Qvæstioner (Tvilsspørgsmaal) ang. denne Sag, trækker de, som man udtrykker sig, i Almindelighed det korteste Straa. Heller ikke synes Kirkevisitatoriet ved Skole-Embedernes Besættelse at tage tilbørlig Hensyn til Indførelsen af det danske Sprog. Ved alt dette maa Præsterne, der med Samvittighedsfuldhed vil i saa Henseende gøre deres Pligt, sættes i et skævt og ufordelagtigt Lys i deres Menigheder, som om det ikke var alvorlig ment, men kun dem, der af Fanatisme eller Vilkaarlighed trænger paa det danske Sprogs Indførelse. Præsterne i disse saakaldte blandede Distrikter, mener jeg, burde meget mere i Betragtning af de vanskelige Forhold, hvorunder de ved det danske Sprogs Indførelse er stillede i deres Menigheder, understøttes saa meget som muligt, for at de ej skal trættes eller lide mere end uundgaeligt under deres alvorlige Bestræbelser for at udføre Regeringens Hensigter, hvortil jeg maa anbefale dem paa det instændigste, da jeg har fundet i dem alle veltænkende og agtværdige Mænd.

Tumby og Strukstrup 29. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Lauritz Regner Tuxen* holdt en meget god Prædiken med meget gode Gaver. Han katekiserede ret godt. Dansk Salmesang. 20—30 Voksne var tilstede. Kirkegaarden er ikke renholdt. Præsten klagede meget over den i Tumby herskende Trods imod Foresatte og fuldkomne Ligegyldighed i Henseende til Love og Bestemmelser, navnlig Helligdagsordningen. Dette gælder ogsaa Kirkeværgerne og Forstanderne. I Strukstrup er det en hel Del bedre. Kirkeværgerne i Tumby, over hvem Præsten meget beklagede sig, at de i alle Henseender lagde ham Hindringer i Vejen og forvoldte ham idelige Bryderier, var ikke tilstede ved Visitationen, men foregav, at de var paa den Dag citerede til at møde i Slesvig enten af Amtmanden eller af Herredsfogden. Man savnede meget en Instruktion for Kirkeværger, Skoleforstandere og Otte-Mænd, da der ingen var forhaanden, saa at de paagældende ikke kendte deres Pligter. Degn *Hans Prahl* ved Tumby Skole er en sjælden dygtig Lærer. Konst. Lærer ved Strukstrup Skole, *Peter Petersen*, har nu den vanskelige Opgave at indføre Dansk som Undervisningssprog.

Ølsby og Fahrensted 30. Sept. Vis. paa Dansk. Pastor *Carl Ludvig Mohr* holdt en god og opbyggelig Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede meget godt

med Børnene. Meget faa Voksne var tilstede. Tysk Salmesang. Kirkegaarden holdtes ikke ordentlig. Det viste sig i det Hele, at dette Pastorat staa tilbage, endskønt det ogsaa her laa klart for Dagen, at Sprogskriptet med Lethed nu kan gennemføres, hvad ogsaa Provsten havde befalet for 14 Dage siden. Organist, Degn og Skolelærer *W. F. Kallsen* i Nørre Fahrensted er ikke det danske Sprog mægtig, men meget fjendsk og upaalidelig i alle Maader. *Claus Chr. Jensen* ved Ølsby Skole er svagelig og vel loyal, men ikke det danske Sprog mægtig og efter Præstens Mening en Modstander deraf. Heller ikke Læreren ved Stolk Skole, *Johann Langholz*, er det danske Sprog mægtig eller gunstig stemt. Forøvrigt er han en dygtig Lærer.

Havetoft 1. Okt. Vis. paa Dansk. Pastor *August Frederik Brandt* holdt en god, opbyggelig Prædiken med gode Gaver. Mindre begavet i at katekisere. Børnene, som var ret talrige tilstede, svarede godt. En ret skøn Forsamling af Voksne. Kirken er lille med Hvælvinger og trænger til en Reparation. Kirkegaarden er begroet med Græs. Ogsaa her som i de øvrige Steder i Gottorp Provsti, hvor jeg har visiteret, er kun ganske enkelte af de ældste Kirkebøger paginerede og besejlede, der vist maa foranstaltes af Kirkevisitatorerne. Her er endnu ikke holdt Konfirmation i det danske Sprog, fordi Thorsballe Skole har staaet tilbage. Lærer *Matz Matzen* ved Havetoft Skole er en meget brav og duelig Lærer. Lærer *Peter Jensen Geleff* ved Havetoftløjt Skole er særdeles duelig. *Hans Lassen* ved Thorsballe Skole er mindre dygtig, men udviser Flid og Iver, og *Andreas Anthonisen* ved Klapholt Skole er ikke Seminarist, men besidder tilstrækkelig Færdighed i Dansk.

Visitationen i de tysktalende Sogne af Strukstrup Herred og det øvrige Gottorp Provsti foretoges i Maj Maaned 1855.

Tøstrup 10. Maj. Pastor *Thomas Christian Juhl* holdt en god Prædiken og katekiserede godt med den talrig tilstedeværende Ungdom, som svarede ret godt. En ret skøn Menighedsforsamling. Kirken (Orgel) trænger højlig til en Hovedreparation og Forskønnelse indvendig, navnlig med nye Vinduer og Stole. Kirkegaarden er i ret god Stand. Pastoratet er godt og vel vedligeholdt.

Da der ved min Visitats i de blandede Distrikter i Flensborg og Gottorp Provstier forrige Efteraar oftere var bleven ført Besværing over, at Børnene i disse blev hyppig henimod Konfirmationsalderen sendte over til Tøstrup Sogn, for der at konfirmeres, og at de der villigen blev modtagne, fandt jeg mig foranlediget til nærmere at efterse Konfirmationsregistret, der udviste, at over Halvdelen af de sidste Aars Konfirmerede var fra andre Menigheder, hvorfor jeg gjorde Pastor *Juhl* opmærksom derpaa og gav ham den fornødne Advarsel.

Kappel 11. Maj. Pastor *Peter Gottlieb Hansen* holdt en ret vel anlagt Prædiken med megen Pathos og Iver. Han katekiserede ret godt med den i stort Antal tilstedeværende Ungdom, som svarede ret godt. Kun meget faa af den talrige Menighed var tilstede. Skolestuerne befandtes i Almindelighed saare simple. Kirken, med Orgel, er meget stor og smuk. Forholdet mellem Præsten og Menigheden synes ikke at være godt. Hvorvidt det er en Følge af det tidligere vel bekendte politiske Sindelag hos Indbyggerne eller ogsaa tillige i Præstens Personlighed, vil jeg ikke kunne afgøre.

Arnæs, 12. Maj. Pastor *Theodor Heinrich Hamburger* holdt en ret god Prædiken

og katekiserede ret godt med den talrigt tilstedeværende Ungdom, som svarede meget godt. En lille Forsamling af Menigheden var tilstede. Kirken, med Orgel, er lys og i ret god Stand. Kirkegaarden er smuk og har en særdeles skøn Beliggenhed ved Slien. Pastoratet er lille, men ret vel vedligeholdt. Præsten klagede over Mangel paa Politiopsyn i Byen navnlig med Hensyn til Ungdommen, der uhindret gør Uorden paa Gaden og drister sig til at synge forbudte politiske Sange. Politimesteren er Herredsfoged Christiansen i Slesvig og altsaa fraværende.

Ravnkjær 13. Maj. Pastor *Frederik Martin Luther Ludvig Edlefsen* holdt en vel udarbejdet, meget opbyggelig Prædiken med gode Gaver. Ungdommen var talrigt tilstede og svarede ret godt. Den forsamlede Menighed fyldte ganske Kirken. Skolen i Ravnkær har vel 2 Klasser, men de undervises begge i een Stue.

Sønder Brarup og Løjt 14. Maj. Pastor *Johannes Hieronymus Luplau* holdt en temmelig simpel Prædiken. Han har en ret klar Stemme, men er mindre begavet. Det samme gælder Katekisationen. Børnene var talrigt tilstede og svarede ret godt. En temmelig stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten og var tildels tilstede i Skolen.

Borne 15. Maj. Pastor *Bendix Clausen* holdt en ret god Prædiken i et meget simpelt Foredrag og med meget simple Gaver, men som dog maatte være passende for Menigheden. Han katekiserede ret godt med den talrigt tilstedeværende Ungdom, som svarede ret godt. En stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten.

Ulsnæs 16. Maj. Pastor *Theodor Sextus Kähnel* holdt en ret pyntelig Prædiken. Han katekiserede temmelig godt med den talrigt tilstedeværende Ungdom, som svarede godt. En meget stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten.

Brodersby og Thorsted 17. Maj. Pastor *Christian Ewaldsen* holdt en god Prædiken, men katekiserede mindre godt. Ungdommen, som var meget talrig tilstede, svarede ret godt. Menighedens Forsamling fyldte ganske Kirken. Præsten bemærkede, at Kirkebesøget i Thorsted var i Reglen meget rosværdigt, mindre derimod i Brodersby.

Tolk og Nybel 18. Maj. Pastor *Hermann Wilhelm Thiess* holdt en vel anlagt og dyb kristelig Prædiken med overordentlig Varme og Kraft. Ligesaa var hans Katekisation. Ungdommen, som var meget talrigt tilstede, svarede ret godt. Ogsaa en stor Menighedsforsamling.

Moldenit og Kaleby 19. Maj. Pastor *August Albert Røhss* holdt i Kaleby Kirke en vel udarbejdet, meget opbyggelig Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede ligeledes ret godt. Børnene var talrigt tilstede og svarede godt. En stor Menighedsforsamling.

Domkirkens Menighed i *Slesvig* 20. og 21. Maj. Hovedpræst, kst. Provst *Peter Martens* holdt et meget langt Foredrag, der indeholdt tildels smukke og gode Tanker, med ret gode Talegaver. Han katekiserede ret godt, og et stort Antal Børn var tilstede, der for en Del svarede godt. En ret skøn Menighedsforsamling.

Skolevisitationen 21. Maj i hver Skole for sig. I Dansk undervises i 4 Timer ugentlig, men destoværre er ikke Lærerne Sproget tilstrækkelig mægtige. I Overpigeskolen paa Bischofshof (85 Børn) udmærkede Læreren, *Hans Nic. Fries* (siden

April 1832) sig i Henseende til det danske Sprog, saa at Børnene besad allerede en Del Færdighed i at forstaa og udtrykke sig i samme.

Visitationen i den lærde Skole i *Slesvig* 22. Maj. Fandt ikke Grund til andet end Tilfredshed.

Michaelis Menighed i *Slesvig* 23. og 24. Maj. Pastor *Asmus Detlef Asmussen* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. Undervisningen i Dansk var i Borger-skolerne meget utilfredsstillende, da Lærerne selv var uden Færdighed i dette Sprog. Ogsaa i Realskolen er det kun maadeligt bevendt med den danske Undervisning, da den danske Lærer selv intet forstod af Sproget. Da Skolen benytter Tilmælere og holder Indfødte til at undervise i Sprogene, saa er det højst paafaldende og karakteristisk, at man ikke gør ligesaa i Dansk. Ved Lyrskov Biskole er Lærer *Johannes Peter Jøns Johannsen*. Han er Præparand, men ret dygtig.

Haddeby 25. Maj. Pastor *Søren Breynholm Lund* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver.

Treja 26. Maj. Pastor *Carl Peter Brasen* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver. Her er blandet Kirkesprog. Alle Kirkebøger og Regnskaber er endnu førte paa Tysk. Da jeg gjorde Præsten opmærksom derpaa, angav han som Aarsag, at han ikke vovede at røre sig i dansk Retning af Frygt for Kirkevisitatorerne, der ved alle forekommende Lejligheder i saa Henseende syntes ham at være ham imod.

Hollingsted 27. Maj. Pastor *Johan Rohde Friederich Augustiny* holdt en god, opbyggelig Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene, som var meget talrigt tilstede, svarede godt. Kirken var aldeles opfyldt af Menigheden.

Kropp 28. Maj. Pastor *Johan Hansen* holdt en meget god Prædiken med gode Gaver. Ligesaa katekiserede han meget godt. Børnene svarede godt. Menighedens Forsamling opfyldte aldeles Kirken.

TØNDER PROVSTI 1855.

Enge 4. Juli. Pastor *Peter Petersen Gotthard* holdt en god, kristelig og veldisponeret Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede godt. Ungdommen svarede godt, og en stor Menighedsforsamling var tilstede i Kirken. Kirkebesøget roses som overordentlig godt i denne Menighed, og alle Voksne gaar til Alters to Gange om Aaret, hvad der ellers er en Sjældenhed i det sydlige Slesvig.

Stedesand 5. Juli. Pastor *Heinrich Wilhelm Vett* holdt en vel anlagt ret god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede temmelig godt. Ungdommen svarede godt, og en stor Menighedsforsamling var tilstede. Kirken er meget simpel af Udseende og kunde ret trænge til en Restauration af Prædikestolen, Vinduer og Altertavle.

Menigheden bestaar af o. 600 Sjæle. Præsten beklager sig med Grund over sine ringe Indkomster.

Lindholm 6. Juli. Pastor *Jacob Andresen* holdt en ret god Prædiken tydeligt og forstaaeligt uden at være videre begavet. Alle 3 Lærere katekiserede meget godt, navnlig Lærer *Ernst Kaper* ved Nr. Lindholm Skole, der syntes at være en særdeles dygtig Mand. Ogsaa her er som overalt i disse Egne Skoleforsømmelsen stor om

Sommeren, hvorimod Skolebesøget om Vinteren er godt. En mærkværdig Udgifts-post findes i de fleste Regnskaber, nemlig Tæringsomkostninger ved disses Udfærdigelse.

Risum 7. Juli. Pastor *Nicolaus Friedrich Nissen* holdt en god Prædiken med gode Gaver; ogsaa katekiserede han godt. Børnene var talrigt tilstede og svarede ret godt. Menighedens Forsamling var just ikke stor, 70—80 Voksne. En ny Udgangsdør i Kirken kunde behøves.

Faretoft 8. Juli. Pastor *Johannes Eichner* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver, hvilket savnedes ved Katekisationen. Pastoratet er yderst forfaldent med smaa Værelser og trænger til at ombygges.

Dagebøl 9. Juli. Pastor *Johann Wilhelm Christoph Greiss* holdt en god Prædiken med gode Gaver og katekiserede ret godt. I Nærheden af Mariekoog Skole ligger det saakaldte Kloster, hvori en Del Fattiglemmer har Bolig og Underhold. I Huset var et ganske lille Rum, der kaldtes Kapel, hvor Diaconus *Trausted* i Nibøl holder Søndagsgudstjeneste.

Føhr (St. Nicolai) 11. Juli. Pastor *Knud Andreas Freerks* holdt en meget god Prædiken med meget gode Gaver. Hans Katekisation var ogsaa god. Børnene svarede temmelig godt, og en meget stor Menighedsforsamling var tilstede. O. 1700 Sjæle, hvoraf 800 Kommunikanter.

Føhr (St. Johannes) 12. Juli. Hovedpræst *Simon Adolph Schrødter* holdt en ret god Prædiken, og Diaconus *Johannes Carl Ludwig Sievert* katekiserede ret godt. En særdeles stor Menighedsforsamling var tilstede.

Dedsbøl 14. Juli. Pastor *Philip Petersen* holdt en ganske god Prædiken ret godt. Degn *Johann Jansen* synes vistnok at være en dygtig Lærer, men det fejler ham paa Sindighed og Ro ved Undervisningen.

Nibøl 15. Juli. Hovedpræst *Otto Jessen* holdt en meget god Prædiken med gode Gaver. Diaconus *Peter Christian Haustedt* katekiserede. En meget stor Menighedsforsamling.

Klægsbøl 16. Juli. Pastor *Friedrich Wilhelm Matthiesen* holdt en ganske god Prædiken i det danske Sprog. Hans Katekisation var ogsaa temmelig god. Børnene var just ikke talrigt tilstede, men svarede særdeles godt i det danske Sprog. Kirketjenestens Tilstand synes her at være sørgelig. Megen Modstand findes i Menigheden mod det danske Sprogs Brug, hvori Præsten vist næppe er uskyldig, da han selv indrømmer, at Folkesproget i Sognet er i Almindelighed dansk. Meget ofte er der slet ingen Gudstjeneste paa de danske Søndage, forgivenlig af Mangel paa Tilhørere. Det er i det mindste aabenbart, at han ikke er Forholdene voksen; om han selv ved sin Fortid er Skyld deri, som jeg er tilbøjelig til at tro, skal jeg forøvrigt lade være usagt. At han bør fjernes, forekommer mig aldeles nødvendigt. For at holde Øje med Tilstanden i Menigheden har jeg paalagt ham at indberette til mig hver Gang, Gudstjenesten udsættes, og derhos at vedlægge Koncepten til den Prædiken, han havde villet holde. Dette er allerede oftere sket og, som det synes, med en LigeGYldighed for Sagen, der ikke kan tilstedes hos en Menigheds Præst. Blandt de mange tilsendte Udkast har jeg funden ordrette Oversættelser af tyske Prædikesamlinger, der synes at antyde, at han benytter dette Middel for at lette sig Ar-

bejdet og føre mig bag Lyset. Han er iøvrigt ugift og en ejendommelig frastødende Personlighed.

Braderup 17. Juli. Dansk Vis. Pastor *Joh. Fred. Julius Reiffenstein* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede ogsaa ret godt, og Børnene svarede ret godt. En ganske skøn Menighedsforsamling. Her er allerede bleven konfirmeret 2 Gange paa Dansk uden nogensomhelst Vanskelighed.

Karlum 18. Juli. Dansk Vis. Pastor *Otto Heinrich Lützen* holdt en kort, men ganske god Prædiken i maadeligt Dansk. Han katekiserede ret godt i den her gængse Dialekt. Børnene svarede mig ret godt. Kun 30—40 Voksne af Menigheden overværede Gudstjenesten. Ogsaa her skal det ofte have været Tilfældet, at her ingen dansk Gudstjeneste holdtes paa Mangel af Tilhørere, skønt Folkesproget er som i Klægsbøl dansk. Præsten er nu senere bleven entlediget med Pension, og man tør forvente, at den forfaldne Gudstjeneste atter vil hæve sig, naar en dygtig og retsindig Mand atter bliver ansat.

Læk 19. Juli. Dansk Vis. Hovedpastoratet er vakant. Diaconus *Carl Frederik Clemmensen* holdt en vel disponeret og udarbejdet Prædiken i et smukt Sprog med gode Gaver omend ikke ganske uden at benytte Konzept. Han katekiserede mindre godt. Børnene var talrigt tilstede og svarede ret godt. En meget stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten. En ny Kirkegaard anlægges i denne Sommer udenfor Byen.

Medelby 20. Juli. Dansk Vis. Pastor *Christian Christiansen* holdt en vel udarbejdet og opbyggelig Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede godt. En meget stor Menighedsforsamling. Menigheden bestaar af ca. 1200 Sjæle, der af Præsten roses meget for sin Religiositet og Kirkelighed. Bru- gen af det danske Sprog vækker her ingen Forstyrrelse eller Modstand, hvad ej heller er at undre sig over, da dette Sprog er alene Folkesproget.

Ladelund 29. Juli. Dansk Vis. Pastor *Daniel Carl Erhard Luplau* holdt en god, opbyggelig Prædiken med ret gode Talegaver. Han katekiserede mindre godt, dog ret godt. Børnene svarede ret godt, tildels godt. En meget stor Menighedsforsamling fyldte Kirken. Præsten bemærker, at Omgangssproget er her som overalt i de Tønderiske blandede Menigheder aldeles dansk, hvorfor ogsaa især Skoleundervisningen har vundet, ligesom ogsaa Kirkebesøget, ved Sprogreformen.

Humtrup 30. Juli. Dansk Vis. Pastor *Jep Jepsen* holdt en vel disponeret og god Prædiken med ret gode Gaver, megen Varme og i et ret godt dansk Foredrag. Han katekiserede mindre godt. Børnene svarede ret godt, og en ret skøn Menighedsforsamling var tilstede. Skolen med et nyt Degne- og Skolehus fra 1853. 100 Børn. Læden næsten faldefærdig.

Sønder Løgum 31. Juli. Dansk Vis. Pastor *Christian Frederik Müller* holdt en godt opbyggelig Prædiken og katekiserede godt. En stor Menighedsforsamling overværede Gudstjenesten. Præsten bemærker, at Kirkebesøget er i det Hele upaa- klageligt, og der spores ingen Forskel i de Besøgendes Antal, hvad enten der prædikes Tysk eller Dansk. Langt den overvejende Del af de ministerielle Handlinger forlanges i det danske Sprog.

Keitum (Sild) 5. August. Konstitueret Præst *Jens Georg Møller* holdt en ganske

*Biskop Noack udenfor den danske Præstegaard i Flensborg 1937.
[Anledning er Noacks Afskedsprædiken.]
Fra venstre Pastor H. F. Petersen, Biskop Noack og Pastor Jordt-Jørgensen.*

Sydslesvigs Førstepræst, Pastor H. F. Petersen.

Pastor H. F. Petersen med det første danske Konfirmandhold udenfor Kirke- og Forsamlingshuset i Ladelund.

god Prædiken. Han katekiserede temmelig godt, og Børnene svarede godt. En meget stor Menighedsforsamling.

Vesterland (Sild) 6. August. Konstitueret Præst *Christian Frederik Frenssen* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede godt. En meget stor Menighedsforsamling. I Rantum Skolehus holder Præsten 2 Gange aarlig Prædiken og Altergang. Kirkegaarden har her som i Keitum en stor Mængde meget smukke Gravmonumenter med passende Indskrifter; men forøvrigt ligger den i Grønning, som overhovedet alle Kirkegaarde i Tønder Provsti. Præsten beklagede sig over som et Onde, at Børnene tilstedes til de paa Øen meget hyppige Danseforlystelser uden Forældrenes Nærværelse.

Morsum (Sild) 7. August. Pastor *Rasmus Petersen*, som er en gammel og til Dels svagelig Mand paa 72 Aar, holdt et ret vel udarbejdet Foredrag. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede temmelig godt.

Rødenæs 9. August. Pastor *Hans Hansen* holdt en god og opbyggelig, veldisponeret Prædiken med megen Varme. Han katekiserede mindre godt. Kirken er udvendig ret smuk, kun at den er tækket med Straa. Folket synes her mest at tale Dansk indbyrdes.

Klangsbøl 10. August. Pastor *Johannes Petersen* holdt en god, veldisponeret og opbyggelig Prædiken med simplere, men ret gode Gaver. Den lille Kirke er tækket med Straa. Denne Menighed hører til de mindste i Hertugdømmet, den udgør for Tiden kun rigelig 250 Sjæle.

Hosbøl 11. August. Pastor *Nis Jürgensen* holdt en vel anlagt, god Prædiken med gode Gaver. Menigheden bestaar af 500 Sjæle.

Emmelsbøl 12. August. Pastor *Gustav Ferdinand Jacobsen* holdt en god, vel anlagt og vel udarbejdet Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede godt. En stor Menighedsforsamling. Dette Sogn synes at udmærke sig ved Raahed og at være temmelig forvildet. Drukkenskab skal være almindelig. Præsten er unægtelig en ret dygtig Mand i Kirken, men forøvrigt upraktisk og har ikke kunnet gøre sig videre gældende i Menigheden.

Nykirke 13. August. Pastor *Johan Edvard Emil Jensen* holdt en meget simpel moralsk Prædiken med simple Gaver. Hans Katekisation var meget ringe. Børnene svarede mig godt. En særdeles stor Menighedsforsamling. Præsten synes at være meget godmodig og at staa i et godt Forhold til Menigheden, men hans Evner i Kirken er kun smaa. Derimod synes han at være en god Forretningsmand, da alle hans Bøger var i den bedste Orden og vel førte. Kirken er dækket med Straa. Efter alt, hvad jeg kunde mærke og forstaa, er den egentlige Befolkning dansk og taler kun dette Sprog indbyrdes saavel som til Præsten. Efter mit Skønnende burde dette Sogn være medtaget under de saakaldte blandede Distrikter.

Aventoft 14. August. Dansk Vis. Pastor *Peter Cramer Holm* holdt en ret god Prædiken i det danske Sprog med ret gode Gaver. 500 Sjæle. Kun lidet Landareal, og Beboerne ernærer sig for største Delen af Fiskeri og Haandarbejde. Der hersker i Almindelighed Velstand. Præsten erklærer, at Sprogreformen er her bleven indført uden Modstand fra Menighedens Side, og at den danske Gudstjeneste bliver

her lige saa godt besøgt som den tyske. Alle Kirkebøger saavel som Regnskabsbøger er her ligesom i Klægsbøl, Humtrup og Uldbjerg blevne førte paa Tysk hidindtil.

EJDERSTED PROVSTI 1856.

Koldenbüttel 29. August 1856. Pastor *Jan Hinrichs* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede godt. En ret skøn Forsamling.

Oldenswort 30. August. Pastor *Hans Christian Jensen Weiland* holdt en god Prædiken, Diakonus *Jacob Friedrich Dohse* en god Katekisation. En skøn Forsamling.

Witzwort 31. August. Konst. Provst *Jens Møller Schmidt* holdt en god Prædiken. En stor Forsamling. Børnene var uopmærksomme. Efter Visitationen fandt jeg mig foranlediget til i Præstens Overværelse at tildele Lærerne Tiedge og Jannsen alvorlige Advarsler.

Ulfsbøl 1. September. Pastor *Ude Thaden* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede godt. En stor Forsamling. Frederikskirken, opkaldt efter Kong Frederik VII, er opbygget 1854 og indviet 6. Okt. s. A. paa Kongens Fødselsdag af Provst *Hoohnstein*.

HYTTEN PROVSTI 1857.

Hytten 14. Maj 1857. Pastor *Friedrich Carl Anton Ludvig August Georg Jacobsen* holdt en god Prædiken med gode Gaver. En meget stor Forsamling. Kirken kunde behøve et nyt Alter og Altertavle.

Koslev 15. Maj. Pastor *Eduard Albert Baadh* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede godt. En stor Menighedsforsamling hivaanede Gudstjenesten. Kirken er for en Del forfalden.

Riseby 16. Maj. Pastor *Hermann Julius Jungclausen* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede ret godt. En stor Forsamling, deriblandt Patronerne *Hagemann* fra Stubbe og *Hederich* fra Büstorf. Præsten beklagede meget de adelige Godsejeres Underhørende i kirkelig Henseende. Om Hverdagen maa de tjene og arbejde for deres jordiske Herrer og om Søndagen arbejde for sig selv, saa at de ikke er i Stand til at vinde enten ydre eller endnu mindre indvortes Ro til at helligholde Helligdagene.

Siseby 17. Maj. Pastor *Jacob Nissen* holdt en god Prædiken med saavidt ret gode Gaver; kun raaber han for højt og mangler rolig Værdighed. En overordentlig stor Forsamling, deriblandt Patronerne. Det aandelige Liv er mindre at rose, dog er Kirkebesøget i det Hele ret godt. Helligdagsforordningen overtrædes. Skoleforømmelser.

Svans 18. Maj. Pastor *Hans Eberhard Holm* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Stor Forsamling.

Waabbs 19. Maj. Provst *Jasper Wald* holdt en god Prædiken paa sin ejendommelige Maade med megen Varme og Liv. En temmelig stor Forsamling. Kirken trænger til at restaureres.

Borby 20. Maj. Pastor *Friedrich Wilhelm Linde* holdt en meget god Prædiken

med gode Gaver, han katekiserede meget godt. En just ikke stor Forsamling. Kirken fik nyt Tag i 1854 og nyt Gibsloft i 1855. Skoleforsømmelser.

Egernfjord 21. og 22. Maj. Hovedpastoratet vakant. Diakonus *Johannes Fr. Ludwig Alberts* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede meget godt. En just ikke stor Forsamling. Om Eftermiddagen prædikede den ordinerede konstituerede Rektor *Steg* — vel disponeret og udarbejdet, godt holdt. Besøgte Seminariebygningen, som var saavidt i fuldkommen Stand til at tages i Brug.

Krusendorf 23. Maj. Pastor *Anton Johann Wilhelm Wacker* holdt en ret god, langtrukken Prædiken. Lille Forsamling. Det var ønskeligt, om Præsten søgte sin Afsked. Uægte Fødsler.

Daenischenhagen 24. Maj. Pastor *Friedrich Franz Hasselmann* holdt en meget god Prædiken med meget Liv og Varme. Stor Forsamling. Folketal over 3600. Som paa de adelige Godser i Almindelighed er Utugt og uægte Børns Fødsler ogsaa her almindelig; hver 9de eller 10de Barn er i Reglen uægte født.

Gettorf 25. og 26. Maj. Hovedpræsten, Konsistorialraad *Lorenz Clausen* holdt et Foredrag i rationalistisk Retning forstaaeligt og med Værdighed. Diakonus *Johan Heinrich Christian Peters* katekiserede ret godt, og Børnene svarede ret godt. Ikke nogen stor Forsamling.

Sehested 27. Maj. Pastor *Carl Nicolaus Steger* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. En meget stor Forsamling fyldte Kirken. Præsten bemærkede, at skønt Menigheden er ret kirkelig, hindrer Forholdene paa de adelige Godser Kirkebesøget.

Bünstorf 28. Maj. Pastor *Johann Friedrich Bolten* holdt en god Prædiken med megen Varme om og uden særdeles Gaver. En meget stor Forsamling. Folketallet 2049.

Hohn 29. Maj. Pastor *Ditlef Friedrich Nissen* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. En ret skøn Forsamling. 5000 Sjæle.

Friedrichsberg (ved Slesvig) 5. og 6. Juli. Pastor *Theodor Hilmar Schreiter*, Dr. theol., holdt en god Prædiken med temmelig gode Gaver En ret skøn Forsamling. Mangel paa passende Lærebøger i Skolen.

Bergenhusen 7. Juli. Pastor *Hans Røh* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver. En skøn Forsamling.

Erfde 8. Juli. Pastor *Carl Moritz Christiansen* er blevet valgt i Aaret 1849 af Menigheden, men han har ingen kongelig Bestalling. Han holdt en meget god Prædiken med ret gode Gaver. Præsten anbefales. En meget stor Forsamling.

Süderstapel 9. Juli. Pastor *Hans Christian Nyegaard* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver. En stor Forsamling. Lærer H. drikker for meget.

Frederiksstad 10. og 11. Juli. Pastor *Niss Bertelsen* holdt en ret god Prædiken med temmelig gode Gaver. Kun en lille Forsamling. Kirkens Indre har lidt under Bombardementet.

EJDERSTED PROVSTI 1857.

Overalt har Kirkerne 2 smalle Gange ved Siderne i Stedet for en bred Gang midt gennem Stolene, og der findes ingen Stier paa Kirkegaardene.

Tønning 12. og 13. Juli. Hovedpræsten *Christensen* holdt en god Prædiken med temmelig gode Gaver. Diaconus *Gosche* katekiserede temmelig godt, og Børnene svarede mig godt. En ret skøn Forsamling. Kirken er meget simpel og forfalden. Præsten kan ikke ses af Menigheden, naar han staar for Altret.

Rektorklassens 30 Børn (Rektor *Mumsen*) aflagde en god Prøve i Religionsundervisning. Skriften i hans Klasse var god, til Dels meget god. Gode Indsigter lagdes for Dagen i Fædrelandshistorie, Engelsk og Dansk, med hvilket sidste Sprog Taleøvelse var forbundet. Derimod var Prøven i Geometri kun nogenledes.

Regnemester *Johannsen* i øverste Drengeklasse katekiserede ret godt. Skriften var god og til Dels meget god, men Indenadlæsningen i det Hele kun nogenledes, om og en enkelt læste godt. Gode Indsigter udvist i Fædrelandshistorie og Geografi, hvorimod kun temmelig god i Dansk, som Læreren ikke selv er mægtig.

Overpigeklassens 70—80 Børn under Lærer *Koopmann*, der er en meget dygtig Lærer, udviste gode Indsigter i Fædrelandets Geografi, og en ret god Begyndelse var gjort i Dansk.

Foruden de offentlige Skoler findes endnu her en privat Pigeskole siden 1848 med 15—20 Børn; den bestyres af Lærerinderne *Gosche* og *Jensen*. Jeg besøgte denne Privatskole, hvorved den aflagde Prøve i Religion, Indenadlæsning, Fædrelandsgeografi og Hovedregning. Befandtes ret tilfredsstillende, hvorimod Dansk endnu var i sin Begyndelse.

Kotzenbüll 14. Juli. Pastor *Ahrens* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede temmelig godt, men Børnene svarede ham kun lidt, mig noget bedre. En ret skøn Forsamling. Menigheden er lille (280 Sjæle i 1855, o. 300 nu). Der findes i samme 11 store Bøndergaarde, men der hersker stor Velhavenhed.

Katharinenheerd 15. Juli. Pastor *Clasen* holdt en i formel Henseende god Prædiken i rationalistisk Retning med ret gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede ret godt, nogle Piger meget godt. Kun en lille Forsamling af Voksne. Pastoratet er fra 1632. Menigheden bestaar af 339 Sjæle. Kirken trænger til Istandsættelse.

Vollerwieck 16. Juli. Pastor *Frahm* holdt en god kristelig Prædiken med ret gode Gaver. En temmelig stor Forsamling. Kirken trænger til Istandsættelse. Sognet grænser til Ejderen, og Arbejdet paa dens Dige trækker mange Arbejdsfamilier hertil, hvorved det i Forhold til dets Areal er opfyldt med Folk, men destoværre har disse Digearbejdere ikke altid den bedste Indflydelse paa Kirke- og Skolebesøget.

Kating 17. Juli. Pastor *Greiss* holdt et vel udarbejdet Foredrag med gode Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede godt. En temmelig stor Forsamling.

Tetenbüll 26. Juli. Hovedpræsten *Wilibald Cleophas Huss* holdt en ret god Prædiken med temmelig gode Gaver. En ret skøn Forsamling. T. er den største Landmenighed i Ejdersted med ca. 1800 Sjæle.

Osterhever 27. Juli. Pastor *Eyber* holdt en meget god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede godt, og Børnene svarede ret godt. En stor Forsamling. Fra Kri-gen skriver sig den Sædvane, at Beboerne af Mandskønnet daglig og flittig samles i Værtshuset, der ligger tæt ved Kirken, hvilket vel ikke giver saa megen Anledning

til Udskejelser i Drik, som det virker højst skadeligt for Familielivet. Iøvrigt fremstilles Menigheden som kirkelig, dog dette maaske mere af Sædvane end udgaaende fra sand Religiøsitet.

Westerhever 28. Juli. Pastor *Heynsen* holdt en meget god Prædiken saavel med Hensyn til Form som til Indhold, dog med for stærk Gestikulation; iøvrigt er han i Besiddelse af gode udvortes Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede ret godt. En meget stor Forsamling.

Poppenbüll 29. Juli. Pastor *Heinrich Johannes Nissen* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede godt. En temmelig stor Forsamling.

Ording 30. Juli. Pastor *Henning* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede godt, Børnene svarede ret godt. En stor Forsamling.

Sankt Peter 31. Juli. Pastor *Greif* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver paa sin ejendommelige Maade med stor Betænksomhed. Han katekiserede ret godt; Børnene svarede temmelig godt. En meget stor Forsamling.

Tating 1. August. Pastor *Weiland* holdt en ret god Prædiken med temmelig gode Gaver. En temmelig stor Forsamling.

Garding 2. og 3. August. Hovedpræsten *Claus Emil Carstens* holdt en god Prædiken med ret gode Gaver. Diaconus *Scholz* katekiserede ret godt; Børnene svarede mig godt. En stor Forsamling.

Rektor *Christensen* katekiserede meget godt i Skolen. Meget gode Indsigter i Fysik og gode i Fædrelandets Historie udvistes, ligesom en lille Begyndelse i Dansk, som flere af Børnene ret godt forstod.

Welt 4. August. Pastor *Beuck* holdt en ret god Prædiken med ret gode Gaver. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede godt. En ret skøn Forsamling.

GOTTORP PROVSTI MED BLANDET KIRKESPROG I 1857.

Biskoppen forlanger, at de 3 sidste Aars Konfirmerede skal møde paa Kirkegulvet bl. a. for at forebygge kirkelige Demonstrationer og af Hensyn til, at de danske Konfirmerede efter Konfirmationen kun gik til tyske Prædikener eller slet ikke.

Havetoft 14. Sept. Kirke- og Skolevisitationen var i det Hele ret tilfredsstillende. Kun nogle faa Voksne var tilstede, derimod 54 Konfirmerede paa Kirkegulvet. Præsten beretter, at Kirkebesøget har aftaget siden sidste Stænderforsamling, og den saakaldte passive Modstand har siden ytret sig paa flere Maader. Kun ganske faa af det sidste Aars Konfirmerede besøger den danske Gudstjeneste.

Ølsby og Farensted 15. Sept. Kirke- og Skolevisitation, der holdtes i Farensted, var ret tilfredsstillende. Kun nogle faa af Menigheden var tilstede, derimod 32 Konfirmerede paa Kirkegulvet.

Tumby og Strukstrup 16. Sept. Denne Gang i Strukstrup, var tilfredsstillende, navnlig hvad Tumby Skole angaar endog ret meget tilfredsstillende. Kun nogle faa Voksne. 38 Konfirmerede paa Kirkegulvet. Præsten bemærkede, at Kirkebesøget i det Hele taget var slet og Helligdagsanordningen overholdtes ikke. Den danske Prædiken besøges i Reglen paa faa Undtagelser nær ikke af de Voksne; kun en-

kelte danske Konfirmerede besøger den undertiden, hvorhos her kun findes liden Agtelse for Loven i det Hele.

Bøl 17. Sept. Kirke- og Skolevisitationen var med Hensyn til de udviste Præstationer af Præsten og Skolelærerne ret tilfredsstillende. Med Undtagelse af en Gendarm og nogle fremmede Skolelærere var ikke en eneste Voksen af Menigheden tilstede ved Gudstjenesten og af de Konfirmerede i de 3 sidste Aar kun 6 Unge paa Kirkegulvet foruden 3 Piger, som ikke mødte i Kirken, men siden i Skolen. Ogsaa hverken Kirkeværger eller nogen af de andre Sogneforstandere bivaadede Gudstjenesten i Kirken. Derimod, da jeg vilde gaa ud af Kirkedøren efter fuldendt Kirketjeneste, kom de mig i Møde fra Kirkegaarden og gav sig til Kende, som de sagde for at imødekomme en Anmodning i mit Cirkulære om, at jeg ønskede at se dem i Kirken efter endt Gudstjeneste. Jeg svarede dem, at da de ikke havde været tilstede i Kirken ved Visitationen for Menigheden, hvis Repræsentanter de dog var, havde de intet set eller hørt, og at jeg derfor intet havde at sige dem, kun kunde jeg ikke kalde dette deres Forhold anstændigt eller pligtmæssigt lige overfor Biskoppen, men at de, saafremt de iøvrigt havde noget at andrage for mig, maatte komme til mig i Præstegaarden.

Nørrebrarup 18. Sept. Kirke- og Skolevisitationen med Hensyn til Præst, Skolelærere og Børn var ret tilfredsstillende, og navnlig for Nørrebrarup og Skæggerød Skolers Vedkommende endog saa meget tilfredsstillende; dette sidste gælder ogsaa om de 2 Privatskoler i Sognet. Med Undtagelse af nogle fremmede Skolelærere var ingen Voksne af Menigheden tilstede, og af de 3 Aars Konfirmerede kun 9.

Da Præsten, Pastor *Jespersen*, allerede i Bøl havde meddelt mig, at den ene af Sognets fire Kirkeværger, *Hollænder*, havde sagt ham, at man i Nørrebrarup var kommet overens om at bære sig ad paa samme Maade med Hensyn til Kirketjenesten ved Generalvisitationen, som det var sket i Bøl, kun at møde uden for Kirken, indtil Gudstjenesten var endt og saa komme mig i Møde i Kirkedøren, saa lod jeg straks efter min Ankomst denne Kirkeværge kalde til mig, der heller ikke nægtede Sagen, for at forestille ham det uanstændige og pligtstridige i en saadan Opførsel ligeoverfor Biskoppen, hvorhos jeg erklærede ham, at saafremt man virkelig fremturede dermed, vilde jeg intet videre have at sige Kirkens og Sognets Repræsentanter i Herrens Hus og kun modtage de Andragender, de maaatte have at fremføre, i Præstegaarden, efter at Visitationen i Kirken og Skolen var til Ende, hvortil jeg fjøede, at jeg i hvert Fald maatte frabede mig alle Demonstrationer og Skandaler ogsaa af denne Art, hvorfor jeg gjorde ham og de øvrige vedkommende ansvarlige. Følgen deraf blev, at ingen af Kirkeværgerne eller af Sogneforstanderne eller af Skoleforstanderne var tilstede hverken i Kirken eller udenfor eller i Skolerne, hvorimod de indfandt sig i Præstegaarden efter fuldendt Visitation og forlangte at forestilles for mig. De havde iøvrigt intet at andrage, og jeg erklærede kun derfor Skoleforstanderne, at de burde være tilstede i Skolerne efter deres Pligt for at høre og se, hvad der foregik, og Kirkeværgerne, at de efter deres Stilling i Menigheden burde have overværet Gudstjenesten, og dette end mere, fordi det tillige var deres Pligt at forelyse Menigheden med et godt Eksempel, men at jeg ved det af dem udviste Forhold maatte sige dem, at de ikke havde givet et saadant Eksempel.

Denne quasi-Demonstration, som skal have Udseende af, at de paa en iøjne-faldende Maade afholder sig fra at være tilstede i Kirken for ikke at vanære sig selv, det guddommelige Ord og det hellige Sted, idet de ikke forstaa dette Ord som det, der forhandles i det danske Sprog, er dog saa meget mærkeligere, som de endogsaa ved slet ikke at være tilstede og altsaa slet intet at have hørt, berøver sig selv den Udflugt, som de dog sædvanlig saa gerne griber til, at de ikke har forstaaet, hvad der i det danske Sprog er bleven forhandlet. Det synes saaledes, at man dog nok vilde kunne forstaa i det mindste det væsentligste af den danske Tale. Det ses forøvrigt heraf, hvor liden Betydning denne Paastand har i deres Mund, som ikke engang har været tilstede, naar det danske Sprog er bleven talt i Kirken.

Præsten bemærker, at den danske Gudstjeneste har i det sidste Aar aldeles op-hørt at besøges af Voksne, hvorimod Børnenes Lyst til Skolen tiltager.

I Kirken er 2 smalle Gange ved Siderne. I de lavere Klasser megen Demoralisation: 15 af 160 Fødsler uægte i de sidste 3 Aar.

Satrup 19. Sept. Kirke- og Skolevisitationen var tilfredsstillende, navnlig viste *Satrup* Skole sig fortrinlig. 30—40 Voksne, deriblandt samtlige Sognets Kirkeværger, Ottemænd og Skoleforstandere. 41 Konfirmander paa Kirkegulvet.

Præsten bemærker, at der i Menigheden endnu hersker afgjort Had og Fjendskab til det danske, som ogsaa viser sig derved, at ved den danske Gudstjeneste staa Kirken saa godt som tom, og at de danske Konfirmerede ogsaa afholde sig fra den danske Gudstjeneste. Kirken er smukt restaureret.

GOTTORP PROVSTIS TYSKE SOGNE 1858.

Kappel, 6. og 7. Juni. Pastor *Hansen* er entlediget med 800 Rdlr. Pension. Efterfølgeren, *Thiess*, introduceret Søndag den 6. Juni af Biskop Boesen. Han holdt sin Tiltrædelsesprædiken for en fuld Kirke. Pastor vicarius *Carstens* i Arnæs giver Kappel Menighed under den foregaaende Vakance et godt Vidnesbyrd for flittigt Kirkebesøg, saa at han tillægger den entledigede Pastor Hansen Skylden for Menighedens kirkelige Forfald.

Arnæs 8. Juni. Pastor *Hans Jørgen Carstens* holdt en ret god Prædiken med gode Gaver, især kraftig Stemme. Han katekiserede ret godt, og Børnene svarede ret godt. Kun en lille Forsamling, da der just samme Dag afholdtes Marked. Præsten roser ellers Menigheden for dens store Kirkelighed, Orden og Sædelighed. Kirkegaarden er i smuk Stand.

Ravnkær 9. Juni. En ret skøn Forsamling, men faa Konfirmerede. 2 smalle Sidegange bør ombyttes med en bred i Midten. Menigheden er efter Pastor *Edlefsen* meget kirkelig og besidder megen religiøs Sans.

Tøstrup 10. Juni. En skøn Forsamling. Menigheden roses af Pastor *Juhl* baade i kirkelig, religiøs og intellektuel Henseende.

Sønderbrarup og *Løjt* 11. Juni. Pastor *Clemmensen* holdt i Løjt Kirke en godt udarbejdet Prædiken, men den manglede det opbyggelige Moment med Hensyn til Dybde og Inderlighed. En skøn Forsamling.

Boren 12. Juni. Pastor *Clausen* holdt en meget god Prædiken for en meget stor

Forsamling. 45 Konfirmerede. Menigheden gaar stille frem paa den tidligere Bane, og dens Tilstand er meget glædelig.

Ulsnæs 13. Juni. Pastor *Kühnel* holdt en meget god kristelig Prædiken for en meget stor Forsamling. Præsten roser Menigheden for sin Kirkelighed, Sædelighed og Interesse for aandelige Ting; kun synes Luksus altid mere at ville tage Overhaand.

Brodersby og Taarsted 14. Juni. Pastor *Rottbøll* holdt en god Prædiken i T. Kirke. En meget stor Forsamling. I kirkelig Henseende staar Brodersby tilbage for Annekssognet.

Tolk og Nybøl 15. Juni. Vis. i N. Kirke. En temmelig stor Forsamling.

Kahleby og Moldenit 16. Juni. Vis. i M. Kirke. Pastor *Røhss* holdt en meget god og opbyggelig Prædiken for en stor Forsamling. Med Menighedens kirkelige Tilstand erklærede Præsten sig veltilfreds, ligesom Skolebesøget er fortræffeligt. Kun findes endnu de gamle Vinduer, hvorved Kirken er noget mørk. Patronindskriften bør fjernes fra Altertavlen.

Slesvig Dom-Menighed 17., 18. og 19. Juni. Jeg kan ikke undlade at bemærke, at der fra Kompastor *Hinrichsens* Side viste sig en Misstemning imod Hovedpræsten *Martens*, som formentlig idelig griber ind i hans Virksomhed. Det vilde derfor være ønskeligt, at der udstedtes et Regulativ, der nøjere bestemte enhver af Præsternes Forretningskreds.

Pastor *Hinrichsen* holdt en god Prædiken; Hovedpræsten katekiserede godt. Kun nogle faa Voksne. Pastor *Martens* erklærer, at det gejstlige Arbejde har haft sin uforstyrrede Fremgang i Dommenigheden og er bleven kronet med Herrens Velsignelse, hvorimod *Hinrichsen* bemærker, at der hersker i Menigheden en ukirkelig Aand, og af de ca. 7000 Sjæle kun et lidet Antal besøger Søndagsgudstjenesten, at en materiel Retning, Nydelses- og Fornøjelsessyge, som den især hersker i de større Stæder, gør Menigheden for en stor Del fremmed for Kirken. I Dansk stod Skolerne med Undtagelse af *Schmidts* meget tilbage.

Slesvig St. Michaelis 20. og 21. Juni. En stor Forsamling. Selv i Dansk var Overklassernes Fremskridt ret gode.

Haddeby 22. Juni. Pastor *Lundt* holdt en ret god Prædiken for en ret skøn Forsamling.

Treja 23. Juni. Skole- og Kirkevis. paa Dansk. Nogle faa Voksne. Konfirmationen er holdt paa Dansk. Pastor *Brasen* roser Menigheden for dens kirkelige Sans og Lyst til Orden og Lovlighed. Den tyske Gudstjeneste besøges godt. Sprogskriptet var nu bleven gennemført i Kirke og Skole uden nogensomhelst Klage eller Uorden. Især udmærkede sig en konfirmeret Dreng baade i Kirken og i Skolen, nemlig *Gustav Heinrich Jøns Johannsen*, en Søn af Skolelæreren. Han agter at gaa til Seminariet i Tønder i Foraaret 1859, og jeg maa paa det bedste anbefale ham til at erholde Friplads og Stipendium. [Gustav Johannsen, den senere Rigsdagsmand.]

Hollingsted 24. Juni. Pastor *Augustiny* holdt en meget god og opbyggelig Prædiken for en stor Forsamling.

Kropp 25. Juni. I Menigheden findes nogle Baptister, dog har dette Sektvæsen hidtil kun haft liden Fremgang.

Den lærde Skole i *Slesvig* 19. Juni. Navnlig var Religionsundervisningen, hvorved jeg var tilstede, og som meddeltes af Kompastor *Hinrichsen*, cand. *Lorenzen* og Adj. *Johannsen*, efter mit Skønnende baade grundig, methodisk og kristelig.

FLENSBORG PROVSTIS LANDMENIGHEDER 1857.

Paa Grund af Klager blev i samtlige Skoler afholdt Prøve i det tyske Sprog. Den forløb tilfredsstillende undtagen i *Frøslev* og *Ellund* Skoler.

Valsbøl 28. Aug. Pastor *Borch* holdt en god Prædiken med gode Gaver. Han katekiserede ret godt; Børnene svarede ret godt. En meget stor Forsamling. Imidlertid klagede Præsten over, at Kirkebesøget var i Almindelighed meget slet, saa at han endog bebrejdede Menigheden dette i sin Visitationsprædiken. Ved dansk Gudstjeneste er Roskilde Convents Psalmebog indført, hvoraf 30 Eksemplarer er skænkede Sognet af Amtshuset i Flensborg.

Nørre Hageded 29. August. Især svarede Børnene meget godt. En skøn Forsamling. Dansk Salmesang er indført efter Conventspsalmebogen, som dels ved Tvang er indført i Skolen og dels i en ikke ubetydelig Del Eksemplarer er bleven skænket til Sognet af Amtshuset. Præsten klager over, at Modstanden og Foragten for den danske Gudstjeneste vedbliver, saa at endog de sidste Aars Konfirmerede kun besøger den tyske Gudstjeneste og Nadvere, hvoraf de dog efter hans Mening intet forstaar.

Store Vi 30. Aug. En meget stor Forsamling. Salmesangen ved dansk Gudstjeneste er dansk, endnu efter Meyer-Boesens Psalmebog, som man ønsker at beholde.

Vanderup 31. Aug. En ret skøn Forsamling. Dansk Salmesang efter Conventspsalmebogen. 23 Eksemplarer er skænkede af den konst. Amtmand i Flensborg.

Jørl 1. Sept. En stor Forsamling. Pastor *Hartnacks* Katekisation tilfredsstillende ingenlunde. Han havde opgivet mig at katekisere over Hebr. 1, 1, men efter at han i $\frac{1}{4}$ Time havde handlet om Solen, Maanen og Stjernerne som de Boliger, om hvilke Kristus et Sted siger, at de er mange i hans Faders Hus, maatte jeg afbryde ham, uden at han havde nærmet sig sin opgivne Tekst. Ved Gudstjenesten blev sunget baade Dansk og Tysk paa engang, uagtet Præsten gør mig den Bemærkning, at ved Overenskomst med Menigheden er Conventspsalmebogen, skænket i 24 Eksemplarer, indført.

Egebæk 2. Sept. Pastor *Brammer* holdt en meget god Prædiken med gode Gaver og katekiserede ret godt. En ret skøn Forsamling. Roskilde Conventspsalmebog er indført. Det danske Kirkebesøg er meget ringe.

Siversted 3. Sept. Pastor *Sonderburg* holdt en meget god og opbyggelig Prædiken. Kun faa Voksne. Det danske Kirkebesøg er endnu meget slet. Ved dansk Gudstjeneste synges efter Meyer-Boesen.

Oversø 4. Sept. En skøn Forsamling. Conventspsalmebogen er indført; 32 Eksemplarer er skænkede.

Hanved 5. Sept. Pastor *Friis* holdt en temmelig god Prædiken og katekiserede ret godt. Børnene svarede ret godt. En ret skøn Forsamling. Conv.-Psalmebogen er indført.

Store og Lille Solt 13. Sept. Pastor *Feilberg* prædikede ret godt og katekiserede

ret godt. Børnene svarede ret godt. En temmelig stor Forsamling. Ved dansk Gudstjeneste synges endnu Tysk. Præsten *Hagerup* bemærker, at det danske Kirkebesøg i Store Solt er aftaget, rimeligvis paa Grund af de politiske Bevægelser i de sidste Tider, hvorimod det er fuldt saa godt i Lille Solt.

Sørup 20. Sept. Tysk Gudstjeneste. Pastor *Barfod* holdt en god Prædiken og katekiserede godt, men den talrigt forsamlede Ungdom, hvoriblandt det store Antal af 83 Konfirmerede var tilstede, var noget trykken til at svare endogsaa paa de simpleste Spørgsmaal. En skøn Forsamling. Siden sidste Marts synges Dansk i Kirken ved dansk Gudstjeneste til Glæde for Menigheden. Modstanden mod det Danske vedbliver uforandret og næres og styrkes paa flere Maader, saasom ved Besøg af den afsatte Pastor *Thomsen*, som lever nu i Altona, af den afsatte Degn *Ley* og af den ligeledes afsatte Skolelærer *Thomsen*, som begge er ansatte i Holsten, fremdeles ved Besøg af en juridisk Professor i Leipzig, da han i nogen Tid boede hos en Bonde, og af den bekendte Pastor *Fr. Petersen* i Saarbrücken, tidligere afsat i Notmark, som ogsaa aflagde sit Besøg i Sommerens Løb. Dertil kommer de i Egnen bekendte giftige Skrifter af *Moritz Busch*, *Valentiner*, nysnævnte *Petersen* o. fl. 2 smalle Gange ved Siderne.

Husby 21. Sept. En Del Voksne, mest Mænd, bivaanede Gudstjenesten. Der synges endnu Tysk ved dansk Gudstjeneste. Provst *Aleth Hansen*, ellers en Befordrer af Conventspsalmebogens Indførelse i Provstiets Menigheder, har altsaa ikke villet forstyrre det gode Forhold til Menigheden ved dens Indførelse. Menigheden skal spørges, og det er dog naturligt med danske Salmer ved dansk Gudstjeneste. Provst *Aleth Hansen* bemærker, at de tyske Prædikener besøges særdeles flittigt, de danske mindre, dog altid bedre og bedre og af de bedste Menighedsmedlemmer.

Hyrup 22. Sept. En ret skøn Forsamling. Endnu tysk Sang ved dansk Gudstjeneste, som besøges efter Præstens Bemærkning anstændigt om ogsaa mindre end den tyske.

Adelby 4. Nov. Børnene svarede meget godt. En temmelig stor Forsamling, uagtet Vejret var meget slet. 35 Konfirmerede. Endnu tysk Salmesang ved dansk Gudstjeneste, som Præsten endnu ikke har vovet at røre ved af Frygt for Forstyrrelse af Menighedsforholdet, som synes stedse at blive bedre.

Lyksborg 5. Nov. Pastor *Jensen* holdt en Prædiken, der var ret vel udarbejdet, men ikke godt foredraget. Han katekiserede temmelig godt. Imidlertid svarede Ungdommen mig meget godt. Af Voksne var der kun nogle faa tilstede ved Gudstjenesten. Af de 3 sidste Aars Konfirmerede mødte kun 3 i Kirken og slet ingen i Skolen. Convents-Psalmebogen indført. Præsten bemærker, at Kirkebesøget og Altergangen i Menigheden er meget slet, skønt den sidste er tiltaget lidet.

Munkbrarup 6. Nov. Kirkevisitationen i enhver Henseende tilfredsstillende. En Del Voksne, 56 Konfirmerede. Tysk Sang ved dansk Gudstjeneste. Præsten bemærker, at den danske Gudstjeneste besøges bedre.

Grumtofte 7. Nov. Diaconus *Jens Wilh. Hansen* holdt en vel udarbejdet Prædiken med meget gode Gaver. Pastor *Andresen* katekiserede godt. Kun en lille Forsamling af Voksne, men 75 Konfirmerede. Tysk Sang ved dansk Gudstjeneste. Ved Gudstjenesten blev sunget Tysk, da Menigheden forlangte Indførelse af Meyer-Boe-

sen. Præsten vil indføre Convents-Psbg. imod Menighedens Ønske. Forhandlinger derom ved Visitatsen. Iøvrigt bemærker Præsterne, at tysk Gudstjeneste bliver meget godt og dansk ret godt besøgt. De kirkelige Handlinger er derimod i Reglen tyske og kun undtagelsesvis paa Dansk.

Nykirke 8. Nov. Cand. *Becker* holdt en god Prædiken. En temmelig stor Forsamling. Conv.-Psalmebogen er indført siden 1854 i Stedet for Meyer-Boesens. Tysk Gudstjeneste i Almindelighed godt besøgt, hvorimod den danske bliver saa godt som slet ikke besøgt.

Kværn 9. Nov. Pastor *Levinsen* prædikede nogenledes og katekiserede ret godt. Faa Voksne, 47 Konfirmerede. Conv. Psbg. indført i Stedet for Meyer-Boesens. De fleste deltager ej i Sangen.

Stenbjerg 10. Nov. En Del Voksne, 34 Konfirmerede. Conv.-Psb. benyttes ved Siden af den tyske. Besøget af dansk Gudstjeneste har tidligere været bedre end i den seneste Tid.

Gelting 11. Nov. Hovedpræsten *Jac. Hansen* holdt en god Prædiken; han katekiserede godt. Ungdommen svarede mig særdeles godt, men kun nogle faa Voksne tilstede. Tysk Salmesang, hvorimod et Vers før og efter Katekisationen efter Conv.-Psalmebogen. Præsten bemærker, at den danske Gudstjeneste bliver kun besøgt af en enkelt. Kirkevisitatoriet har skænket samtlige Skoler 300 Nye Testamenter og 300 Conv.-Psalmebøger.

Eskris 12. Nov. Pastor *Bock* holdt en god Prædiken og katekiserede godt. 36 Konfirmerede, kun nogle faa Voksne. Conv.-Psb. indført ved dansk Gudstjeneste uden Indsigelse. Præsten bemærker, at dansk Gudstjeneste besøges kun af nogle faa af de Voksne, hvorhos de unge kun sjældent og undtagelsesvis deltager i samme efter Konfirmationen. Klager over, at det danske Kirkebesøg er aftaget.

Sterup 13. Nov. Pastor *Hoeg* holdt en ret god Prædiken og katekiserede ret godt. 41 Konfirmerede, kun nogle faa Voksne. Conv.-Psb. indført. Den tyske Gudstjeneste bliver i det hele taget ret godt besøgt, men den danske derimod kun daarligt. Selv af de 3 sidste Aars paa Dansk Konfirmerede indfinder sig slet ingen efter Konfirmationen til dansk Prædiken eller Altergang.

Rylskov 12. Dec. Vis. afløst to Gange paa Grund af Sygdom hos Pastor *Ehrenreich*, som faar det bedste Vidnesbyrd. Kirken bliver i Reglen godt besøgt, hvad enten Gudstjenesten er dansk eller tysk, og Menigheden haandhæver sit gode Navn for Kirkelighed, Tugt og gode Sæder. Saaledes er der i Præstens Embedstid kun født 1 uægte Barn i Sognet. Imidlertid har han haft stor Betænkelighed ved at indføre den danske Salmebog i Kirken.

TØNDER PROVSTI 1858.

Af Præsterne fremhæves paa Grund af Prædiken og Katekisation *Gotthard* i Enge, *Frerchs*, St. Nicolai paa Føhr, *Reiffenstein* i Brarup og *Christiansen* i Medelby.

Af Præsternes Bemærkninger:

Klægsbøl. Kirkebesøget paa tyske Søndage ret godt, vel endog bedre end før, hvorimod vistnok ringere paa de danske, men dog aldrig saaledes, at en Gudstjeneste maa bortfalde som i Formandens Tid.

Brarup. Uviljen mod den danske Gudstjeneste, som af politiske Hensyn har været meget stor, er i den sidste Tid meget aftaget, saa at den er bleven lige saa godt besøgt som den tyske.

Karlum. Kirkebesøget i det hele maadeligt, dels paa Grund af Kirkens isolerede Beliggenhed, dels p. Gr. af Folkets verdslige Sindelag. Derimod er det danske Kirkebesøg tiltaget og overgaar langt det tyske.

Keitum paa Sild. I Menigheden ligesom overalt paa Øen tales meget Dansk, og der er ikke faa, som endog ikke forstaa det højtyske Sprog, saa Præsten ikke saa sjældent maa udføre de kirkelige Forretninger, saasom Altergang, Daab og andre Ministerialia, i det danske Sprog. Der kan derhos næppe være Tvivl om, at en Præst her saa vel som i andre Menigheder paa Øen bør være det danske Sprog mægtig i den Grad, at han, naar det gøres behov, kan udføre de ministerielle Forretninger paa Dansk.

Emmelsbøl. I Sognet findes 7 Værtshuse, der med Grund synes at udøve en skadelig Indflydelse paa Moraliteten, ligesom der hersker megen Uvidenhed i Arbejderklassen fra Fortiden. Den kirkelige Tilstand er derfor ej heller glædelig.

HUSUM-BREDSTED PROVSTIER 1859.

Pastor *Becks* Prædiken i *Ostenfeld* forekom temmelig triviell, mislykket med Hensyn til Teksten og i det mindste for mig lidet opbyggelig.

Pastor *Schinckel* er en patriarkalsk Præst for Halligboerne paa *Grøde*.

I *Husum* holdt Provst *Caspers* en fortrinlig Katekisation, og den talrige Ungdom svarede særdeles godt.

Hjoldelund. Pastor *Pasbjerg* bemærker, at Gudstjenesten bliver meget flittigt besøgt, især paa de saakaldt tyske Søndage. Imidlertid forsømmes ej heller de danske; der er da i Almindelighed fra 20—30 Voksne i Kirken. Derimod har man endnu ikke kunnet frigøre sig fra den tidligere Tilstand anderledes end, at de dansk Konfirmerede gaar til tysk Altergang, ligesom Ministerialia forlanges paa Tysk. Hertil maa jeg føje, at ved den danske Gudstjeneste ved Generalvisitationen var en stor Menighedsforsamling til Stede ligesom en stor Del af de 3 sidste Aars Konfirmerede.

Svesing. Pastor *Hamburger* erklærer, at med Fremgangen i de danske Gudstjenesters Afholdelse er endnu ingen Forandring sket til det bedre, thi der kan endnu ikke være Tale om den mindste Deltagelse fra Menighedens Side i den danske Gudstjeneste, og naar ikke af og til Lærerpersonalet med Koner eller nogle i Omegnen stationerede Gendarmere indfinder sig, er det en ligefrem Umulighed at afholde Gudstjeneste. Spor af dansk Tale i sædvanlig Omgang i alle Sognets Byer vil Præsten ikke have erfaret med Undtagelse af Arenfjælde, hvor vel nogle ældre Folk taler Dansk, men som paa det bestemteste erklærer, at de ikke kan forstaa nogen dansk Prædiken. Derimod er Besøget ved tysk Gudstjeneste ret godt og glædeligt ligesom Altergangen.

Ved den danske Gudstjeneste paa Visitationsdagen saa jeg egentlig ingen af de ældre af Menigheden i Kirken, dog skal nogle af Sogne- og Skoleforstanderne have været nærværende. Derimod var et stort Antal Børn og næsten alle de 3 sidste

Pastor G. F. Graue.

Det indre af Sct. Johanneskirken i Flensborg.

Det indre af Gelling Kirke.

Aars Konfirmerede tilstede. Præsten tilføjer, at det gaar glædeligt med det danske Sprog i Skolerne.

Til disse Ytringer bemærker Biskoppen: Da jeg i Aaret 1856 visiterede i denne Menighed, var der Vakance. Kirkevisitationen holdt jeg alene i det danske Sprog, og der var o. 50 Voksne. Børnene svarede ret godt og med Forstand, Liv og Munterhed; flere af de tilstedeværende Voksne erklærede mig paa Forespørgsel, at man vel havde forstaaet mig. Allerede den Gang var i det sidste Aar af Pastor vicarius *Momme* i Olderup en Del konfirmerede paa Dansk uden Vanskelighed, og siden er Konfirmationerne i 1858 og 1859 ganske bleven holdt i det danske Sprog. Saavel disse danske Konfirmerede som samtlige Skolers Ungdom med deres 7—8 Lærere forstaaer altsaa i det mindste Sproget. Det forekommer mig da uforstaaeligt, naar der gaas frem, som Forandringen og Overgangen fordrer, og som det er sket paa flere Steder under lignende Forhold, at der ofte paa de danske Søn- og Festdage slet ingen Gudstjeneste holdes.

Man har sagt mig, at Præsten paa disse Dage ikke engang selv indfinder sig i Kirken, men lader sig først underrette af Degnen, om der er Voksne tilstede. Forholder det sig saa, maatte det være klart, at paa denne Maade udrettes dog mindre end intet. Præsten bør dog, synes mig, i hvert Fald hver Gang være tilstede i Kirken, hvori ligger den bedste og stærkeste Opfordring til Menigheden om at møde Præsten i Guds Hus. Lærerne med deres Skoleungdom, som det er deres Pligt, bør stadigt indfinde sig, og skulde det endda hænde sig, at der af Mangel paa Voksne, selv af de dansk Konfirmerede, ingen Prædiken kunde holdes, saa bør Præsten afholde en gudstjenstlig Katekisation med Ungdommen og saaledes efterhaanden se at vinde mer og mer Indgang for denne Del af sin Virksomhed.

Biskoppen vil have givet Præsten Tilhold fra Kirkevisitoriet om paa enhver Gudstjenestedag til den fastsatte Tid at indfinde sig i Kirken uden Hensyn til, om nogen var kommen tilstede, for at afvente et Kirkebesøg, hvad han ikke tror at være for meget forlangt. Man vilde da, mener han, mer og mer skamme sig, saafremt der er nogen i Menigheden, der endnu har Agtelse for Kirken og Præsten og saaledes Modstanden brydes ved at overvinde det onde med det gode. Derhos maatte Skoleforordningen af 24. Aug. 1814 § 70 indskærpes samtlige Skolens Lærere om med deres Børn flittigt at indfinde sig. Yderligere skal Præsten hver Gang, da Kirken lukkes, uden at der bliver dansk Gudstjeneste, indberette til Biskoppen.

Olderup. Her vedbliver Kirkebesøget at være godt saa vel til dansk som til tysk Gudstjeneste. Sognets brave og agtværdige Præst, Pastor *Momme*, bemærker, at de dansk Konfirmerede for en stor Del besøgte den danske Gudstjeneste regelmæssigt, lige saavel som ogsaa nogle af den ældre Befolkning. Saa har her ogsaa kunnet holdes dansk Altergang. Med Fornøjelse kan jeg tilføje, at en stor Menighedsforsamling og samtlige de 3 sidste Aars Konfirmerede paa 2 nær, som var forhindrede, bivaanede den danske Gudstjeneste paa Visitatsdagen.

Fjolde. Ogsaa her virker den rolige, besindige og agtværdige Pastor *Mule* til Velsignelse for Menigheden. Bliver vistnok endnu den tyske Gudstjeneste meget bedre besøgt, saa tør dog Præsten erklære, at Kirkebesøget til dansk Gudstjeneste synes at være noget i Tiltagende, navnlig indfinder de paa Dansk Konfirmerede

sig hyppigere end før. Ved Visitatsen maa jeg give Menigheden det Vidnesbyrd, at en talrig Forsamling saa vel som den største Del af de 3 sidste Aars Konfirmerede var tilstede ved den afholdte danske Gudstjeneste.

HYTTEN PROVSTI 1860.

Frederiksberg. Pastor *Schreiter* beklager sig meget over sine tarvelige Indkomsters Aftagen ved Indretningen af Garnisonsmenigheden og den derhen lagte frie danske Menighed i Slesvig. Alle Soldater- og Gendarmerifamilier saa vel som de højere Embedsmænd er indtraadte i denne, og kun den fattigere Del af den iøvrigt uformuende By er bleven tilbage, som i de næringsløse Tider ikke kan betale de inventariemæssige Gebyrer til Kirkebetjentene, hvorved disse lider mærkelige Tab.

Hohn. Baptistvæsnet, som i nogen Tid har vist sig, især i Kolonien Koenigshügel, finder vel i denne Menighed intet Bifald.

Frederiksstad. Forholdet til de øvrige Konfessioner er helt godt. Tilbøjelighed til Overgreb er kun sket fra Mennoniternes Side. De udvortes Fordele, som de fremmede Konfessioner er i Stand til at frembyde, er vist nok lokkende, saa at Børnene af de blandede Ægteskaber sjældent bliver den lutherske Kirke til Del.

Eckernfjorde. Præsterne klager her meget over det religiøse Livs Forfald. Kirke og Alter bliver kun lidet besøgte, og Indifferentisme og Vantro er fra tidligere Dage meget fremherskende.

Borby. Præsten besværede sig meget over, at en baptistisk Skomager fra Slesvig (den bekendte kurhessiske Baptistmissionær Rode?) driver sit Missionsvæsen i Gammelby ved at holde Baptistforsamlinger og dertil at indbyde ved at gaa fra Hus til Hus, hvorfra kun Skolelæreren har været fritaget. Præsten har meldt det for Kirkevisitatorerne, dog uden at noget er bleven foretaget derimod.

Sieseby. Her hersker ikke noget synderligt kirkeligt Liv. Godsherskaberne vilde vel kunne udøve en stor og god Indflydelse derpaa, naar de selv viste nogen mere Interesse derfor. — Utugt.

Rieseby. Det fattes paa Søndagens Helligholdelse — Godserne. Imidlertid tjener det dog Præsten til Opmuntring, at nogle Bibellæsningstimer, som han skiftevis holder i Skolerne Søndag Eftermiddag, bliver godt besøgte.

Koslev. Hos Præsten her har 4 Baptister udmeldt sig.

EJDERSTED PROVSTI 1860.

Kirkebygningerne er meget istandsatte. Havde jeg vel i dette Provsti et mindre godt Indtryk af Folkets kirkelige Sans og større Ligegyldighed for det aandelige, der især viste sig i den langt ringere Tilstedeværelse af den konfirmerede Ungdom i Kirken og Skolen ved Visitatsen, som til Dels ganske udeblev, og i den temmelig almindelige Klage af Præsterne over Tilsidesættelsen af Helligdagsanordningen — Overøvrigheden lukker Øjnene — saa kan jeg dog ikke beklage mig over Mangel paa de Voksnes Deltagelse ved den afholdte Gudstjeneste ved denne Lejlighed.

Biskoppen roser Pastor *Eyber* i Osterhever og *Thaden* i Uelvesbüll, medens *Reimers* i Tetenbøl er konfus.

TØNDER PROVSTI 1861.

Angaaende Kirkevisitationen: kan jeg i det Hele kun erklære mig vel tilfreds

med samtlige Præsters Præstationer ved denne Lejlighed, der vidnede om Flid og Interesse for deres gejstlige Embed, saa maatte der som en Selvfølge dog forekomme en Del Forskellighed i de holdte Foredrag efter Enhvers Individualitet og Begavelse. Iblandt dem, der i Kirken tiltalede mig mest, maa jeg nævne *Nissen* i Risum, *Eichner* i Faretoft, *Frerchs* til St. Nicolai paa Føhr, *Frenssen* til Vesterland paa Sild og *Christiansen* i Medelby.

Derimod fandt jeg mig mindre tilfredsstillet navnlig af Pastor *Andresens* Prædiken i Lindholm, som jeg fandt saavidt ret godt anlagt og udarbejdet, at den indeholdt flere ret kristelige Tanker og Sandheder, men manglede Dybde og Fylde og blev derhos holdt meget monoton og uden Inderlighed, hvorimod han ligesom tidligere lagde gode Gaver for Dagen i at katekisere, hvorfor ogsaa Børnene svarede meget godt, med Liv og Opmærksomhed. Det er da ikke at undres over, at han beklagede, at Kirkebesøget var meget maadeligt i Menigheden, saa at mange, især af den arbejdende Klasse, næsten aldrig besøgte Gudstjenesten.

Pastor *Braschs* baade Prædiken og især hans Katekisation i Karlum, som led af Uklarhed og manglende Dybde og Inderlighed.

Pastor *Riis-Lowsons* Prædiken i Læk, der mindre tog Hensyn til Menighedens Opbyggelse end til at opfordre og indskærpe det højere Tilsyn at paalægge Skolelærerne, at der ingen Udenadslære af Religionens Læresætninger maatte finde Sted, men at alt skulde læres Børnene ved det levende Ord og Lærernes frie Foredrag.

Pastor *Jacobsens* Katekisation i Læk, der røbede kun liden Begavelse i denne Retning, om jeg ogsaa langtfra vil frakende ham Flid.

Med den Religionskundskab, som der med enkelte Undtagelser, hvoriblandt især maa nævnes Læk, i Almindelighed i meget stort Antal forsamlede Ungdom, hvoriblandt ikke faa af de 3 sidste Aars Konfirmerede var tilstede, lagdes for Dagen ved Katekisationerne saavel som ved deres Opmærksomhed, Livlighed og meget gode Svar maa jeg i det Hele erklære mig vel tilfreds, besynderlig i Stedesand, Lindholm, Risum og Dedsbøl, naar jeg ved Siden deraf fandt mindre Aarsag til Tilfredshed med Ungdommens Opmærksomhed og Svar navnlig i Fartoft, Dagebøl, Rødenæs og Humtrup.

Ogsaa havde jeg overhovedet Grund til at glæde mig ved den opmuntrende Deltagelse, som de fleste Menigheder ved denne Lejlighed udviste, idet de med meget faa Undtagelser saasom maaske i Klægsbøl, hvor kun 20—30 Voksne var tilstede, i Karlum, hvor kun nogle faa Voksne, i Læk, hvor kun en lille Forsamling i Forhold til den store Menighed var tilstede i Kirken under Visitationshandlingen, endogsaa for Størstedelen i stort Antal bivaanede Gudstjenesten.

Angaaende Kirkebygningernes Tilstand og Vedligeholdelse da er det umiskendeligt, at de ogsaa i dette Provsti i de sidste Aar har meget forbedret sig og tager mere og mere til i Forskønnelse, om ogsaa enkelte endnu staar tilbage.

Andre Bemærkninger i kirkelig Henseende:

I *Dedsbøl* hersker den Uskik, at offentlige Publicanda (Bekendtgørelser) uden Hensynet til Indholdet oplæses i Kirken straks efter Prædiken paa Kirkegulvet før Slutningssalmen. Deraf fulgte, at, da jeg just visiterede her paa en Søndag, nem-

lig den 4. August, umiddelbart efter at jeg havde lyst Velsignelsen over Menigheden, Degnen, som stod ved Siden af mig, gav sig øjeblikkelig, efter at jeg havde sagt »Amen« og vendte mig om, til at oplæse et Publicandum fra Amtshuset angaaende Sygdom hos Svinene, deres Behandling, Slagtning eller Krepering, som ikke kunde andet end gøre et højst uhyggeligt eller her vel endog anstødeligt Indtryk. For mig var det oprørende, ikke blot at Oplæsningen skete umiddelbart efter Velsignelsen før Gudstjenestens Slutning, men at selv saadanne Ting skulde oplæses indenfor i Herrens Hus, der tildels kun kan vække Væmmelse og let maa forstyrre ethvert kirkeligt og helligt Indtryk hos Forsamlingen. Man tænke sig især før eller efter Nydelsen af den hellige Nadvere, hvor netop Altergæsterne ifølge kirkelig Skik er de, som bliver længst tilstede i Kirken indtil Gudstjenestens Slutning. Foreslaar, at Bekendtgørelserne i det højeste opslaas paa Kirkedøren eller i Værtshusene eller hos Degnen, især da Menigheden, der stundom enddog kun bestaar af nogle enkelte Tilstedeværende, meget sædvanligt forlader Kirken under Oplæsningen.

I *Klægsbøl* bemærker Pastor *Gad*, at Kirkebesøget ved den tyske Gudstjeneste er i Reglen meget god, derimod mindre ved den danske, idet den mere velhavende Del af Befolkningen er tysksindet, og Agitationen havde i 1861 været stærk Syd fra. Imidlertid haaber han det bedste, da Folkesproget er næsten udelukkende dansk og maa engang gøre sig gældende. I alt Fald lever Præsten i god Forstaaelse med Menigheden, som viser ham megen Velvilje.

I *Brarup* bemærker Pastor *Bruhn*, at Menigheden i forrige Aar havde modtaget ham med megen Velvilje, og at Kirkebesøget i det Hele var tilfredsstillende, om ogsaa bedre paa de tyske Søndage.

I *Karlum* synes Forholdet mellem Præsten og Menigheden ikke at være det bedste. Der hersker Differentser angaaende Præstegaarden og Tienden. Det var heldigst, om Pastor *Brask* blev forflyttet.

I *Læk* bemærker Præsterne, at der ikke synes i Menigheden nogen synderlig religiøs Sans, ligesom at Kirkebesøget er i Forhold til Sognets Størrelse meget daarligt undtagen paa de 7—8 Søndage Foraar og Efteraar i Kommunionstiden. De tyske Søndage vedbliver iøvrigt at have et stort Fortrin frem for de danske, skønt det ej heller kan nægtes, at en Forandring til det bedre dog turde være indtraadt.

I *Emmersbøl* klagede Pastor *Jacobsen* meget over, at Kirkebesøget her vedbliver at være i en maadelig Forfatning. Drukkenskab er i dette Sogn meget almindelig og fører mange Forarmelser og megen Raahed med sig. Menigheden bestaar af ca. 800 Sjæle og synes virkelig at være meget i Forfald. Af Kirkebogen erfarede jeg, at det ikke blot er Hengivelse til Drik, hvoraf den lider, men at ogsaa anden Usædelighed er herskende. Saaledes forekom i Aaret 1860 7 uægte Fødsler, hvoraf en Moder i Fattighuset kun var 16½ Aar gammel, foruden 3 andre uægte Fødsler, som vel var forefaldne i andre Sogne, men hvis Hjemstedsberettigelse dog her var anerkendt og altsaa havde sin Oprindelse herfra. Pastor *Jacobsen* synes at være en meget brav, vel begavet og kundskabsrig Præst, men om han ved sin Personlighed er de der herskende uhyggelige Forhold for sit Vedkommende voksen, tør jeg ikke afgøre, ligesaa lidt som om strengere Politiofsyn og Forholdsregler vil kunne fremvirke en bedre Tilstand.

Pastor *Jepsens* mig forelagte Visitationsberetning for *Humtrup* indeholder kun en lang Beskrivelse og Klage over Kirkevisitatoriets Bestræbelser for at faa en dansk Salmebog indført ved den danske Gudstjeneste for 1½ Aar siden, der i høj Grad skal have skadet Besøget af den danske Gudstjeneste. Man har enstemmig og med stor Uvilje nægtet at ville synge Dansk i Kirken og vedbliver endnu at bruge den tyske Salmebog. Præsten erklærer andet for en Umulighed for nærværende Tid.

I *Sønder Løgum* er ogsaa Kirkebesøget meget bedre ved den tyske end ved den danske Gudstjeneste ifølge Præsten.

Pastor *Münster* bemærker, at *Ladelund* Menighed besøger temmelig flittig Kirken saa vel til dansk som til tysk Gudstjeneste.

Til Slesvig Stift hørte endvidere *Fehmern* Provsti, hvis Beretning medtages for Fuldstændighedens og Sammenligningens Skyld.

FEHMERN PROVSTI 1860.

Burg 5. og 6. August 1860. Provst *Olzen* katekiserede med ret gode Gaver over Joh. 3,16 med den altfor talrigt tilstedeværende Ungdom, som svarede godt. Diakonus *Niese* holdt en vel anlagt og udarbejdet Prædiken over 1. Kor. 10, 6—13 med ret gode Gaver. En meget stor Menighedsforsamling bivaanede Gudstjenesten. Med Dansk var i begge Klasser gjort en Begyndelse med at oversætte fra Dansk til Tysk, men Lærerne syntes selv ikke at kende meget til Sproget.

Landkirchen 7. August. Hovedpræsten *Zeitner* var upasselig. Jeg overtog Katekisationen. Børnene svarede frygtsomt, men dog temmelig godt. Diakonus *Schmidt* holdt en god, vel anlagt og udarbejdet Prædiken med gode Gaver. En meget stor Forsamling. Angaaende Kirkebesøget bemærkede Præsterne, at det ikke kunde roses paa de almindelige Søndage paa Grund af den tiltagende Materialisme, hvorimod Sædeligheden maa betragtes som ret god. Ønsker nyt Skoleregulativ for Øen *Fehmern*.

Petersdorf 8. August. Hovedpræsten *Erich* katekiserede over Joh. 3,16 ret godt. Ungdommen svarede meget godt. Diakonus *Matthiesen* holdt en god, vel anlagt og udarbejdet Prædiken over Rom. 1,16 med ret gode Gaver. En meget stor Forsamling opfyldte den store Kirke. Kirken er nu meget smuk indvendig og har i 1858 faaet et nyt og fortræffeligt Orgel. Præsterne bemærker, at Menigheden i religiøs, kirkelig Henseende vel ikke var gaaet tilbage, men den almindelige Hindring for det Bedre er ogsaa her tilstede i Tidernes Materialisme og Indifferentisme. Især besøger de saakaldte Smaafolk Kirken kun lidt og finder en Undskyldning i deres udvortes Nød og Stilling som Arbejdsfolk. Fenstern Uskikken (Aaben Vinduesadgang for Herrer i Pigeværelserne) vedbliver at nære Usædelighed i høj Grad.

Bannesdorf 9. August. Pastor *Jessen* prædikede over Hebr. 2,15 og katekiserede over 2. Trosartikel godt. Børnene svarede godt, og en stor Forsamling var tilstede, ligesom der efter Præstens Vidnesbyrd hersker i Menigheden megen kirkelig Sans.

GOTTORP PROVSTI 1861.

I det Hele vel tilfreds, om ogsaa enkelte Foredrag tiltalte mig mere end andre,

saasom af *Reiffenstein* i Havetoft, *Edlefsen* i Ravnkær, *Hansen* i Krop o. fl.

Ogsaa havde jeg Aarsag til til at glæde mig ved den Deltagelse, hvormed de fleste Menigheder og en Del af dem isærdeleshed bivaanede Gudstjenesterne. Derfra maa jeg dog navnlig undtage *Ølsby* og *Farensted*, hvor Sognemændene og Kirkeværgerne ikke kom ind i Kirken, men blev staaende udenfor paa Kirkegaarden, og kun nogle ganske enkelte Voksne bivaanede Gudstjenesten, *Tumby* og *Strukstrup*, hvor der ved Visitatsen efter Søndags-Reglen holdtes tysk Prædiken og en ret skøn Menighedsforsamling ogsaa var tilstede, men hvoraf mange forlod Kirken, efter at den tyske Prædiken og Sang var til Ende og der begyndtes paa den danske Katekisation med Ungdommen, *Satrup*, hvor kun et Par Voksne af Menigheden, men ingen af Sognets Forstandere, var tilstede, *Nørrebrarup*, hvor ingen Voksne af Menigheden var tilstede, *Ravnkær*, hvor kun nogle faa Voksne af Menigheden var tilstede, *Slesvig Domkirke*, hvor kun nogle faa Voksne bivaanede Gudstjenesten til Ende, idet de fleste forlod Kirken, da Klokken slog 12. I det Hele faar man ikke noget fordelagtigt Indtryk med Hensyn til denne Menigheds kirkelige Tilstand og Interesse, og *Treja*, hvor kun nogle enkelte Voksne af Menigheden bivaanede Gudstjenesten.

Præsternes Bemærkninger: I *Ølsby*: De danske Konfirmerede holder sig endnu fremdeles tilbage fra den danske Gudstjeneste, som i det Hele ikke besøges godt uden ved højtidelige Lejligheder, medens Kirken kan være fuld ved den tyske Gudstjeneste. Til dansk Gudstjeneste kommer i *Farensted* kun enkelte undtagen ved Konfirmationen, skønt den hidtil har været dansk, da der sædvanligvis er mange tilstede.

Tumby og *Strukstrup*: Kirkebesøget især i *Strukstrup* kan ikke roses, kun paa de høje Festdage er det godt. Den danske Gudstjeneste besøges næsten ikke af Voksne, dog indfinder sig undertiden en eller nogle enkelte af de danske Konfirmerede. I det Hele findes i Menighederne kun liden religiøs Sans og ingen Agtelse for Helligdagsforordningen. Præsten lægges ofte Hindringer i Vejen for hans Virksomhed, selv af Kirkeværgerne og andre Officialer, hvis Instruks er fra 1797, men som ikke er tilstede i de fornødne Eksemplarer og derfor temmelig ukendt. Derhos anser han det for skadeligt for Sædeligheden, at der meddeles saa hyppigt Tilladelse til offentlige Danseforlystelser, saaledes 13 i 1860 i det lille *Tumby* Sogn alene, som meddeles indtil 3 Nætter ad Gangen, hvori der svires og sværmes ofte indtil op paa Formiddagen. Efter Præstens Formening burde Kendelsen til Fattiggassen erlægges ikke for hver Tilladelse, men for hver Gang, der holdes deslige Forlystelser og da med et stigende Gebyr, der vel ogsaa turde være Meningens med den paagældende Bestemmelse.

Havetoft: Det tyske Kirkebesøg har forbedret sig, men der vises destoværre ikke nogen Interesse for den danske Gudstjeneste, idet kun faa og ofte slet ingen indfinder sig til samme. Man beraaber sig paa ikke at kunne forstaa den.

Satrup: Den kirkelige Sans er ikke fremtrædende i Menigheden, skønt Kirkegangen paa de tyske Søndage er upaaklagelig, derimod den danske Gudstjeneste kun besøges saare lidet, uagtet foruden den danskunderviste Ungdom det store Flertal af Beboerne forstaa Dansk.

Nørrebrarup: Kirkebesøget er her meget ringe, idet der til tysk Gudstjeneste kun kommer faa, men til dansk slet ingen.

Kappel: Præsten *Thiess* giver en meget mørk Skildring af den kirkelige, religiøse og sædelige Tilstand i denne Menighed som nedsunken i Vantro og Materialisme, hvor Embedsmændene med Hensyn til Ukirkelighed staar i Spidsen. Dog tilføjer han, at der ogsaa findes en *ecclesiola in ecclesia* med mange troende Sjæle især blandt Kvinderne, og at han ogsaa modtager Beviser paa Kærlighed af enkelte Menighedsmedlemmer.

I *Ravnkær* har Præsten lidt af Brystsvaghed i 2 Aar.

Brodersby: Den kirkelige Sans i denne Menighed er kun liden. Det store Flertal hører til de verdsligsindede Naadens Fornægttere, tildels aabenbare Fjender af Kirken, som omhyggelig undgaar den og gerne maatte afholde andre derfra, saa der kun er faa Huse, hvori der hersker en kristelig Aand.

Tolk: Her hersker kirkelig Sans og et meget godt Kirkebesøg, derimod ikke i *Nybøl*, hvor Præsten kalder Folket i Neuberend raat og forvildet.

I *Slesvig Dommenighed* gaar det kirkelige Liv stedse frem til det bedre. De Bibeltimer, som Pastor *Martens* holder i Hospitalet, finder en glædelig Deltagelse. Sædelighed, Anstand og Dannelse gaar gennem Menigheden. Ved Siden heraf klager han saa vel som Kompastor *Hinrichsen* over, at Baptistsekten, som nu træder op i Slesvig med mere Ostentation, saa at dens Forsamlinger ugentlig anmeldes i Byens Intelligensblad, søger at gøre Proselyter paa alle Maader ved offentlig at uddele Traktatskrifter og ved at forlede de saakaldte Stille og Enfoldige til Fra-fald fra Kirken, hvori det ogsaa lykkes dem med nogle, om just endnu ikke med mange.

Krop: Der findes nogle faa Baptistfamilier, uden at denne Sekt dog har fundet nogen synderlig Indgang.

Treja: Kirken bliver godt besøgt paa de tyske Søndage, og der hersker i Almindelighed i Menigheden Fred og Enighed.

Slesvig St. Michaelis: Samtlige Præster ved alle 3 Menigheder i Byen Slesvig besværede sig over den Frihed, som af Politimesteren bliver indrømmet Baptisterne. Ikke alene bekendtgjorde de i Stadens Intelligensblad med al Pomp deres Forsamlinger og saakaldte »Kinderlehen«, men en vis indvandret Skomagersvend havde erholdt Tilladelse til at tage Ophold i Byen under Navn af Baptistisk Missionær for Slesvig og selv erklæret, at han er ansat af Baptisternes Samfund med en aarlig Løn af 400 Rdl. Imod dette sidste kan vel intet siges, da det jo er Landets Kirke uvedkommende, hvorledes Sekten ordner sine egne indre Anliggender, men det turde dog faa en vis Betydning ved Siden af hans Foregivende af at være Missionær, altsaa udsendt ikke blot for at lede Baptistsektens egne Andagter, men ogsaa for at gøre Proselyter ved at bringe de Lutherske Kristne til at gaa over til Sekten, hvad der formentlig dog maatte være ulovligt og utilstedeligt.

Slesvig Dommenigheds Borgerskoler: I Overdrengklassen var Fremgangen i Dansk kun ringe, da Læreren selv nok kun forstaar lidet af Sproget. Derimod fandt jeg saa ved Over- som Anden Pigeklasse i Forening under Lærer *Müller* meget til-

fredsstillende. Der gaves Prøver i Katekisation, Indenadslæsning, Fædrelandshistorie og Dansk, ligesom Skrive- og Stilebøgerne blev fremlagte.

I Frk. *Franzens* Pigeinstitut med 30 Pigebørn af den mere dannede Klasse var Undervisningsproget Tysk, men dansk Sproglære og dansk Religionsundervisning gaves dog i den ene Afdeling.

Slesvig St. Michaelis Sogns Borgerskoler: I Overdrengeklasse under Kantor *Clemens* gaves Prøver i Katekisation, Bibelforklaring, Indenadslæsning, Naturlære og Dansk, ligesom Skrivebøgerne blev fremlagte, alt godt, selv i Dansk, og overhovedet meget tilfredsstillende. I Overpigeklassen under den ret dygtige Lærer *Gideonsen* aflagdes meget gode Prøver i Katekisation, Indenadslæsning, Geografi, tysk Sproglære og Skrivning og selv i Dansk ret gode.

Med Visitatsen i *Slesvig lærde Skole* var Biskoppen vel tilfreds.

HUSUM-BREDSTED PROVSTIER 1862.

Paa de fleste Steder fandt jeg stor Anledning til at være vel tilfreds saa vel med de holdte Prædikener og Katekisationer af Præsterne som med den Deltagelse, Menighederne og deres Ungdom ogsaa af de 3 sidste Aars Konfirmerede ved denne Lejlighed udviste. Især maa jeg fremhæve:

Husum, hvad Prædiken, Menighedens meget talrige Tilstedeværelse og Børnes udviste Religionskundskaber samt Opmærksomhed og Livlighed til at svare angaar, hvorimod Katekisationen af Archidiaconus *Hasselriis* var saare simpel og temmelig aandløs.

Fremdeles maa jeg i alle de anførte Henseender nævne *Simonsberg*, *Mildsted*, *Svabsted* og i Særdeleshed med Hensyn til den overordentlig store Menighedsforsamling og dens rolige Andagt under den hele Handling indtil Enden *Fjorde*, hvor Prædiken paa en Søndag efter Ordenen vel holdtes paa Tysk, men Katekisationen med alt øvrigt, hvad der angik Visitatsen, i det danske Sprog.

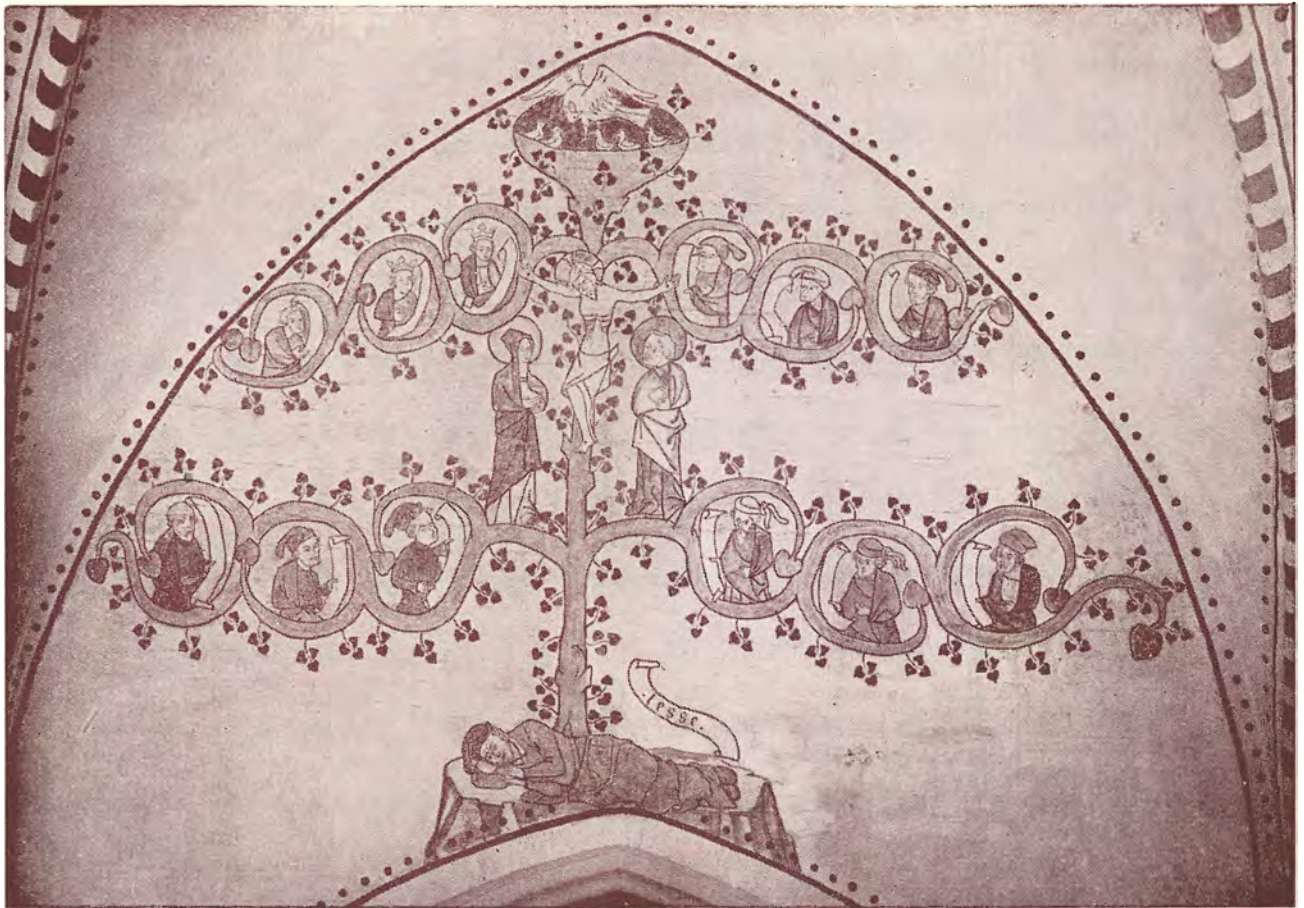
Derimod skal jeg ikke kunne rose Menighederne i *Olderup* og endnu mindre i *Svesing* for deres Deltagelse, da begge Steder ved Siden af en vel talrig Ungdom dog kun var nogle faa Voksne til Stede. Imidlertid maa omtrent det samme siges om *Hatsted* og *Skobøl*, der dog hører til de rent tyske Sogne.

Præsternes Bemærkninger:

I *Olderup* hersker der vel i Menigheden en religiøs og sædelig Sans i det Hele, men en dybere kristelig Interesse spores kun hos enkelte. Kirken bliver godt besøgt til tysk Gudstjeneste, men til den danske kommer kun faa, men i Reglen er de da stadige Kirkegængere. Konfirmationen var i Foraaret alene i det tyske Sprog, og al dansk Altergang var dermed ophørt.

I *Hatsted* holdes vel Kirken i Ære, men ved Siden deraf hersker der i Menigheden megen Raahed, saa at Drukkenskab selv hos Koner og unge Piger ikke kaldes for nogen Skam.

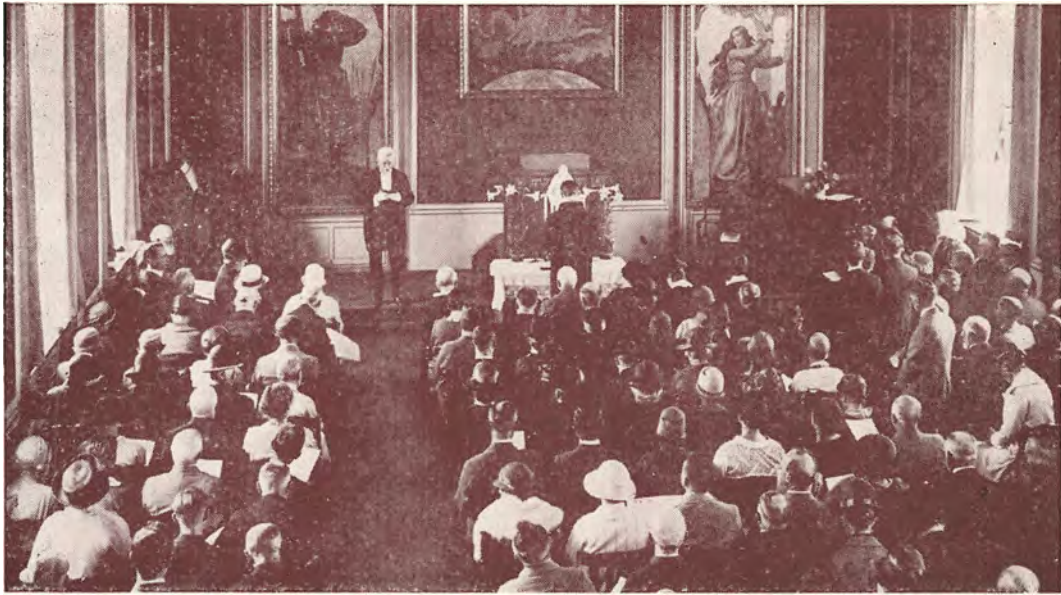
I *Svesing* er Kirkevæsenet i denne Menighed med blandet Sprog uforandret. Kirkebesøget ved den danske Gudstjeneste er endnu ikke blevet bedre, idet Menigheden holder sig ganske tilbage. Derimod holdes Skoleungdommen ret ordentlig til dansk Gudstjeneste, hvorved der katekiseres med den. Præsten maa beklage,

Kalkmaleriet med Pelikansymbolet fra Helligaandskirken i Flensborg.

Den yderste Dag med Frelse og Fortabelse. Kalkmaleri fra Helligaandskirken i Flensborg.

Dansk Gudstjeneste i Duborgskolens Festsal i Anledning af 1100'aars Festen for Ansgar 1926. Paa første Række kgl. Konfessionarius, Dr. theol. H. M. Fenger.

Præsteprocessionen ved Helligaandskirkens Genindvielse 27. 8. 1927.

Et kristeligt Dagligstuemøde under Nazismen.

at Udsigterne til at holde dansk Konfirmation, som i flere Aar var i god Gænge, synes for Fremtiden tabte efter Patentet af 9. Januar 1860. Derimod er Kirkebesøget ved tysk Gudstjeneste nu som før godt.

I Fjorde er Menighedens kirkelige Sans uforandret og navnlig paa de Søn- og Helligdage, da Gudstjenesten holdes i det tyske Sprog, bliver Kirken i Reglen meget godt besøgt. Ved Konfirmationen i Foraaret 1862 blev der imidlertid 15 unge konfirmerede i det danske Sprog og kun 13 i det tyske.

Boesens Visitatser giver et Tværsnit gennem Sydslesvigs Kirkeliv, baade i de mellemslesvigske Distrikter, hvor der var Ligeberettigelse mellem det danske og det tyske Sprog, og saa i det egentlige Sydslesvig, hvor Tysk var eneraadende.

Skønt dansk Tradition altsaa ikke blev gennemtvunget et eneste Sted i hele Sydslesvig, bevirkede selve dette, at Beboerne frit kunde vælge mellem at høre dansk eller tysk Gudstjeneste hver anden Søndag og bestemme, paa hvilket Sprog de kirkelige Handlinger skulde foretages, at Agitationen i Stænderforsamlingen, i Befolkningen og Tyskland over blev ved med at tale om Danmarks Voldførelse af Befolkningen og Uret overfor Kirken.

Det skal siges til vedkommendes Hæder, at mange besindige tyske Kirkemænd aldeles ikke lyttede til den tyske Rædselspropaganda, som over 2000 af „Nationalvereins“ udsendte Agenter spredte ud i Verdenspressen, lige saa lidt som de i 1848 havde været paa den oprørske Gejstligheds Side. Men naar Smudsforfatteren *Gustav Rasch* kunde faa optaget sine opdigtede Historier om danske Præster i Sydslesvig og den tyske Indre Missions Anstalter i „Gartenlaube“ med 225.000 Abonnenter, kan man forstaa Dr. *Wicherns* Harme over det tyske Folks Forgiftning.

Derimod har man fra dansk Side talt nøgternt om den reformerede danske Menighed i Flensborg, hvor Pastor *Gomme Graae* virkede fra 1851 til 1864. Andenpræsten *Frederik Munck*, hvis Præstegerning nærmest indskrænkede sig til Prædiken anden Helligdag og højt regnet en enkelt Søndag om Maanedens samt, naar Graae var forhindret, skildrer Pastor Graae som „dansk til de yderste Fingerspidser, jovial, lattermild, lykkelig over sit Hjem og sine

Børn ..., men jeg frygter for, at den usalige Strid mellem Dansk og Tysk havde hos ham, som hos mange andre Præster i Sønderjylland, drevet „det ene fornødne“ noget i Baggrunden; hans Forkyndelse i den lille danske Kirke var ganske vist kristelig, men ofte gik den mig ikke dybt nok.“

Der er med Rette bleven sagt om Pastor Graae, at han havde over sig nogle Stænk af Ole Vinds Aand, der klædte ham fortrinlig; han var sikkert mere djærv og langt mindre tjenende end de allerfleste af Datidens danske Gejstlige; han var dannet Prædikant nok til at kunne samle Embedsstanden om sin Lærestol, og brav, ligefrem, ja om man vil, robust nok til at kunne vinde Smaafolk for sig og sit Formaal. Ikke saa underligt at han siger om sig selv, at det Princip, han anvendte, var de Ord, han gav til Svar paa Kong Frederik den Syvendes Spørgsmaal i 1854: „Hvorledes kommer De ud af det med Tyskerne?“. „Jo, godt, Deres Majestæt, jeg kommer ingen for nær, men jeg taaler heller ikke, at Nogen kommer mig for nær.“

Foruden sine Søndagsgudstjenester holdt han Bibellæsning hver Onsdag samt Missionstimer og kirkehistoriske Foredrag. Mest kneb det med at faa Gangen til Alterbordet forbedret: i 1857 var der saaledes til hans store Sorg kun 167 Nadvergæster.

Udviklingen afbrødes af Krigen i 1864, og hvorledes Overgangen til det nye Styre virkede paa Befolkningen og Præsterne, er skildret i et foregaaende Afsnit af dette Værk (Side 436).

Kai Friis Møllers Digt om Hanved og hans Morfar, Pastor *Immanuel Friis* giver et Glimt af Stemningen i de Dage:

Saa hørte jeg om Hanved Præstegaard
en Saga, smertende af Danmarks Saar —
om Tyskernes Indtog, og et trofast Tyende,
som talte Tysk, men følte med de flyende,
og i Kirkens Taarn, paa Trods, ved Midnatstid
hejste de Danskes Flagdug, rød og hvid.
— Jeg hørte om en tung Kaleshevogn,
som sindigt kørte ud af Hanved Sogn.

Et blomstrende Læs purunge, blonde Piger;
 mens Hestene pruster, og mens Hjulet skriger,
 tavse de kører Flensborg By forbi
 paa Flugten til et nørrejydsk Provsti,
 tilvogns i dagevis og i alt Slags Vejr,
 af Vagter standset; paa hvert barsk: »Hvem der?»
 svared' Hans Kusk, saa punktlig som et Urværk:
 »Det er Hanvedpræsten, Pastor Friis'es Fuhrwerk« . .

— Jeg hørte om Bedstefa'r, den Fredens Mand,
 der i Tro paa Gud og England lejed' rolig
 i Hovedstaden blot en Sommerbolig:
 I syvogfyrre Somre vented' han. . . .
 — Syd paa nu haster Pastor Friis'es Fuhrwerk,
 de sejrende Dødes Triumfatorvogn!

Et særligt Brændpunkt for det tyske Kulturliv i Sydslesvig blev

MISSIONSANSTALTEN I BREKLUM.

Den 19. September 1876 samledes i Breklum Præstegaard 60 Venner af Missionsagen, deriblandt 20 Præster. De var sammenkaldt af Pastor *Christian Jensen*, den Gang en Mand paa 37 Aar. Fra sit Barndomshjem i Faretoft Sogn ved Vestkysten havde han modtaget stærke Indtryk af alvorlig Kristendom, som hans Livsoplevelser havde underbygget.

1867 fik han sit første Præstekald — i Ejdersted og viser sig som en meget nidkær Præst, som forkynder Guds Dom og kæmper mod al Slags Vantro, særlig med Bønnens Vaaben. Mere og mere bliver han Korsets Prædikant. Da han efterhaanden mærkede, at det trykte Ord naar ud til flere end det talte Ord, udsendte han fra 1. Juli 1870 „Sonntagsblatt fürs Haus“, et helt billigt og uanseeligt Opbyggelsesblad. Skønt mange smilede ved Bladets Fremkomst, havde det allerede 7 Maaneder efter Starten 2000, efter nogle Aar 7000 og senere endog 11000 Læsere. Man saa, at det imødekom en Trang i Befolkningen, og det blev Bindeledet mellem de mange enkelte Missionsvenner i Landet.

Desuden udsendte Jensen kristelige Traktater og afholdt større Missionsfester. Men ved Siden af lagde han megen Vægt paa

Sjælesorgen. Den 28. Juni 1873 indsattes han som Sognepræst i Breklum og fik en stor Tilhørerkreds. Hans utrættelige Virksomhedstrang fik ham til at udgive et kristeligt Dagblad fra 1. April 1874, „Neue Zeitung“ og fra 1877 under Navnet „Norddeutsche Reichspost“. Dette Foretagende lykkedes ikke for ham. Derimod havde han stor Glæde af sin Almanak, „Neuer Kalender“, fra 1874. Hans Motiv var: „Mennesker skal hver Dag have at vide, at Jesus frelser Sjæle, og at han er kommen for at gøre Syndere salige“. Det følgende Aar indrettede han den kristelige Boghandel, der ligesom Kalenderen eksisterer den Dag i Dag.

Pastor Christian Jensen var den fødte Folketaler og Organisator, som forstod at sætte Folk i Bevægelse. En høj Profetskikkelse, formløs i sin Fremtræden, uegennyttig og fuld af Ideer. Ikke sært, at han den Dag i Præstegaarden fik oprettet Missionsanstalten i Breklum. Af indsamlede Midler havde han allerede købt en Bondegaard for 15000 Mark. Den 10. April 1877 blev den indviet af Generalsuperintendent Godt, og med 12 Elever begyndtes Arbejdet. Formand blev 1876—84 Pastor *Decker* i Thumbby (Angel); Missionsinspektør var 1877—79 Pastor *Høber*, 1879—85 Pastor *Grønning*, 1885—94 Pastor *Fiensch*, 1894—1906 Pastor *Bahnsen*, 1906—25 Pastor *Pohl*. Fra 1906 var Pastor *Bracker* Missionsdirektør. I 1903 indtræder en Dansker, Gasværksinspektør *H. Madsen*, Flensborg, i Bestyrelsen.

Trods Pengesorger kunde Pastor Jensen vidne: Herren gav altid nok, kun ikke Overflod. Ud fra Tanken om de Kristnes almindelige Præstedømme fremmede han Lægmandsprædikener. 1879 oprettes Brødreanstalten til Uddannelse af kristelige Arbejdere, særlig af Præster til Amerika. 1882 grundlagdes et kristeligt Gymnasium „Martineum“. 1881 udsendtes den første Missionær til Indien (Jeypore). 1888 udsendte Pastor Jensen en Huspostil, som i Aarenes Løb er udkommen i 40.000 Eksemplarer. Samme Aar oprettede han et Nervesanatorium. Den 23. Marts 1900 døde han paa Diakonissestiftelsen i Flensborg.

Fra 1879 til 1914 steg de frivillige Missionsgaver fra 27000 Mark til 290000 Mark.

Oversigt over Missionsgaver i 1914.

Fra Slesvig:

Nord Tønder Provsti ...	17.311	Mark
Husum Provsti	15.035	»
Haderslev Provsti	14.078	»
Aabenraa Provsti	13.043	»
Syd Angel Provsti	11.723	»
Nord Angel Provsti	10.406	»
Tørninglen Provsti	9.962	»
Sønderborg Provsti	9.084	»
Flensborg Provsti	8.094	»
Syd Tønder Provsti	7.027	»
Slesvig Provsti	6.418	»
Hytten Provsti	4.309	»
Ejdersted Provsti	2.123	»

128.613 Mark

Fra Holsten:

Rensborg Provsti	12.696	Mark
Altona Provsti	10.610	»
Rantzau Provsti	9.870	»
S. Ditmarsken Provsti ..	8.189	»
Kiel Provsti	8.078	»
Neumünster Provsti	7.805	»
Münsterdorf Provsti	5.439	»
Pinneberg Provsti	5.411	»
Pløn Provsti	4.895	»
Stormarn Provsti	4.261	»
Nord Ditmarsken Provsti	3.753	»
Segeberg Provsti	2.596	»
Oldenburg Provsti	2.094	»

85.697 Mark

Som man ser, staar Sydslesvig midt imellem Nordslesvig og Holsten. Af den samlede lutherske Befolkning var der i Gennemsnit ydet pr. Individ 14,6 Penning. Højest stod Nord Tønder med 50 Pg, saa Nord Angel med 42,3 Pg, derefter Tørninglen, Aabenraa og Syd Angel med 39,9, 39,8 og 39,6 Pg, og Haderslev og Husum med 37,5 og 37,1 Pg. Lavest stod Kiel med 4 Pg, Stormarn med 4,5 Pg, Segeberg med 4,7 og Oldenburg med 4,8 Pg.

Naar Gennemsnitstallet fra 1898 til 1914 var steget fra 11,6 Pg til 14,6 Pg, skyldes dette ikke i ringe Grad den Interesse for Ydre Mission, som Breklum havde vakt i hele den daværende Provins. Fra 1912 tog man Missionsarbejdet op i Tysk Afrika ved Siden af Jeypore Missionsmarken i Indien.

Ialt udsendtes fra 1881 til 1914 29 Missionærer, 25 Missionshustruer, 7 ugifte Missionssøstre og 4 Diakonisser til Indien og 3 Missionærer med deres Hustruer til Afrika, ialt 71 Personer.

I Indien taltes	1885	15	Kristne
	1890	66	»
	1895	274	»
	1900	1.102	»
	1905	7.306	»
	1910	10.791	»
	1914	16.556	»

Den første Verdenskrig, Inflationen 1923—24 og Nordslesvigs Genforening med Danmark skabte en Nedgang i Indtægterne, men disse var alligevel i 1934—35 67.339 Mark og 10.341 Kroner.

Altergangen i Sydslesvig, Nordslesvig og Holsten.

	1887		1905		1916	
	Altergæster	% af Indbyggerne	Altergæster	% af Indbyggerne	Altergæster	% af Indbyggerne
<i>Nordslesvig:</i>						
Haderslev Provsti	23206	71,29	18903	53,59	15323	40,8
Aabenraa »	15875	52	14207	46,6	10634	32,46
Nord-Tønder »	(1899) 18625	57,9	16548	50,52		
<i>Sydslesvig:</i>						
Syd-Tønder Provsti	(1895) 9203	39,8	9284	39,9	7658	31,49
Flensborg »	9000	22,15	13562	19,76	14085	19,50
Nord-Angel »	(1894) 11808	41,91	11887	43,22	9203	37,32
Syd-Angel »	(1888) 8699	31,62	9553	32,9	8001	26,9
Slesvig »	10447	29,30	11602	29,36	9097	21,65
<i>Holsten:</i>						
Segeberg Provsti	12840	29,3	10425	24,74	1917: 7157	15,9

Det eneste Sted, hvor der kunde være Tale om dansk Prædiken efter 1864, var i de mellemslesvigske Sogne. Men ogsaa her blev den, omend langsomt „afviklet“: i 1872 i Karlum, 1882 i Sønder Løgum, 1896 i Ladelund, 1892 indskrænkes den i Medelby til 4 Gange om Aaret, 1901 ophæves den helt i Medelby, og 1911 i Brarup. I Hanved udførtes indtil 1893 enkelte kirkelige Handlinger paa Dansk.

Saa stod kun den danske Kirke i Flensborg tilbage.

Den danske Menighed i Flensborg opløstes af Tyskerne i 1864, og de danske Præster fik deres Afsked. Indtil 1869 holdt Degn

Tofte sammen paa Menigheden under de skiftende Præster. Derefter bestemte de kirkelige Myndigheder, at der ikke længer skulde være et selvstændigt dansk Præsteembede som igennem næsten 300 Aar, men at Andenpræsten ved Vor Frue Kirke „kommissarisk“ skulde prædike paa Dansk, indtil 1900 hver Søndag, derefter hver anden. Fra 1869—1900 var Pastor *Hans Jørgen Carstens* Danskernes Præst.

Hans Efterfølger, Pastor *Carsten Petersen*, har efterladt nogle Optegnelser fra sin Præstetid i Flensborg. Heri hedder det:

»Fra 1. Oktober 1900 tiltraadte jeg et Embede i Flensborg, som maatte have adskillige Vanskeligheder for en ung Nybegynder. Officielt hed jeg Hjælpepræst ved Fruekirke, i Virkeligheden var jeg Præst paa tre forskellige Steder. Jeg ansaa mig hovedsagelig som dansk Præst i Flensborg, og den Menighed, der hveranden Søndag samledes om min Prædikestol i Helligaandskirken, var mig langt den kæreste: den tilhørte mig alene. Det var en Slags Diasporamenighed, hvis Medlemmer boede spredt over den store By, dog mest i den nordre Del. Den havde ogsaa noget af den Ynde over sig, som en Diasporamenighed maa have. Man slutter sig sammen med en større Inderlighed og en næsten familiær Fortrolighed. Præsten bliver de enkeltes Ven og Tillidsmand, ja oftere deres Forkæmper og Forsvarer. Han er, naar han staar i deres Midte, noget af Hjemmets Talsmand, en Profet og Tolker af Følelser, der ofte ikke maa udtales med rene, klare Ord, men kun maa og kan faa »Lyd« i en Hjertetone.

Det var dog ikke en Udenlandsmenighed, jeg var blevet Præst for, som de Danske i Berlin eller i London. Den danske Menighed i Flensborg var helt anderledes stillet: 1. stod vi indenfor den slesvig-holstenske Landskirke, var altsaa undergivne den tyske Kirkemyndighed, Provst og Konsistorium og Ministeren i Berlin, og man saa os godt paa Fingrene. Den nye Hjælpepræst, som endnu ikke havde faaet Ansættelse, skulde tage sig vel i Agt for, hvad han gjorde. 2. var vi ikke en Koloni af Indvandrede, skønt mange af Menigheden ligesom jeg selv var tilflyttede fra det danske Nordslesvig. Og endelig laa det i Sagens Natur, at der ikke kunde være Tale om nogen Understøttelse fra Danmark. Dertil kom, at den Kreds af Mennesker, der udgjorde Menigheden, stod i en stille Kamp for sin Nationalitet, en Kamp, som i og for sig ikke maatte faa Lov til at ytre sig i Menighedslivet, men som dog selvfølgelig havde sin Indflydelse paa dette.

Der var Røre indenfor disse Kredse i de Dage, da den nye Præst skulde tiltræde sit Embede. Pastor *Carstens* var ved en Overrumpling fra Provst *Nieses* Side trængt ud af sin Gerning og havde nedlagt Embedet. Saa snart det var sket, havde Myndighederne indskrænket de danske Gudstjenester til det halve. Dansk Konfirmation var afskaffet. Men alle de i Byen, som ønskede kirkelige Handlinger (nærmest Barnedaab, sjældnere Brudevielse og meget sjældent Begravelse) foretagne

paa deres danske Modersmaal, skulde have Lov dertil, dog saaledes, at disse Handlinger tilførtes Kirkebøgerne i de Sogne, hvor Vedkommende boede.

Med Indskrækningen af de danske Gudstjenester, som ogsaa kom som en Overrumpling, var man ikke tilfreds, og der var derfor samlet mange Hundrede Underskrifter i Byen under et Andragende til Konsistoriet i Kiel om at beholde den fulde Række som hidintil. Andragendet havde faaet Afslag, og der herskede en ikke ringe Ophidselse i Menigheden.

Under disse Forhold betraadte jeg for første Gang den danske Kirke. Det var sidste Søndag i September, da den gamle Pastor Carstens, som var yndet af alle, tog sin Afsked. Provsten havde givet mig det daarlige og taktløse Raad at være til Stede i Kirken allerede den Dag iført min tyske Præstekjole for, som han sagde, at man med det samme kunde se den nye Præst. Grunden var, som jeg senere har formodet, nok den, at den tyske Provst ønskede at have et Vidne under Prædikestolen, mens den gamle Præst sagde Farvel til sin Menighed.

Idet jeg kom ind og vilde tage Plads foran i Kirken, stod jeg over for en Dame og spurgte hende beskedent, om den Plads var optaget? Jeg fik et kort og afvisende Ja. Det var, som om der i det Hele taget ikke var Plads til mig paa dette Sted. Saa tilegnede jeg mig en anden Stol i den rolige Bevidsthed, at jeg selv var et Medlem af denne Menighed, og at der i mit Indre var en Følelse og Vilje, som berettigede mig til at være iblandt disse mig ellers ubekendte Mennesker.

Søndagen efter gik Provsten med mig over i den samme Kirke for at præsentere mig for min Menighed. En regelret Indsættelse skulde ikke finde Sted, da jeg kun var Hjælpepræst. Jeg stod ved hans Side paa Gulvet, mens han holdt sin tyske Tale, hvoraf jeg ikke mindes noget mere. Derefter gik jeg ind i det lille beskedne Sakristi, hvor mine Forgængere havde siddet gennem Hundreder af Aar. Og her blev jeg glædelig overrasket. Paa den ene Væg var nemlig opslaaet et »Velkommen!« i Guldbogstaver omrandet af Grønt. Ingen saa det uden jeg, og ingen behøvede heller at se det.

Imens gik Menighedens Kamp for Modersmaalet i Kirken sin Gang. Man henvendte sig paany til Konsistoriet med 2000 Underskrifter. Der var et Tilløb til Sejrsstemning, men Haabet blev til Skamme som saa tit i den preussiske Stat. Alt blev, som det engang var bestemt. En Dag, da jeg mødte hos Provsten, laa de mange Underskrifter paa hans Pult, et helt Bind. Han bladede i dem og viste mig nogle af Navnene, hvorefter han slog Bogen i og kaldte det hele en Uforskammethed. Jeg tav dertil.

I de Dage, som nu kom, forsøgte jeg at finde min Menighed, hvilket ikke var saa let. Den gamle Præst havde ikke ført Personalregister. Jeg maatte da spørge mig frem til en Del Familier eller vente, indtil man kom og forlangte Embedshandlinger af mig. Iblandt de kendte Familier skal jeg nævne: Rigsdagsmanden *Gustav Johannsen*, Redaktør *J. Jessen* og hans Stab (*Christiansen, Filskov, Svensson, Lausten, Christensen*), Vinhandler *Colding*, Grosserer *Severin Schmidt*, Fru Dr. *Cordes*, Bankdirektørerne *Nielsen* og *Thomsen*. Andre Familier som Gasværksbestyrer *Madsen* og Værftsdirektør *Bredsdorff* var vel dansksindede og dansktalende, men kom sjældent i den danske Kirke.

Endnu maa dog nævnes Kirkens gamle Præst, som blev boende i Byen, og dens Organist, *Christiansen*, hvis to Brødre var Præster i Nordslesvig. Begge disse Mænd har trofast og udholdende staaet til Tjeneste for den danske Menighed og kom mig i Møde med megen Velvilje. Men naar jeg har nævnet en Række Navne, hvortil der kunde være føjet mange flere, da siger jeg ikke, at disse Familier stod mig nær fremfor andre. Tværtimod! Jeg har haft min Gang i mange smaa og mindre velstillede Hjem, og der har der knyttet sig Baand, som ikke er løste den Dag i Dag. Særlig skal jeg mindes et lille Samfund af troende Mennesker, som optog mig i sin Midte og lod mig lede deres Samtalemøder.

Trods det, at Gudstjenesterne, som det hed i Klageskriftet, mere eller mindre fik Præg af Tilfældighed, da spredtboende Mennesker i en stor By let kan komme i Vildrede med, paa hvilken Søndag der prædikes, saa blev Kirkebesøget dog jævnt tiltagende, saa vi i Løbet af et Par Aar kom op paa 100—120 Deltagere i de sædvanlige Søndagsgudstjenester. Til de store Fester var Kirken fyldt.

Mærkværdigvis brugtes endnu den danske Salmebog, ikke den nordslesvigske. Senere har man indført den sidste, vel af den Grund, at mange Familier, som kom fra Nordslesvig, havde deres Salmebog med og helst vilde benytte denne.

Da jeg kom til Flensborg, stod den gamle, store Fruekirke under Reparation. Den tyske Menighed havde da taget Helligaandskirken i Brug. Vi maatte lempe os efter hinanden, hvilket den Gang altid betød, at Danskerne maatte lempe sig efter Tyskerne. Men det gik nu alligevel.

Værre blev det, da Jørgensby Menighed med sin hensynsløse Stræberpræst, *Lensch*, fik Lov til at holde Gudstjeneste i vor Kirke, mens dens egen blev bygget. Pastor *Lensch*, der i Genforeningstiden er bleven kendt som en af Flensborgs værste Agitatorer imod Danmark, havde en unobel, næsten uanstændig Karakter. En skønne Dag indgik han til de højeste Kirkemyndigheder med Begæring om at faa vor Kirke overladt til alle Højmesse-gudstjenester. Dristigt paastod han, at den danske Gudstjeneste kun besøgtes af et lille Antal Mennesker. Heldigvis var Provsten ingen Ven af denne usympatiske Præst, og da jeg mødte hos ham til mundtlig Drøftelse af denne Sag, erklærede Provsten, at det var min og Menighedens Ret at have vore Gudstjenester som hidintil. »Det maa De gøre gældende!« Ja, det var godt nok, mente jeg, men i mit stille Sind tænkte jeg: Den Ret har du jo selv traadt under Fødder. Og saa holdt jeg paa det og lagde forresten ikke Fingrene imellem. Jeg var nu ikke saa helt ny mere og begyndte at have min Mening i visse Sager.

Pastor *Lensch* fik ikke sin Vilje. Men senere — det var efter min Tid — spillede han den danske Menighed et Puds, som søger sit Sidestykke. Helligaandskirken ejedes af Klosteret, som ligger i Nikolaj Sogn, men den danske Menighed havde ældgammel Hævd paa at bruge den til sine Gudstjenester. Det lykkedes nu for den listige Præst i al Stilhed at lave en Handel med Klosterbestyrelsen. Man overlod Menigheden i Jørgensby Helligaandskirkens prægtigt udskaarne Prædikestol for en passende Sum og mod, at der sattes en ny, simpel Stol i Stedet. En Dag mødte en Mand med en Trækvogn foran den lille Kirke. Prædikestolen blev læsset paa, lidt tilhyllet og forsvandt for stedse fra sit gamle Sted. I de Dage kaldte man Præsten »Kirkerøverene«.

En stor Del af de Folk, jeg fik med at gøre i min Præstevirksomhed, var baade moralsk og økonomisk lavt staaende. Dertil hørte i den sidste Tid Glasfabrikken med sine Arbejdere. Mange Lig maatte jeg hente paa Sygehusene og ledsage til Kirkegaarden, fremmede og ukendte, forulykkede, Selvmordere, strandede Eksistenser. Det løb ikke altid af uden Fortræd og Klaps i Avisen. Indenfor den danske Menighed har jeg taget Del ikke blot i den stille Kamp mod Tyskeriet, men ogsaa i de enkelte Familiers Glæde og Sorg. Her mindes jeg særlig to Begivenheder: Gustav Johannsens Begravelse og Ægteparret Coldings Guldbryllup.

Da jeg havde været Præst i Flensborg i henved 2 Aar, tilbød Provsten at omdanne Embedet til et fast Embede med Pensionsberettigelse, saa at jeg kunde gifte mig og blive, hvor jeg var. Da var jeg imidlertid bleven ilde tilfreds med den hensynsløse Maade, Provst og Konsistoriet havde mødt mig paa, og længtes efter et selvstændigt Arbejde, helst paa Landet. Jeg nægtede derfor at gaa ind paa Forslaget, hvilket Provsten heller ikke syntes at beklage. Der hengik dog et Aars Tid endnu, inden jeg rejste fra Flensborg.*

Prædikestolens Flytning i 1905 gav Stødet til, at der oprettedes et „Kirkeligt Samfund for Flensborg og Omegn“ til Værn om den danske Kirke og det danske Kirkeliv. Da man efter Afstemningen i 1920 søgte en ny Løsning af Forholdene, erstattedes dette kirkelige Samfund af „Den danske Menighed i Flensborg og Omegn“, som ved Hjælp af „Dansk Kirke i Udlandet“ fik indrettet en Kirkesal i Menighedshuset „Ansgar“ i Toosbüygade, overladt en kongerigsk Præst og oprettet en „Dansk Menighedspleje“. Bladet har vendt sig.

Den 1. Maj 1926 fik den danske Menighed Helligaandskirken overladt til Leje, og efter at den var bleven grundig istandsat, toges den i Brug ved en festlig Aabningsgudstjeneste den 28. August 1927. Da stod 2 kongerigske Præster skiftevis paa dens Prædikestol, i kongerigsk Messetøj foran Alteret og ledede Gudstjenesterne efter det kongerigske Ritual og til Salmesang efter „Salmebog for Kirke og Hjem“. Op imod 100 danske Børn kunde som Regel stedes til Konfirmation, og der var mange danske Begravelser.

Uanfægtet af Nazismen og Krigen 1939—45 groede det danske Kirkeliv Syd for Grænsen sin rolige Vækst trods kirkelige og sproglige Fordomme og med ringe Midler. Foruden Arbejdet i Valsbøl virkede fra Flensborg 3 danske Præster og 2 kristelige

Ungdomssekretærer paa enhver Maade og paa ethvert Sted, hvorfra der blev kaldt. Visiret var aabent: Kristendom paa Dansk. Haan var der af og til, derimod ikke egentlig Forfølgelse.

Landskirken optraadte stort set, som om det danske Kirkearbejde slet ikke var til. En Kampsituation indtraadte i 1932—33, da de danske Beboere i Adelby Sogn androg om at faa overladt Sognekirken til en maanedlig dansk Gudstjeneste. 26. November 1933 kunde den første danske Gudstjeneste holdes i Adelby Kirke, og dermed var der givet Vej for en principiel Mulighed i Fremtiden andre Steder. Denne Mulighed kom i 1945, og da aabnede den ene Sognekirke sig for dansk Kirkeliv efter den anden.

Udviklingen har formet sig saa helt anderledes, end man havde tænkt. Den skyldes da ikke et Fremstød fra dansk Side, selv om man fra tysk-kirkelig Side har sagt: „Med missionerende Iver strømmer de danske Præster herved“. For Grænsen blev spærret eftertrykkeligt ved Kapitulationen, og det har taget mange Maaneder for Dansk Kirke i Udlandet at faa Indrejsetilladelse for sine Udsendinge hernede. (En Indremissionær maatte vente omtrent et Aar!) Og det skyldtes heller ikke Propaganda fra Danmark, saa den tyske Kirkes Leder, Biskop *Halfmann* kunde have sparet sine Ord: „Naar Danmark vil have Sydslesvig —!“

Nej, det er bestemt den danske Befolkning i Sydslesvig, som har kaldt ad den danske Kirke. Resultatet af Udviklingen har foreløbig været, at Dansk Kirke i Udlandet har ansat 18 danske Præster, 1 Indremissionær og 1 mandlig og 4 kvindelige Ungdomssekretærer i Sydslesvig under Ledelse af Førstepræst *H. F. Petersen*, og at 36 organiserede danske Menigheder den 15. Maj 1947 har sluttet sig sammen i en „Sydslesvigs Kirkedag“, der vælger „Sydslesvigs Kirkeraad“, bestaaende af 3 Præster og 3 Lægmand foruden Førstepræsten, til at virke i fælles Interesse og repræsentere Menighederne udadtil. I 1948 er Antallet af Menigheder 53.

Det har været en glædelig Overraskelse at se den Iver, hvormed den danske Befolkning har taget aktivt Del i det danske kirke-

lige Arbejde, skønt den jo kun faa Steder har faaet Lov til at gaa i dansk Skole eller lære bare et Ord Dansk i Skolen. Ved Gudstjenesterne lyder Ind- og Udgangsbønnen, Salmerne, Bønnerne og Prædiken paa Dansk. Men i en Overgangstid har de danske Præster ment at burde fremme Opbyggelsen ved at oversætte Hovedpunkterne i Prædikenen paa Tysk. Skønt dette hverken er unationalt, ukristeligt eller ukirkeligt, synes de tyske Menighedsraad, som efter Kirkeloven har Adkomst til at bestemme over Sognekirkernes Benyttelse ved danske Præster, at ville benytte dette til at yde aktiv Modstand eller sabotere de danske Præsters Arbejde.

Ikke alle Steder. Men mangfoldige Steder forlanger man først, at der ikke maa tales et eneste tysk Ord ved den danske Gudstjeneste. Naar den danske Præst gaar ind derpaa, afslaar man at give ham Kirken, fordi, hævder man, ingen forstaar Dansk, og der derfor ingen Trang er til danske Gudstjenester. Ligesom i sin Tid overfor de danske Frimenigheder i Nordslesvig understreger man fra Landskirken, at Evangeliet bliver forkyndt af de tyske Præster, og dette maa være nok. At eventuelt en tysk Præst i sin Tid har baaret Nazi-Uniform eller taalt Hitlers Billede i Kirken eller nu aabent bekæmper det danske Mindretal og derved har mistet den danske Befolknings Tillid som Prædikant og Sjælesørger, regnes for intet.

Følgen har været højst beklagelige Tilstande, hvorpaa der kun skal anføres enkelte Eksempler. Et Menighedsraad nægtede den danske Præst ikke blot at benytte Kirken til en dansk Gudstjeneste, men ogsaa til en dansk Begravelse med den Begrundelse, at der intet ægte dansk Mindretal fandtes i Sognet. Nu var vedkommende afdøde Dreng bleven døbt paa Dansk for 14 Aar siden, havde modtaget dansk Konfirmationsforberedelse og var bleven kørt over af Toget. I dette Tilfælde var der jo netop Tale om „ægte“ Danskhed og Kirkelighed, og Landskirken har for stedse lukket Forældrene ude.

I Kappel nægtede Menighedsraadet absolut at anerkende et

Da Flensborg danske Menighed fejrede sit 25-Aars Jubilæum i 1946, deltog ogsaa højtstaende tyske Gejstlige i Festlighederne. Paa Prædikestolen Biskop C. W. Noack.

Fra den danske Menigheds 25-Aars Jubilæum i Flensborghus. Paa Talerstolen Formanden for Dansk Kirke i Udlandet, Biskop Fr. Bruun-Rasmussen.

*Dansk Børnegudstjeneste i Gottorp Slotskirke. For Alteret
Pastor Kirkegaard-Jensen, Slesvig.*

Efter dansk Gudstjeneste i Møllebro Skole 1947.

Kirkedagens Repræsentanter forlader Gottorp Slotskirke. 1948.

dansk Mindretal og en dansk Menighed — af Samvittighedsgrunde. Den danske Præst maatte ikke faa Kirken til danske Gudstjenester, ja endog ikke Kirkegaardskapellet til danske Begravelser. Sidstnævnte henvistes til Redskabsrummet i Kapellet! Her sørgede Landskirkens Ledelse dog for, at Kapellet blev frigivet. Førstepræsten har maattet indsætte Præsten ved en Gudstjeneste i Teatersalen.

I Rensborg har den danske Præst fra Slesvig ligeledes forgæves ansøgt om at faa overladt en Kirke. Han har maattet holde sine Gudstjenester i en Krosal og i en Biograf. Den danske Menighed paa henimod 2000 Medlemmer agter nu at træde ud i en Frimenighed og bygge sin egen Kirke. 2. Pinsedag 1948 indsattes den nye danske Præst i Rensborg ved en Gudstjeneste i Biografen!

Alligevel mener Størstedelen af den danske Befolkning at burde forblive indenfor Landskirken og holde sig til deres Fædres Kirker. Og udenfor den almindelige Kirketid ringer disses Klokker til dansk Gudstjeneste videnom i Sydslesvig længere mod Syd, end man havde turdet vente, og varslende om den Tid, da det bliver Virkelighed, hvad der staar over Indgangen til den tidligere Regeringsbygning i Slesvig: „SUUM CUIQUE“): ENHVER SIT.

A. F. Pedersen

*Helligaandsstræde set fra Christiansens Gang.
Tegnet af Gullorm Pedersen Sept. 1946.*

Th. Madsen:

SKOLEN I SYDSLESVIG

1. FRA REFORMATIONEN TIL 1850.

Skolevæsnets i Sydslesvig er ligesom andetsteds et Barn af Kirken. Dette gælder saavel for den lavere som for den højere Skole. Reformationens Gennemførelse i Danmark var ogsaa i Sydslesvig en skelsættende Begivenhed, idet nu Staten overalt satte ind for at faa Ungdommen oplært saa godt som muligt og organiserede Undervisningen paa en saadan Maade, at saa mange som muligt kunde faa Del deri. Det var en meget begrænset Del af Danmarks Unge, der før Reformationen fik Belæring af Munke i Klosterskolerne, og da disse laa i Byerne, var det for det meste Unge derfra, der nød godt af disse Skoler, hvorimod Børn paa Landet saa at sige ingen Undervisning fik.

Efter Reformationens Gennemførelse voksede der overalt en Trang frem til religiøs Oplysning, muligvis skyldtes denne Trang hos Befolkningen Ønsket om at faa saa meget Udbytte som muligt ud af Gudstjenesten. Den første Undervisning blev paa Landet

hovedsagelig Oplæring i Luthers Katekismus, hvilket ifølge Kirkeordinansen af 1542 blev ordnet paa den Maade, at Landsbybørnene een Gang om Ugen havde Pligt til at gaa til Undervisning i Katekismus hos Degnen. Hvis nu Sognene laa i Nærheden af en By, skulde Undervisningen udføres af Elever fra Latinskolens to øverste Klasser. Herfra stammer Udtrykket „Løbedegne“.

Et stort Fremskridt var Christian III.s Forordning af 25. Maj 1544, hvorved de saakaldte Kapellanskoler indrettedes. Kapellannerne paa Landet var ifølge denne Forordning forpligtet til at holde Skole og ikke blot undervise Børnene i Religion, men ogsaa i de elementære Fag: Læsning, Skrivning og Regning.

Man kan dog ikke paastaa, at disse Kapellanskoler udbredtes meget i Landsdelen. Der fandtes en Del i Vestslesvigs Marskegne, hvor der var et Kapellani i de fleste Sogne. Der var imidlertid Trang til Undervisning alle Vegne — og det varede ikke ret længe, før Degnene overalt overtog denne. Den største Vanskelighed bestod i at finde egnede Degne som Følge af, at der paa denne Tid endnu ikke fandtes Læreruddannelsesanstalter.

Fordringerne i Christian III.s Forordning opretholdtes i et her- tugeligt Mandat af 1587, saadan at Degnene nu overalt skulde oplære Ungdommen, Drengene saavel som Piger, i Skolens elementære Fag, og at Præsterne skulde afholde Eksamen i Skolerne to Gange om Aaret. I Sammenligning med Skoleforholdene i det øvrige Danmark kan man sige, at Undervisningen af Ungdommen stod paa et forholdsvis højt Stade i Hertugdømmet, altsaa ogsaa i Sydslesvig, og at hvert Sogn, inden det 16. Aarhundrede gik til Ende, havde sin Degn og sit Skolehus.

Svarende til Skolerne paa Landet fandtes der allerede fra Tiden før Reformationen Borgerskoler i Byerne, de saakaldte Rektorskoler. Disse var knyttet til Kirkerne, saadan at Præsterne stod som Ledere af dem. Saaledes fandtes der i Flensborg to Rektorskoler, knyttet henholdsvis til St. Marie og St. Nikolaj Kirke. Eleverne lærte der Begyndelsesgrundene i Latin, nogle Bønner, Skrivning og lidt Regning. Disse Skoler var kun for Drengene, Pigerne undervistes i de saakaldte Bi- el. Klippskoler. Forøvrigt ved vi meget lidt om disse Skoler, og særlig mange Kund-

skaber har Eleverne derfra vist ikke taget med ud i Livet. Undervisningssproget i disse Skoler var det nedertyske, som allerede fra Hansetidens Dage havde vundet Fodfæste i de sønderjyske Byer, det var blevet Regeringens og Byforvaltningens officielle Sprog — og efter Reformationens Gennemførelse ogsaa Kirkens.

Ifølge Kirkeordinansens Bestemmelser skulde de katolske Klosterskoler afløses af Latinskoler, hvis Hovedopgave blev at uddanne de vordende Præster. Latin blev det dominerende Fag i disse Skoler, kun i de mindre Klasser gaves nogen Undervisning i Tysk. Der indrettedes en Latinskole i de tre største sydslesvigske Byer: Flensborg, Slesvig og Husum, medens de mindre Byer som f. Eks. Ekernførde og Bredsted beholdt en Rektorskole. Disse skulde have mindst fem Lærere med hver sin Klasse, Lærerne havde Benævnelserne: Rektor, Conrektor, Cantor, Quartus og Quintus. Den ældste af disse Skoler var Slesvig Latinskole, ogsaa kaldet Slesvig Domscole, fordi Undervisningen oprindelig lededes af Domherrerne i Fællesskab. Domscolen omtales for første Gang i et Testamente fra 1307, den reformeredes i 1542 og skulde efter Kirkeordinansen have haft en Særstilling som en højere Undervisningsanstalt for begge Hertugdømmerne, hvilket af flere Grunde ikke kunde gennemføres: der manglede bl. a. Penge og tilstrækkelig gode Lærerkræfter. Domscolen blev saa fortsat som almindelig Latinskole.

Latinskolen i Husum grundlagdes i 1527 og reformeredes af *Johan Oldenburg*, en dygtig Pædagog, som i mange Henseender var forud for sin Samtid, idet han indførte Undervisning i Regning og Matematik i Skolen; han gjorde ligeledes opmærksom paa Modersmaalets Betydning for de Unge. Husum Latinskole har haft et stort Virkefelt, idet den var den eneste i det frisiske Omraade.

Flensborg Latinskoles Stiftelse skyldes Franciskanermunken *Ludolph Namensen*, kaldt Lüdke Namens, som skænkede en Del af sin Formue til en lærd Skole. *Kong Frederik II.* konfirmerede under et Besøg i Byen 19. Juli 1566 Gavebrevet. En betydelig Sum til Skolens Drift og en Skolebygning skænkede Lüdke Namens samtidig Flensborgs Magistrat. Skolens første Rektor blev Lederen af St. Nikolaj Borgerskole Magister *Joachim Dobbin*, som imidlertid to Aar senere søgte Præsteembede. Det var en af Svaghederne ved den Tids Skoler, at man for tit skiftede Rektorer og Lærere, idet de fleste efterhaanden forlod Skolerne og søgte Præsteembede.

I 1586 blev den dygtige og humanistisk dannede *Paul Sperltng* fra Ekernførde Rektor ved Skolen, under hvem Skolens Organisation blev udviklet og forbedret, idet han fik en helt ny Undervisningsplan indført og Skolebygningen udvidet.

I det 17. Aarhundrede kom der Stilstand i Skolernes Udvikling, hvilket meget skyldtes de urolige Forhold under 30-Aarskrigen. Der var adskillige Skoler, der i disse Aar var helt lukkede, saaledes Flensborg lærde Skole fra 1627—30. Paa Grund af de kejserlige Troppers Hærgen og Faren for Pest flygtede mange bort fra Byerne til sikrere Egne, ja, Flensborgs Skoles Rektor tog endda saa langt bort som helt op til Øsel for at være i Sikkerhed. Da Skolerne kunde genaabne efter de urolige Tider, var det med færre Elever og med daarligere Lærere, særlig var dette Tilfældet ved Slesvig Domscole, som i længere Tid kom til at føre en hensygnende Tilværelse. Kirkens Førstemand i Slesvig paa denne Tid, den energiske

Superintendent *Stephan Klotz*, havde ogsaa et vaagent Øje for de daarlige Forhold ved Latinskolerne; i en Skoleforordning af 1651 paapegede han Nødvendigheden af at skaffe bedre økonomiske Forhold for Lærerne ved de lærde Skoler.

I det hele taget tog Staten sig ikke meget af Skolevæsenet, men overlod Initiativet til Kirkens Mænd. Derfor kan man sige, at Samarbejdet mellem Kirken og Skolen i denne Tidsperiode blev stærkt udviklet. Ved Visitatserne formanedes Befolkningen alvorligt af Provster og Superintendenter til at lade deres Børn besøge Skolerne. Da der ingen Skoletvang var, lod Forældrenes Interesse for deres Børns Undervisning mange Steder meget tilbage at ønske. Det var særlig galt i de sydligste Egne af Sydslesvig: i de angelske Sogne Nybøl, Ravnkær og Moldenit f. Eks. holdtes i en lang Aarrække slet ingen Skole.

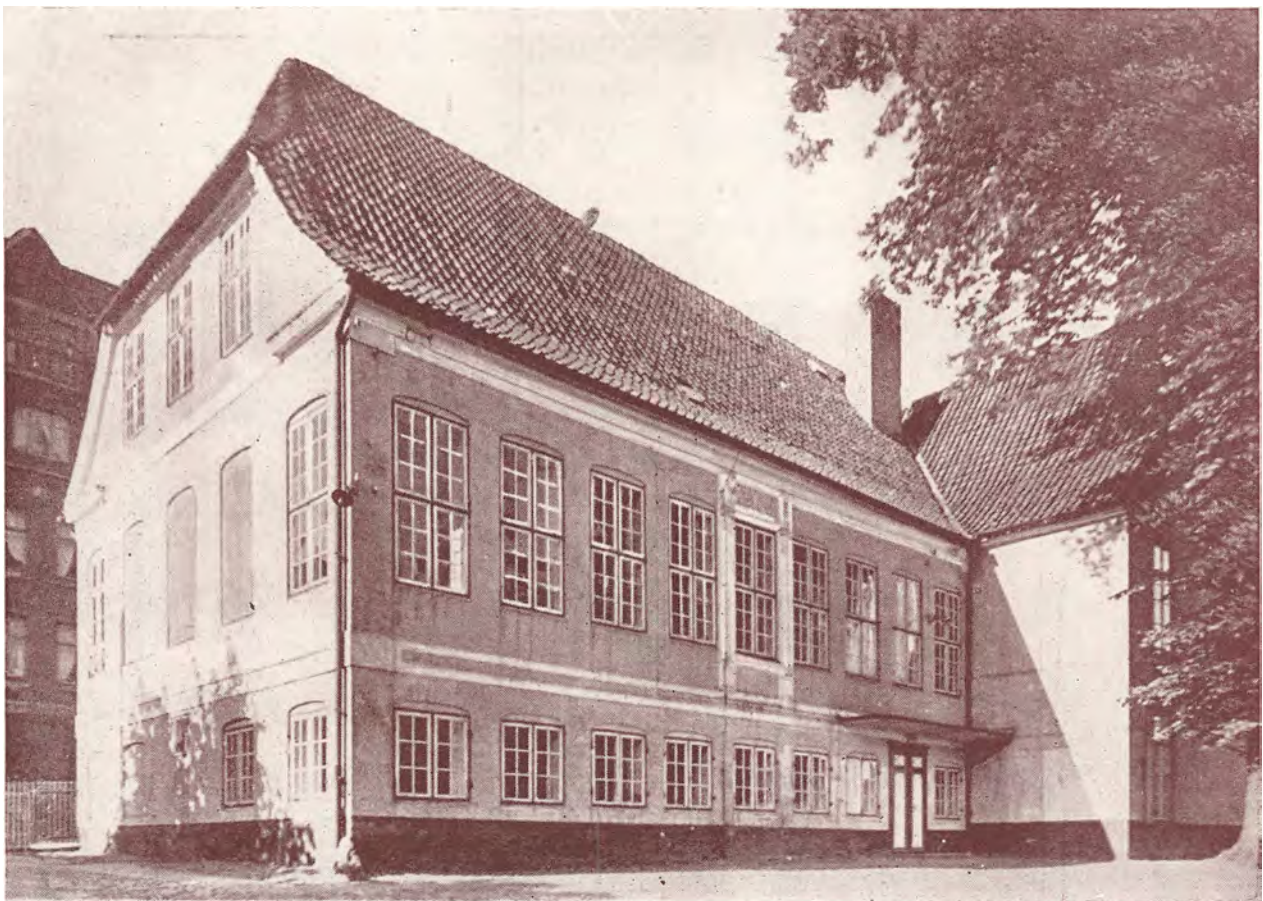
Mangelen paa delvise Degne var stadig stor, hvilket vel for en stor Del skyldtes de daarlige Indtægter, Degnene havde. Mange Steder var det nødvendigt for Degnen at skaffe sig Biindtægter, ja, — enkelte Steder i Landsdelen drev Degnen ved Siden af sin Skole en Kro. Meget almindeligt var det ogsaa, at han for at kunne passe det andet Arbejde, lejede en anden helt ukvalificeret til at holde Skole for sig. Det var altsaa slet ikke uforstaaeligt, at Provster og Superintendenter var utilfredse med Skoleforholdene mange Steder paa Landet og gjorde meget for at forbedre disse. Da Konfirmationen var bleven gennemført ved Lov med en Overhøring i Kirken, før de Unge højtideligt sendtes ud i Livet, kom denne til at højne Skolens Maal. Det kunde jo ikke nytte at sende de Unge til Konfirmationsforberedelse, hvis de ikke var i Stand til at læse.

Ovennævnte Superintendent *Stephan Klotz*, hvem Skolens Trivsel laa meget paa Sinde, indskærpede i en Forordning af 1643 Befolkningens Pligt til at sende Børnene i Skole samt forbedrede Degnens Kaar ved en fast Ydelse i Korn og Penge. Konfirmationen indførtes ved en Forordning af 1646, og i de følgende Aar arbejdede *Klotz* med Tanken om Indførelse af almindelig Skolepligt; disse Tanker fremkom i et Udkast til en almindelig Skolelov, som han indsendte til Regeringen i 1651. Samme Aar blev Løbedegneundervisningen afskaffet over hele Sønderjylland, og nye Skoler opstod paa denne Tid til Trods for den økonomiske Depression. Men en Lov om almindelig Skolepligt blev ikke til Virkelighed, vel nok paa Grund af manglende Interesse fra de øverste Myndigheders Side; der skulde gaa længere Tid, inden den kom. Selvom der havde været Nedgangstider for Skolevæsenet ogsaa i det 17. Aarhundrede, var der sket visse Forbedringer og Fornyelser inden for de sydslesvigske Skoler, saa de absolut var paa Højde med de tilsvarende i det øvrige Danmark. —

I første Halvdel af det 18. Aarhundrede indlægger *Pietismen* sig stor Fortjeneste med Hensyn til Reformering af Skoleforholdene, særlig af Almueskoleundervisningen. Klagerne over Skolerne var stadig de samme: Lærerne fik for lidt i Løn, deres Uddannelse var for daarlig, man savnede ordentlige Skolebygninger, og altfor mange Børn gik kun i Skole om Vinteren, fordi Forældrene anvendte dem ved det daglige Arbejde paa Gaarden. Desværre hjalp Staten heller ikke nu økonomisk ved Opførelsen af nye Skoler, disse opførtes derfor med de mindst mulige Midler. Lærernes Kaar forbedredes ikke i denne Omgang, men alligevel

Den danske Borgerskole i Flensborg, der blev lukket 1870.

Dansk Kommuneskoles Anneksbygning, Flensborg.

*Lærere ved den danske Borgerskole i Flensborg 1852—1864.
Nissen Werner Møller Tofte Schmidt Vognsen.*

var Oplysningen blandt Ungdommen i Vækst. Der fortælles fra Svansø, at omkring 1750 kunde de fleste der læse og skrive.

Inden for det højere Skolevæsen havde *Flensborg Latinskole* i det 18. Aarhundrede en Blomstringstid under den lærde Rektor *Johannes Moller* (1701—25). Han grundlagde Skolens Bibliotek i 1711, som ved hans Død talte o. 1300 Bind — en efter Tidens Forhold anselig Bogsamling. Han indførte adskillige Reformer i Undervisningen, bl. a. Begrænsning af den megen Udenadlæren og en venligere Behandling af Eleverne. Blomstringstiden under Rektor *Johs. Moller* afløstes af en stor Forfaldsperiode under Efterfølgeren *Prehn*; Skolen havde til sidst kun 29 Elever. 1750 blev denne efterfulgt af Professor *Ole Henr. Moller*, født i Flensborg som Søn af ovennævnte *Johs. Moller*. Han var en lærd Genealog og har efterladt sig mange Stamtavler over flensborgske Familier. Det lykkedes Prof. Moller at bringe Flensborg lærde Skole paa Fode igen ved at faa gennemført den under *Prehn* indførte »verbesserte Schulordnung«, hvori Modersmaallære, d.v.s. Tysk, Geografi og Verdenshistorie var blevet nye Undervisningsfag.

Slesvig Domscole havde i første Halvdel af det 18. Aarh. ogsaa en Række dygtige Ledere, der satte deres Præg paa Skolen. Fra 1725—52 var den lærde *Andreas Hojer*, en Præstesøn fra det frisiske Omraade, Rektor. Hans Efterfølger var Filologen *J. Fr. Licht*, i hvis Hjem Digteren *Johannes Ewald* boede, da han var Elev i Domscolen fra 1754—58, og af hvem han har givet os en god Skildring i »Levned og Meninger«. Licht efterfulgtes som Rektor af *C. F. Krafft* fra Husum, som hylkede mere moderne Skoletanker ved sin Interesse for levende Sprog.

Husum Latinskole var paa denne Tid fuldt paa Højde med de andre sydslesvigske Latinskoler, ja, i een Henseende var den foran, idet den var den første blandt de tre, der underviste Eleverne i levende Sprog og Realfag som Geografi og Historie.

Oplysningstiden bragte ogsaa »Lys ind i Skolestuen«. Inden for Opdragelsen banede nye Tanker sig Vej: Rousseau, Basedow og Pestalozzi. I Kongeriget begyndte en Reformtid med »den store Skolekommissions« Nedsættelse, som kulminerede i den alm. Skolelov af 1814. I Hertugdømmerne trængte Skolen ogsaa i høj Grad til Reformer, og den Mand, der indlagde sig store Fortjenester ved at gennemføre disse, var i Slesvig den i 1792 til Generalsuperintendent udnævnte *J. G. C. Adler*. Han var ualmindelig pligtopfyldende og samvittighedsfuld i sin Embedsgerning og var altid rede til at medvirke ved Forbedringer, hvor disse var mulige. Oplysningstiden havde skabt Muligheder for en bedre uddannet Lærerstand i Hertugdømmerne, ved at der var blevet oprettet et Seminarium i Kiel 1781, det første inden for det danske Monarki, — og et i Tønder 1788. De økonomiske Kaar for Lærerne var stadig lige daarlige, saa hvis de øverste Myndigheder vilde have bedre kvalificerede Lærere, var det nødvendigt at forbedre deres Levevilkaar.

Adlers Reformer kronedes med den alm. Skolelov for Hertugdømmerne i 1814, hvorved man kan sige, at der blev bragt Orden i Skolevæsenet. De vigtigste Bestemmelser deri var følgende: alle Landskolerne indrettedes til Distriktskoler, hvori rigtigt uddannede Lærere skulde undervise baade Sommer og Vinter. For hver Skole blev der udnævnt to Skoleforstandere, som skulde drage Omsorg for Skolens

Vedligeholdelse og Lærernes Underhold. Samtidig med disse Reformers sørgede Adler ogsaa for, at der blev indført nye og mere tidssvarende Lærebøger.

I Nordslesvig fik Skolerne danske Lærebøger, men i Sydslesvig fik Adler det tyske Sprog endnu mere fæstnet i Kirke og Skole, ved at Befolkningen gennem Seminariernes Oprettelse fik Lærere, der beherskede det tyske Sprog bedre. For at gøre Undervisningen lettere for Børnene begyndte nu mange Forældre, der kunde noget Plattysk fra deres Omgang med Tysktalende i Købstæderne og de syd-fra kommende Handelsmænd, at tale dette Sprog med Børnene. Og ikke længe efter 1800 talte den opvoksende Ungdom Plattysk, særlig i Sydangel. Undervisning i Dansk gaves ikke Syd for den nuværende Grænse, og derfor var det danske Talesprog, som op til 1800 var almindeligt i Mellemslesvig og Angel uden for Byerne, dømt til Tilbagegang. En Mand skal her fremhæves, fordi han var opmærksom paa Forholdet og gjorde noget for det: Cantor ved Flensborg Latinskole *H. G. Overbeck*, som i 1779, da Generalsup. *Struensee* var paa Visitats i Flensborg, til ham indgav et Andragende om at faa indført *Dansk* som Fag og Undervisnings-sprog ved Skolen. Flensborgs Magistrat nægtede at anbefale Andragendet, dette Forslag var »höchst schädlich und verderblich«, men hvis Cantoren uden for Skoletiden Onsdag- og Lørdag-Eftermiddag vilde undervise Eleverne i Dansk, saa stod det ham frit. Noget senere, da Magistraten i 1781 fik en ny Førsteborgmester, fik *Overbeck* Lov til at give en halv Time Dansk ugl. i øverste Klasse og een Time ugl. i mellemste, saa det gik altsaa langsomt fremad.

En vigtig Foranstaltning for Latinskolerne i Hertugdømmerne var den i 1797 befalede Reduktion af Skolernes Tal. I Stedet for skulde der oprettes Borgerskoler med Indførelse af de Realfag, som Tiden krævede. Latinskolerne var i Slutningen af det 18. Aarhundrede i Tilbagegang over hele Danmark, og i Sydslesvig havde mange Skoler meget faa Elever, saaledes havde ifølge Indberetninger fra 1777 Bredsted 8 og Garding i Ejdersted kun 3 Latinelever. Ved Reduktionen fik Skolerne i Flensborg, Slesvig og Husum Lov til at bestaa, mens Skolerne i de mindre Byer omdannedes til Borgerskoler. For at sikre en saa god Undervisning som muligt ved Latinskolerne blev der indført en Række praktiske Forbedringer, f. Eks. Timetabeller, Klasseprotokoller, halvaarlige Lærersamlinger, regelmæssige Eksamineringer, faste Principper for Belønninger og Straffe og lovbefalede Ferier. Endvidere skulde Skoleinspektører regelmæssigt besøge Skolerne og indsende Indberetninger.

Gennemførelsen af Skoleloven af 1814 var utvivlsomt af den mest gennemgribende Betydning for vort Fædrelands og dermed ogsaa for Sydslesvigs Skolevæsen. For Latinskolerne gik det imidlertid i første Halvdel af det 19. Aarh. kun langsomt fremad; Grunden dertil var vel, at de ikke kunde holde Trit med Tidens Krav om at indføre Realundervisning. I Flensborg kom det dertil, at en Kreds af ansete Borgere i 1829 ansøgte Magistraten om at faa oprettet en højere Borgerskole (svarende nogenlunde til vor Tids Realskole). Da blev Latinskolen først klar over, at Tiden til en Reform var kommet og tilbød Oprettelse af en Realundervisning, men der opnaaedes intet Resultat ved Forhandlingerne ud over Indførelsen af nogle Timer i Dansk og Fransk.

I Tyverne og Trediverne kunde man i en Del sydslesvigske Skoler træffe paa den saakaldte »indbyrdes Undervisning«. Kong Frederik VI. begunstigede denne Undervisningsform »det Bell-Lancasterske System«, som krævede færre Lærerkrafter og altsaa var billigst for Staten. Alt i alt befandt Skolevæsnet sig i glædelig Fremgang efter 1814, Seminarierne forsynede Landet med bedre uddannede Lærere, hvis Kaar nu var blevet betrygget ved Lov. I Frederik VI.s Tid var Embedsmændene endnu Kongens »loyale Slesvigere«, men de nationale Brydninger i Trediverne og særlig i Fyrreterne bemægtigede sig ogsaa den sydslesvigske Lærerstand, som da for Størstedelen blev illoyal og var at finde paa Modstandernes Side. Nu hævnede det sig, at tidligere Regeringer havde ladet tyske Embedsmænd raade ogsaa over dansk Omraade, som maaske, hvis der var grebet ind i Tide, kunde være blevet reddet for Danmark. De Forsøg, der blev gjort i sidste Øjeblik, Sprogskriptet fra 1840 f. Eks., betød ikke noget for Sydslesvig. De Planer, som Ørsted havde i 1845 angaaende en Udvidelse af Sprogskriptet til ogsaa at skulle gælde for den dansktalende Befolkning i Mellemslesvig, kom ikke til Gennemførelse.

En yderligere Forbedring af Skoleforholdene i Landsdelen tilstræbtes ved Regulativet for de højere Skoler i Hertugdømmerne af 28. Januar 1848. Men da Oprøret udbrød i Marts Maaned s. A., blev denne Forbedring ikke til Virkelighed. Krigens Udbrud skabte naturligvis Uro ogsaa inden for Skolevæsnet, især inden for de højere; mange Unge i de ældste Klasser i Latinskolerne i Flensborg og Husum, men særlig i Slesvig meldte sig frivillig under Oprørsfanerne — og al normal Undervisning ophørte. Den provisoriske Regering nedsatte et Udvalg i Rendsborg, der skulde reorganisere Skolevæsnet i slesvig-holstensk Aand. Slesvig-Holstenernes Nederlag ved Isted i 1850 gjorde dog en Ende paa deres Herredømme i Landsdelen. Ved Skolerne forsvandt derefter de illoyale Lærere og Skoleledere sydpaa (f. Eks. Rektor *Lübker* ved Flensborg Latinskole). Ved Domskolens i Slesvig var der af Skolens 8 Lærere kun 3 tilbage — og Skolens Elevantal var dalet til 27. Et stort og betydningsfuldt Reformarbejde skulde nu paabegyndes inden for Skolen i Sydslesvig.

MELLEM KRIGENE 1850—64.

Efter Treaarskrigens Afslutning indleddedes ogsaa inden for Skolen i Sydslesvig en ny Tid; nu skulde der, inden det blev for

sent, raades Bod paa mange af de Forsyndelser, der var sket mod Landsdelen gennem Aarhundreders Styre ved tyske Embedsmænd fra det tyske Kancelli i København. Som overordentlig dansk Regeringskommissær indsattes i Kongens Navn *F. F. Tillisch*, medens hans Privatsekretær, den 35-aarige Sønderjyde *Th. A. J. Regenburg*, fik overdraget Bestyrelsen af alle Kirke-, Skole- og Undervisningssager og fik som ingen anden Enkeltmand Indflydelse paa Udviklingen i vor Landsdel inden for dette Tidsrum. Hans Navn er for altid knyttet til de omstridte Sprogreskripter af 1851.

FLENSBORG LATIN- OG REALSKOLE (1850—64).

Noget af det første, man tog fat paa, var Reorganiseringen af de lærde Skoler i Landsdelen. Regulativet for de højere Skoler i Hertugdømmerne af 28. Januar 1848 var paa Grund af Krigen ikke blevet ført ud i Virkeligheden. Haderslev lærde Skole skulde saaledes dengang have haft dansk Undervisningssprog, som den endelig fik d. 7. Oktober 1850. Ved den nye Ordning blev Flensborg lærde og Realskole tvesproget, Slesvig Domscole beholdt Tysk som Undervisningssprog, medens Husum Latinscole blev nedlagt og omdannet til en højere Børgerscole (Elevtallet var stadig dalende).

I Juni 1851 udnævntes Rektor *Simesen* ved Helsingør Realscole til Rektor i Flensborg, og han indsendte kort efter sin Tiltrædelse et Forslag til Ministeriet om Omdannelse af Skolen. Dette gik ud paa Indrettelse af en særlig Realundervisning, Udvidelse af Klassernes Antal og Forslag om, at Dansk skulde sidestilles med Tysk som Undervisningssprog: »I Betragtning af at en stor Del og inden føje Tid maa-ske forholdsvis endnu flere af Skolens Disciple ere Børn af dansk-talende Forældre, hvilket gør det billigt og retfærdigt, at det danske Sprog betragtes og behandles som Disciplenes Modersmaal ligesaavel som det tyske«.

Den nye Skoleordning for Flensborg lærde Skole kom d. 2. Oktober s. A., hvorved Skolen fik den saa længe ventede Realundervisning, idet der blev indrettet Realklasser for de Elever, som ikke ønskede at studere, men agtede at gaa ud i det praktiske Liv. Skolen blev tvesproget, saaledes at der skulde undervises paa *Dansk* i: Dansk, Latin, Engelsk, Historie, Naturhistorie i de højere Klasser, Fysik og Geometri, og paa *Tysk* i: Tysk, Fransk, Græsk, Hebraisk, Geografi, Naturhistorie i de lavere Klasser, Aritmetik og Algebra. I Religion var Sproget valgfrit.

Mange nye Lærere blev ansat, da der af gamle Lærere fra 1848 kun var tre tilbage. Blandt de ny var *C. F. Monrad* den, der kom til at udrette mest for Dansk-heden. Tiden mellem Krigene blev for Flensborg lærde og Realscole som for meget andet dansk Virke i Slesvig en Tid, hvor alt var i Vækst, hvor man var fuld af Forhaabninger om en dansk Fremtid for Landsdelen.

Skolens Leder, Rektor *Rasmus Johannes Simesen*, søgte saa godt, det var muligt,

at yde Retfærdighed til alle Sider, hvilket ikke altid var let. Man kan forestille sig Vanskelighederne ved at have dansk- og tysksindede Elever sammen og desuden et efterhaanden stort og ret uensartet Lærerkollegium. Rektor Simesen var født i Fredericia 1810; hans Fader havde engang været Militærlæge i Flensborg. Han studerede først Teologi, men gik senere over til Matematiken og tog polyteknisk Eksamen i 1838. En Tid havde han været Adjunkt ved sin gamle Skole i Fredericia. I 1836 var han Amanuensis hos vor store Fysiker, H. C. Ørsted. Omkring 1840 opholdt han sig i Altona, hvor han holdt Forelæsninger over Matematik og Fysik. Fra 1843—51 ledede han Helsingør Realskole paa en udmærket Maade, saadan at Myndighederne ansaa ham som et godt Emne til Leder af Flensborg lærde Skole efter Trearskrigen.

Allerede i 1853 maatte der skaffes mere Plads, da Skolen stadig fik flere Elever. Subrektor *Dittmanns* Embedsbolig blev da inddraget og indrettet til Klasseværelser. I et af disse blev den Oldsagssamling, som afdøde Justitiarius *Jaspersen* i Gelting havde skænket Skolen, anbragt. Adjunkt *Engelhardt*, som var meget arkæologisk interesseret (han deltog fra 1858—61 i Udgravningerne af Torsbjerg Mose i Angel), førte Tilsynet med denne Samling.

Af andre Ting, der maatte tilpasses de nye Forhold, kan nævnes: Ministeriet bestemte under 22. November 1851, at Studenter med Modenhedsbevis fra slesvigske Skoler nu uden videre kunde lade sig immatrikulere ved Københavns Universitet; indtil nu havde de maattet aflægge en særlig Prøve. Endvidere kom Skoleaaret fra 1852 til at løbe fra Sommerferie til Sommerferie. De Studenter, der vilde drage til tyske Universiteter kunde faa Lejlighed til at aflægge Prøven ved Paasketid. Der blev saaledes fra de danske Skolemyndigheders Side taget rimeligt Hensyn til de tysksindede Medborgere ogsaa i dette Tilfælde.

Da de ydre Forhold ved Skolen paa Grund af Elevtallets stadige Vækst var blevet for trange, maatte man beslutte sig til enten at udvide eller bygge. Ministeriet foretrak det sidste, og ved Kgl. Resolution af 19. Oktober 1856 skaffedes de fornødne Midler til Veje; ogsaa Kongens Civilkasse bidrog i Finansaarene 1856—60 i høj Grad dertil. Stadsbygmester *Winstrup* leverede Tegningerne, efter hvilke der paa en Del af den gamle Klosterkirkegaard samt paa den gamle Skoles Grund skulde opføres en vinkelformet Skolebygning med Facade ud imod Rødegade. Grundstenen blev lagt d. 24. August 1857 i Overværelse af bl. a. Byens Overpræsident *v. Rosen* og Biskop *Boesen*. I Grundstenen blev indmuret en smuk Tegning af *Lorenz Frølich* samt nogle Mønter. Denne Tegning forestiller to Kvindeskikkelser, *Danmark*, siddende paa en Trone under Dannebrog, og *Haabet*, som holder et spirende Skud i sin Haand; en Flok skolesøgende Børn staar ved Siden, og i Baggrunden ses Flensborg med Nikolaj Kirketaarn og en Del Skibe i Havnen.

Den nye Skole var færdig til Indvielse i Oktober 1861, ved hvilken Lejlighed der atter var en større Festlighed med Taler og Sange paa begge Sprog. Nu fik Byen virkelig en god og tidssvarende Skole, hvori der var god Plads baade til Lærere og Elever. Elevantallet blev ogsaa i de følgende Aar ved at stige; saaledes var man ved Skoleaarets Slutning 1863 naaet op paa 338 Elever. Blandt Skolens kendte Lærere i Aarene op til 1864 bør nævnes den senere Rigsarkivar *A. D.*

Jørgensen og Johannes Kaper, Fader til Københavns dygtige Skoleborgmester Dr. Ernst Kaper og Udgiver af de over hele Landet kendte Tysklærebøger.

ELEVSTATISTIK (1848—63).

Paaske 1848	60 Elever	Paaske 1856	245 Elever
» 1849	72 »	» 1857	260 »
» 1850	95 »	» 1858	270 »
» 1851	81 »	» 1859	275 »
» 1852	111 »	» 1860	272 »
» 1853	121 »	» 1861	274 »
» 1854	183 »	» 1862	292 »
» 1855	218 »	» 1863	338 »

Voksende nu Studentertallet i disse Aar i samme Forhold som Elevtallet? Dette var ikke Tilfældet. Studenteroversigten fremviser et i Sammenligning med vore Dage ringe Antal Dimittender. En af Grundene hertil var, at de fleste Elever gennemgik Realklasserne for at staa bedre rustet, naar de kom ud i det praktiske Liv. Man maa huske paa, at Flensborg var en Handelsby i Opgang; Byens Skibe viste Dannebrog paa alle Verdenshave. Fordringerne til at kunne opnaa Modenhedsbevis til Universitetet var dengang desuden noget større, særlig for de klassiske Sprogs Vedkommende. Trods det var Studentertallet fra Flensborg lærde Skole mellem Krigen i stadig Stigning, hvoraf Flertallet drog til København.

Da Krigen kom til Flensborg i Februar 1864, blev Skolen lukket og indtil videre anvendt som Lazaret. De af Besættelsesmagterne indsatte Civilkommissærer afsatte d. 29. Februar alle Latinskolens Lærere og udviste dem alle af Landsdelen med Undtagelse af Overlærer Monrad, der som Grundejer ikke kunde udvises (efter de gældende Love).

SLESVIG DOMSKOLE (1850—64).

Ved Reorganiseringen af de lærde Skoler efter Trearskrigen beholdt Slesvig Domscole Tysk som Undervisningssprog; men Skolen blev nyordnet fra Grunden af, fik en ny Læseplan og en Række nye Lærere til Erstatning for de 5 illoyale, der ikke var vendt tilbage ved Fredsslutningen. Den gamle Professor *Jungclaussen*, der var forblevet loyal over for Danmark under Krigen, fortsatte som Leder af Domskolen til Januar 1855, da han fik bevilget Afsked i Naade, fordi han følte, han ikke formaaede at holde Trit med Udviklingen mere. Hans Efterfølger blev Overlærer ved Aalborg Katedralskole, Dr. phil. *S. L. Povelsen*, en dygtig og anerkendt Skolemand, der lige til sin Afskedigelse i 1864 med fast Haand ledede Skolen loyalt efter den Linie, der var blevet lagt for Domskolen ved Nyordningen.

Tiden mellem Krigene blev ogsaa for Slesvig Domscole en Fremgangens Tid, og flere Gange maatte der foretages Udvidelser for at skaffe flere Undervisningslokaler. En Omlægning af Skoleaaret fra Paaske til Sommerferie fandt ogsaa Sted her. Som Lærer ved Domscolen virkede fra 1856—64 cand. philol. *Johannes Helms*, den senere kendte københavnske Skolemand og Digter, der bl. a. har skrevet Sangen »Jeg elsker de grønne Lunde«.

Det var ikke nogen let Opgave, Lærerne ved Domscolen blev stillet overfor. De skulde beherske Tysk for at kunne undervise paa dette Sprog; men der har naturligvis været Mangler i mange Tilfælde, som Eleverne ikke var længe om at opdage. I det store og hele var Forholdene gode, kun i et Tilfælde blev en Elev bortvist fra Skolen paa Grund af Opsætsighed.

Et særegent Forhold ved Domscolen var ogsaa den Omstændighed, at Hovedparten af Eleverne kom fra tysksindede Hjem fra Slesvig By, Sydangel og Egnene mod Vest, helt over til Husum og Tønning. Der blev ikke af nogen Lærer drevet national Propaganda i Skolen; men en nidkær Dansklærer kunde naturligvis ikke undlade at erklære det Sprog og den Historie sin Kærlighed, som det var blevet hans Opgave at være Formidler af paa et Sted, hvor den danske Tunge i et Par Generationer havde været i Tilbagegang. Til Trods for at de fleste Elever stammede fra tyske Hjem, viser Dimittendstatistikken, at der var ligesaa mange Studenter, der søgte til København som til tyske Universiteter.

Alt efter som den politiske Spænding voksede i Aarene op mod 1864, steg ogsaa Ophidselsen blandt de fanatiske Tyskere i Slibyen. Da Danevirke rømmedes, og Byen blev besat, blev Domscolen omgaaende lukket. Alle dens Lærere afsattes den 28. Februar og drog over Lybæk hjem til Danmark. Inden sin Afrejse fik *Johs. Helms* sin Flagstang ødelagt af fanatiske Slesvig-Holstenere. Der skulde gaa en hel Generation og en stor Verdenskrig, inden dansk Skole og Kirke igen skulde genopstaa i Byen ved Slien.

GARNISONSSKOLEN I SLESVIG BY.

I Tiden mellem Krigene opstod der en virkelig dansk Skole i Slesvig By, nemlig *Garnisonsskolen* paa Gottorp Slot. I November 1853 blev der af 4. Infanteribrigade i Slesvig By indsendt et Andragende til Krigsministeriet, hvori man paaviste det uheldige i, at danske Børn maatte sendes i tysk Skole, fordi der ingen dansk fandtes. Man var sikker paa, at mange andre derboende danske Familier vilde sende deres Børn i en saadan, hvis den blev oprettet.

»Feltpræsten« *Pastor Højer-Møller* udarbejdede et Forslag til en Skole, som blev approberet af Krigsministeriet i Oktober 1854. Den nye danske Garnisonsskole begyndte saa sin Undervisning i Januar 1855 i de samme Lokaler paa Gottorp Slot, hvor tidligere en tysk Garnisonsskole havde haft til Huse. Ved Skolen ansat-

tes to Lærere og en Lærerinde, hvoraf den ene var helt dansk uddannet. For at kunne give Eleverne en saa god Tyskundervisning som mulig, havde en af Lærerne tysk Uddannelse. Skolen begyndte sin Undervisning med 29 Børn, der mest var Børn af Officerer og Underofficerer ved Garnisonen. Men i Skoleregulativet var det blevet bestemt, at ogsaa civile Borgeres Børn kunde blive optaget, saafremt der medbragtes Bevis for, at Børnene var afmeldt hos deres Sognepræst. Disse betalte en ringe Afgift i Skolepenge.

Lærerkræfterne ved Skolen skiftede en Del i de Aar, Skolen bestod; Grunden hertil var for det meste Forflyttelse til bedre lønnede Embeder. Saaledes blev f. Eks. cand. theol. *Chr. Cl. Lorenzen*, efter at have virket ved Skolen i et Par Aar (ogsaa nogle Aar ved Domskolen) Sognepræst i Siversted. (Lorenzen udgav bl. a. adskillige gode Lærebøger, der benyttedes meget i Skolerne, indtil de blev forbudt efter 1864).

At der var Livskraft i Garnisonsskolen viste sig ved stadig stigende Tilgang af Børn fra danske Hjem i Byen. Det største Antal Elever, Skolen kom op paa, var 125 Elever i Skoleaaret 1863. Da Krigen kom d. 1. Februar 1864, maatte Skolen naturligvis hurtigt lukke sine Døre.

DEN DANSKE BORGERSKOLE I FLENSBORG.

Flensborg danske Borgerskoles Udvikling indtager en interessant Særstilling i Sydslesvigs danske Skolehistorie.

Før 1850 fandtes der ikke nogen egentlig dansk Borgerskole i Byen, alle eksisterende Borgerskoler, der var opstaaet af Rektorskolerne omkring St. Marie og St. Nikolaj Kirke, var tysksprogede. Da der efter Treaarskrigens Afslutning kom mange danske Embedsmænd til Byen, følte det som et Savn, at der ikke fandtes en rigtig dansk Borgerskole, hvori de kunde sende deres Børn.

Den, der straks havde Øje for denne Mangel og blev »primus motor« i Bestræbelserne for at faa oprettet en dansk Skole, var den i 1851 nyudnævnte Sognepræst for den frie danske Menighed *G. F. A. Graae*; han støttedes deri af andre danske Mænd som f. Eks. Værkmester *Kruse*. Da Pastor Graae havde faaet Tilladelse til at faa en dansk Kirkesanger ansat ved Helligaandskirken, ansaa han Øjeblikket for kommet til at oprette en dansk Borgerskole. Han indgav et Andragende til Ministeriet om at faa nedsat en Skolekommission, bestaaende af 4—5 hæderlige og erfarne Mænd af Menigheden, som sammen med Præsten skulde varetage Skolens Interesser. I Oktober 1851 blev denne Kommission valgt; den udarbejdede straks en Skoleplan, som blev approberet af Kirkevisitatoriet i Flensborg, hvorefter den danske Menighed kunde oprette sin egen Skole, der var uafhængig af de tyske Menigheder. Den økonomiske Side af Sagen voldte en Del Besværigheder, da Skolen ikke kunde drives for Skoleafgiften alene. Men man regnede med Ministeriets d.v.s. Regenburgs Velvilje over for Sagen, og heri regnede man ikke fejl.

Den 12. December 1851 udsendtes den foreløbige Bekendtgørelse om Skolens Oprettelse, og Sognepræsten og Degnen modtog Anmeldelser inden Maanedens Ud-

gang. Et Lokale blev lejet i en Gaard ud til Storegade, og den 9. Januar 1852 blev Skolen aabnet med 27 Elever.

Hans Mikkelsen Tofte, der blandt 41 Ansøgere (bl. disse var den senere kendte Politiker Chr. Berg), var blevet udset til at beklæde Stillingen som Degn ved Helligaandskirken, begyndte denne Dag sin velsignelsesrige Gerning som Andenlærer ved den nye danske Skole. Hans rige Personlighed satte sit Præg paa den, saa længe han fik Lov til at virke ved den. Han var en Sanger af Guds Naade og fik snart baade Menighed og Skole til at synge.

I April udnævntes Førstelæreren, som efter Regulativet samtidig skulde være Kateket ved Kirken. Det blev cand. theol. *J. T. S. Krohn*, Kaldskapellan for Vindinge Menighed paa Sjælland. Tilgangen til Skolen blev i Aarets Løb saa stor, at Elevtallet ved Aarsskiftet var blevet fordoblet. Derfor havde Skolekommissionen d. 1. Dec. 1852 indsendt et Andragende til Ministeriet om at være behjælpelig med at faa opført en ny Skolebygning til den danske Borgerskole. Pladsen var nu blevet for lille i de lejede Lokaler, og der var Udsigt til, at Elevtallet vilde stige yderligere. Ministeriet overvejede længe; først hen paa Aaret 1854 kom der Skred i Byggesagen. En Plads i Nørre-Gravene lige oven for Helligaandsgangen blev udset til Byggeplads, og i 1855 kunde Skolen forlade de overfyldte Lokaler i Storegade og tage den nye Borgerskole i Besiddelse.

Et nyt »Regulativ for den danske Borgerskole ved Helligaandskirken i Flensborg« blev udarbejdet og approberet under 16. December 1856. I Regulativets § 1 blev der slaaet fast, at »Borgerskolen ved Helligaandskirken i Flensborg er en af Byens offentlige Undervisningsanstalter, med Hensyn til hvis Bygninger og Inventarium Kommunen har samme Forpligtelse som med Hensyn til sine andre Borgerskolars Bygninger og Inventarium«. Dermed var Pastor Graaes højeste Ønske om at faa Skolen anerkendt som offentlig Skole gaaet i Opfyldelse. At de danske Borgere mere og mere betragtede den som deres egen Skole, viser dens stadige Vækst i Aarene, der kom.

Cand. theol. *H. Clausen-Gad* afløste i 1855 Krohn som Kateket og Førstelærer og ledede Skolen dygtigt til 1862, da han udnævntes til Sognepræst for Graasten og Adsbøl Menigheder. Værkmester *Kruse* var i 1854 indtraadt i Stedet for Prof. *Chr. Paulsen* i Skolekommissionen, hvor han beklædte Posten som Kasserer og Regnskabsfører til sin altfor tidlige Død i 1859.

I Løbet af 1856 og 57 var Skolen atter ved at sprænge sine Rammer. Skolekommissionen anmodede da Kirkevisitatoriet om at faa i det mindste 3 Lokaler til — og man paapegede Ønskeligheden af at faa disse i Nystaden uden for Nørreport, da mange Børn havde hjemme der. Kirkevisitatoriet afslog Andragendet, hvorefter man henvendte sig til Ministeriet og fik en Understøttelse paa 3 Aar, ved hvis Hjælp et Lokale blev lejet i den nordlige Bydel og en 4. Lærer ansat.

Denne Skoleafdeling fik i Løbet af kort Tid fuldt Hus, omkring 70 Elever, og da der var Udsigt til yderligere Stigning, ansøgte Skolekommissionen d. 27. August 1857 Ministeriet om Hjælp til Opførelse af en ny Skolebygning ved Nørreport. En passende Grund kunde erhverves af Kommunen i en af de saakaldte Politihaver lige uden for Nørreport. Stadsbygmester Winstrup havde udkastet Tegning

til en Skolebygning bestaaende af 2 Klasseværelser og en Lærerbolig, og Byggesummen blev anslaaet til omkring 8000 Rdl. Ministeriet bevilgede 10.000 Rdl., og i Oktober 1858 kunde den nye Skole tages i Brug. Samtidig blev en 5. Lærer udnævnt.

I Løbet af 1859 laa Børneantallet i den danske Borgerskole omkring 300. Skolekommissionen anmodede da Ministeriet om at faa oprettet en 3-die Elementarklasse og en 6. Lærer antaget, samt at denne Skoleafdeling maatte blive lagt i Byens sydlige Del, for at de mindre Børn derfra kunde faa kortere Skolevej. Efter at Andragendet var imødekommet, blev der lejet et Lokale i Plankemajgade, og en 6. Lærer blev ansat.

Denne Elementarklasse fik snart over 100 Elever, hvorefter Skolekommissionen 21. August 1861 indsendte et Andragende om at faa oprettet et 7. Lærereembede; man henviste til Københavns Skolevæsen, hvor man dog højst havde 60 Elever i en Klasse. Da de lejede Lokaler i Plankemajgade var temmelig daarlige og uhensigtsmæssige, udtrykte man ogsaa Ønsket om at faa en ny tidssvarende Skolebygning for den sydlige Bydel. Allerede den 20. Oktober s. A. blev der »allernaadigst efter allerhøjeste Resolution« tilstaaet 4000 Rdl. straks og 1000 Rdl. i 10 Aar til Udvidelse af den danske Menigheds Skolevæsen, og en 7. Lærer blev ansat.

I Efteraaret 1862 fik den danske Borgerskole en ny Leder, idet den unge og energiske Adjunkt ved Flensborg Latinskole, cand. theol. *F. V. Munck* blev Kateket og Førstelærer i Stedet for den bortdragne Clausen-Gad. Han udførte et godt Stykke Skolearbejde i de knap to Aar, han fik Lov til at lede Skolen. Denne var i stadig Fremgang, saadan at den 1. Februar 1864 havde 520 Elever. Saa udbrød den for os saa sørgelige Krig, og da Flensborg hurtigt blev besat efter Danevirkes Rømning Natten 5. og 6. Februar, rekvireredes Skolen i Gravene straks til Lazaret — og efter Dybbøls Fald ogsaa Skolen i Nystaden.

Lærerne forsøgte at gennemføre en Undervisning for alle Børn med reduceret Timetal indtil videre i lejede Lokaler under trange Forhold. Byens nye Styre forholdt sig til at begynde med afventende over for Borgerskolen. (Latinskolens Lærere var omgaaende blevet afskediget). Men i Juni 64 blev Kateket Munck og Pastor Graae kaldt op til de tyske Myndigheder og fik forelagt Spørgsmaalet, om de følte sig bundet af deres Troskabsed til den danske Konge. Munck gav Svaret: »Ich werde meinen Eid halten« og fik saa sammen med Pastor Graae Afskedigelsen d. 20. August. Med tungt Hjerte forlod de snart den gamle By og drog hjem til Danmark. Degn Tofte overtog indtil videre Ledelsen af Skolen; vi hører om dens videre Skæbne i Afsnittet om Tiden efter 1864.

OM PRIVATSKOLERNE.

Da Folkeskolerne blev nyordnet efter Skoleloven af 1814, blev Privatskolerne og deres Tilsyn ogsaa taget med under Nyordningen. Men indtil 1851 var det meget let at faa Lov til at aabne en Privatskole eller et saakaldt Institut; der behøvedes kun en Tilladelse fra Sognepræsten, som ogsaa udførte Tilsynet med disse. Der

fandtes mange af dem i det 19. Aarhundrede ogsaa i de sydslesvigske Byer, men mange havde kun et ret beskedent Elevtal. De kunde være af forskellig Art. For det første Skoler for Børn indtil 7 Aar, der endnu ikke var skolepligtige. For det andet *Fællesskoler for Drengene og Piger*, der kunde besøge disse indtil Konfirmationen. For det tredje *Institutter for Drengene og Institutter for Piger*, hvor de lærte lidt Matematik og lidt fremmede Sprog, særlig Engelsk og Fransk. Det var gerne bedre Folks Børn, der besøgte disse Institutter, vi kender dem jo ogsaa fra København o. a. Steder, jfr. Heibergs Satire over saadanne Institutter i hans „Aprilsnarrene“. At bedre Folks Piger besøgte disse Skoler var kun rimeligt, da de var udelukkede fra de lærde Skoler.

I alle sydslesvigske Byer fandtes der Privatskoler. I Slesvig By var der en privat tysk Realskole, som dog paa ingen Maade var nogen Konkurrent til Doinskolen. Flensborg, som den største By i Landsdelen, havde en Mængde større og mindre Privatskoler. De fleste var tyske; blandt de kendteste kan nævnes *Prüss'* og *Edlef Petersens* Institutter. Da sidstnævnte var paa sit højeste, havde det ca. 130 Elever.

Ved den almindelige Nyordning af Skolerne i 1851 overtog Byens Kirkevisitatorium ogsaa Tilsynet med Privatskolerne for at forvise sig om, at der ikke blev drevet politisk Propaganda i disse. Som Modvægt mod de tyske fik den tidligere Adjunkt ved Slagelse Latinskole, *Mønster*, Tilladelse til at oprette en højere Dannelesanstalt for unge Piger i Flensborg. Skolen havde mange Begyndelsesvanskeligheder, og rigtig Gang i Foretagendet kom der først, da Overlærer Monrad ved Latinskolen i 1858 blev Medbestyrer og nogen Tid senere Enebestyrer. Monrad forstod at knytte dygtige Lærere og Lærerinder til Skolen; Skolens Tyskundervisning med dens megen Litteraturlæsning stod meget højt. Skolen fik efterhaanden et godt Navn og Omdømme ogsaa i tyske Kredse, hvilket maaske var medvirkende til, at den fik Lov til at fortsætte efter 1864. I Skoleaaret 1863 havde *Mønsters* Institut 122 kvindelige Elever.

SKOLEFORHOLDENE PAA LANDET.

For Skoleforholdene paa Landet blev Gennemførelsen af Sprogreskripterne af 1.—7. Februar 1851 en revolutionerende Nyordning, som ikke helt kom til at svare til de Forventninger, deres Ophavsmænd havde stillet til dem. Var de blevet gennemført nogle Generationer tidligere, vilde Forholdene maaske nok have stillet sig gunstigere. Efter disse skulde Dansk være Undervisningssprog i *Flensborg Provstis Sogne, i Tønder By* og de dansktalende Sogne

i samme Provsti, endvidere i *Hjoldelund, Fjorde, Olderup* og *Svesing Sogne* i *Husum-Bredsted* Provsti. Nu vilde man prøve at ændre det unaturlige Forhold med tysk Skolesprog i overvejende dansktalende Egne, inden det blev for sent. I Stedet for det tyske Undervisningsprog skulde der gives Børnene 4 ugentlige Timer i Tysk. Sproganordningerne traadte straks i Kraft i de lavere Klasser, medens de af praktiske Grunde først efterhaanden skulde gennemføres i Folkeskolens øverste Klasser.

Ved nyt Reskript af 5. Marts 1851 udstraktes Sprogbestemmelserne til ogsaa at skulle gælde for de nordligste Sogne i *Gottorp Provsti*. Flensborg By dannede en Undtagelse, idet man der gik en Mellemvej ved at oprette en dansk Borger-skole. Det bestemtes endvidere, at de Lærere, der ikke beherskede det danske Sprog, skulde forflyttes eller have Hjælpelærer. De fleste af de ved Udrensningen ledigblevne Lærerembeder besattes med Lærere nordfra, deraf flest fra Nordslesvig (i Flensborg Provsti var i Aarene 1856—59 af 33 Skolelærere de 26 Sønderjyder).

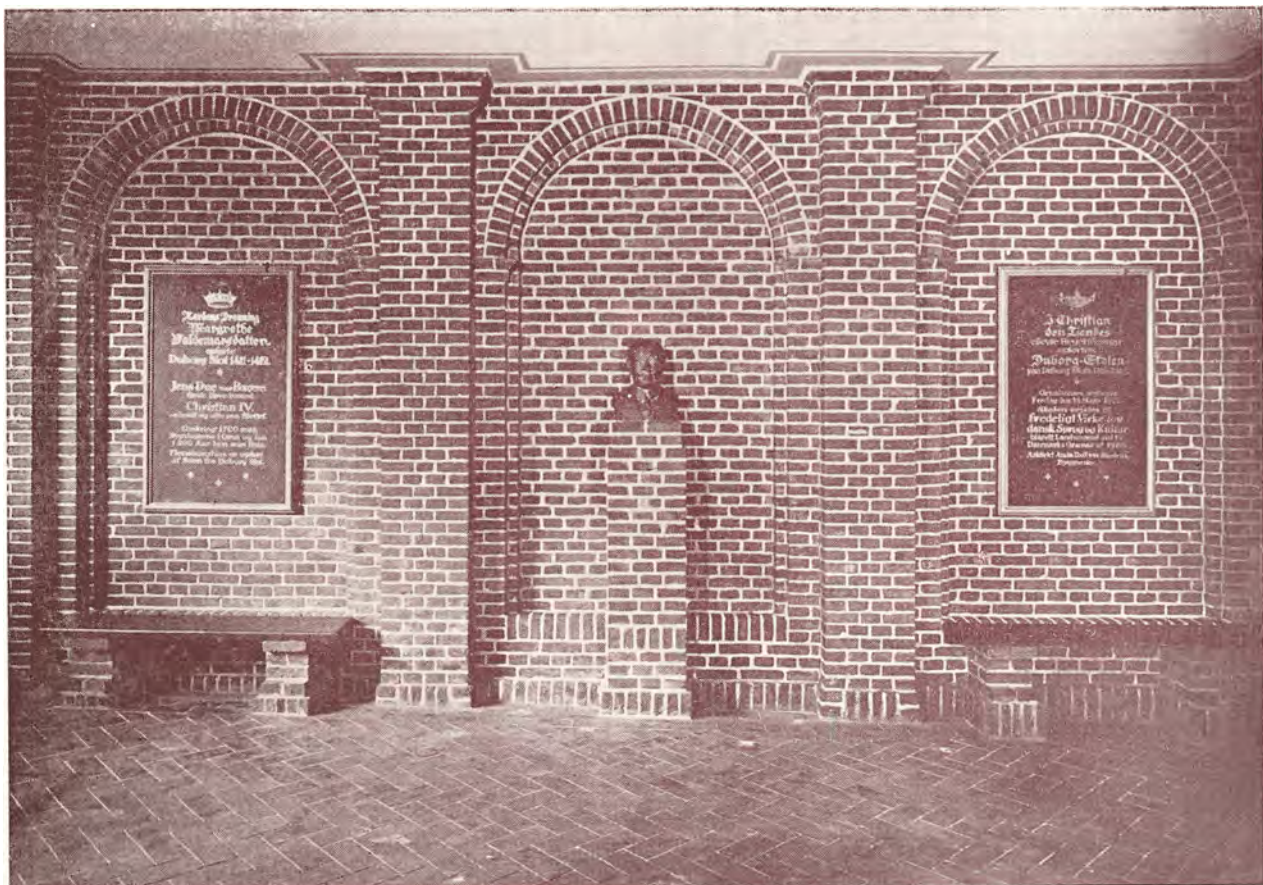
Meget oplysende om Skolens Forhold i denne Periode er Biskop *Boesens* Visitsatsberetninger (Se H. F. Petersen: *Kirken i Sydslesvig*) og Præsternes Breve til *Regenburg*. Det var en uhyre vanskelig Gerning for mange af Skolens Folk, der kom herved for at tage et folkeligt Pionerarbejde op for Danmark. De mødte overalt de tysksindede Medborgeres Mistillid, som de prøvede paa at fjerne ved ærligt Arbejde og aaben Imødekommenhed, men de blev som oftest stødt tilbage, og en Del søgte skuffet Embede nordpaa igen.

Der var megen Forskel paa de forskellige Egne af Sydslesvig, f. Eks. lykkedes Arbejdet gennemgaaende bedre i de dansktalende Egne af Mellemslesvig, hvor der næsten ingen Storbønder fandtes: *Valsbøl Sogn, Fjorde Sogn*. I Angel derimod, hvor der fandtes de mange velhavende politiserende Storbønder, var det ofte en Uriaspost, den danske Lærer og Præst blev sat ud paa. En af Anstødsstenene var Konfirmationen, som blev brugt i den Grad i Propagandaen af Slesvig-Holstenerne, at *Hall* ved Patentet af 9. Januar 1861 saa sig nødsaget til at opfylde Modstandernes Krav om Indførelse af tysk Konfirmation og Tilladelse til at holde Huslærere. Der ved unddrog de velhavende sig Sprogbestemmelserne og holdt tyske Huslærere til deres Børn. I mange sydslesvigske Sogne var der trods Vanskelighederne god Fremgang for dansk Bevidsthed, f. Eks. *Hanved, Oversø, Grumtofte*.

Ude ved Østersøen ligger *Langballe*, hvor der siden 1860 sad en ung Lærer, fuld af brændende Iver for sit Kald: *Gustav Johannsen*. Om ham har H. P. Hansen skrevet i Sprogforeningens Almanak f. 1903 saaledes: »Ingen Lærer i hele Angel stod mellem Krigene i et smukkere Forhold til den vanskelige, mistænksomme Befolkning dernede. End ikke Angelboerne kunde modstaa Gustav Johannsens Elskværdighed. Ogsaa dernede gik han, som en af hans Venner engang har sagt med et djærvt Ord »ud og ind i Folk med Træsko paa«.

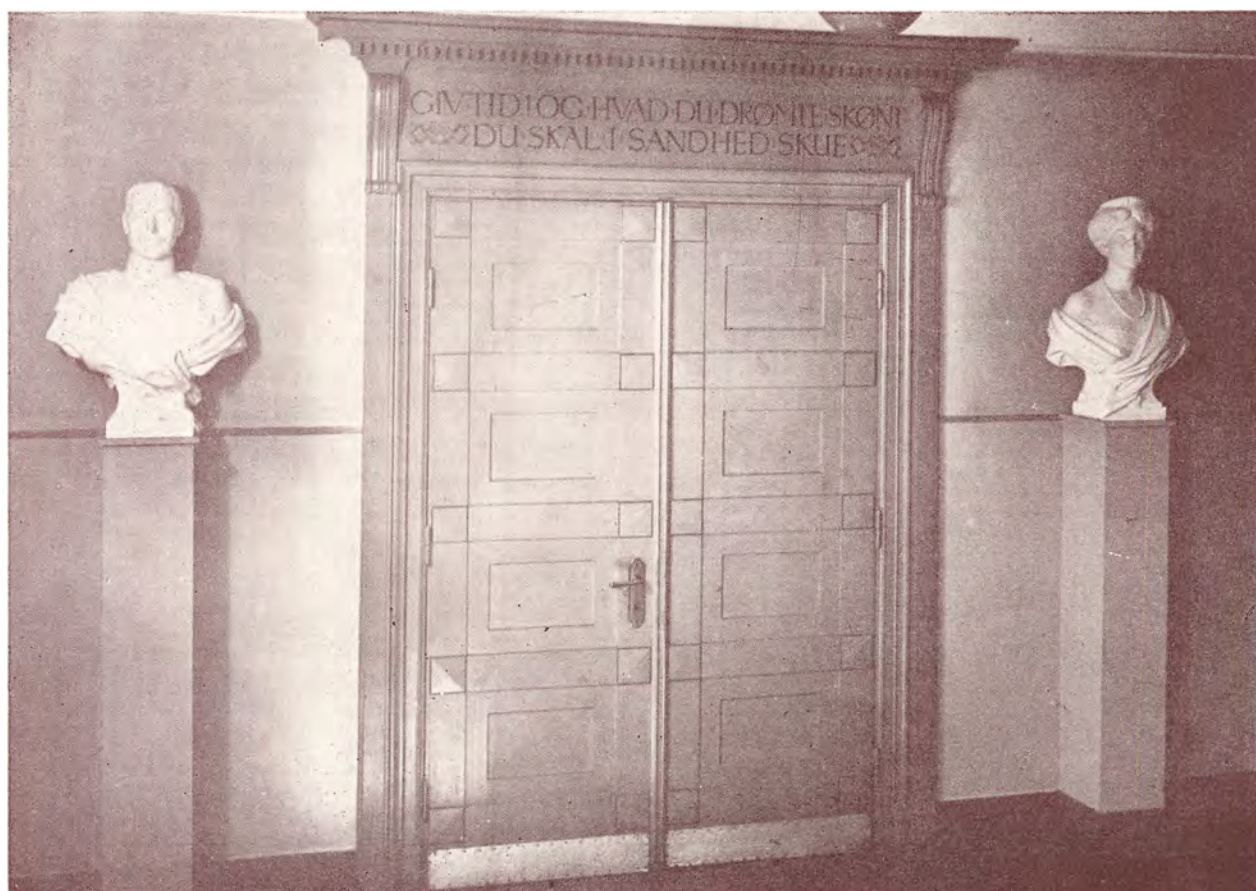
Duborg-Skolen i Flensborg.

Fra Duborg-Skolens Portal med de historiske Mindetavler. Busten er af Skolens første Rektor, Dr. Andreas Hanssen.

Mindetafle over Dansk Skoleforenings Medarbejdere, der faldt i Verdenskrigen 1939—45.

Chr. den Tiendes og Dronning Alexandrines Buster paa Duborg-Skolen.

Et vigtigt Vaaben til Hjælp i den kulturelle Kamp mellem Krigene var ligesom før 1848 *Bogsamlingerne*, der blev spredt ud over hele Sønderjylland; ogsaa i Sydslesvig blev der saa at sige i alle Sogne »i det blandede Bælte« anbragt Bogsamlinger næsten altid i Lærernes Hjem. Virksomme Lærere fik i adskillige Sogne Befolkningen vakt til Selvvirksomhed og fik oprettet danske Læseforeninger, f. Eks. i *Sterup* og *Grumtofte* Sogne i Angel. Det meste af dette blev sønderslaaet af Kri-gen 1864, hvorefter mange Lærere drog nordpaa, og de, der blev tilbage, blev fra nu af Arbejdere i Tyskhedens Tjeneste.

DANSKE UNDERVISNINGSMULIGHEDER I SYDSLESVIG FRA 1864—1920.

Preussernes Okkupation af Sønderjylland bevirkede en stor Omvæltning i Skoleforholdene i Sydslesvig. Allerede under Kri-gen havde man ført Skolerne tilbage til Tilstanden før 1850, d. v. s. med Tysk som Undervisningssprog overalt med Undtagelse af enkelte Skoler i *Bov Sogn*. Alle Latinskolerne var omgaaende blevet fortysket. I Flensborg vendte den i 1850 bortdragne Dr. *Lübker* tilbage som Rektor ved Latinskolen. Flensborg By var det eneste Sted, hvor nogle enkelte danske Skoler fik Lov til at fortsætte. Paa Landet var derfor Chancerne for at bevare dansk Sprog og Kultur smaa, særlig hvor Befolkningens aandelige Behov var ringe. I An-gel trængtes dansk Tale meget tilbage i Perioden mellem 1864 og 1920, men Dansk som Omgangssprog holdt sig indtil vor Tid i Eg-nen Vest for Flensborg helt ud til Aventoft.

DEN DANSKE BORGERSKOLES ENDELIGT.

De højere tyske Myndigheder lod indtil videre den danske Skole ved Hellig-aandskirken i Flensborg bestaa; de lokale Skolemyndigheder, som havde en yderst skarp Indstilling mod alt Dansk, vilde omgaaende have den lukket, men fik altsaa i første Omgang ikke deres Vilje. Der var dog her slet ikke Tale om en Anerken-delse af den som Mindretalsskole, for der kom samtidig den Begrænsning, at kun dansktalende Forældre, født i Nordslesvig eller Kongeriget, maatte have deres Børn i den danske Skole, og der maatte ingen nye optages; dermed var Skolen i Virke-ligheden dødsdømt.

Ved Krigens Afslutning i 1864 var der endnu 440 Børn i de danske Borgerskoler. Paa Grund af de mange danske Embedsmænds Bortrejse fra Byen og ovennævnte Bestemmelser om dansktalende Forældre sank Elevantallet til 94; i 1866 var Tallet kommet op paa 196, men blev i de følgende Aar ved med at dale. Ved Nytaarstid 1871 blev Skolen lukket og de tilbageblevne 34 Elever anbragt i tyske Kommune-

skoler. Af Borgerskolens Lærerpersonele blev de 4: *Møller, Nissen, Schmidt* og *Vognsen* endelig afskediget 14. Juli 1866. *Werner* blev overtaget af *Byen*, fordi han var det tyske Sprog mægtig. Degn *Tofte* fik den Opgave at føre Borgerskolen videre til dens Afvikling; men han blev afskediget af Skolens Tjeneste allerede den 16. Marts 1867, fordi han nægtede at aflægge Troskabseden til den preussiske Konge. De sidste Par Aar inden Skolens Lukning Januar 1871 stod Lærer *Nissen* som dens Leder. Over et halvt Sekel skulde gaa, inden en dansk Borgerskole i Flensborg atter saa Dagens Lys.

MONRADS PRIVATE SKOLE.

Som omtalt under »Privatskoler« overtog Kollaborator *C. F. Monrad* ved Flensborg Latinskole i 1858 Mønsters Institut for Piger, under hvis Ledelse Skolen havde god Fremgang og fik Tilladelse til at fortsætte efter 1864. I 1865 blev den lavet om til en blandet Dreng- og Pigeskole. Den vedblev at have en ret god Tilslutning i de Aar, den fik Lov til at bestaa; aarlig kom der Inspektion af de tyske Myndigheder, som maatte anerkende det gode Skolearbejde, der blev udført her. Chikanerier fra Myndighedernes Side var der mange af, og disse bevirkede til sidst, at *Monrad* blev træt og solgte Skolen ved Paasketid 1878 til en af sine tidligere Lærere, Frøken *Amanda Boldt*, som selv havde en mindre Skole og fra nu af førte dem begge videre under eet til omkring 1890, hvorefter Skolen gik ind.

Blandt de Lærere og Lærereinder, der har undervist ved *Monrads Skole*, kan nævnes: *Gustav Johannsen, A. P. West* (Fader til afdøde Rektor *A. J. West*, der efter 1920 virkede som Rektor ved Tønder og Sønderborg Statskole), *Jens Langkjær*, der senere en Tid var Forstander for Sandbjerg Højskole i Sundeved, Frk. *Henriette Klywer* og Frk. *Emilie Boldt*.

Monrad var en uhyre flittig og initiativrig Personlighed, hans Navn vil for altid være knyttet til den kulturelle Kamp i Sønderjylland efter 1864, idet han foruden at passe sin Skole stillede sine Kræfter til Raadighed paa mange andre Omraader. Allerede i Julen 64 var han i København for at drøfte med nationalt interesserede Mænd, hvad der kunde gøres for at bevare det danske Folkeliv i Sønderjylland. Resultatet blev Dannelsen af »Foreningen Dannebrog«, som i den kommende Tid paa mange Maader med *Monrad* som Formidler støttede nationale Formaal. *Monrad* var ogsaa med til at grundlægge »Flensborg Avis« i 1869 og har ofte selv siddet i Redaktørstolen, naar den rigtige Redaktør sad i Fængsel og afsonede en Straf. Han tog ogsaa Initiativet til at udgive »Nordslesvigsk Søndagsblad«, som han, efter at *Holdt* først havde redigeret det, redigerede til sin Død.

Af største Betydning for Danskhedens Vækst i Sønderjylland var Oprettelsen af »Foreningen til det danske Sprogs Bevarelse i Nordslesvig« eller »Sprogforeningen«, som den senere kom til at hedde. *C. F. Monrad* er vist den egentlige Ophavsmand til Tanken om dens Grundlæggelse. Han er en af de Mænd, der gennem de første 25 Aar efter 1864 har været med til at lægge Grunden til meget af det folkelige danske Arbejde, der den Dag i Dag øves i de danske Skoler og Institutioner i Sydslesvig.

HOLDTS PRIVATE DRENGESKOLE.

A. C. C. Holdt, en yderst retlinet Personlighed, var efter at have været Lærer

i nogle Aar fra 1851 til 1864 Organist ved Slotskirken i Lyksborg. Efter sin Afskedigelse flyttedes han til Flensborg og overtog 1. Juni 1865 den af Adjunkt *Michael- sen* i 1863 grundlagte Drengeskole. Som et ægte Barn af Landsdelen — han stammede fra Jarlund i Medelby Sogn — kunde han ikke forlade Sønderjylland, hvor man ogsaa fik god Brug for hans Evner. Ved Overtagelsen af Skolen lagde Kirke-visitatoriet med Provst *Peters* som drivende Kraft ham mange Vanskeligheder i Vejen, og disse blev ikke færre med Aarene. Den ene Klage efter den anden sendte Visitatoriet til Regeringen for at faa den lukket. Engang blev han beskyldt for at have givet mere Undervisning i Dansk end de tilladte Timer, men denne Klage tog Regeringen ikke til Følge. Endelig 1874 fik man ham fældet ved at erklære hans Skole for Arnested »für staatsgefährliche Umtriebe«, og fordi han havde taget for meget Del i det danske Foreningsliv i Flensborg, saa han ogsaa af denne Grund var en »farlig« Mand og maatte uskadeliggøres.

Blandt andre Forsøg paa at oprette private danske Skoler kan ogsaa nævnes, at en af de afskedigede Lærere ved Borgerskolen, *P. Vognsen*, indsendte et Andragende om Oprettelse af en Skole. Men dette blev afslaaet med den Begrundelse, at Vognsen ikke var det tyske Sprog mægtig; han tilbød at knytte en Lærer til Skolen, der kunde opfylde de stillede Krav (der var tænkt paa at ansætte *Gustav Johannsen* ved Skolen). Andragendet blev alligevel afslaaet. *Gustav Johannsen* havde iøvrigt selv ansøgt om Oprettelse af en Skole, men havde faaet Afslag. Da han senere underviste ved *Holdts* Skole, tvang Myndighederne *Holdt* til at afskedige *Johannsen* paa Grund af hans politiske Arbejde.

Med Lukningen af de danske Skoler var der gennem en Menneskealder meget faa Chancer til at lære Dansk i Sydslesvig. En Del Unge lykkedes det gennem Aarene at komme paa Efter- og Højskoler i Danmark, men eftersom de store nationale Foreninger lagde Hovedvægten af deres Arbejde i Nordslesvig, blev det deroppefra det største Kontingent af Unge kom.

En Skole, der paa sit Felt har betydet noget i en Aarrække, bør nævnes her, nemlig *Aagaard Landbrugsskole* i Oversø Sogn. Den var ikke nogen stor Skole og var vel egentlig mere en Højskole end en Fagskole. Den var blevet oprettet i 1863 af Røddinglæreren cand. pharm. *J. A. Wiinsted* og havde paa Grund af Krigen svære Begyndervanskeligheder. I November 1865 genoptoges Undervisningen paa ny og havde de følgende to Aar saa mange Elever, som Skolen kunde rumme. Fra 1867 begyndte de store Udvandringer, som mærkedes paa Tilslutningen til Skolen.

Wiinsted ledede den til 1869, hvor han overdrog den til *Degn Tofte* fra Borgerskolen i Flensborg; han var blevet afsat af Preusserne i 1867. Undtagelsestilstanden i Landsdelen under den tysk-franske Krig 1870 standsede alle danske Skoler for en Tid; kun *Sandbjerg Højskole* og *Aagaard Landbrugsskole* kom i Gang igen under de samme Former som før 1870. *Tofte* ledede den til 1889, da han opgav Landbrugsskolen; han fortsatte dog med Gaardens Drift til 1892 med *Karlene* som Elever. Derefter solgte han Skolen og drog over til Datteren og Svigersønnen ved *Skaarup Seminarium*, hvor han fandt en kærlig Pleje og først døde i meget høj Alder i 1917.

Som ovenfor omtalt var der efter Skolernes Lukning ringe Lejlighed til at give danske Unge Undervisning; kun i Flensborg vistest der fra enkeltes Side Initiativ til under en eller anden kamoufleret Form at undervise Unge, særlig Piger, i Modersmaal og Fædrelandshistorie. Saaledes oprettedes en privat Syskole af Frk. Klywer, som hver Onsdag og Lørdag Eftermiddag samlede unge Piger i sit Hjem; der var altid omkring et halvt Hundrede Piger — og de fik her lært mange danske Sange, som de aldrig glemte.

En Slags Danskundervisning, hvis Betydning ikke maa undervurderes, var den Gymnastik, som gennem en Aarrække op imod den første Verdenskrig gaves inden for danske Foreninger i Flensborg baade til Kvinder og Mænd. Blandt Foreningerne var den gamle Borgerforening (stiftet 1835) den, der var Samlingssted for de fleste Danske; og naar mange af dens Medlemmer optraadte paa de „skraa Brædder“ og spillede de gode, gamle, danske Dilettantstykker, var dette ogsaa et maaske beskedent, men ikke betydningsløst Middel til det danske Folkesprogs Bevarelse i Sydslesvig.

Naar der ingen anden Mulighed for dansk Undervisning var til Stede mere i de vidtstrakte Egne af Sydslesvig, hvor Danske boede spredt og langt fra hinanden, saa var der dog een „Lærer“ i det danske Sprog tilbage: *Flensborg Avis*. Den kunde naa ud til enligt boende Danske og paa sin Vis hjælpe med til at bevare Landsdelens oprindelige Sprog. Ud til alle Avisens Holdere naaede ogsaa Redaktør *Jessens* udmærkede „Stavebog for Hjemmet“ og hans for Forældre skrevne „Smaabørns Oplæsning i Hjemmet og Pogs skolen“. „*Flensborg Avis*“, dansk Skoles sydligste Vagtpost, svigtede aldrig paa sin udsatte Post; den holdt ud ogsaa under trange Kaar i den første Verdenskrig, til Undsætningen kom i Form af nye danske Skoler i Sydslesvig efter 1920.

DANSK SKOLEVIRKE I SYDSLESVIG FRA 1920—1945.

Efter at den første Verdenskrigs blodige Opgør var til Ende,

og Afstemningstidens Dønninger havde lagt sig saa nogenlunde, fandt Hverdagen Sydslesvigs Danske, der til at begynde med var lammet af den store Skuffelse, Afstemningen i 2. Zone havde bragt dem, vaagnet til Daad. Mange, der før havde staaet ligegyldig over for det nationale, var nu blevet sig deres Danskhed bevidst; og den Omstændighed, at ca. 13000 havde givet deres Stemme til Danmark d. 14. Marts 1920, gav et godt Grundlag at bygge paa. I Aarene fra den første Verdenskrig var det ene Slægtled efter det andet baade af gode gamle danske flensborgske Familier og af nordpaa tilflyttede Danske gaaet tabt for Danskheden, vel oftest fordi de manglede en dansk Skolegang, der vilde have givet dem en national Ballast med ud i Livet. Ud af denne bevægede Tid rejste der sig paany danske Skoler i Sydslesvig: Tvangsgermaniseringen siden Bismarcks Dage havde lige saa lidt her som Nord for Skelbækken baaret Frugt.

Retten til Oprettelse af Skoler var hjemlet i § 113 i den nye tyske Rigsforfatning af 11. August 1919, hvori der tilkendegaves, at nationale Mindretal ikke maatte hindres i deres frie folkelige Udvikling. Allerede inden en dansk Skoleorganisation var blevet dannet havde Flensborg Bys Magistrat bebudet Oprettelsen af en dansk-sproget Kommuneskole; og to Dage senere fandtes der i Byens Aviser en Bekendtgørelse fra Skolemyndighederne om, at Forældre, der ønskede deres Børn i dansk Skole, skulde anmelde disse inden 15. April. Kun Børn, der havde Dansk som Modersmaal, kunde komme i Betragtning.

Denne Bestemmelse gav snart Anledning til mange Klager fra Forældre, hvis Børn var blevet afvist. Det var de tyske Overlærere ved Skolerne, der tog imod Anmeldelserne, og de fortolkede meget vilkaarligt Begrebet »dansk Modersmaal« hos de danske Børn, der vilde indmeldes i den danske Skole. Der skete ikke mere i Sagen, før der fra Byens Side i Juni Maaned kom en ny Opfordring til danske Forældre om at anmelde deres Børn. I Mellemtiden saa en dansk Skoleforening Dagens Lys. Den stiftedes d. 5. Maj 1920 ved et af en Kreds af Forældre indvarslet Møde i »Borgerforeningen« og fik Navnet »Dansk Skoleforening for Flensborg og Omegn«. Dens Formaal var at »fremme dansk Aandskultur og Skoleundervisning«.

Man valgte straks en Bestyrelse paa fem Medlemmer, som selv af deres Midte udpegede Foreningens første Formand: Arkitekt *Andr. Dall*. Den nystiftede Skoleforening tog fat med det samme, da mangfoldige Opgaver straks trængte sig paa: Kursus i Dansk for Børn og Voksne, Ferieophold i Danmark for danske Børn, Tilvejebringelse af de nødvendige Midler til Finansiering af de foreliggende Opgaver etc. Man greb nu ogsaa ind i Kommuneskolesagen, idet der under 18. Maj til-

sendtes Magistraten en Skrivelse, hvori Skoleforeningen udbad sig Oplysninger om, hvorvidt Sagen var fremskredet. Den 20. Maj afholdtes der et Bestyrelsesmøde, hvori ogsaa deltog Rektor *Hertz* fra Sønderborg Statsskole, og hvor man for første Gang drøftede Planen om Oprettelse af en Privatskole for Børn i 10—16-Aars-Alderen. Angaaende Oprettelse af Privatskolen fandtes følgende Bestemmelser i Rigsforfatningens § 147:

»Private Skoler, der skal erstatte offentlige Skoler, maa have Tilladelse af Staten, og de staa under Landets Love. Tilladelsen gives, naar Privatskolen med Hensyn til Undervisningsmaal og Indretning samt Lærernes videnskabelige Uddannelse ikke staa tilbage for de offentlige Skoler, og der ikke fremmes en Sondring af Eleverne efter Forældrenes Formueforhold. Tilladelsen skal nægtes, naar Lærerkrafternes økonomiske og retslige Stilling ikke er tilstrækkelig sikret. »Private Folkeskoler« tillades kun, naar der for et Mindretal af Forældre, hvis Vilje man ifølge § 146 2. Stk. skal tage Hensyn til, i den paagældende Kommune, ikke findes nogen offentlig Folkeskole af deres Bekendelse eller Verdensanskuelse, eller naar Undervisningsforvaltningen anerkender en særlig pædagogisk Interesse«. —

Private Skoler skulde altsaa være saadan opbygget, at de i Fag og Timetal gik videre end Folkeskolen, d. v. s. i nogen Grad kom til at svare til en dansk Realskole. Denne Tanke arbejdede man saa videre med i Skoleforeningens Bestyrelse og vedtog den 8. September 1920 at skride til Oprettelse af en Realskole uden Underklasser. Et Realskoleudvalg blev nedsat og blev bistaet af Rektor *Hertz* og Amtsskolekonsulent *Nielsen* fra Sønderborg. Som Leder af Skolen udpegedes Lærer *Julius Bogensee*, der var blevet afskediget af Tyskerne paa Grund af sit danske Sindelag.

KOMMUNESKOLENS OPRETTELSE.

Hele Sommeren 1920 var gaaet, uden at der fra de tyske Skolemyndigheders Side var sket noget positivt med Hensyn til den dansksprogede Kommuneskoles Oprettelse. Den 31. August nedlagde »Dansk Skoleforening«s Bestyrelse Protest imod en Afvisning af 420 Anmeldelser, som var blevet indsendt i Begyndelsen af Juli Maaned; desuden anmodede man indtrængende om at faa en dansk Skole ogsaa i Byens sydlige Del, for at de derboende Elever kunde faa kortere Skolevej.

Skoleforeningen fik den 29. September endelig Meddelelse fra Magistraten om, at der, som forberedt, vilde blive aabnet en dansk Skole den 1. Oktober; de andre Spørgsmaal om Udvidelse o. a. skulde der senere træffes Bestemmelse om. Saaledes begyndte da efter Efteraarsferien den nye danske Kommuneskole sin Virksomhed den 16. Oktober 1920 med 239 Elever fordelt paa fem Klasser. Det var alt, hvad der af ca. 900 indmeldte Elever fik Lov til at komme i dansk Skole, idet de større Børn efter Skoleraad *Lorenz'* Anordning havde maattet underkaste sig en Sprogprøve i Dansk.

Det var en absurd Bestemmelse, naar der toges i Betragtning, at Børnene aldrig havde haft Lejlighed til at lære Dansk. Der skete da ogsaa det urimelige, at adskillige Forældre fik nogle Børn af Søkendeflokken optaget i dansk Skole, medens andre blev afvist.

Fra dansk Side bavde man haabet, at Skolen havde faaet en nogenlunde cen-

tral Beliggenhed; men der blev man skuffet, idet »die Volksschule mit dänischer Unterrichtssprache« blev anbragt i en af de daarligste Skolebygninger i Byens nordlige Del (Skolegyde 4); desuden skulde man dele Bygningen med en tysk Skole, saa at der skiftevis maatte undervises om Formiddagen og Eftermiddagen. Dette Forhold vedvarede i hele to Aar.

Skolens første Leder blev en dansksindet Lærer, der gennem mange Aar havde haft sin Gerning i Flensborg, *M. D. Simonsen*, en Broder til Redaktør P. Simonsen ved Flensborg Avis, som tog denne vanskelige Opgave op med største Kærlighed og Interesse. Desværre faldt han allerede efter et halvt Aars Forløb for Aldersgrænsen, som paa Grund af de vanskelige Arbejdsforhold i det tyske Rige var blevet sat ned til 65 Aar. Han afløstes af den tysksindede, men absolut loyalt arbejdende Lærer *A. Burgwald*.

Lærerne ved Skolen var alle tyskuddannede og alle af sønderjydsk Rod med Undtagelse af en Islænding, hvis Virke paa Skolen paa Grund af forskellige uheldige Forhold ikke blev langvarig. Disse arbejdede i det store og hele godt gennem den Aarrække, de var knyttet til Skolen; men det følte alligevel fra dansk Side som noget unaturligt, at danske Børn skulde undervises af tysksindede Lærere — og det blev et stadigt tilbagevendende Krav fra Skoleforeningen at faa dansksindede og danskuddannede Lærere knyttet til Kommuneskolen. Der maatte man vise Taalmodighed i hele 15 Aar, inden Kravet om danske Lærere ved den danske Skole blev anerkendt, et Forhold, som Tyskerne i Nordslesvig gennem den danske Mindretals Skolelovgivning havde faaet opfyldt straks efter Genforeningen.

Imidlertid kom der i Løbet af Efteraaret 1920 og Foraaret 1921 saa mange Anmeldelser til dansk Skole, at Skoleforeningen d. 1. April 1921 paany anmodede om at faa en Skole i den sydlige Del af Byen og tillige en i Byens Midte, da man havde ca. 1000 Indmeldelser til disse. Men nu blev Afgørelsen trukket i Langdrag; da man ikke opnaaede noget Resultat hos de lokale Skolemyndigheder, gik man til de højere Instanser d. v. s. først til Regeringen i Slesvig og til Slut til Ministeriet i Berlin. Dette sendte Repræsentanter til Flensborg for at forhandle paa Aastedet, men da de kom, havde de ingen Fuldmagt til at træffe nogen Afgørelse. Fra dansk Side krævedes de samme Rettigheder med Hensyn til Sprog og Indretning af Skoler som det tyske Mindretal i Nordslesvig havde opnaaet ved den danske Forordning af 17. Juni 1920:

»Forældrene har Ret til selv at afgøre, i hvilken Skole deres Børn skal gaa; 20 % af Forældrene med mindst 10 skolepligtige Børn i et Skoledistrikt paa Landet skal have Ret til at oprette en Skole«.

Efter Paaske 1921 optoges kun et lille Antal Børn i den danske Kommuneskole; og hos en Del Forældre, hvis Børn var blevet afvist, opstod der en vis Urostemning over Forhalingen af Skolesagen. Skoleforeningen lod flere indtrængende Anmodninger om snarlig Afgørelse gaa til Berlin, sidste Gang d. 15. September, hvori der blev tilkendegivet, at Taalmodigheden var til Ende, og at man vilde slaa ind paa andre Veje.

Et Resultat af denne Forhaling blev en »Skolestrejke«, som blev iværksat af en

hel Del Forældre, som holdt deres Børn hjemme fra tysk Skole i nogen Tid (enkelte Børn blev afhentet af Politiet!). Nu gik man saa over til at indrette Privatundervisning for alle disse Børn, der ikke maatte blive optaget i Kommuneskolen, idet man d. 1. April 1922 aabnede »Den danske Privatskole, Afdeling II af folkelig dansk Realskole« i de saakaldte »Tivolibygninger« i Stuhrs Allé med 205 Elever. Det var et tidligere Forlystelsesetablissement, som var blevet overtaget af »Grænseforeningen« og nu blev indrettet til en Skole med 6 Klasseværelser og en Gymnastiksal. Den var planlagt som en dansk Mellemskole, men de tyske Myndigheder nedlagde Forbud herimod. Den fik dog Lov til at fortsætte som værende en Del af »Den danske Realskole« i Mariegade med samme Timeplan og under samme Ledelse.

Hensigten dermed var tydelig nok den at ophæve Skolen ved given Lejlighed. I 3 Aar fik »Tivoli-Skolen« Lov til at virke; i en Skrivelse af 13. December 1923 meddelte Kredsskoleinspektionen i Flensborg Skoleforeningen, at Regeringen i Slesvig krævede »Tivoli-Skolen« rømmet til 1. April 1924 under Paaskud af, at Lokalerne ikke var i Overensstemmelse med Sundhedsmyndighedernes Krav. (Efter Kapitulationen i 1945 anvendes de samme Lokaler atter som Skole; i Dag har Skolemyndighederne intet at indvende herimod!). Et andet Paaskud var Henvisningen til, at den nye Skole paa Duborg-Banke snart var færdig og skulde kunne rumme alle Elever.

Der indsendtes straks en Protest til Regeringen i Slesvig, der var underskrevet af 133 Forældre; men den eneste Indrømmelse, man opnaaede, var at faa Rømningsen udsat til 1. April 1925; dog blev der samtidig lukket for al ny Tilgang fra April 1924.

»Tivoli-Skolen« lededes af Inspektør *I. K. Petersen*, der var kommet til Flensborg i Efteraaret 1920 og foreløbig blev Leder af Realskolen i Mariegade. Han overtog 1. April 1922 Ledelsen af »Tivoli-Skolen«, som han ledede dygtigt til Efteraaret 1924, hvorefter han tog nordpaa og blev Leder af den nyoprettede Realskole i Tinglev.

Tivoli-Skolen begyndte som nævnt med 205 Elever d. 1. April 1922; 1. April 1923 var der 228 (50 Børn afvistes af Myndighederne). 7. April 1924 blev der udskrevet 65; 70 overførtes til Duborg-Skolen, hvorefter der var 93 tilbage. Ved Skoleaarets Slutning udgik 43 paa Grund af Skolepligtens Ophør; de resterende 50 kom ved Skolens Lukning 1. April 1925 op paa Duborg-Skolen, hvor de fuldendte deres Skolegang.

Afdøde Rektor Dr. *A. Hanssen* skrev i sin Beretning fra 1925 følgende ved Tivoliskolens Lukning: Det positive Resultat er, at over halvtredie Hundrede danske Børn paa denne Maade kom i dansk Skole, hvilket for disse Børn ellers havde været udelukket.

Et lille om end beskedent Resultat af alle Forhandlinger, Skoleforeningen førte i 1924 angaaende Oprettelse af en Kommuneskole i Byens sydlige Del, blev Indrettelsen af to danske Klasser i den tyske Kommuneskole paa *St. Hans Kirkeplads*. Under ingen Omstændigheder vilde man gaa med til at oprette en ny dansk Kommuneskole; der maatte kun findes een dansk Privatskole og een dansk Kommune-

Dr. phil. Andreas Hanssen. Rektor ved Duborg-Skolen, Flensburg, 1921—1940.

Duborg-Skolen paa Duborg Banke. Set fra Tagene i Nørregade.

Børnene har Læsetime i Kælderen. (Duborg-Skolens Tilflugtsrum under Krigen).

Hvor det danske Sprog læres. En lille dansk Skoleklasse i Jaruplund fra dens første Aar. Nu er Elevtallet langt større.

skole i Flensborg; og kun Børn af danske Forældre stammende fra de 2 Afstemningszoner maatte optages i disse. Her kom man ud for den Mærkværdighed, at Børn af danske Forældre Syd for anden Zone ikke maatte regnes med til det danske Mindretal.

DANSK PRIVATSKOLE I FLENSBORG.

Den tyske Rigsforfatnings Pgr. 146 hjemlede Mindretallet Ret til at oprette en Privatskole med videregaaende Undervisning, men Mellemskole og højere Skole skulde opbygges paa en for alle fælles Grundskole, d. v. s. at den højere Skole først fik Eleverne efter 4. Grundskoleaar (i 10-Aars Alderen). Det i September 1920 nedsatte Realskoleudvalg fik sammen med Skoleforeningens Bestyrelse den danske Realskole oprettet i Oktober 1920, foreløbig med *Julius Bogensee* som Leder; den begyndte med 18 Elever i Redaktør Jessens tidligere Villa „Hjemmet“ i Mariegade 20. Den 1. November ansattes Skolebestyrer I. K. Petersen, Hindholm, som Leder af Realskolen, da Bogensee ønskede at forlade Lærergerningen og hellige sig Journalistikken.

Hurtigt havde det vist sig, at Lokalerne i »Hjemmet« i det lange Løb vilde være utilstrækkelige, og at man maatte enten skaffe en større Bygning egnet til Formaalet eller selv rejse en ny Skolebygning. Skoleforeningen vedtog i December at bygge og vilde efter Nytaar rejse til København for at søge bevilliget de fornødne Midler. Der indlededes ogsaa det frugtbringende Samarbejde med Landstingsmand *H. Jepsen Christensen*, som skulde komme til at vare igennem mange Aar. Samtidig forhandlede der indgaaende med de kendte københavnske Skolemænd, Borgmester *Dr. E. Kaper*, Undervisningsinspektør *Dr. Bertelsen* og Viceskoledirektør *Svane* om den fremtidige højere Skoleordning i Flensborg. I Marts afsluttedes Forhandlingerne i København med det straalende Resultat, at Staten vilde yde en stor Bevilling til en ny Skolebygning; Statsminister *N. Neergaards* Ord fra Dybbøl Banke paa Genforeningsdagen, den 11. Juli 1920, blev her en haandgribelig Manifestation.

I Marts nedlagde Arkitekt *Dall* af forskellige Grunde Posten som Formand for Skoleforeningen; ved Generalforsamlingen i Maj nyvalgte Grosserer *Cornelius Hansen* til Formand, et Hverv han med Dygtighed har bestridt gennem gode og onde Aar til Dagen i Dag. Skoleforeningens hele indre Organisation blev i dette Foraar helt nyordnet: Byen blev inddelt i 20 Distrikter med Tillidsmænd i hvert Distrikt.

I Maj 1921 førtes nye Forhandlinger med danske Skolemyndigheder og med det af Statsministeriet nedsatte Tremands-Udvalg: Landstingsmand *Jepsen Christensen*, Folketingsmand *Holger Andersen* og Amtsskolekonsulent *Svendsen*, Tøn-

der. Hovedemnet var den nye Privatskoles Form. Da det skulde være en folkelig Skole uden Hensyn til den enkeltes økonomiske Evner, ansaa man Realskole-Formen for den bedste. Skulde der senere vise sig Trang til en højere Uddannelse d. v. s. Studentereksamen, kunde dette til den Tid tages op til Overvejelse.

I Mellemtiden nægtede man fra tysk Side at give I. K. Petersen Koncession til at drive Skolen, hvorefter man maatte se sig om efter et nyt Skolelederemne. Man enedes ret hurtigt om fra 1. August 1921 at ansætte Dr. phil. *Andreas Hanssen* fra Hellerup kommunale Skolevæsen som Rektor ved Realskolen og som Skolekonsulent for den danske Skolevirksomhed Syd for Grænsen; hans Koncession som Skoleleder forelaa den 24. November 1921. Denne Koncession var til enhver Tid »widerrufflich«, ligesom alle Lærernes Undervisningstilladelser kun gjaldt for et Aar ad Gangen.

I den første Tid foregik Elevernes Optagelse i Realskolen uden Hindringer fra tysk Side; men da Skolen aabenbart voksede for hurtigt i Tyskernes Øjne, dekretede Skoleraad *Lorenz* Optagelsesprøver under tysk Kontrol foretaget med det Resultat, at der hver Gang fandtes Anledning til at afvise Elever under forskellige Paaskud. Ved Prøven i 1923 afvistes t. Eks. 76 Elever med den Begrundelse, at de ikke havde lært Engelsk og derfor ikke kunde følge med. I 1924 var Forholdet endnu mere graverende, idet kun 27 af 150 anmeldte Elever blev optaget.

Trods alle mulige Hindringer var der Grøde i den danske Realskole. Den begyndte i Oktober 1920 med 18 Elever. 1. April 1921 var der 108; 1. April 1922 176; i April 1923 252, saa man forstaar, at »Hjemmet« i Mariegade til sidst var som en vrimlende Myretue, hvor hver eneste Plads var optaget fra Kælder til Kvist, saadan at Afgangsklassen til Slut havnede i Skoletjenerens Pigeværelse højt oppe under Taget; en Kommode anvendtes der som Kateder. For Lærerne var det ikke de komfortable Forhold, der findes nu om Dage ved Skoler i Danmark; men man arbejdede med Liv og Lyst og havde den Lykke at se Værket vokse saa at sige fra Dag til Dag. Den første Afgangseksamen fra Dansk Realskole i Flensborg afholdtes i Maj-Juni 1922, hvor 8 unge bestod Afgangseksamen, der svarer til dansk Præliminæreksamen. Blandt Censorerne saas Dr. *Ernst Kaper* og den daværende Undervisningsinspektør for Realskolerne Professor Dr. *Rønning*.

Imidlertid var den nye Skolebygning paa Duborg Banke ved at tage Form. Grundstenen blev lagt den 31. Marts 1922; Skolen fik Navnet »*Duborg-Skolen, Folkelig Dansk Realskole*«, og mange gode Ønsker for Skolens fremtidige Virke blev udtalt af Skoleforeningens Formand *Cornelius Hansen*, Landstingsmand *Jefsen Christensen*, Konsul *Neergaard-Møller* og Rektor Dr. *Andreas Hanssen*. Den 15. December 1922 var der Rejsegilde, og den 16. April 1923 var man saa vidt med Arbejdet, at 7 Klasseværelser i Stueetagen kunde tages i Brug.

Den store Udvandring fra Mariegade til Duborg Banke fandt Sted under glad Forventningsstemning fra Børnenes Side; her var der Lys, og her var der dejlig Plads! Godt et Aar maatte der her arbejdes under Haandværkernes Hamren, indtil den egentlige Indvielse kunde finde Sted.

Søndag den 29. Juni 1924 blev Duborg-Skolen indviet ved en meget smuk Højtidelighed. Landstingsmand *Jefsen Christensen* udtrykte som Formand for Sta-

tens Udvalg varme Ønsker for den nye Skole, der skulde ligge her som et Fredens Symbol og som en Gave fra Danmark til de Landsmænd, der blev tilbage Syd for Grænsen. Skoleforeningens Formand *Cornelius Hansen* takkede det danske Folk, Regering og Rigsdag for den store Gave og for den Tillid, der var blevet vist de danske Flensborgere. Pastor *C. W. Noack* lyste Velsignelse over alle, der var knyttet til den nye Skole eller havde baaret Sten til den, og tilsagde Menighedens Samarbejde. Rektor *Dr. A. Hanssen* fremhævede Treklangen, der var symboliseret i Duborg-Skolen: Vor gamle Historie, vort Modersmaal og vor kristne Tro, som det, man efter Evne vilde virke for i denne nye Skole.

Der stod nu til Raadighed for den danske Følgegruppe i Sydslesvig en Skole, der i alle Henseender var *up to date*, forsynet med Særklasser til Tegning, Fysik, Naturhistorie og Geografi, Gymnastiksal, Sløjdløkkale, Skolekøkken og Badeanlæg. At de Danske viste den Tillid og med Glæde sendte deres Børn til den, viste Elevtallets stadige Vækst fra Aar til Aar, og at der stadig maatte ansættes flere nye Lærere. Skolen var lige fra Begyndelsen underlagt tysk Tilsyn, udøvet af Byens Skoleraad, og maatte holde aarlige offentlige Prøver sammen med Byens øvrige Skoler. Dette Forhold bortfaldt, da Skoleraad *Sievers* i 1927 afløste Skoleraad *Lorenz*; siden da har Duborg-Skolen selv ordnet sine Aarsprøver uden Indblanding udefra. Skolen havde vel nu faaet en saadan Position i offentlig Omdømme, at der kunde vises den Tillid, saaledes ogsaa med Hensyn til Elevernes Optagelse i Skolen. De fra de første Aar saa berygtede Optagelsesprøver forsvandt ogsaa nu, saa at Skolen selv i Fremtiden kunde bestemme, hvem der skulde optages. Det store Kontingent af Eleverne kom naturligvis fra Kommuneskolens 4. Klasse og indtil Nazismens Gennembrud i 1933 hvert Aar en Del Ommeldelser fra tysk til dansk Skole.

I sundhedsmæssig Henseende var Duborg-Skolens absolut paa Højde, idet der har været organiseret Skolelægetilsyn med alle Børn siden 15. Januar 1923 og Tandlægetilsyn fra 1931. For sygelige Børn var der gennem en Aarrække daglig Kakao-drikning, hvortil mange Skolebørn i Danmark havde ydet deres Bidrag. Andre Børn gik til Bispisning hos »Dansk Menighedspleje« i »Ansgar«. Sommer efter Sommer blev ligeledes en større Børneflokk, der var udtaget af Skolelægen, sendt til Helsehjemmet ved Vilstrup Strand i Nordslesvig. Endelig maa ikke glemmes Børnenes Ferieophold i Danmark i Sommerferien, arrangeret gennem alle Aarene af Komitéen for sydslesvigske Skolebørns Sommerrejser i Danmark, med Fru *Generalinde Julie Ramsing* som drivende Kraft. Disse Ophold har været af største Betydning for Børnene ikke alene derved, at de mødte kærlige Menneskers Omsorg alle Vegne, men at de oplevede Danmark og det danske Sprog.

En ny Landvinding inden for Duborg-Skolen var Oprettelsen af en Fortsættelsesklasse med en eetaarig Læseplan for Elever, der var ude over den skolepligtige Alder — altsaa svarende saa nogenlunde til det ottende Skoleaar i Danmark. Andragendet sendtes i November 1926 til Regeringen i Slesvig med detailleret Læseplan. Denne sanktioneredes af Skolemyndighederne i Februar 1927, og fra Skoleaaret 1927 til i Dag har denne Klasse hvert Aar haft god Tilslutning, hvilket kan ses deraf, at indtil 1. April 1945 var der udstedt Afgangsbeviser til 485 Elever.

Timeplanen gav Eleverne — alt efter deres Evne — udvidet Undervisning i Sprog, Sløjd, Handelsfag, Maskinskrivning, Skolekøkken o. a. Tanken om, at Fortsættelsesklassen skulde være en Erstatning for et senere Efterskoleophold i Danmark, viste sig ikke at holde Stik. De fleste af de Elever, der søgte paa Efterskole, havde først gennemgaaet Duborg-Skolens Fortsættelsesklasse og derved faaet Betingelser for at faa endnu mere ud af et saadant Ophold. —

Tidligt blev der ved Skolen oprettet et Forældredvalg paa 5 Medlemmer, som skulde være et Bindeled mellem Skole og Hjem. Den direkte Kontakt med Forældrene mærkedes gennem Aarene bedst ved de i hver Vinter afholdte Klasseforældremøder, hvor Forældrene altid mødte talstærkt frem. Efter at have overværet en Time med Børnene samledes man bagefter til Drøftelse af foreliggende Skoleproblemer. —

Lejrskolen, en af den moderne Skoles pædagogiske Nydannelser, indførtes for første Gang i Sommeren 1929. Man har været saa tilfreds med denne Undervisningsform, at Skolen siden da næsten hver Sommer har sendt en Klasse 15-aarige Dreng og Piger paa et 14-Dages Lejrskoleophold. Sønderjyds Skoleforening eller D.N.U. har bidraget økonomisk til Lejrskolens Gennemførelse. Lejrskole har været afholdt mange forskellige Steder, f. Eks. Rønshoved Højskole, Grænsehjemmet i Kollund, Vandrehjemmet i Rudbøl og Frederiksborg Højskole.

FORSØG PAA DANSK SKOLE I LANDDISTRIKTERNE.

Allerede i 1920 viste der sig flere Forsøg paa at faa danske Skoler paa Landet; men de første Tilløb dertil strandede paa Myndighedernes Holdning. I November 1920 indsendte 40 Forældre med 77 skolepligtige Børn i Klus, en lille Bebyggelse lige Nord for Flensborg, et Andragende om at faa en dansk Afdeling ved den der-værende tyske Skole; men man fik aldrig Svar herpaa. I Harreslev Kommune, hvor der var mange danske Stemmer ved Afstemningen 1920, anmodede man ligeledes i 1920 om dansk Undervisning ved den offentlige Skole der paa Stedet; men Kravet blev afvist af Kommunen. Da man saa forsøgte at faa indrettet Privatskole, krævedes denne organiseret som Realskole, hvilket naturligvis var uigennemførligt. Først 6 Aar senere kunde en dansk Skole i Harreslev Kommune blive til Virkelighed. —

SYDSLESVIGERE PAA DANSKE UNGDOMSSKOLER.

Blandt Skoleforeningens mange forskellige Virkeomraader er en af de vigtigste Ungdomsskolesagen, d. v. s. Behjælpeligheden med at faa unge danske Sydslesvigere, Mænd og Kvinder, til videre Uddannelse paa Højskole, Efterskole eller Fagskole. Den første Verdenskrig 1914—1918 havde naturligvis sat en Stopper for al Ungdomsskolebesøg fra Sønderjylland. Selvom Antallet af Elever fra Landsdelen Syd for Skelbækken havde været beskedent i Sammenligning med Tallene fra Nordslesvig, havde disse Besøg paa Skoler i Danmark haft deres Betydning. Thi blandt de sydslesvigske Mænd og Kvinder, som i Afstemningstiden trak det store Læs, havde en stor Del faaet deres nationale Sindelag fæstnet under deres Skoleophold i Danmark. Mange af disse tidligere Højskoleelevers Hjem blev efter 1920 faste Støttepunkter i det gryende danske Folkeliv. Strømmen af Ungdom, der efter Krigens Slutning søgte Skoler i Danmark, blev stor, og den var særlig stor i Be-

gyndelsen af Tyverne, indtil det tyske Rige delvis standsede Skolebesøgene ved i 1924 at indføre en Bestemmelse om, at alle tyske Statsborgere, der vilde rejse til Udlandet, skulde svare en Afgift til Staten paa 500 Guldmark. Efter nogen Tids Forløb blev denne Bestemmelse dog ophævet.

Skoleforeningen var ret tidligt kommet i Forbindelse med »Sønderjysk Skoleforening« for at faa et Samarbejde i Gang med Hensyn til unge Sydslesvigeres Skoleophold i Danmark. »Sønderjysk Skoleforening« var straks rede til ogsaa at hjælpe her. Den 19. August 1922 blev der truffet en fast Ordning, der har fungeret tilfredsstillende til i Dag. To Gange om Aaret er man mødtes i Tinglev for i Fællesskab at gennemgaa de sydslesvigske Ansøgninger om Ophold paa Høj-, Efter- eller Fagskole, som alle i Forvejen var godkendt af »Dansk Skoleforening«s Tillidsmænd og Bestyrelse.

Det er ikke smaa Tal, man i Løbet af Aarene er kommet op paa. Interessen blandt de Unge for at faa et Skoleophold i Danmark er ikke blevet svækket med Tiden, der svandt; — tværtimod! Hvad der ogsaa har været af stor Værdi for de Unge, er den stadige Forbindelse med deres gamle Skole, som efter Hjemkomsten er blevet vedligeholdt gennem Aarene ved bl. a. gentagende Deltagelse i Skolernes aarlige Elevmøder. Mærkede man saa bagefter disse Unge i Folkelivet dernede? Spørgsmaalet maa besvares med et Ja. Der er ingen Tvivl om, at det var disse Unge, der dannede Kærnen i Gymnastikarbejdet og andet Ungdomsarbejde. Hvad Skoleopholdet har betydet for mange, er atter og atter kommet til Udtryk i de Unges Breve, der under den anden Verdenskrigs tunge Aar er sendt hjem fra Fronterne.

Der foreligger ikke nogen nøjagtig Statistik over, hvor mange Unge fra Sydslesvig, der indtil nu har besøgt Skoler i Danmark. Fra 1919 til Skoleaarets Slutning 1925—1926 var der ved Skoleforeningens Formidling sendt 995 Unge paa Skole; deraf stammede ca. Halvdelen fra Flensborg By. I April 1932 var det samlede Antal steget til 1491, blandt disse var der adskillige, som havde været to Gange af Sted; her drejede det sig gerne om Elever, der ikke havde været i Stand til at besøge dansk Børneskole. I Aarene 1932—1940 har ca. 500 faaet Hjælp af Skoleforeningen; i April 1940 var det samlede Elevtal naaet op paa 1982. — Under den anden Verdenskrig lykkedes det Skoleforeningen at faa en Del Unge over Grænsen og anbragt paa Skoler; men det var et ret beskedent Tal, og Eleverne var ganske unge d.v.s. under 18 Aar, fordi de ældre Aargange paa Grund af Militærtjeneste ikke fik Lov til at forlade Landet.

OM BØRNEHAVERNE.

Blandt de Institutioner, som lige fra Begyndelsen har haft Skoleforeningens Bevaagenhed, hører først og fremmest Børnehaverne. Deres pædagogiske Betydning baade som en Slags Forgaard for de danske Skoler og som Hjem for mindre-aarige Børn, hvis Forældre begge gik paa Arbejde, har været ubestridt; Tilslutningen til disse gennem Aarene kan tages som et fuldgyldigt Bevis herpaa. Den første oprettedes allerede i Foraaret 1921 og havde i Begyndelsen til Huse i et lejet Lokale i »Bellevue«, dette Forlystelsesetablissement, som under Krigen 1864 var Officerslazaret, og som den Gang blandt mange andre tapre saarede Officerer husede Major Schau, der var blevet dødelig saaret ved Dybbøl.

Børnehavens Udstyr var meget spartansk, idet det varede nogen Tid, inden man fik et fuldstændigt Børnehavedstyr sendt fra Danmark. Her maatte Restaurationens »Sofaer« indtil videre benyttes, men det gjorde intet Skaar i det daglige Arbejde med disse smaa Flensborgere. Da denne Børnhave i Februar 1922 fik et godt Lokale i »Borgerforeningen« og samtidig fik det rigtige Udstyr, var der derved sket store Fremskridt; men endnu bedre blev Forholdene, da man efter Tivoli-Skolens Lukning i 1924 kunde flytte ind der og faa gode, rummelige Pladsforhold. Der residerer den endnu under sit nye Navn »Bertha Wulff-Børnehaven«, som den fik i 1941 i taknemmeligt Minde om denne store Kvindes Kærlighed og Interesse ogsaa for Børnehavesagen i Sydslesvig gennem den forløbne Tid.

En rig Udvikling i Børnehavernes Arbejde kom der midt i Tyverne, da Skoleforeningen blev i Stand til at aabne flere nye. Den anden Børnhave i Flensborg oprettedes for den nordlige Bydel i Batterigade i 1925. Det var denne Børnhave, der i 1941 fik Navnet »Ingrid Hjemmet«, og som under den anden Verdenskrig fristede den tunge Skæbne at blive helt udslettet ved et Flyverangreb paa Flensborg den 19. Maj 1943. Femten Børn og to Medhjælpere satte Livet til paa denne Dag, og Sorgen holdt sit Indtog i mange danske Hjem. Paa Fredshøj Kirkegaard vil de femten smaa Marmorkors staa som et Vidne om Krigens Grusomhed for kommende Slægter.

Den tredie i Børnehavernes Rækker blev den i *Harreslevmark*, som senere har faaet Navnet »Margrethe-Børnehaven«; den aabnede sine Døre i Januar 1926. Den fjerde Børnhave blev indrettet 1931 i *Adelbykamp*, beregnet for Børn i Byens sydøstlige Del. Den femte og sidste Børnhave i Flensborg indtil nu saa Dagens Lys i 1938 i *Duborggade* og fik til Huse i Kommuneskolens Bygning. Den skulde aflaste »Ingridhjemmet« og »Bertha Wulff-Børnehaven« ved at tage sig af Børnene omkring Nørreport.

Paa Grund af Krigsforholdene blev Duborggades Børnhave allerede lukket i Sommeren 1941, da Værnemagten beslaglagde hele Kommuneskolekomplekset til Kasernebrug. De smaa Børn maatte anbringes andetsteds, og da intet andet Lokale kunde faas, blev de midlertidigt puttet ind i »Bertha Wulff-Børnehaven«. —

Der er gennem Aarene udført meget kærligt Arbejde inden for disse Børnehavers Mure, og intet er blevet sparet i Ledernes Bestræbelser for at gøre dem til saa hyggelige Opholdssteder som muligt. Intetsteds imødeses især Kongens Fødselsdag og Julefesten med større Forventning end her.

Ved Behandlingen af Børnehaverne maa ogsaa medtages de to, der findes i den sydligste Del af Landsdelen: *Slesvig* og *Tønning*. Eftersom Trangen til danske Skoler vaagnede længere mod Syd som en naturlig Følge af det folkelige Oplysningsarbejde, der var taget op ogsaa i Egnene omkring Slien og ved Ejderens Munding, opstod ogsaa her Børnehaver. Børnehaven i Slesvig oprettedes i Juni 1928 og blev af stor Betydning som Forskole for den danske Privatskole i Slesvig By; den kom i Gang i November 1930. Børnehaven i Tønning, den sydligste danske Børnhave, begyndte sit Arbejde i 1935 samtidig med Oprettelsen af den danske Privatskole der paa Stedet.

NYORDNINGEN AF MINDRETALS-SKOLE- FORHOLDENE I 1926.

En meget betydningsfuld Begivenhed med Hensyn til den danske Skolesags fremtidige Udvikling i Sydslesvig var den fuldstændige Nyordning af Mindretals-Skoleforholdene i Slesvig Regeringsdistrikts Grænseomraade, som indeholdtes i det af Regeringen udstedte Reskript af 13. Februar 1926. Derved var Muligheden givet for Oprettelse af danske Privatskoler ogsaa i Landdistrikterne. I Reskriptets tredie Afsnit Stk. 1 fandtes tillige den Bestemmelse, at der ved en offentlig tysk Folkeskole skulde indrettes en dansk Afdeling, naar der i Skoledistriktet fandtes mindst 24 Børn hørende til det danske Mindretal.

Forud for denne for de Danske saa vigtige Begivenhed laa 1½ Aars maalbevidst Arbejde fra Skoleforeningens Side med Forhandlinger baade i *København* (7. Oktober 1924) og *Berlin* (31. Oktober 1924). Der blev fra tysk Side lagt god Forhandlingsvilje for Dagen — det var Stresemanns Tyskland og Aanden fra Locarno! Resultatet af Forhandlingerne blev det ovennævnte Reskript. Der var dog adskillige Punkter, som der kunde rejses Indvendinger imod fra dansk Side, bl. a. Bestemmelsen om, at de lokale tyske Skolemyndigheder skulde være medbestemmende i Afgørelsen af Forældrenes Tilhørsforhold til Mindretallet. Endvidere at det stadig var umuligt for danske Forældre kredse uden for Flensborg og Sydtønder Kreds at oprette Privatskoler. Endelig var indtil nu Statsstøtten til de danske Skoler saa minimal, at den ikke var Omtale værd. Paa disse Forhold havde Skoleforeningen i den kommende Tid sin Opmærksomhed henvendt.

Men et stort Fremskridt var Gennemførelsen af Forordningen af 13. Februar 1926 trods de ovenfor omtalte Mangler. I Samraad med »Sønderjydsk Skoleforening«, som straks var rede til at støtte økonomisk, skred man til Oprettelse af en Række mindre Skoler, alle beliggende i Flensborg Landkreds. Den første, der kom i Gang, var *Tarup Skole* i *Adelby Sogn*, som begyndte den 4. Maj 1926. Paa Grund af forskellige Chikanerier fra visse tyske Kredse blev Elevtallet noget mindre end forventet.

Den 26. Maj fik man Tilladelse til at oprette en dansk Privatskole i *Jaruplund* i *Oversø Sogn*, hvor man længe havde ønsket at faa en saadan. Skolen begyndte den 2. Juni, indtil videre i et lejet Lokale. Her blev der straks taget fat paa at rejse en ny Skolebygning, som stod færdig til Indvielse den 27. Marts 1927. Den 12. August 1926 kunde man aabne en dansk Privatskole for *Kobbermølle-Sosti-Nyhus Forældrekreds*; denne indrettedes i Villa »Schøneck« i Sosti, der var blevet købt til Formaalet. Midlerne kom fra den sønderjydske Dags Indsamling. I Nyhus havde der været Grundlag for en Skole med foreløbig 12 indmeldte Elever, men Myndighe-

derne nægtede at godkende den. I *Harreslev* fik man en dansk Afdeling oprettet ved den offentlige Skole, men med et meget mindre Antal Børn end oprindeligt anmeldt, fordi Skolemyndighederne der havde slettet en Mængde Børn paa den indleverede Liste. Afdelingen i *Harreslev* kom kun til at bestaa indtil 1929, da Forholdene var blevet uholdbare. Forældrene henvendte sig da til Skoleforeningen og bad om at faa oprettet Privatskole derude i Stedet for. Børnehaven i *Thomasgade* paa *Harreslevmark* blev derefter udvidet med en Tilbygning, saa der nu blev skaffet Plads til en Privatskole, som kunde indvies den 5. April 1929 med 15 Elever.

Efter Sommerferien 1929 kunde endelig den sidste Skole i Ringen omkring *Flensborg aabnes*, nemlig i *Langbjerg* i *Hanved Sogn Vest* for *Flensborg*. Vandre-læreren havde ogsaa her forberedt *Jordbunden*, indtil Ønsket om en egen Skole opstod og blev til Virkelighed. Gennem Aarene har disse smaa Skoler arbejdet støt og har samtidig været smaa Centrer for det folkelige og kulturelle Arbejde blandt de Voksne. Mange Aftener samledes Stedets danske Ungdom til Sløjd, Gymnastik eller Møder med folkelig Underholdning; heller ikke om Søndagen stod Skolen ubenyttet: Da blev den til en lille beskeden Kirkesal, hvor en af den danske Menigheds Præster forkyndte Guds Ord. —

I *Sydtønder Kreds* fik man foreløbig ikke nogen Skole i Gang; her havde man de store Afstande at overvinde. Indtil videre øvede Vandrelereren her sin stilfærdige Gerning. Men i 1936 kom der et Ønske fra Forældre i *Ladelund-Agrup-Eggen* om at faa en Skole. Man enedes om at indrette denne i *Forsamlingshuset »Kirkevang«* i *Ladelund*, indtil en ny Skole blev bygget. Skolen begyndte sit Arbejde den 1. December 1936 og fik to Aar senere sit eget nye Skolehus.

Som omtalt tillod Reskriptet af 1926 ikke Oprettelse af danske Privatskoler uden for *Flensborg* og *Sydtønder Kreds*. Forholdet blev ændret i 1929, da Regeringen udstedte et Tillæg til Reskriptet af 1926, i hvilket der omsider utvetydigt tilkendegaves Forældrene Ret til selv at bestemme over deres Børns Skolegang, og hvorved der blev givet Mulighed for Oprettelse af Skoler længere mod Syd. Det første Resultat blev Oprettelsen af den danske Privatskole i *Slesvig By*, hvor der i *Forvejen* havde været Børnehaven og Vandrelerervirksomhed gennem flere Aar.

Saalænge der ikke fandtes nogen dansk Skole i *Slesvig*, maatte Børnene fra den danske Børnehaven gaa ind i de tyske Kommuneskoler, naar de blev skolepligtige, og kom derved under de tyske Læreres Paavirkning. I 1930 havde man oprettet en særlig Forening »*Dansk Privatskole for Slesvig og Omegn*« og fik indrettet et foreløbigt Skolelokale i *Ejendommen Langgade 33*, som Grænseforeningen havde erhvervet til Brug for Børnehaven. Denne Skole indviedes i November 1930 og fik stigende Tilgang af Elever, saa at der maatte skaffes mere Plads.

Ved Grænseforeningens Sendemandsmøde i *Svendborg* i Maj 1930 vedtog man at bygge en ny Skole i *Slesvig*. Den 8. April 1931 blev Grundstenen lagt til den nuværende »*Ansgar-Skole*« paa en Grund beliggende i *Bismarcksgade* bag ved *Mikkelskirken*. »*Ansgar-Skolen*« blev indviet ved en smuk Højtidelighed den 17. Oktober 1931, hvor Grænseforeningens energiske daværende Formand Rektor *H. P. Hansen* holdt Indvielsestalen. I de nærmest derpaa følgende Aar havde Skolen sta-

dig voksende Tilgang af Elever; saaledes var man i Skoleaaret 1932—33 kommet op paa 60 Elever. I 1935—36 steg Tallet til 75, saa det nu stod klart for Skolens Ledelse, at der maatte en Udvidelse til. I Oktober 1936 var den nye Tilbygning færdig og kunde nu foruden det stærkt forøgede Børnetal ogsaa give Plads til Børnehaven, da den gamle Ejendom i Laggade ikke var tidssvarende. Skolens Leder har siden 1933 været cand. theol. *Svend Johannsen*, en indfødt Sydslesviger, som siden da har ydet et stort Arbejde for den gennem gode og onde Tider.

Den sidste danske Privatskole, der blev oprettet før den anden Verdenskrig og inden det nye Tidehverv efter Kapitulationen i 1945, var Skolen ved Ejderens Munding i *Tønning*. Ved dens Oprettelse spillede Vandrelærer *Jørgensen*, Slesvig, en ikke ubetydelig Rolle: Han havde her gennem flere Aar undervist en Flok danske Børn i et privat Hjem. Da der nu syntes at være Basis for en egen Skole, henvendte man sig i 1934 til Grænseforeningen om Hjælp. Denne kunde ikke undslaa sig for at hjælpe vore allersydligste Forposter, og i Efteraaret 1935 var der rejst en ny dansk Skole i Sydslesvig, som begyndte med 32 Elever. Ikke længe efter kunde man ligeledes aabne en dansk Børnehave i to af Skolens Lokaler. Skolearbejdet i *Tønning* gik roligt og støt, indtil det nye nationalsocialistiske Styre efter 1933 bevidst lagde an paa at faa de danske Privatskoler lukkede. Fra 1938 blev adskillige Forældre ved Trusler om Forflyttelse eller Arbejdsfortabelse tvunget til at tage deres Børn ud af Skolen; Krigens Slutning med Nationalsocialismens Fald gjorde en Ende paa disse Forhold.

OM DEN VIDERE UDVIKLING VED KOMMUNE- SKOLEN I FLENSBORG.

Om Kommuneskolens Start og trange Arbejdsforhold er der berettet i det foregaaende. Lidt efter lidt efter mange lange Forhandlinger var det lykkedes Skoleforeningen at faa bødet paa en Del af Ulemperne, saaledes bl. a. den Optagelsesprøve, som Byens Skolemyndigheder gennemførte i Skolens første Leveaar. Men der var stadig to Hovedkrav, som krævede deres Løsning, for at man virkelig kunde kalde Skolen dansk: 1. Lærerstaben skulde være dansk for at kunne give Børnene den rette Indlevelse i dansk Kultur. 2. Skolen skulde være beliggende saadan, at alle Børn kunde være i den, saa at man var fri for at have en Klasse siddende i en tysk Kommuneskole. (Sct. Hans-Skolen).

I 1928 førtes en Række Forhandlinger med Myndighederne om at faa indført en Ændring i de bestaaende Forhold ved Skolen. De tysksindede Læreres Tilstedeværelse havde ført med sig, at de fleste Forældre ønskede deres Børn optaget i Duborg-Skolen i 10-Aars Alderen uden Hensyn til deres Evner. Et Forslag om at

modtage alle Børn over 10 Aar i Duborg-Skolen blev forkastet i Marts 1930. Kravet om dansksindede og danskuddannede Lærere afsloges ligeledes. Først i 1933 blev den første rigtige danske Lærer ansat ved Kommuneskolen, Lærer *H. Tønnsen*, en dansksindet Sydslesviger med dansk Uddannelse.

Hvad angaar en større og bedre beliggende Skolebygning, saa saa Byen sig heller ikke der i Stand til at imødekomme vore Ønsker. Derpaa anmodede Skoleforeningen Regeringen om Støtte ved Opførelsen af en ny Kommuneskole. Herpaa modtoges der i Januar 1931 Svar, hvori Dansk Skoleforening sammen med Byens Skoleforvaltning anmodes om at indsende en Byggeplan med Beregning af Udgifterne, saa vilde Staten være rede til at betale sin Del af Omkostningerne. Forhandlingerne fandt Sted, en passende Byggegrund blev fundet, et Projekt udarbejdet — og saa skete der ikke mere i Sagen. Der var ingen Penge i Kassen.

DEN POLITISKE OMVÆLTNING I 1933 OG SKOLEN.

Imidlertid kom den politiske Omvæltning i det tyske Rige i 1933 med dens Ensretning af alt og alle. Ogsaa Kommuneskolens Lærere skulde som tyske Embedsmænd bruge den tyske Hilsen, som blev paabudt ved almindelig Anordning. Den eneste danske Lærer ved Skolen protesterede over for den nye Skoleraad *Mittag*, hvis Kvalifikationer til Embedet hidrørte fra hans intime Forhold til Partiet. Lærerens Protest gik til Berlin, som endelig fritog ham for at bruge den tyske Hilsen. En Henvendelse fra Forældreraadet om at faa de tyske patriotiske Billeder fjernet fra Skolen blev ogsaa imødekommet.

I den første Tid mærkedes den nye Kurs ikke meget i Skolen. Men ved Skoleaarets Begyndelse efter Paaske 1934 kom man ud for en pinlig Overraskelse: Cirka 80 Elever deriblandt mange nyanmeldte »Rekrutter« udeblev. Hvad var Grunden? I Paaskeferien, som dengang varede i ca. 3 Uger, havde nazistiske Tillidsmænd været paa Husbesøg og ved Trusler om Arbejdsfortabelse o. a. faaet overtalt mange Forældre til at ommelde deres Børn til tysk Skole. Dette blev en aarligt tilbagevendende Foreteelse, de danske Skoler kom ud for, indtil Systemet brød sammen.

Skoleforeningen forhandlede med Raadhuset, og der blev efter Forslag fra dansk Side nedsat et Udvalg til at undersøge Sagen. Mangfoldige Beviser blev tilvejebragt for, at mange Forældre var blevet truet og af Angst havde meldt deres Børn ud af Skolen. Overborgmester *Sievers* underskrev en Erklæring om, at ingen, der tilhørte det danske Mindretal, skulde lide økonomisk Skade ved at sende deres Børn i dansk Skole. Af det store Antal borteblevne Elever vendte kun 15 tilbage; Gemytterne var blevet for opskræmte.

Dansk Skoleforening arbejdede nu videre med at faa gennemført Kravet om danske Lærere ved Kommuneskolen. Og nu lykkedes det virkelig! Hvad man forgæves havde anmodet om i mange Aar i det demokratiske Tyskland, blev til Virkelighed under Nazismen. Byens Ledelse og de officielle Steder, Overborgmesteren repræsenterede, anerkendte vor Ret. Derfor blev den 4. Januar 1935 en Mærkedag i Skolens Historie, da 4 danske Lærere, hvoraf den ene, *H. Fischer*, der var udset til Skolens nye Overlærer, blev indsat i deres Embeder i Overværelse af Skoleraaden, Skoleforeningens Bestyrelse og Medlemmer af Forældreraadet. I Løbet af

det kommende halve Aar ansattes yderligere to danske Lærere og en dansk Skoletjener. Meget andet blev nu forbedret ved Skolen, bl. a. de naturhistoriske Samlinger.

Det andet Spørgsmaal med Kommuneskolens Lokaler trængte sig snart paa. I April 1935 havde Skolen omtrent 400 Elever, hvilket betød, at der var fuldkommen overfyldt i Skolen i Skolegyde. De tekniske Fag kunde ikke bestrides paa Grund af Lokalemangel. Skoleforeningen foretog nu paany Henvendelse til de lokale Myndigheder, til Regeringen i Slesvig og til Ministeriet i Berlin. I Maj 1936 fremførtes Ankerne mundtlig i Berlin. Det blev anerkendt, at Skolen trængte til større og bedre Lokaler, og Byens Skoleraad fremkom lidt senere med en Plan om at indrette den tyske Kommuneskole i Duborggade til dansk Skole; en ældre Bygning, som laa nedenfor den, skulde ombygges og ogsaa overlades Skolen. Da der ikke kunde findes en bedre Løsning, tog man fra dansk Side imod Forslaget, idet man dog samtidig fremhævede, at man betragtede Ordningen som midlertidig og en Gang forventede at faa en ny Kommuneskole.

I Løbet af Sommeren blev der foretaget en gennemgribende Restaurering af Skolen i Duborggade; der blev indrettet Gymnastiksal, som man havde savnet stærkt, — og en rigtig god Sløjdsal. Cirka 50,000 Mark stilledes til Raadighed til denne omfattende Restaurering. Den 18. August 1936 flyttede Flensborgs danske Kommuneskole ind i sine nye Omgivelser. Ved en lille Højtidelighed overgav Skoleraad *Mittag* de to Skolebygninger til Skolens Leder. Skoleforeningens Formand *Cornelius Hansen* udtalte en Tak for det Fremskridt, der her var sket, og Overlærer *Fischer* udtrykte, at det skulde være hans og Kollegernes Bestræbelse at gøre Skolen til en Mindretalsskole, hvor Børnene paa loyalt Grundlag som hidtil skulde oplæres i dansk Aand og Kultur.

Set udefra saa det altså nu ud, som man fra officiel tysk Side saa med Velvilje paa det danske Kulturarbejde ved Skolerne. Men det var kun en ydre Velvilje, der vistest, thi bag Kulisserne arbejdede de nazistiske Organisationer efter 1936 mere intensivt end nogensinde. Foreteelsen fra 1934 gentog sig efter hver Paaskeferie. En skjult Agitation skræmte hvert Aar mange Forældre til at tage deres Anmeldelse til danske Skoler tilbage, saadan at de to danske Skoler i Flensborg nu fortsat maatte melde Tilbagegang.

Et af de Midler, der blev anvendt mod de Danske i Aarene før og under Krigen, var at unddrage børnerige Familier Børnehjælpen, et maanedligt Tilskud, som Staten ellers ydede. Protester fra dansk Side var forgæves. Loven bestemte, at kun børnerige Forældre, der kunde dokumentere positiv Indstilling over for Staten, kunde faa denne Understøttelse.

Endvidere kan fremdrages et Forhold, hvor Mindretallets retsløse Stilling under det nye System ogsaa viste sig, nemlig ved den partiske Uddeling af *Vinterhjælpen*, hvortil ogsaa de Danske ydede deres Bidrag. De danske Skoler kom i disse Aar ud i skarp Modvind; der maatte hvert Aar ved Skoleforeningens Generalforsamling meldes om fortsat Tilbagegang. Ved Paaske 1937 blev 35 Elever overskrevet til tysk Skole; i 1938 var Tallet 54, saa denne Udvikling manede til dyb Alvor. Hvad blev der tilbage af de danske Skoler, hvis denne Udvikling fortsatte? Men

man tabte ikke Modet. Arbejdet blev gjort, fordi det maatte gøres. »Lad os arbejde, mens Dagen er der«, udtalte Rektor Dr. Andreas Hanssen ved Skoleforeningens Aarsmøde i Maj 1938.

I KRIGENS TUNGE AAR.

Den anden Verdenskrigs Udbrud skabte mange yderligere Vanskeligheder for det danske Skolearbejde i Sydslesvig. To af Duborg-Skolens Lærere, der var tyske Statsborgere, maatte trække i Trøjen fra den allerførste Dag og gøre hele Krigen med; heldigvis hørte de ikke til de yngste Aargange, saa de undgik at blive indsat som Frontsoldater. Af Kommuneskolens Lærerstab indkaldtes efterhaanden alle, saa at der kun var en Lærerinde tilbage, som maatte klare Undervisningen sammen med nogle Krigsvikarer. Selv Skolens Leder blev — skønt svagelig — for en kortere Tid indkaldt.

Efter Krigens Udbrud den 1. September 1939 lukkede Myndighederne alle Skoler i nogle Dage, for at der kunde blive indrettet Luftbeskyttelsesrum i Kælderne. Saasnart Undervisningen havde begyndt paany, blev der foretaget Alarmeringsøvelser med Børnene for at vænne disse til at komme hurtigt ned i Kælderne. Efter Ordre fra Politiet blev alle Skolebørnene indøvet i Selvbekyttelse ved eventuelle Gasangreb.

I Krigsvinteren 1939—1940 gik Skolearbejdet saa nogenlunde uforstyrret: Den voldsomme Luftkrig var endnu ikke begyndt. Duborg-Skolen kunde i Oktober 1939 fejre sin Fødselsdag, som den plejede, med stor Tilslutning fra de tidligere Elevers Side. I den strenge Vinter 1939—1940 opstod der en stor Knaphed i Byens Brændselsbeholdninger, saa at der intet blev tilovers for Skolerne. Kommuneskolen blev indtil Paaske 1940 undervist i Duborg-Skolen, som var bedre forsynet. Da Foraaret endelig kom, beslaglagde Militæret Kommuneskolen, og gennem hele Krigen husede Duborg-Skolen Kommuneskolens Børn. Derved var der to Skoler under samme Tag, hvorved man haabede at undgaa Beslaglæggelse af Duborg-Skolen. — Sommerferien 1940 blev af Myndighederne forlænget til 16. September. Grunden dertil var vel, at man ventede Gengældelsesangreb paa tyske Byer efter Tyskernes egne hensynsløse Angreb mod England i August-September Maaned.

Duborg-Skolens Rektor Dr. *Andreas Hanssen* maatte i Maj 1940 rejse nordpaa for at finde Helbredelse for en Sygdom, der havde plaget ham i nogen Tid. Om trent et halvt Aar senere den 17. November afgik han ved Døden paa Gentofte

Den danske Privatskole i Tønning.

Danske Lærere og Lærerinder i Sydslesvig, som holdt ud gennem Krigens onde Tid.

Det »Pædagogiske Teater« har haft en stor Mission. Et Billede af danske Læreres Opførelse af »Ambrosius« paa Flensborghus.

Naar Det kgl. Teaters Kunstnere gæster Flensborg, glæder de Duborg-Skolens Elever med deres Oplæsning. Billedet her er fra Teatrets Opførelse af »Genboerne« paa Flensborg Teater med Poul Reumert som Løjtnant von Buddinge.

Amtssygehus. Tyve lykkelige Arbejdsaar baade med højt Solskin og med mange hængende Skyer var blevet forundt Afdøde. Han var en stor Personlighed og Hædersmand til Fingerspidserne, for hvem alle, der havde mødt ham, bøjede sig i Ærbødighed.

Til ny Leder af Duborg-Skolen og Skolekonsulent for Landdistrikterne udnævntes i Foraaret 1941 Skoleinspektør *Bernhard Hansen*, Sønderborg, hvis store Kærlighed til Sagen, Arbejdsevne og Initiativ kendtes fra hans tidligere Virksomhed i Sydslesvig, først som Lærer og senere som Inspektør ved Duborg-Skolen indtil 1934. Siden 1. April 1941 har Rektor *Bernhard Hansen* staaet i Spidsen for alt dansk Skolevirke i Sydslesvig og har dygtigt evnet at klare Skærene gennem Krigen sidste onde Aar.

Det er lykkedes hver Sommer med en Undtagelse (1940) at faa alle trængende Børn paa Ferieophold i Danmark, hvilket særligt under Krigen var af stor Betydning for dem. Feriebørnskomiteen med Generalinde *Ramsing* i Spidsen svigtede heller ikke Sydslesvigerne i denne haarde Tid. En Foranstaltning af uhyre Rækkevidde, som ligeledes gennemførtes ved Generalinde *Ramsings* Hjælp, var den Bepisning (en god daglig Frokost), der siden Efteraaret 1941 er blevet givet alle Børn i de danske Skoler. Alt eftersom Rationerne i det tyske Rige blev mindre, betød den daglige Frokost en stor Hjælp til de danske Hjem.

Luftkrigen Intensivering paavirkede naturligvis Børnene i allerhøjeste Grad; deres Arbejdsevne var betydelig nedsat efter urolige Nætter, og de var tit pirrelige og nervøse. En Tid skulde Børnene efter Anordning fra Myndighederne først begynde to Timer senere efter natlig Luftalarm, hvorved selvfølgelig mange kostbare Skoletimer gik tabt. Naar man saa tillige fik Luftalarm om Dagen og maatte tilbringe Timer med Børnene i Kælderen, var der ikke meget at tage med hjem fra Skolen for dem. Lærernes Arbejdsforhold var ogsaa meget ugunstige; men man prøvede at faa det bedste ud af det og glædede sig ved det, der kunde gennemføres.

I de første Krigsaar var det endnu muligt at faa Besøg nordfra. Børnene i de danske Skoler glædedes saaledes med »Danmarksfilmen«, »Elverhøjfilmen«, *Hakon Mielches* »Tre grønne Øer« o. a. Men Højdepunktet naaedes, naar kongelige Skuespillere og Sangere aflagde Skolen Besøg. Disse kunde naturligvis ikke naa ud i alle danske Kredse; derfor var der gennem Aarene opstaaet den Tradition, at »Det pædagogiske Teater«, bestaaende af Lærere og Lærerinder fra Sydslesvig indøvede Dilettantstykker og opførte disse i de danske Forsamlingshuse i By og paa Land.

Eftersom Krigen trak i Langdrag, og Brændsel og Lys blev knap, maatte Mødelivet indstilles. Ogsaa de aarlige Forældreaftener bortfaldt, da efterhaanden ingen gik ud om Aftenen, fordi man paa alle Tider af Døgnet risikerede at faa Luftalarm. Krigen Alvor mødte især Børnene ved de Mindchøjtideligheder, der med Mellemrum afholdtes over faldne gamle Elever. Deres Tal blev stort — altfor stort —, og det var tit de bedste Dreng, Krigen tog. Med dyb Vemod modtoges bl. a. Efterretningen om, at den dygtige unge Lærer ved Kommuneskolen *Andreas Petersen* var faldet den 19. Februar 1942 i de haarde Kampe paa Østfronten. — Disse Minde-stunder, hvor Duborg-Skolens floromvundne Fane af hvidklædte Piger blev ført ind i Festsalen, og hvor Rektor i jævne og gribende Ord mindedes de døde Dreng,

vil aldrig glemmes af dem, der var med dertil. Mange af de Faldne havde selv siddet paa Skolebænken ved Krigens Udbrud; ingen havde dengang troet, at ogsaa de skulde komme med i dette blodige Opgør.

Døden fra Luften skaanede naadigt vore Skoler med een Undtagelse: »Ingrid Børnehavens« Udslettelse ved Luftangreb paa Flensborg hin sørgelige 19. Maj 1943. Mange danske Hjem ramtes haardt, idet flere Hjem mistede to Børn og adskillige deres eneste Barn. I et af de Privathuse, der fik en Fuldræffer, dræbtes cand. mag. Fru *Eli Jessen*, Redaktør Tage Jessens Hustru, der var Lærerinde ved Duborg-Skolen.

Men Livet skulde leves videre; Skolearbejdet med de større i Skolerne og de smaa i Børnehaverne førtes videre, saa godt det lod sig gennemføre. Forholdene blev stadig vanskeligere; Brændselet blev saa knapt, at Skolerne som ikke krigsvigtige næsten intet fik tildelt. Forholdene blev især katastrofale i den sidste Krigsvinter 1944—1945. Saa snart Vinteren satte ind efter Jul, suspenderedes al Undervisning i Skolerne. I de danske Skoler søgte man at redde saa meget som muligt ved at gennemføre Undervisningen i de danske Privathjem, der beredvilligt stillede deres Spisestuer til Raadighed. Især for de ældste Klasser, der stod foran Eksamen, var det af Vigtighed, at Undervisningen ikke helt blev indstillet. Der var for Duborg-Skolens Vedkommende ikke een Dag i denne vanskelige Periode, hvor Børnene ikke fik nogen Undervisning. Det var Skolens Ledelse meget om at gøre, at Børnene ikke mistede Kontakten med Skolearbejdet. I mange Hjem, hvor Faderen havde været borte i længere Tid, var Børnene efterhaanden blevet noget udisciplinerede; ved at have Børnene i Skolen kunde denne række Mødrene en hjælpende Haand under de vanskelige Forhold.

De største Vanskeligheder for Duborg-Skolen opstod, da Myndighederne i Februar 1945 beslaglagde Bygningen til Sygehus for Flygtninge; disse tog indtil videre Stueetagen og 1. Sal i Brug og havde vel efterhaanden taget det hele, hvis ikke Skolens Ledelse klogt havde forstaaet at trække Tiden ud. 2. Sal og Loftstrummene, Sløjsdal og Sangsal benyttedes saa som Skolestuer for baade Duborg-Skolen og Kommuneskolen med reduceret Timetal lige til Kapitulationen kom. Særlig de sidste Uger før Sainmenbruddet var meget enerverende for baade Lærerne og Børnene. Heldigvis var Afgangseksamen blevet afsluttet midt i Marts Maaned, før Uroen rigtig bredte sig.

De første Dage i Maj bragte Spændingen paa det højeste; Rygter om et forestaaende Bombardement af Byen havde til Følge, at mange Mødre pakkede Kufferterne og drog ud paa Landet med deres Børn. Natten mellem 2. og 3. Maj faldt de sidste Bomber over Flensborg og anrettede en Del Skade paa Liv og Ejendom i den sydlige Del af Byen. Men da Kapitulationen endelig kom, kunde Børn og Lærere *Lørdag den 5. Maj* samles til Morgensang og takke for Freden og Danmarks Befrielse med den inderlige Bøn om, at de Ofre, der var blevet bragt af den danske Ungdom i Sydslesvig, ikke maatte være bragt forgæves, og at de mange fangne og savnede Landsmænd snart maatte vende tilbage til Hjemstavnen og genindtage deres Plads i de danske Rækker. —

De danske Skoler i Sydslesvig stod den haarde Tørn igennem, selvom »Frø af Ugræs er føget over Hegnet« lige siden 1936.

TRYKKET VIGER — DET GRYER I SYDSLESVIG.

Aldrig vil den 5. Maj 1945 glemmes i Sydslesvig, lige saa lidt som i Danmark: Dagen for vort Fædrelands Befrielse efter fem lange og onde Aar. Man vaagnede op som efter en ond Drøm. For de Danske i Sydslesvig var der den Dag een stor fremherskende Tanke: Nu kommer vi snart hjem til Danmark! Vore Kære vender hjem fra Fronterne, og saa vil alt blive godt! Men der kom snart Malurt i Glæden. Grænsen blev hurtigt lukket. Sydslesvig blev ikke befriet, men besat, og den danske Folkegruppe, som nu gennem længere Tid havde fristet en kummerlig Tilværelse, maatte paany dele Kaar med de tyske Medborgere i et Nederlagets Tyskland, hvor Kampen for Tilværelsen maatte blive ubønhørlig haard.

De britiske Tropper blev hilst hjerteligt velkommen. Selvom de ikke bragte Danmark, fjernede de dog omgaaende det Aag, der havde tynget haardt saa længe. De første synlige Tegn paa den nye Tid viste sig straks, idet mange dansksindede, der indtil nu af mange forskellige Grunde havde staaet uden for de danske Organisationer, kom og meldte deres Børn til dansk Skole eller ønskede at blive Medlemmer af »Den slesvigske Forening«; den danske Folkegruppes Hovedorganisation. For første Gang siden 1864 kunde man med Føje sige, at Forældrene nu havde fuld Frihed til selv at bestemme, i hvilken Skole deres Børn skulde gaa.

Ved Kapitulationen blev al tysk Skoleundervisning af Besættelsesmagten suspenderet indtil videre: Lærernes Forhold til Nazistyre skulde undersøges, og nye Lærebøger udgives. De bestaaende danske Skoler fortsatte uhindret deres Undervisning; hurtigst muligt skulde alt sættes ind paa at komme i nogenlunde normal Gænge igen for at raade Bod paa Forsømmelsen fra de onde Aar. Det lykkedes ret hurtigt ved Forhandlinger med Flensborgs Magistrat at faa Duborg-Skolen fri for Flygtninge. Fra den 15. Juni stod Skolen igen til fuld Raadighed for Undervisningen, efter at en grundig Rengøring havde fundet Sted.

Da Nyindmeldelserne, særlig til Kommuneskolen, straks efter 5. Maj tog voldsomt Fart, maatte man foretage en Deling af denne; den nye Afdeling fik indtil videre til Huse i »Christian Paulsen-Hjemmet«, den gamle Tivolibygning, og fik til Leder Lærer *H. Meng* (fra Duborg-Skolen), der var vendt hjem fra Krigen kort før Kapitulationen.

Lykkeligvis er alle danske Lærere med Undtagelse af *Andreas Petersen* vendt tilbage til Hjemstavnen. De er dog langt fra i Stand til at løse de nye Opgaver, der stilles til dem ved det nye Tideherv i Sydslesvigs Historie. Heldigvis har der været mange Lærere og Lærerinder i Danmark, der ligesom i Mellemkrigsaarene 1850—1864 har været rede til at drage til Sydslesvig og gøre en Gerning i Danmarks Navn. Mange har allerede meldt sig til at tage et Arbejde op ved Skole, Børnehave, Ung-

domsarbejde eller kirkeligt Arbejde dernede. Ogsaa inden for Organisationsarbejdet og i Bogsamlingernes Tjeneste vil der være Brug for dygtige Mænd og Kvinder. Mange er allerede kommet, og mange vil komme, saa der skal kunne siges, at ingen svigtede i det afgørende Øjeblik.

Skolernes Antal er pr. 1. September 1948 62 med 14500 Børn, og der er til Skolerne knyttet ca. 300 Lærere. Paa Grund af de mange Flygtninge i Landsdelen er Lokalespørgsmaalet det alt dominerende; mange Steder vil det indtil videre blive nødvendigt at tage Barakker i Brug til Skoler.

Over Indgangsdøren til Duborg-Skolens Festsal staar følgende Verslinjer af Digteren Ingemann:

*„Giv Tid, og hvad du drømte skønt,
Du skal i Sandhed skue“,*

som Børnene og alle de, der har deres Gerning paa dette Sted, daglig har for Øje. Er disse Ord af Digteren ikke en Bekræftelse af alt det, der sker i Sydslesvig i Dag, og en Forjættelse om fortsat dansk Liv i Kirke og Skole paa gammel dansk Folkegrund?

Jh. Madson.

L. P. Christensen:

DET FOLKELIGE ARBEJDE

Det er et lige saa lærerigt som omskifteligt Tidsrum i Sydslesvigs Historie, der ligger mellem Afslutningen paa de to store Krige 1914—18 og 1939—45. Af begge disse Opgør, der paalagde Menneskeheden saa umaadelige Ofre, fødtes der noget nyt, skabtes der nye Erkendelser og Vilkaar, og begge Dele satte deres Spor hos den Befolkning, der har sin Hjemstavn paa gammel dansk Jord Syd for Grænsen af 1920.

Efter den første Verdenskrig var man enig om at indføre Rettigheder for de nationale Mindretal; de skulde have Lov til at pleje og dyrke deres aandelige og kulturelle Liv. Den tysk-republikanske Grundlov af 11. August 1919 foreskrev saaledes, at Rigets fremmede Befolkningsdele „ikke ved Lovgivningen og Forvaltningen maa hindres i deres frie, folkeejendommelige Udvikling, i Særlighed ikke i Brugen af deres Modersmaal ved Undervisningen samt ved den indre Forvaltning og Retsplejen“.

I Henhold hertil blev det muligt at oprette danske Skoler

i Egne, hvor enhver Undervisning paa den sydslesvigske Befolkning gamle Maal havde været forbudt i hened to Menneskealdre. Det blev ogsaa gørligt at virke for dansk Kulturliv paa andre Omraader. Men en Brug af vort Sprog i den Udstrækning, den nævnte tyske Grundlovsbestemmelse syntes at give Løfte om — foruden gennem Skoleundervisning ved Forvaltning, Retsplejen o. s. v. —, blev der aldrig for Alvor Tale om, og indenfor de Grene af det danske nationale Arbejde, hvor de nye Betingelser efter 1920 skulde udnyttes, rejstes der en Mangfoldighed af Hemninger og Genvordigheder. Dette gjaldt under det tysk-demokratiske Styre, som indførtes efter Tysklands Nederlag i 1918, og blev naturligvis trods de danske Sydslesvigeres loyale Holdning i endnu højere Grad Tilfældet under Nazismen, der afløste det i 1933.

Først i Foraaret og Sommeren 1945, da Sydslesvigerne — for første Gang siden 1864 — følte sig frigjort for preussisk og tysk Tvang, gik der en frisk Luftning hen over disse gamle danske Egne; da groede og spirede det alle Vegne, og samtidig med at store Dele af Sydslesvigs Befolkning gav Udtryk for Længsel efter Tilknytning til det danske Moderland, løftede der sig trindt omkring Ønsker om, for saa vidt det kunde forenes med de britiske Bestemmelser for et besat Omraade, at faa Del i det danske folkelige Arbejde, som gennem et kvart Aarhundrede i stærkt begrænset Omfang var øvet i denne Landsdel.

Andetsteds i dette Værk gøres der Rede for vigtige Dele af det folkelige Virke, saaledes for Udviklingen paa Kirkens og Skolens Omraade. Her skal i Korthed peges paa visse Linjer, der kendetegner Kaar og Muligheder.

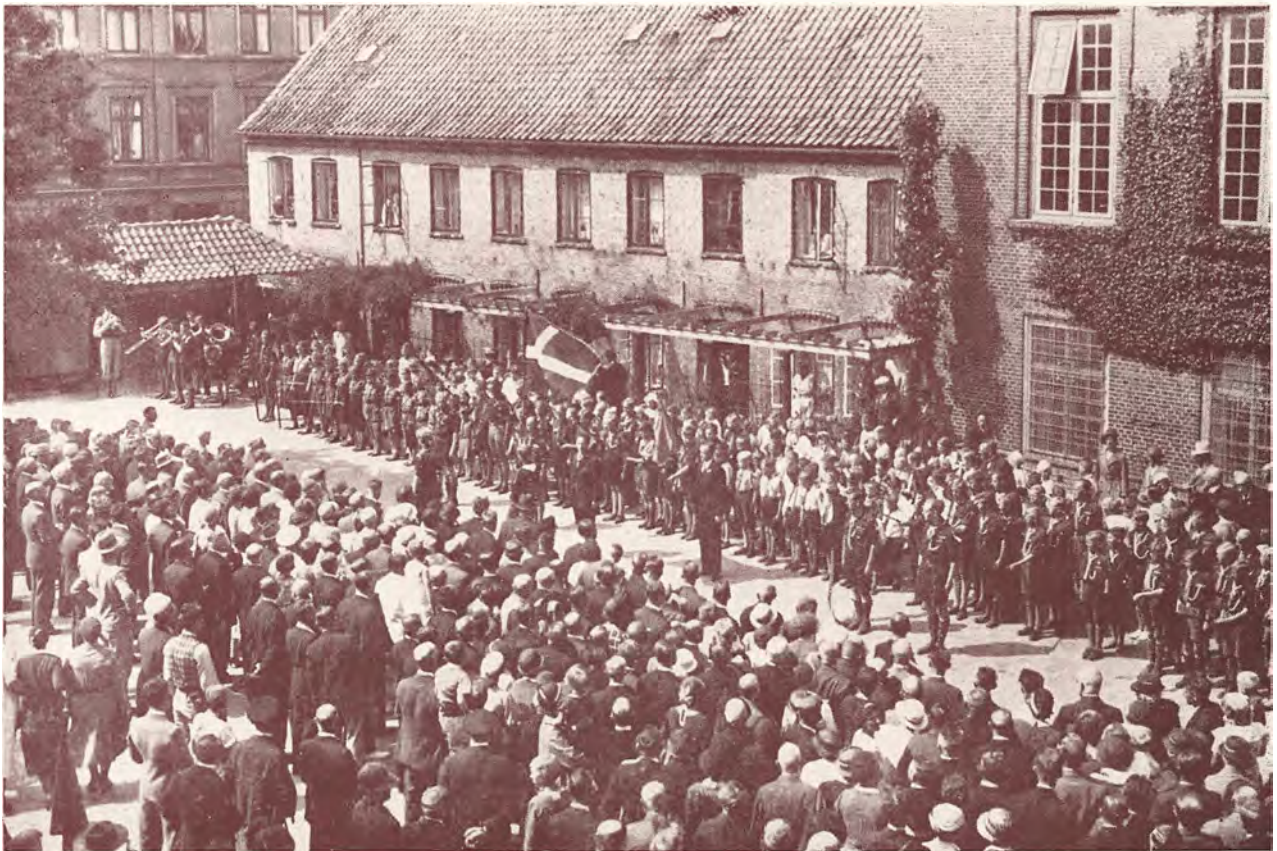
I hened fire Hundrede Aar har der været en *dansk Menighed* omkring Helligaandskirken i Flensborg; men ved sidste Aarhundredskifte finder de tyske Myndigheder trods Tusinders Protest Anledning til at begrænse de danske Gudstjenester til hveranden Søndag. I 1921 nyorganiseres „Den danske Menighed i Flensborg og Omegn“, og det begynder at vokse ud over Landsdelen. Kirken

Da Kongen 11. Juli 1920 mødtes med danske Flensborgere ved Krusaa.

Fra et af de danske Aarsmøder i Mellemkrigstiden i Flensborg med Danebrog hejst paa Festpladsen.

I Daborg-Skolens Gaard paa Aarsmøde-Dagen, før Udmarchen til Festpladsen.

*Den danske Menighedsplejes Børnebespising i »Ansgar« Kirkesal ca. 1930.
I Baggrunden Lukassøster Hedvig; foran hende Menighedsplejens utrættelige
Førstekraft, Fru Meta Mathiesen.*

er et Felt, hvor der viser sig forholdsvis faa Skranker. Der skal imidlertid mange Henvendelser til, før man i 1926 faar Lov til at leje den gamle danske Kirke, der i en Aarrække har staaet som tysk Reservekirke, til Brug for den danske Menighed. Først i Tyverne, altsaa i Mindretalsrettens Tid, kræves en Præst til Regnskab, fordi han i Gundelsby (Angel) har foretaget en Barnedaab paa Dansk, og selve Provstisynoden udtaler sig højtideligt imod, at en dansk Præst fra Flensborg har holdt Gudstjeneste og døbt et Barn paa Dansk i Slesvig By.

Men Tiderne skifter. Efter Frigørelsen i 1945 rykker de danske Gudstjenester i Slesvig By fra en Stue i „Slesvighus“ over i den gamle Garnisonskirke paa Gottorp Slot, og Slesvig faar sin egen danske Præst og sin særlige danske Menighed.

Efter Ønske fra Befolkningen holdes der dansk Gudstjeneste i Sønder Brarup (med større Deltagelse end stedkendte Folk kunde have ventet, og der oprettes en dansk Menighed, der i Foraaret 1946 tæller 1200 Medlemmer), endvidere i Arnæs, Havetoft, Medelby, Aventoft, Husum, til Dels i Sognekirker, hvor der ikke før har lydt dansk Forkyndelse (fra 1933 var Adelby den eneste Kirke uden for Flensborg, hvor der prædikedes paa Dansk). Der bliver hurtigt Brug for en tredje Præst i Flensborg, en særlig Præst i Slesvig og en til i Sønder Angel; men det slaar langt fra til. Juleaften kan Dansk Kirke i Flensborg ikke rumme de Landsmænd, der gerne vil overvære Højtideligheden i det gamle danske Guds-hus; der er en stærkt øget Tilstrømning ogsaa til de kristelige Ungdomsmøder. I Paasken 1946 aabner en af Flensborgs Sognekirker (St. Jørgen) sine Porte for een dansk Gudstjeneste om Maanedens, og faa Uger senere følger St. Petri Kirke efter. Denne Udvikling fortsætter i By som paa Land, og der maa foreløbig ansættes fem danske Præster i Landdistrikterne.*)

I Tilknytning til den danske Menighed i Flensborg oprettes i

*) I Efteraaret 1948 virkede 18 danske Præster i Sydslesvig.

1921 en *Menighedspleje*, der hurtigt kommer i Samarbejde med Flensborg Sygeplejeforening, som allerede har virket før Krigen, og med „Gamles Værn“ (senere endvidere Husmoderforeningen og K.F.U.K.). Den yder Hjælp til Syge og Fattige, Børn og Gamle og gennemfører et beskedent, men haardt tiltrængt Støtteearbejde. Efter den nye Storkrig, da Mennesker lider Nød alle Vegne, udvikler denne Hjælp sig til en storstilet Aktion med det Maal at fri Landsmænd for Sult. Ved en enestaaende Hjælpsomhed nordfra, begyndende i de nordslesvigske Amter, bliver det muligt Maaned for Maaned at forsyne indtil 28.000 Sydslesvigere (Foraaret 1946) med de nødvendigste Fødevarer. Ogsaa dette viser den indre Tilknnytning mellem det danske Folk og Landsdelen Syd for Skelbækken.

I 1920 blev det atter muligt at oprette *danske Skoler* i Flensborg By; for Landdistrikternes og de sydlige Købstæders Vedkommende maatte der endnu gennemgaas en lang Ventetid. Paa dansk-sydslesvigsk Side maatte man — modsat de Tysksindede i Nordslesvig, der kunde bygge videre paa noget bestaaende — tage fat paa bar Bund, og de danske Skolers Fødsel indledes under Dønningerne fra det haarde Opgør i 1919—20.

Som det blev understreget i Anledning af Dansk Skolefor­enings 25-Aarsdag i Maj 1945, maatte de Danske, der fik med Skabelsen af et dansk Skolevæsen i Sydslesvig at gøre, ind paa en lang og ofte trang Forhandlingernes Vej. Et Tilbageblik giver et tydeligt Indtryk af, at der blev handlet med Omtanke i fuld Forstaaelse med sagkyndige og forstaaende Kredse i Moderlandet og samtidig under Varetagelse af en loyal Linje overfor de tyske Myn­digheder; man nødtes efterhaanden til at søge op til de højeste Ste­der, men fastholdt hele Tiden en korrekt Instansvej.

Der kunde spørges, hvilket talmæssigt Grundlag man i de første Aar havde for at indrette danske Skoler i Sydslesvig. Peger man paa Folkeafstemningen den 14. Marts 1920 i Landsdelens nordlige Egne, saa viser det sig, at der blev afgivet 12.800 danske

Stemmer, deraf i Flensborg By af den derboende stemmeberettigede Befolkning alene 7.751 (28 Procent). Vi kan ogsaa tage det første, i 1924 foretagne almindelige Valg — til politiske og kommunale Repræsentationer — efter Dragningen af den nye Statsgrænse og paa et Tidspunkt, da mange Hundrede havde gjort Brug af deres Ret til at optere for Danmark, medens kun et lille Faatal af Landsmænd var flyttet nordfra herved; det gav i det sydslesvigske Omraade et samlet dansk Stemmetal paa 6761. Hvad Sproget angaar, kan nævnes en officiel Opgørelse for Skoleaaret 1920—21, da der paa Grundlag af et Materiale, som tyske Lærere havde samlet, blev fastslaaet 828 dansk- eller dansk- og tysktalende Skolebørn i Flensborg By. I dette Tal savnes dog, foruden en hel Del Smaabørn, de danske Elever, der besøgte tyske Forskoler og Byens højere Skoler. Herved maa ikke glemmes, at i en Grænseby som Flensborg, hvor i lange Tider al dansk Undervisning har været udelukket, dækker Sprog og Sindelag ikke hinanden. Det bliver Udviklingen i 1945 et nyt tydeligt Vidnesbyrd om.

De ovennævnte Tal, og allermindst Stemmetallene fra 1920 og 1924, giver intet Billede af Virkeligheden — af den simple Grund, at f. Eks. intet af Valgene kunde finde Sted som en fri Tilkendegivelse. Alene efter den 14. Marts 1920 maatte der fra dansk Side indsendes op imod 900 Valgklager: over Krænkelser af Valghemmeligheden, Overgreb mod Valgfriheden, utilladelig Valgagitation, Fejl i Stemmelisterne, urigtig Stemmeoptælling, Salg af Legitimationspapirer o. s. v. De danske Skoler i Sydslesvig, der under mangfoldige Hemninger voksede frem under de nye Kaar efter den første Verdenskrig, havde deres virkelige Rod i en dansk Befolknings Trofasthed og Kærlighed til nedarvet dansk Folkeeje. Og derfor er det naturligt, at disse Skoler ikke alene fra det Lavmaal paa 4—500 Elever, de var tvunget ned til i Nazismens og den sidste Storkrigs Mørketid, senere svang sig op paa 1200, der havde udgjort det højeste Tal under rent tysk Styre, men at der efter Frigørelsen i 1945 fra alle Befolkningslag strømmede nye Børneskarer til, som

sprængte Rammerne i de bestaaende 9 Skoler (i Flensborg By var Antallet af danske Skolebørn i Foraaret 1946 vokset til omkring ved 3000, henved en Trediedel af den skolesøgende flensborgske Ungdom), og at der rundt omkring fra alle slesvigske Egne — uden nogen som helst Tilskyndelse fra den danske Ledelses Side — indløb Ønsker om flere danske Skoler: ti, tyve, tredive, ja ligefrem op imod 100 nye danske Skoler.*)

Denne næsten eventyrlige Udvikling var et slaaende, men naturligt Udtryk for, at Sydslesvigs Befolkning omsider følte sig fri. Alle turde jo være klare over, at dette i fuld Offentlighed at give sine Børn en Opdragelse i dansk Sprog og Aand betyder uendelig langt mere end en anonym Stemmeseddel i en Valgurne.

SYDSLESVIGS DANSKE PRESSE.

Midt i en streng Krisetid, den 1. Oktober 1944, oplevede „Flensborg Avis“ sin 75-Aarsdag. Der udsendtes intet flot Jubilæumsnummer, afholdtes ingen højstemt Fest; det forbød Forholdene. Det følte der under Tidens Alvor heller ingen Trang til. Men der blev fra mange Sider tænkt venligt paa det danske Grænseblad, og man mindedes de Kaar, under hvilke det havde gjort sin Indsats gennem de mange Aar. Fra *Gustav Johannsens* folkeligt ildnende Tale til *J. Jessens* mesterlige, kampglade Ledere og senere *E. Christiansens* kloge Artikler var Linjen ubrudt forbleven den samme: en klar Hævdelse af dansk Ret i og til Sønderjylland.

Alene den Tid, der her særlig skal omtales (1920—1945), bragte indgribende Omskiftelser for Sydslesvigs danske Presse. De første halvandet Aar efter Verdenskrigen stod i en stærk Opgangs Tegn. Under den haarde Kamp omkring Afstemningen blev „Flensborg Avis“'s Kontor Midtpunkt for en stor Del af det danske Arbejde; et Utal af vigtige Drøftelser foregik her. Bladet, der

*) 25. 8. 1948 søgtes de danske Skoler af 14.525 Børn, og ca. 120 Forældre kredse ventede paa en Skole.

under Jessen var arbejdet frem fra 800 til over 8,000 Holdere, og i 1912 havde passeret de 10,000, naaede op mod den 14. Marts 1920 et Oplag paa 14—15.000.

Dengang var „Flensborg Avis“ ikke ene om at sprede dansk Oplysning blandt den sydslesvigske Befolkning. I den sidste Tid forud for Afstemningen i 1920 udkom det lille Afstemningsblad „Unser Land“ (under Redaktion af Holger Andersen og Tage Jessen). Og i 1919 var „Flensburger Norddeutsche Zeitung“ gaaet over paa danske Hænder, og dette Blad, der lededes af *J. Bogensee* og *J. Kronika*, naaede forbigaaende et meget stort Oplag (henved 11.000 Eksemplarer). Det var paa en Maade en Arvtager efter tidligere Forsøg paa at faa dansksindede, tysktalende Sydslesvigere i Tale. Allerede i 1840 begyndte Bogtrykker *A. Kastrup* Udgivelsen af „Flensburger Zeitung“, der skulde vække nationalt paa Tysk. Bladet kæmpede sig uden Privilegier gennem store Vanskeligheder og fik senere under *Dr. Claus Manicus's* Ledelse et anset Navn. Efter Erobringen i 1864 gik Trykkeriet imidlertid over i en Holsteners Eje, og „Flensburger Zeitung“ blev efterhaanden til den dansk-fjendtlige „Flensburger Nachrichten“. Først paa Aaret 1858 udsendte Bogtrykker *C. K. Thillerup* et nyt dansk Blad paa Tysk, „Flensburger Anzeiger“, der i Begyndelsen af 1869 blev Dagblad, men fra 1. Oktober samme Aar udkom paa Dansk under Titlen „Flensborg Avis“. Fra 1889 til 1894 udgav Redaktør *J. Jessen*, der i høj Grad havde Øje for Betydningen af et saadant Forsvars- og Kampmiddel i disse sprogligt forsømte Egne, en ny „Flensburger Zeitung“; den blev i alle Henseender boycottet fra tysk Side og bukkede under af økonomiske Grunde.

Det blev saa „*Neue Flensburger Zeitung*“ (med Særudgaverne „*Neue Schleswiger Zeitung*“ og „*Der Schleswiger*“), der i den bevægede Tid efter den første Verdenskrig henvendte sig til Tusinder af Sydslesvigere, som aldrig havde haft Lejlighed til at lære Landsdelens gamle danske Sprog. I de første Aar var det Aktieselskabet „*Der Schleswiger*“ G.m.b.H., der udgav den tysk-skrevne

danske Presse, siden Februar 1923 et nyt Aktieselskab med udelukkende sydslesvigsk Ledelse („Schleswigsche Presse A.G.“). Den preussisk og slesvig-holstensk indstillede Presse rasede mod disse Blade; Myndighederne søgte at komme dem til Livs med Sagsanlæg samtidig med, at alle officielle Steder fuldstændig oversaa dem, baade hvad Kundgørelser og Meddelelser angik. Der dannedes ligefrem Foreninger med det Formaal at forhindre, at Folk holdt Bladene; Postbude afviste Bestillinger eller undlod at uddele disse Aviser, og Annoncørerne modtog Truselsbreve. Under 22. November 1923, da der paa Grund af politisk Gæring og Uroligheder var erklæret militær Undtagelsestilstand i Tyskland, blev de tre Blade forbudt indtil videre, med den Begrundelse, at de „planmæssigt arbejder henimod at afsvække hidtil tyske Folkedelles Samhørsfølelse med den preussiske Stat og det tyske Rige og har det Maal at løsrive yderligere Dele af det preussiske Stats- og tyske Rigsomraade“. Trods alle Indsigelser og Henvendelser og trods den danske Presses Protest varede det henved tre Maaneder, før Bladene igen fik Lov til at udkomme. Det blev da nødvendigt at omlægge deres Organisation; man valgte Fællestitlen „Der Schleswiger“, og af Sparehensyn tryktes denne hos „Flensborg Avis“. Til sidst blev der kun et Tillæg til sidstnævnte Blad tilbage, og den skjulte og aabenlyse Forfølgelse fra de velkendte Kredse udmundede i, at „Der Schleswiger“ i 1937 (under Nazismen) blev helt forbudt som Dagblad. Efter nye Forhandlinger i Berlin opnaaedes der Tilladelse til, at „Der Schleswiger“ kunde udsendes som Maanedsskrift, der saa paa en stærkt begrænset Plads — man kom snart ind under Krigstids-Tilstande — bragte oplysende Artikler om danske Forhold. Det var dermed lykkedes helt at afskære den Del af Sydslesvigs Befolkning, der ikke havde haft Mulighed for at lære Dansk, fra at følge med i dansk Tankegang og danske Begivenheder. I Efteraaret 1944 maatte ogsaa Maanedsskriftet ophøre i Henhold til de nazistiske Bestemmelser om den „totale Krig“.

Ogsaa for „*Flensborg Avis*“ fulgte efter 1920 en i mange Henseender haard Tid. Alt det økonomisk bærende var kommet til at ligge Nord for den nye Grænse, og Bladet stod nu overfor en grænsedelt Opgave. En væsentlig Del af Avisens Opland laa i Nord-slesvig, der til at begynde med ansaa den nationale Kamp for afsluttet og paa indrepolitisk Omraade deltes i forskellige Lejre. Flensborg sygnede stadig mere hen som Handels- og Industriby; der kom Landbrugskrise og „Bevægelser“ Nord for Grænsen og dertil en stadig voldsommere Bladkonkurrence nordfra. Tilmed var Bladets tekniske Vilkaar i høj Grad indsnævret og vanskeliggjort ved den skillende Grænse.

„*Flensborg Avis*“, det uundværlige Redskab i den sydslesvigske Danskheds Kamp for Tilværelsen, deltog med Iver i det kulturelle Opbygningsarbejde, der muliggjordes ved den nye Mindretalsret; den arbejdede for dansk Samling om Fremtidsopgaven og slog idelig paa, at den nationale Styrkeprøve ingenlunde var endt med Grænsedragningen i 1920; dens hele Virke stod under Løsnen: folkelig Selvhævdelse, men tillige mellemfolkelig Tilnærmelse.

Det blev ikke lette Tider for „*Flensborg Avis*“; til de allerede nævnte Forhold kom, at den danske Krone faldt, hvorved Bladets Indtægter ydermere formindskedes (de største Udgiftsposter: Papir, Lønninger maatte klares i tyske Mark). I 1930 blev Bladet, som efter Redaktør J. Jessens Død var udgivet af hans Enke, Fru *Marie Jessen*, overtaget af et Aktieselskab med mange Part-havere, navnlig i Sønderjylland; og to højtansete Flensborgere, Grosserer *I. C. Paulsen* og Grosserer *Cornelius Hansen*, valgtes til Formand henholdsvis Næstformand. Derved fik det en bredere Grundvold; ogsaa en Del af den danske Presse ønskede at være med til at bære Forposten mod Syd.

I Januar 1933 kom den tyske Omvæltning med sin Ensretning; „*Flensborg Avis*“ blev efterhaanden det eneste ikke-nazistiske Dagblad i det stortyske Rige, men den hævdede sin Tilværelse med en neutral Linje overfor den indre tyske Politik, uden dog et Øjeblik

at slippe sin klare danske Kurs. Ogsaa under disse Forhold søgte Bladet af yderste Evne at tjene det, der var Hjertesagen. Da den store nye Krig kom i 1939, blev „Flensborg Avis“ imidlertid tvunget ud i nye store Vanskeligheder. Denne Gang delte den ikke, som i 1914, Skæbne med den øvrige sønderjydske Presse; nu stod den ene, og den Grænse, der løb midt gennem Bladets Opland, virkede yderligere hemmende og skillende. Stillingen blev især alvorlig med Danmarks Besættelse den 9. April 1940; skønt Bladet holdt en uangribelig loyal Linje, skærpedes den i overordentlig høj Grad. Det blev ikke alene de rent praktiske Forhold; der spillede med ind, saaledes Grænsens fuldkomne Spærring; i over et halvt Aar kunde end ikke Bladets Leder faa Visum, og det varede lige saa længe, inden man fik Lov til at telegrafere, og et helt Aar, før der opnaaedes Tilladelse til en daglig Telefonforbindelse.

De overordentlige Forhold udnyttedes til en voldsom Forfølgelse mod Bladets fremragende dygtige Leder gennem 34 Aar, Redaktør *E. Christiansen*. Det var let at gennemskue, hvem der stod bagved. I to Uger (fra 1. til 14. Juni) blev „Flensborg Avis“ forbudt, fordi den havde bragt en personlig Værdsættelse af en ung Medarbejder, der var død i tysk Militærarrest; den skønnedes „skikket til at forstyrre den offentlige Orden og Ro“. Gestapo mødte paa Bladets Kontor og krævede det standset øjeblikkelig; end ikke det Nummer, der forelaa færdigt til Trykning, maatte udsendes. Og derefter fulgte de under de nazistiske Myndigheder udklækkede Forholdsregler Slag i Slag.

I en Skrivelse af 29. Juni 1940 fastslog det tyske „Rigsministerium for Folkeoplysning og Propaganda“ i Berlin, at Bladets Artikler, der var udkommet under Christiansens Ansvar, havde „et illoyalt Præg over for Riget“. „Deres Person kan derfor ikke byde Garanti for en fremtidig loyal Holdning.“ Ministeriet truede med et varigt Forbud mod Bladet ved „den næste Forseelse“, indtil man ved at skifte ledende Redaktør havde budt Garanti for, at Bladet i Fremtiden vilde optræde loyalt.

For ikke at udsætte „Flensborg Avis“ for den Fare, en længere Tids Standsning kunde rumme, traadte Redaktør Christiansen den 9. Juli tilbage som redaktionel Leder, og Tilsynsraadet beskikkede *L. P. Christensen*, der havde været Bladets Redaktionssekretær siden 1906, til dets Leder, medens Christiansen vedblev at være Forretningsfører og Redaktør af „Der Schleswiger“. Under 13. August indløb imidlertid en Skrivelse fra „Reichspropagandaamt Schleswig-Holstein“ (Propagandaministeriets Afdeling i Kiel), hvori der gjordes opmærksom paa en Kronik, der skønnedes at stamme fra Christiansens Haand. Den drejede sig om Bretagne, og man pegede i Særdeleshed paa følgende Vending: „Bretagne har oplevet en meget omskiftelig og urolig Historie, ikke uden Paralleler med Sønderjyllands.“ — Det var alt. Under en mundtlig Forhandling i Kiel krævedes Christiansen nu ogsaa fjernet fra Forretningsledelsen og „Der Schleswiger“. Han tog derefter (16. August) med tungt Hjerte Afsked fra Bladbygningen paa Nørretorv. Den højtfortjente sønderjydske Fører døde et halvt Aar efter, den 26. Februar 1941.

I Skrivelsen af 13. August var der bebudet, at man vilde have Haand i Hanke med, hvem der skulde lede „Flensborg Avis“. „Saa fremt man ikke omgaaende i Forstaaelse med Rigspropaganda-Kontoret gennemfører den krævede Omdannelse af Hovedredaktionen, kan der ventes et snarligt Forbud.“ Man var heller ikke tilfreds med *L. P. Christensen*, skønt han som Raadsherre havde fundet Godkendelse paa ledende Sted; han mentes „for meget præget af den gamle Aand“; heller ikke han dannede nogen Garanti for en fremtidig loyal Holdning. Der blev indledet Skridt for at opdage en passende Mand Nord for Grænsen (blandt Bladets Medarbejdere fandtes der næppe nogen, som ikke var „smittet“); men de mange Underhaands-Drøftelser, der samtidig førtes paa de kompetente Steder i Berlin, navnlig med de danske Sydslesvigeres Tilidsmand over for derværende Myndigheder, Redaktør *J. Kronika*, endte alligevel med, at man stiltiende anerkendte Christensen.

I den følgende Tid indløb der en hel Del Irettesættelser, i Særdeleshed fra Kiel. Man ankede over, at Bladet bragte Udtalelser om Vejrforhold og Høstudsigter, at Hitler i en Meddelelse var kaldt for Rigskansler alene (ikke *baade* Fører og Kansler), at der var talt om Tjekkiet („Benævnelsen var Protektoratet Bøhmen og Mæhren“), at der var glemt et Spørgsmaalstegn i en Overskrift, at man fortalte om Markedstilførsler og Branddamme (hvad tyske Aviser gjorde). Man begrænsede Bladets danske Nyhedskilder for almindeligt indenrigsk Stof til det tysk-kontrollerede Ritzaus Bureau og for politiske Efterretninger til den indenrigske Ud-gave af „Deutsches Nachrichtenbureau“ (man havde tillige mere „rummelige“ udenrigske Udsendelser).

Under 17. November 1941 modtog L. P. Christensen fra Propagandaministeriet i Berlin en Skrivelse, hvorefter man konstruerede en Modsætning imellem en Leder i „Flensborg Avis“, bygget paa en Række overvejende tyske Udtalelser, og en Karakteristik, Hitler havde givet af den russiske Soldat. „Efter at de hidtidige Forholdsregler mod Deres Blad er forblevet resultatløse, gives Dem nu for sidste Gang en Advarsel.“ Ved yderligere Forseelser vilde man indføre en Forcensur, der skulde udøves i Berlin eller Kiel og vilde medføre 48 eller 24 Timers Forsinkelse. Trods personlige Henvendelser i Kiel og langvarige Forhandlinger med Berlin, lykkedes det ikke at faa denne skæbnesvangre Trusel mildnet. Den blev dog ingen Sinde udført. Der indløb senere Anker i en Række Tilfælde, men uden at det fik de Følger, der var truet med.

Det danske Grænseblad maatte i disse Tider holdes gaaende under den skrappeste Modvind, der i Særdeleshed havde sin Oprindelse i Kiel, under Trusel med Undergang. Det blev dog — bortset fra de 14 Dage i Juni 1940 — holdt oven Vande hele Kri-gen igennem. Der var Masser af praktiske Vanskeligheder, som voksede med hvert Aar; til sidst maatte man tillige kæmpe med Kulde og Mangel paa det nødvendige Materiale. I Krigens første Aar var der endnu nogen Tilbagegang i Bladets Holderantal, men

den lykkedes det at vende og forvandle til en beskeden Fremgang. Ved Krigens Slutning stod „Flensborg Avis“, skønt dets Omfang efterhaanden var tvunget ned til to, under de vanskeligste Forhold fremstillede Sider, dog med omkring ved 7.000 Holdere.

Efter Nazismens Sammenbrud, da det gamle Tryk var veget, voksede „Flensborg Avis“'s Holderantal med rivende Fart; det steg med 40, 50, 100, indtil 250 om Dagen alene i Flensborg By. Det varede længe, inden Bladet gennem Posten kunde naa ud paa Landet. Men i Efteraaret 1945 var det samlede Oplag, skønt man havde søgt at bremse paa forskellig Maade, passeret de 20.000 — langt det største i den gamle sønderjydske Presses Historie. Senere spærrede man for yderligere Tilgang i Flensborg By — det blev vanskeligt at skaffe Papir, og Strømforbruget indskrænkedes —, hvor Hjemstavnens danske Blad nu læstes i over Halvdelen af Hjemmene. I Februar 1946 var et Antal af 28,500 overskredet, og trindt omkring fra hele Landsdelen indløb fra store Kredse af Befolkningen Ønsker om at faa Bladet. Det maatte skaffe sig sit Papir fra Danmark.

„Flensborg Avis“, der stod under engelsk Censur, var heller ikke i Besættelsens første Aar ene om at varetage Pressens Opgaver. I Flensborg udsendte den britiske Militær-Regering skiftevis et „Flensburger Nachrichten-Blatt“ og en „Kieler Kurier“, der baade bragte politisk Stof, stedligt Nyt, rent underholdende Læsning og Kundgørelser, og fra 6. April 1946 udkom samtidig med, at disse to Organer standsedes, et „Flensburger Tageblatt, Landeszeitung für die Kreise Flensburg, Schleswig und Südtondern“, foreløbig to Gange om Ugen.

Efter langvarige Forhandlinger med de britiske Myndigheder fik „Flensborg Avis“ i Efteraaret 1946 lempeligere Retningslinjer at virke efter, og dens Oplag, der under frie Forhold vilde være vokset langt mere, fastsattes foreløbig til 40,000. Ved Udgangen af 1946 havde Bladet endnu ikke, hvad der var bedt om Gang paa Gang, opnaaet Tilladelse til at bringe et Tillæg i det tyske Sprog,

bestemt for de Sydslesvigere, der ikke havde haft Mulighed for at lære at læse Dansk. Der var da lige indsendt en ny Henvendelse herom til de bestemmende Steder.*)

EN EVENTYRLIG UDVIKLING.

For at kunne forstaa det vældige Opsving, som det folkelige, nationale Arbejde i Sydslesvig tog i det første Aars Tid efter Tysklands Kapitulation, er det nødvendigt at se paa visse Linjer i hele Udviklingen.

Det var første Gang siden 1864, at der syntes skabt Mulighed for en nogenlunde fri dansk Udfoldelse i Landsdelen. Fra nogle Sider peges der stadig paa Stemmetallene fra Valgene under preussisk og nazistisk Styre og paa Opgørelserne fra Folkeafstemningen i 1920, uden at der gøres opmærksom paa, at ingen af disse Tilkendegivelser fandt Sted under frie Forhold, at intet af disse Stemmetal kan godtages som et fyldestgørende Udtryk for Tanker og Meninger. Naar Flensborg By den 14. Marts 1920 mødte med 8944 danske mod 27,081 tyske Stemmer, anden Zone med 12,800 mod 51,724, saa bør enhver redelig Iagttager gøre sig klart, hvad det betød, at for Eksempel i den nævnte Købstad 7—800 Tjenestemænd sad paa deres Post, og at preussisk og altydsk Terror ogsaa i den Tid kunde skyde sine frodigste Blomster.

Hvad Tiden 1945—46 angaar, foreligger fra hele Landsdelen mangfoldige Beviser paa tidligere skjult Danskhed og Danskvenlighed, som de færreste har gjort sig nogen virkelig Forestilling om.

Først efter det nazistiske Tysklands fuldstændige Sammenbrud og de Afsløringer, der blev en Følge heraf, følte store Kredse af Sydslesvigs Befolkning, at nu var Tiden kommen, da der for Alvor kunde tænkes paa en grundig Nyordning af Forholdene. Og saa skred man straks til Handling — uanset de Erklæringer, der frem-

*) I 1947 fik »Flensborg Avis« Lov til at forøge sit Oplag til 45.000.

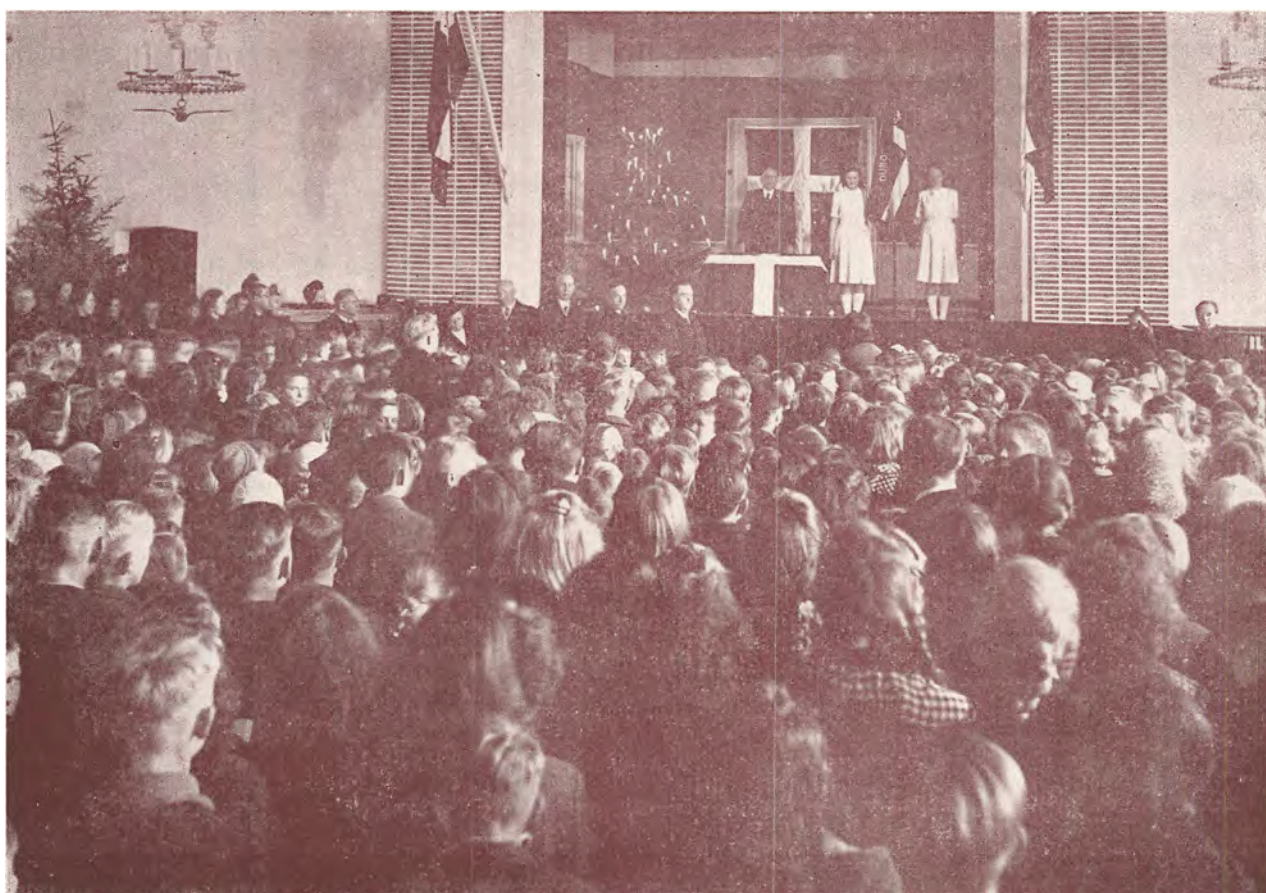

*Under Besættelsen. I Flensborg Raadhus' Mødesal. I Midten: Overborgmester
I. C. Møller og den engelske Stadskommandant, Major Nickolls.*

Da danske Piger og Drengs satte hinanden Stævne, Fra Spejderstævnet i Slesvig, Søndag d. 7. Nov. 1937.

Fra Børnenes Juletræsfest paa Flensborghus, Grosserer I. C. Møller taler.

kom fra officielt Sted i København, og uden mindste Opmuntring dertil fra de sejrende Magters Side.

Uden Tilskyndelse og Medvirkning fra den stedlige danske Ledelse forberedtes Bestræbelser for ved Indsamling af Underskrifter eller paa anden Maade at give Udtryk for Befolkningens Ønske om Adskillelse fra Tyskland og Tilslutning til Danmark. Inden det blev muligt at gennemføre en virksom Organisation af Arbejdet, og inden der blev skredet ind fra engelsk Side, lykkedes det at tilvejebringe et stort Antal Underskrifter. Af ca. 13,000 Flensborgere, der i Juli 1945 blev spurgt i Løbet af en halv Snes Dage, lagde saaledes over 10,000 deres Navn til Henvendelsen, og mange Steder Landsdelen over gav den et endnu mere slaaende Resultat. Man gik derved ud fra, at Afgivelsen af en Underskrift med Navn og Adresse i sig selv betød et mere afgørende Skridt end et anonymt Kryds paa en Stemmeseddel, der ikke i nogen Maade virkede forpligtende for den enkelte. Men saa blev Arbejdet foreløbig standset af de britiske Myndigheder.

Den 8. August 1945 henvendte et flensborgsk Udvalg, bestaaende af en Række ansete Mænd, sig paa manges Vegne til Overborgmester *J. C. Møller* med Bøn om paa de kompetente engelske Steder at indhente Tilladelse til at oprette en „Südschleswigsche Vereinigung“, der skulde have til Formaal „igen at føre den sydslesvigske Landsdel, som indtil 1864 hørte til Danmark, tilbage i nært kulturelt, økonomisk og territorialt Samarbejde med Danmark. Vi anser herved det historiske Grundlag for utvivlsomt givet, saa meget mere, som endnu den Dag i Dag de videste Kredse af Befolkningen paa Bunden af deres Hjerter betragter Danmark som deres Stam- og oprindelige Hjemland. — For klart at kunne bedømme den sande Indstilling, fremfor alt hos den nu overvejende tysktalende Del af Befolkningen, har vi forsøgsvis foretaget en foreløbig Sondering af disse Befolkningslag, nemlig ved at samle Underskrifter paa en Henvendelse til den danske Regering og det danske Folk.“ — Til Slutning hedder det: „Som allerede fremhævet

i den paatænkte Tilkendegivelse har vor Bestræbelse ikke sin Rod i Ønsket om at gaa af Vejen for økonomiske Vanskeligheder, som til sin Tid alligevel vil forsvinde, men“ — som det ordret hedder i Henvendelsen — „i en klar Erkendelse af, at Livet i et *fredeligt*, venligt Land med fri Meningsytring og frie Udviklingsmuligheder paa langt den bedste Maade svarer til alvorlige Menneskers Livs-ideal.“

I det forelagte Udkast til Vedtægter gjordes gældende:

„»Südschleswigsche Vereinigung« tilstræber en grundig Udrensning i Sydslesvig af enhver nationalsocialistisk Indflydelse paa alle Steder af det offentlige og private Liv.

»Südschleswigsche Vereinigung« er af den Overbevisning, at den bedst tjener Sikringen af Fred og Frihed ved, at den af al Kraft søger at opnaa Sydslesvigs Tilslutning til det demokratiske Danmark, fra hvilket det i 1864 blev skilt ved preussisk Militærmagt, og det saa meget mere, som Ønsket om Genforening med Danmark bæres af de bredeste Lag i Befolkningen.

I en Tilslutning til Danmark og dermed til det skandinaviske Norden ser »Südschleswigsche Vereinigung« samtidig en Garanti for et varigt og gavnligt Forhold til England og de andre allierede Magter.“

Da der ikke indløb noget Svar paa Skrivelsen af 8. August, henvendte Udvalget sig den 22. Oktober 1945 paa ny til Overborgmester Møller med Anmodning om (i Overensstemmelse med de nyeste Retningslinjer for Oprettelsen af politiske Partier), at „udvirke en *foreløbig* Tilladelse for os, som gør det muligt at *forberede* „Südschleswigsche Vereinigung“. „Som De veed, har vi til Hensigt (efter at vi har faaet den fornødne Tilladelse dertil) til den danske Regering og i Særdeleshed til det danske Folk at rette en Tilkendegivelse, hvis Indhold vi allerede den 8. August har forelagt Militærregeringen. I Mellemtiden vilde vort Arbejde bestaa i Opbygningen af en egnet Organisation; endvidere maatte vi, for at faa et rigtigt Overblik over de paagældende Befolkningskredses virkelige Mening, gøre Forsøg paa at opnaa Underskrifter paa den nævnte Tilkendegivelse.“

Ogsaa denne Henvendelse forblev ubesvaret. En særlig Aktion,

der støttedes baade af danske og tyske Kredse, var Udtryk for Ønsket om en administrativ Adskillelse mellem Sydslesvig og Holsten.

Ved Siden af disse Skridt gik et Røre inden for de *socialdemokratiske* Kredse. Allerede den 8. Juni 1945 afgav *alle* Partiets og De frie Fagforeningers Tillidsmænd i Flensborg fra Tiden før 1933 en Erklæring, hvori det hed:

»Efter at alle Forhaabninger om Skabelsen af et demokratisk, kulturelt højtstaaende Tyskland er gjort til Skamme, og de politiske Grænser i Mellemeuropa vil blive nyordnet, vil ogsaa vort Grænseomraades politiske og økonomiske Fremtid kunne underkastes en endelig Ordning paa lang Sigt, af hvilken baade Nutidens Danmark og vi Grænseboere Syd for den nuværende Grænse kan vente en Likvidering af de nationale Modsætninger. De undertegnede støtter alle Bestræbelser, der tager Sigte paa at flytte den i 1920 fastlagte Grænse sydpaa og at knytte Sydslesvig til Danmark og dermed til det storskandinaviske Rum. Skulde disse Bestræbelser blive kronet med Held, vil undertegnede bekæmpe alt, hvad der kunde føre til en Genoplivelse af nationale Modsætninger, og vi vil bestræbe os for at fremme alt, hvad der muliggør, at det nye Omraade vokser sammen med Stamlandet Danmark til et organisk Hele.«

Denne Erklæring var rettet til Hovedbestyrelsen for Danmarks socialdemokratiske Parti. Den 19. Juni 1946 kom det socialdemokratiske Partis Distriktsbestyrelse imidlertid til Flensborg, hvor den drøftede Stillingen sammen med Repræsentanter for de enkelte Amtsföreninger. Ved dette Møde, hvor de Delegerede fra Holsten udgjorde et stort Flertal, vedtog man, imod Stemmerne fra Flensborg og Slesvig By, en danskfjendtlig Resolution vedrørende Grænsespørgsmaalet. Den 5. Juli afsluttede det flensborgske Socialdemokrati derefter et to Dages stærkt besøgt Medlemsmøde, der efter en grundig Drøftelse mundede ud i, at man med 386 mod 96 Stemmer (af sidstnævnte 86 Flygtninge) vedtog en Udtalelse, ifølge hvilken det

»overlades enhver Partifælle i nationalpolitisk Henseende frit at træffe Afgørelse efter eget Skøn.«

Det hævdedes, at Sindelagsskiftet allerede var begyndt i Tyverne.

»Vi flensborgske Socialdemokrater nægter at lade os binde af Beslutninger, som Medlemmer i de sydlige Kredse (Holsten) tager imod vor Vilje.«

Resultatet var, at Formanden for det nordvesttyske Socialdemokrati paa et Møde i Husum erklærede den flensborgske Forening for opløst, hvad denne imidlertid ikke var til Sinds at respektere. I Slesvig By, hvor man med tre Fjerdedeles Flertal havde udtalt sig paa samme Maade som de flensborgske Partifæller, blev Formanden ved Hjælp af Flygtninge-Stemmer erklæret for afsat og erstattet med en Holstener. Ogsaa i Nibøl (Sydtønder Amt) var der Flertal imod det holstenske Standpunkt.

Under disse Forhold samledes Opmærksomheden mere og mere om det danske Arbejde, og store Dele af Befolkningen søgte ind under de danske Organisationer. Begge Dele vanskeliggjordes imidlertid ved en Række Anordninger fra Myndighedernes Side. I Begyndelsen af Februar 1946 tilbød Militærregeringen Anerkendelse af en „Sydslesvigsk Forening“, der skulde virke som en Slags „Tag-Organisation“ over alt dansk Virke i Landsdelen. Den var tænkt som en rent kulturel Sammenslutning, der ikke maatte give sig af med politiske Ting. Den 15. April fik Foreningen foreløbig Tilladelse til at træde i Virksomhed og til at afholde kulturelle Møder uden særlig Tilladelse. (I lang Tid havde det danske Mødeliv ikke kunnet udfolde sig.)

Under 3. Maj blev der meddelt Foreningen Tilladelse til ved de forestaaende kommunale Valg, til hvilke ogsaa Flygtningemasserne havde Stemmeret, at opstille Kandidatlistor paa lige Fod med de anerkendte tyske Partier, dog kun som upolitisk Gruppe. Dette Løfte blev imidlertid senere taget tilbage; de danske Sydslesvigere henvistes til enten at lade sig opstille paa tyske Partilister (hvad der imidlertid umuliggjordes ved Beslutninger inden for de paa-gældende Partier) eller som uafhængige Enkeltkandidater, hvilket

blandt meget andet paa Forhaand hindrede dem i at faa Del i Til-lægsmandaterne.

Alt imens truede den vældige Tilstrømning af Flygtninge med efterhaanden at udslette Sydslesvigs Folkepræg, samtidig med, at den kunde blive en livsfarlig Trusel mod Grænsen af 1920. Der pressesedes stadig flere Østtyskere ind i Landsdelen, saa Sydslesvig med sine over 300,000 Flygtninge snart blev langt haardere belagt end andre besatte Omraader; medens der i Efteraaret 1946 i Syd-slesvig og Holsten fandtes gennemsnitlig 84 Procent Flygtninge, var der i Hannover kun 42, i andre Provinser endog kun 10—15 Procent. Mange Steder, ogsaa i større Byer som Husum og Lyks-borg, og i en hel Række Landsbyer, kom Flygtningene i Flertal over for den fast bosiddende Befolkning. Dette medførte ulidelige Tilstande for Sydslesvigerne. Langt den største Del af Flygtningene blev tvangsindkvarteret hos de enkelte Familier. Befolkningen maatte ikke alene afgive Klæder, Møbler, Sengetøj til dem, men ogsaa andre Ting. En stor Del af Flygtningene var Kvinder, Børn og Gamle, der ikke kunde arbejde og levede af offentlig Hjælp. De nedsatte sig som Næringsdrivende, søgte officielle Stillinger, krævede Jorden udstykket o.s.v., og de prøvede baade aabenlyst og skjult paa at bekæmpe den slesvigske, danskorienterede Hjemstavns-Bevægelse.

Det var under disse Forhold, Sydslesvigs Danskhed maatte arbejde med de store folkelige og nationale Spørgsmaal i Landsdelen. Den fulgte samme Linje som tidligere: at undgaa Agitation og Propaganda og holde det borte, der ikke hørte hjemme i de danske Rækker. Trods denne Tilbageholdenhed og trods alle Vanskeligheder havde det danske Arbejde imidlertid vældig Fremgang paa alle Omraader; man fik utvetydigt Vidnesbyrd om, hvordan et overvejende Flertal inden for Sydslesvigs Befolkning saa paa Fremtiden.

Her skal nævnes enkelte Kendsgerninger, der tydeligt viser Udviklingen.

Den største danske Organisation, „Sydslesvigsk Forening“, der voksede frem af den i 1920 oprettede Slesvigske Forening, men hvis Vedtægter blev fastlagt af den britiske Militærregering, idet den skulde varetage den dansk-sydslesvigske Befolknings Forhold til Besættelsesmagten, kom ligesom andre Grene af det danske Arbejde ind i en rivende Udvikling. Den 1. Januar 1946 talte Foreningen, efter at der især af tekniske Grunde (hvert Medlems Forhold blev nøje undersøgt) havde været indført en lang Spærretid, 11,801 Medlemmer. I Løbet af faa Maaneder voksede Antallet til 27.581, den 1. Juli var det oppe paa 46.849, og en Opgørelse af 1. Oktober 1946 lød paa 60.558 Medlemmer. — Tilgangen i Løbet af 1946 giver følgende Billede for de forskellige Egne:

	1.1.46	1.4.46	1.7.46	1.10.46
Flensborg By	6,009	11,871	20,021	26,338
Flensborg Amt	827	2,223	3,600	4,853
Sydtønder Amt	637	1,605	2,022	2,742
Gottorp Amt	2,646	5,327	8,246	10,408
Husum Amt	354	1,568	2,689	3,399
Ejdersted Amt	259	1,626	2,500	2,650
Rensborg Nørreamt	105	570	1,925	2,600
Ekernførde Amt	54	291	2,227	2,590
Holtenau, Pris, Frederiksort ...				738
	10,891	25,081	43,230	56,318
Den frisisk-slesvigske Forening	910	2,500	3,619	4,240
	11,801	27,581	46,849	60,558

I Flensborg By var Sydslesvigsk Forenings Arbejdsomraade inddelt i 20 Distrikter, der havde mellem 640 og 2477 Medlemmer. I Flensborg Amt fandtes 30 stedlige Foreninger, i Gottorp Amt 25, i Sydtønder Amt 11, i Husum Amt 11, i Ekernførde Amt 9, i Ejdersted Amt 12 og i Rensborg Nørreamt 4 Afdelinger.

Den 15. November holdt Sydslesvigsk Forenings Hovedstyrelse, dens højeste Myndighed, under festlige Former sit konstituerende Møde i Flensborg. Den var sammensat af 16 Repræsentan-

ter for selve den nævnte Forening (flere fra hvert Amt), endvidere af en Repræsentant for Dansk Skoleforening i Flensborg, een for Den danske Menighed, een for den danske Presse og een for de sydslesvigske Ungdomsforeninger.

Foreningens Hovedsæde er Flensborg, dens Virkeomraade hele Sydslesvig (af Rensborg Amt den Del, der ligger Nord for Ejderens gamle Leje). Formaalet er (§ 3 i Vedtægterne) at „fremme Medlemmernes kulturelle Interesser til fælles Bedste, at styrke dansk Aandsliv og Oplysning iblandt dem og opretholde en levende Forbindelse med Danmark. Der maa ikke drives Politik, men Sydslesvigsk Forening kan opstille Medlemmer af Foreningen til Valg til de lokale Raad — for at repræsentere Foreningens Interesser.“

Sydslesvigsk Forening, der med sine 60,000 Medlemmer var den største Sammenslutning, Sønderjylland nogensinde havde kendt, fik sin Indvielse med en Vægt, der viste den overordentlige Betydning, den Sag havde, som Foreningen bar frem. Efter en højtidstidfuld Optakt i Dansk Kirke samledes man til det afgørende Møde i Flensborghus, hvor fremtrædende Mænd fra Danmark og mange engelske Officerer var til Stede. Her kaarede Hovedstyrelsen enstemmigt Formanden for de danske Sydslesvigeres Fællesraad, Grosserer *Cornelius Hansen*, der gennem mere end et kvart Aarhundrede har indtaget sin særlige Plads inden for de danske Rækker, til Foreningens Præsident; desuden valgtes tre Næstformænd og yderligere fire Medlemmer til Forretningsudvalget. En Skare nye Kræfter stod rede til sammen med dem, der hidtil havde taget sig af Opgaverne, at klare det overvældende, stadig voksende Arbejde.

Dagens festlige Afslutning i Borgerforeningen løftedes op i et særligt Plan ved de højtstaaende britiske og tyske Personligheders Nærværelse. Blandt Talerne var her den engelske Guvernør, Viceluftmarskal *Champion de Crespigny*, og Landspræsident *Steltzer* fra Kiel, der var mødt sammen med Vicepræsidenten, foruden

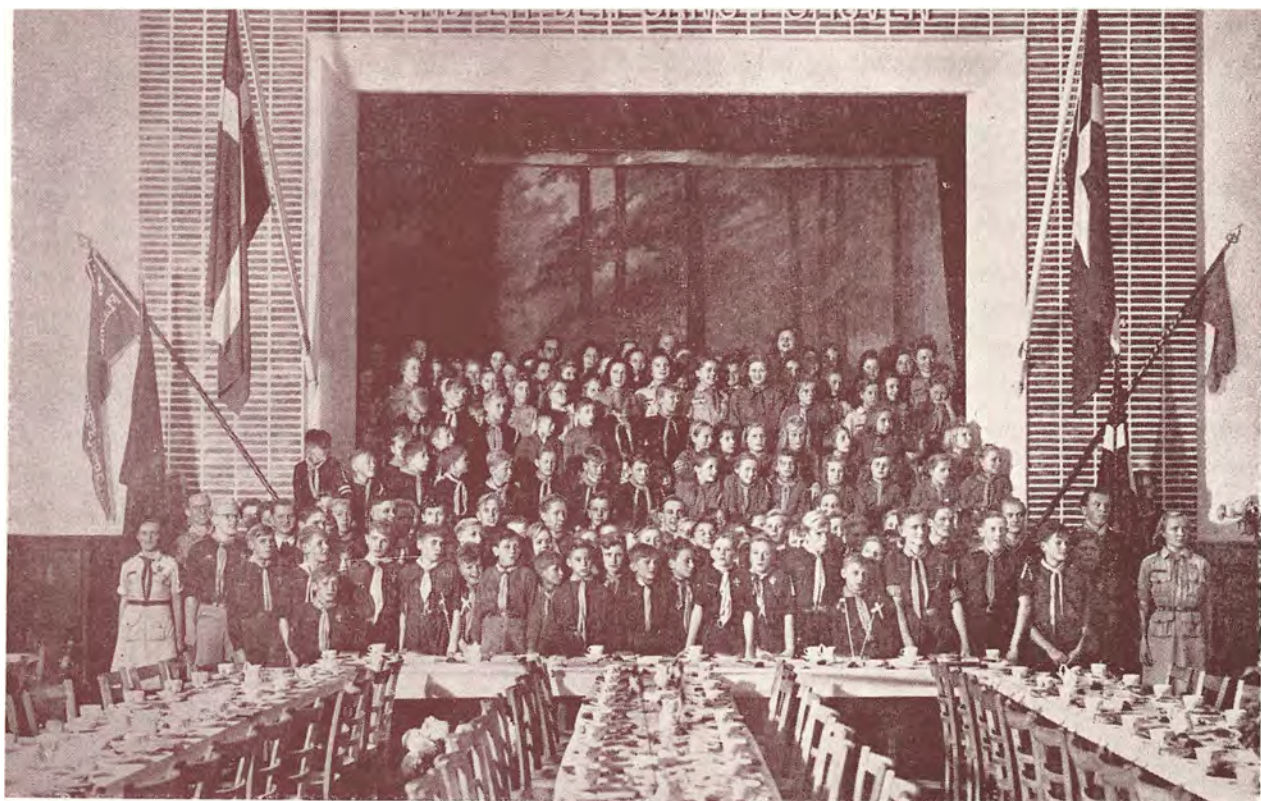
Flensborg Bys Overborgmester og en Del andre kendte danske Mænd. Samværet i den stilfulde historiske Sal, til hvilken der knytter sig saa mange danske Minder, fik et værdigt og betydningsfuldt Forløb, hvilket baade understregedes af den engelske Guvernør og af den tyske Præsident.*)

Blandt meget andet var ogsaa Ungdomsarbejdet i stærk Vækst. I Juli 1946 fandtes der, fordelt over hele Landsdelen, ned til Rensborg og Tønning, 28 Foreninger, som var tilsluttet „Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger“. I alt rummede de 3589 Unge, og Arbejdet stod uafbrudt i en hurtig Tilgangs Tegn. I Efteraaret var 35 Ungdomsforeninger i Gang og et samlet Medlemstal paa 4000 overskredet; yderligere 9 Foreninger stod under Forberedelse. Man havde faaet sit eget Sekretariat. I nært Samarbejde med Ungdomsforeningerne („Danske Unges Fællesfront“) virkede Dansk Spejderkorps, Sydslesvig (med 8 Dreng- og 4 Pigetroppe samt et fortrinligt Orkester), desuden K.F.U.K. i Flensborg og Slesvig samt K.F.U.M. i førstnævnte By.**)

Den store Tilvækst gjorde sig gældende inden for *hele* Forningslivet, ogsaa de faglige Organisationer. Saaledes kom *Landboforeningen* for Flensborg og Omegn hurtigt op paa over 700 Medlemmer, og nye Sammenslutninger søgtes dannet længere sydpaa, saaledes i Husum og i Sønder Angel; man fik senere Tillidsmænd over hele Landsdelen og en Fællesbestyrelse. Flensborg *Haandværkerforening* naaede i 1946 op over 300 Medlemmer; en særlig Forening, med stort Medlemstal, oprettedes i Slesvig, andre søgtes dannet i Sønder Brarup, Husum, Tønning, Ekernførde og Frederiksstad. Alle Vegne viste der sig stor Interesse for en Haandværkerforening efter dansk Mønster, og der blev tillige planlagt en dansk Fællesrepræsentation.

*) Den 1. 10. 1948 var Medlemstallet steget til 75.419. I de danske Aarsmøder samme Aar deltog 73.000 Mennesker.

***) I Efteraaret 1948 omfattede »Sydslesvigs danske Ungdomsforeninger« 64 Foreninger med henved 10.000 Medlemmer.

De danske Spejdere var i Aarene efter 1920 Danskhedens Fremtidshaab. Her er de samlet paa Scenen i Flensborghus' store, smukke Sal.

I Harreslev ved Flensborg er der en stærk Danskhed. Her er man samlet til Fesl ved de smykkede Kaffeborde.

Naar den kgl. Opera gæster Flensborg, giver dens ledende Kunstnere ofte en større Koncert, enten for dansk Skoleungdom eller for ældre. Her lytter en fyldt Sal i Borgerforeningen til dansk Sang. Operainstruktør Johs. Fønss leder.

Her kan kun nævnes enkelte af de over 60 danske Foreninger, som stod i Arbejde ved Sydslesvigsk Forenings Stiftelse, medens man for flere nye Organisationer søgte de britiske Myndigheders Godkendelse. *Gamles Værn* i Flensborg, der ved Kapitulationen støttede 565 Gamle i Byen, naaede i Efteraaret 1946 op over 2000. Omkring ved 800 flensborgske Hjem havde Tilknytning til *Flensborg Husmoderforening*, og derefter dannedes den ene Søsterforening efter den anden (i 1948 var der 12), medens Dansk Kvindeforening arbejdede med 60 Kredse. Andre Sammenslutninger som *Flensborg Sygeplejeforening*, der har virket siden 1912, holdt igen ved Optagelsen af nye Medlemmer; men ogsaa den øgede sit Medlemstal stærkt. I Flensborg genoplivedes den stedlige danske *Korforening*, og senere oprettedes „*Sydslesvigske Folkekor*“, omfattende 25—30 danske Kor; man vilde i stor Udstrækning gøre danske Sydslesvigere delagtige i dansk Korsangs Værdier. „*De danske Spillemand*“ og flere andre Orkestre dyrkede dansk Musik.

Paa alle Omraader naaede dansk *Mødeliv* en uanet Blomstring. Et Højdepunkt dannede de tre danske Aarsmøder, der samtidig (23. Juni 1946) fandt Sted i Flensborg, Slesvig og Husum og kunde melde om henved 50,000, 10,000 og 7—8000 Deltagere. De blev, uden ydre Virkemidler som Faner og Musik, en Tilkendegivelse, man aldrig før havde set Magen til i Sønderjylland. Betegnende er, at der forud for Valget den 13. Oktober alene i Flensborg By kunde holdes 60 danske Valgmøder med korte Taler, dansk Sang og Musik; næsten alle disse Møder endte med, at de store Forsamlinger staaende sang „Kongernes Konge“. I Slesvig By holdtes forud for samme Valgdag ikke mindre end otte Stormøder.*)

Men trindt omkring holdtes et Utal af Møder og Samvær, der alle sammen var overordentlig stærkt besøgt. Indvielsen af de

*) Den 6. Juni 1948 holdtes der samtidig Aarsmøde paa syv forskellige Steder i Sydslesvig, og den samlede Deltagelse var paa 73.000 Mennesker, deraf 48.000 i Flensborg. Det danske Stemmetail ved sidste Valg var da naaet op paa 100.000.

mange nye danske Skoler formede sig alle Vegne som virkelige Folkefester, fra Skolestuerne bar Børnene dansk Tale og Sang ind i Hjemmene og ud paa Gaden. Eksempelvis kan nævnes, at man i Flensborg i August i Løbet af faa Aftener samlede henved 10.000 Mennesker til dansk Foredrag, Oplæsning, Sang og Musik. Paa Steder som Bredebøl og Riseby kunde der samles 300 Mennesker, i Kappel 500, i Rensborg endog op imod 1000. Mange Steder, hvor man aldrig før havde haft dansk Møde, kunde et saadant — trods Efterkrigstidens mange Hemninger — samle Deltagere i Hundredvis.

Naar Sønderjydske Harmoni-Orkester, Frivilligt Drenges-Forbund med Spillemand eller andre Musikdyrkere havde opnaaet Visum til en Koncertrejse i Sydslesvig, var der alle Vegne vældig Tilslutning og stor Begejstring, ikke mindst i de sydlige Egne som Slesvig, Husum, Frederiksstad, Tønning. Dansk folkeligt Arbejde oplevede et Opsving og en Udbredelse, som ingen havde tænkt sig muligt.

Da Vinteren stundede til, tog ogsaa *Dansk-Undervisningen*, der allerede i lang Tid var drevet med Iver baade af Enkeltmand og i Kredse, for Alvor Fart. Aften efter Aften fyldte store Skarer af Sydslesvigere danske Skoler og Forsamlingsstuer, og de forholdsvis faa danske Lærere, der om Dagen var overlæst med Skolearbejde, havde svært ved at opfylde de Krav, der stilledes til dem.

I Slesvig By alene var i November 25 større Dansk-Kursus i Gang samtidig, i Kappel var der 8 Hold, i Læk fyldtes Skolens tre Klasseværelser, og alle danske Lærere i Byen var hver Aften optaget af Dansk-Undervisningen. I Lyksborg havde der meldt sig over 200 Deltagere. I Flensborg kunde der kun skaffes Plads og Lærere til en Brøkdelen af dem, der gerne vilde med. Men ogsaa paa mange andre Maader — ved Privatundervisning og Selvstudium — søgte man at gøre sig fortrolig med vort danske Sprog. Dette havde en Sejrs-gang i Sydslesvig som aldrig før. Efterkrigs-

tiden med dens almindelige Nødstilstand gjorde store sociale og humanitære Hjælpeaktioner fra Moderlandets Side aldeles paa-krævede.

Allerede i Maj 1945 begyndte Kredse i Nordslesvig at sende Fødevarer ned til Landsmænd i Flensborg og det øvrige Sydslesvig, hvor Rationerne var blevet endnu mindre end i Krigsaarene. Denne Hjælp blev hurtigt udbygget, saaledes at hvert af Amterne i den genforenede Landsdel skiftevis paatog sig Opgaven for en Maaned, og denne Aktion udvidedes efterhaanden til andre Amter i Landet. *Sydslesvig-Hjælpen* lagdes ind under faste Former, idet Grænseforeningen stillede sig bag ved den som det Sted, der tilvejebragte Midlerne og paatog sig Befordringen af Varerne, medens Staten ydede sin Støtte til den. Et særligt Udvalg i Sydslesvig ordnede saa Fordelingen. Der blev truffet en Aftale, hvorefter foreløbig kun Medlemmer, der var indmeldt i Den slesvigske Forening indtil 1. Februar 1946, kunde komme i Betragtning som Modtagere, og først efter et halvt Aars Medlemsskab. I November 1946 ydedes der Hjælp til 28,479 Personer. Der var ansat et fastlønnet Personale paa 76. Kørselsafdelingen alene krævede 45 Mand. Desuden ydede mange frivillige Kræfter deres Medvirken. — Ved Siden af denne storslaaede Hjælp til nødlidende Landsmænd blev der iværksat en i høj Grad paa krævet *Børnebespisning* ved de danske Skoler; Midlerne til denne tilvejebragtes i Hovedsagen af en særlig Komité med Generalinde Julie Ramsing i Spidsen.

Hvad Sundhedsforholdene angik, kom *Dansk Sundhedstjeneste*, startet og ledet af de to Overlæger Dr. *Emil Vermehren* og Dr. *Martin Vermehren*, til at spille en stor Rolle. Den 26. September 1945 aabnedes en Poliklinik i Flensborg; men længe varede det ikke, før der maatte indrettes en særlig Hospitalsafdeling og foretages store Udvidelser. Sundhedstjenesten spændte snart et Net af Hjælpestationer ud over Landsdelen, indtil Efteraaret 1946 til Slesvig (hvor der ogsaa oprettedes en Poliklinik). Læk, Husum, Tønning, Ekernførde, Sønder Brarup og Kappel. Foruden at der

tilkaldtes Specialister paa bestemte Dage, var 8 Læger i Virksomhed, endvidere 22 Sygeplejersker, 4 Laboratorieassistenter og 3 andre Funktionærer. Indtil 15. November havde Poliklinikken i Flensborg behandlet 8292 Patienter, gennemsnitlig ca. 150 pr. Dag, og ude omkring havde 2239 Syge søgt Hjælp. Desuden havde 6148 danske Skolebørn gennemgaaet en Undersøgelse. — Dansk Sundhedstjeneste, der stod under kompetente danske Myndigheders Kontrol, støttede sig til et stedligt Sundhedsraad, bestaaende af Repræsentanter fra de forskellige Egne af Sydslesvig.

DANSK KUNST I SYDSLESVIG.

De nye Forhold efter 1920 gav det danske folkelige Arbejde Muligheder paa flere Omraader og hævede det op i et Plan, der havde været ukendt i lange Tider.

Gennem mere end hundrede Aar har de Danske, navnlig i Flensborg, søgt at faa Del i de kulturelle Værdier, som for Eksempel deres Moderlands Scenekunst rummer. Ved Treaarskrigens Slutning begyndte danske Kunstnere fra Aarhus, Odense og København at give Gæstespil hernede; ogsaa de kongelige Skuespillere var med i Opgaven, som fandt Støtte helt op til de højeste Kredse. Der blev med Mellemrum givet danske Forestillinger (for det meste Skuespil, men ogsaa Opera og Ballet) paa Flensborg Teater, henholdsvis i et stort, privat Lokale, somme Tider tillige nede i Slesvig, indtil de preussiske Myndigheder i Firserne og Halvfemserne udstedte almindeligt Forbud og foretog Udvisninger af danske Kunstnere. I over tre Tiaar var det danske Sprog forstummet paa Flensborg Bys Scene. Man fortsatte saa med Dilettantkomedie inden for de faa danske Foreninger; men netop denne beskedne Form for Kunstdyrkelse og Kunstnydelse fik en Betydning, der ikke let kan overvurderes.

Efter Verdenskrigen skabtes der dog større Muligheder paa dette som paa andre Felter. Flensborg Teater fik Lov til at give tyske Forestillinger i det danske Nordslesvig, og da danske Re-

præsenterer i 1924 rykkede ind i Flensborg Byraad, rejstes der Krav om at faa overladt den kommunale Scene til et lille Antal danske Gæstespil. Dette Ønske opfyldtes efter længere Tids Forhandlinger; til at begynde med bevilgedes kun een Aften ad Gangen, men senere fik man dog Tilladelse til at gennemføre fire-fem Gæstespil i Løbet af Vinteren. Den første, overordentlig festlige Forestilling fandt Sted den 30. Januar 1926, da Aarhus Teater under vældig Begejstring opførte Holbergs „Erasmus Montanus“. Til at begynde med var det Aarhus og Odense Teater foruden en Del Provinstourneer, der blev bedt til Flensborg, men efterhaanden paa tog Nationalscenen sig en stadig større Del af Opgaven. Hver eneste Aften blev en festlig Oplevelse.

Den 14. Oktober 1934 gav Det kongelige Teater den 35. danske Forestilling paa Flensborg Bys Scene (for første Gang en Opera), og der fortsattes til ind i Krigens Tid. Alle disse Aftener, der iværksattes som offentlige Forestillinger og ogsaa overværedes af en Del tyske Borgere, var udmærket besøgte og forløb uden Mislyd. En Række af Foranstaltningerne indrammedes af dansk og anden nordisk Musik, i længere Tid udført af det flensborgske kommunale Orkester. Og desuden gav Dansk Skolescene flere smukke Forestillinger for dansk-sydslesvigsk Skoleungdom, der ved disse Lejligheder fyldte Teatret til sidste Plads. Indtil Krigstidsforholdene umuliggjorde de lange Rejser, gennemførtes ca. 65 Gæstespil (deraf 32 ved Nationalscenen), ved hvilke der blev opført omkring ved hundrede forskellige Sceneværker.

Ved de nævnte Foranstaltninger, der ordnedes af Byraadets danske Medlem i Kulturudvalget (Redaktør L. P. Christensen), blev Dilettantkomedien, som hele Tiden har været dyrket af stedlige Kredse, — her indtog de danske Læreres „Pædagogiske Teater“ en særlig Plads; det gav Forestillinger mange Steder i Sydslesvig — ingenlunde overflødig; den havde stadig sin flersidede Betydning i Grænselandet.

Inden for den danske Befolkning Syd for Grænsen har man og-

saa følt Trang til at se god *Malerkunst*. I 1933 fik man overladt Flensborg Bys Museum til en Udstilling af nyere dansk Kunst; den fandt Sted 22. Januar — 19. Februar og var besøgt af 2241 Personer. Der fremsattes da et naturligt Ønske om i Tilslutning hertil at faa et Udvalg af ældre Billeder at se; det blev imødekommet godt et Aar senere (22. April til 21. Maj 1934), da ca. 60 udsøgte danske Malerier var udstillede i det flensborgske Museum. Besøget voksede nu til over det dobbelte (5420).

I Krigens sidste Tid og det første Aar efter Kapitulationen blev det ugørligt at gennemføre Bestræbelser af ovennævnte Art. Først i Foraaret 1946 kunde der indledes Forsøg paa at genoplive de danske Gæstespil i Flensborg; men alene den stærke Tilstrømning, der kunde ventes, gjorde det da paakrævet at vælge et rummeligere Lokale end Byens Teater.

DANSKE BOGSAMLINGER.

Længe før 1920 fandtes der danske Bogsamlinger i Flensborg; der var først og fremmest det ca. 6,000 Bind store, værdifulde Skatkammer paa „Margrethes Minde“ (i mange Aar Gustav Johannsens Hjem), der foruden en udsøgt Mængde dansk klassisk Litteratur rummede et meget fyldigt Udvalg af videnskabelige og folkelige Skrifter om Slesvigs Historie. Endvidere havde Sprogforeningen mindre Samlinger Bøger til Udlaan; ogsaa Borgerforeningen ejede et særligt Bibliotek.

Under de nye Forhold efter 1920 var dette imidlertid langtfra tilstrækkeligt; det viste sig hurtigt paakrævet at skabe en fyldig Bogsamling, der kunde tilfredsstille de væsentligste Krav. Man tænkte i første Række paa „Margrethes Minde“; dette Bibliotek burde fuldstændiggøres og ordnes som et Folkebibliotek. Flere Steder i Danmark begyndte Indsamlinger af Bøger til Landsmænd Syd for Grænsen; saaledes skaffedes der betydelige Boggaver gennem Sønderjydske Fond og Flensborg-Samfundet, og en Række Forlag viste stor Imødekommenhed. I København nedsatte Foreningen

Fra et af Sydslesvighjælpens mange Uddelingssteder.

Opmarchen til det store Aarsmøde i Flensborg d. 23. Juni 1946. I Spidsen for det mægtige Tog gaar Flensborg Spejder-Orkester.

Der var mødt mange Tusinde til Aarsmødet i Slesvig By 1946.

*Fra det danske Aarsmøde i Flensborg i 1948 med 48.000 Deltagere.
I Forgrunden et Hornorkester fra F.D.F.*

„To Løver“ et Udvalg til Sagens Fremme; ogsaa i Flensborg dannedes et særligt Biblioteksudvalg, og en Række Enkeltpersoner, deriblandt Dr. phil. V. J. von Holstein Rathlou (senere en Tid lang Overbibliotekar) arbejdede ivrigt paa dens Løsning.

Blandt de sidstnævnte var Frøken *Debora Martin*, som ogsaa fik Ledelsen af det „Central-Bibliotek“, der blev opstillet i en lille Butik i Sønder Gravene og til at begynde med omfattede Andr. Trydes efterladte Bogsamling (1800 Bind), Sprogforeningens Bibliotek samt nogle tilfældige Gaver, i alt ca. 3000 Bind. Udlaanet aabnedes den 10. Februar 1921. Imidlertid havde Grænseforeningen erhvervet den store Ejendom i Nørregade, det senere „Flensborghus“, og her indrettedes derefter gode og foreløbig tilstrækkelige Lokaler til „Flensborghus Bogsamling“. Hertil overflyttedes saa 18.000 Bind af den Landsindsamling, som Sønderjydske Fond havde foretaget, endvidere de 6000 Bind fra „Margrethes Minde“, Bøgerne fra „Central-Biblioteket“ i Sønder Gravene (nu henved 4000 Bind) og andre Gaver, i alt omkring ved 30.000 Bind. Indvielsen fandt Sted den 20. November 1921 under festlige Former. En Børne-Læsestue (med Rektor M. D. Simonsen som Leder) indrettedes først i Huset Nørregade 9 og senere i Flensborghus. Uden for Flensborg, i Landsognene, blev Resterne af de smaa Bogsamlinger, som Sprogforeningen før Krigen havde indrettet, fornyede og nyforsynede; der var i 1923 Udlaan paa 23 Steder. Senere sattes en Bogbil i Gang, og den naaede efterhaanden ogsaa ud til de fjerne Kroge af vor Hjemstavn.

Den store Bogsamling blev hurtigt stærkt benyttet, i Vinteren 1922/23 naaede det maanedlige Udlaan saaledes op paa omkring ved 5500 Bind. Senere gik Tallene noget tilbage. I 1933/34 notes dog 1283 Laanere og et aarligt Udlaan paa 44.090 Bind, hvoraf 7154 falder paa Børnene. Med Bogbilen besøgte 111 spredt liggende Hjem. Tager man et Aar som 1937/38, saa udgør det samlede Udlaan 53,111 Bind, hvoraf 31,853 Bind Skønlitteratur, 11,640 Faglitteratur og 9628 Børnebøger, og Læsesalene havde 27,832 Be-

søg. Bogbilen kører fem Ruter med syv Ture paa hver. De fleste Udlaanssteder er i god Udvikling, ogsaa uden for Flensborg. Saaledes melder Slesvighus Bogsamling om et Udlaan paa 1503 Bind, Tønning om 874. Der sendes tillige et stort Antal Ugeblade ud paa Landet. I det følgende Aar er det samlede Udlaan lidt mindre (50,134 Bind); det samme gælder Læsesals-Besøgene (25,514). Som Grund ligger det nær at pege paa det tyske Pres, der i disse Tider (under Nazismen) blandt andet faar en hel Del Børn til at skifte Skole. Endvidere bevirker den nye tyske Arbejdslov, at en Del af Bogsamlingens Laanere sendes bort til forskellige Egne af det tyske Rige. Slesvig og Tønning er under stadig Udvikling (med henholdsvis 1567 og 904 Bind). Udlaanet af Børnebøger gaar ned til 8020. For Børnene indrettes der nu Læse- og Eventyrkredse.

Saa kommer de særlige Forhold under den nye Storkrig. I 1941—42 er det samlede Udlaan fra Flensborghus Bogsamling gaaet ned til 44,460, skønt danske Arbejdere, der forbigaaende har søgt Sysselsættelse Syd for Grænsen, i ikke uvæsentlig Grad søger Biblioteket. Paa Landet maa Arbejdet naturligvis gaa stærkt tilbage, alene fordi Bogbilen er klodset op. Læsesalene har 13,004 Besøg, deraf 4824 af Børn, altsaa langt færre end i Fredstid. Mange af de tidligere Gæster er indkaldt, de danske Blade bliver gamle, før de naar Bestemmelsesstedet, og ogsaa Brændselsforholdene spiller med ind. For 1942—43 meldes trods alt om en ny Stigning (til 47,376) i Udlaanet. Ved direkte Laan i Biblioteket og gennem Forsendelse af Postpakker udlaanes til Landet 5646 Bind. Man udsender stadig Billedblade og Læsemapper. Slesvighus naar op paa 2036 Bind.

Men Krigen gaar sin Gang og udøver en stadig haardere Virkning paa alt og alle. I 1943—44 viser Tallene fra Flensborghus Bogsamling Tilbagegang baade med Hensyn til Udlaan og Læsesals-Besøg; det samlede Udlaan er 37,892 Bind, medens Læsesalene besøges af 2618 voksne og 4654 Børn. Der udsendes endnu Ugeblade til Kredsene i Oplandet; man er ogsaa i Stand til at for-

midle Laan fra andre Biblioteker. Slesvighus er nu naaet ned under 2000 Udlaan (1980). Man søger imidlertid at gennemarbejde og forny Bestanden og saaledes forberede sig paa bedre Tider. Beretningen for det sidste Krigsaar (1944—45) viser en Tilbagegang i Udlaan paa 5300 (til 32,592); den rammer imidlertid næsten udelukkende Landet og Udlaanet til Børn i Byen. Ogsaa Læsesalene møder med et meget lavere Besøg (4876). Personaleforhold og andre Arbejdsvilkaar rummer store Vanskeligheder. Fyringen bliver efterhaanden helt standset, og Mangelen paa Lys gør sig stærkt gældende. Man maa samle sig om det strengt nødvendige.

Da Krigen omsider slutter, staar Flensborghus Bogsamling, der i Hovedsagen støttes af Grænseforeningen, men tillige af Staten og Sprogforeningen, saaledes rustet, at den i Løbet af kort Tid er i Stand til at genoptage sit Arbejde i fuldt Omfang. Her som paa alle Omraader faar Frigørelsen sin store Virkning; i Løbet af kort Tid fordobles Udlaanstallene; stadig flere Sydslesvigere søger frem til de Aandsværdier, den gode danske Bog rummer. Til 1. Februar ansættes Overbibliotekar T. Glahn som Leder paa Flensborghus Bogsamling, medens Bibliotekar Fr. Mommsen tager sig af den stadig voksende Opgave uden for Flensborg, og Hr. Poul Kürstein ordner Udlaanet i Slesvig By, hvor man maa se sig om efter et større Lokale. Der oprettes nye Afdelinger i Sønder Brarup og Husum.

I Marts 1946 er det maanedlige Udlaan allerede steget til over 6000 (mod 1800 i April 1945). Der melder sig en vældig Trang til dansk Læsning; men foreløbig har man ingen Mulighed for at faa Bestanden fornyet paa den Maade, man gerne vil; der kan ogsaa kun vedligeholdes en delvis Forbindelse med Hjemmene paa Landet (man udsender 8—900 Bind om Maaneden i Bogpakker). Læsesalene har foreløbig næsten ingen Betydning; der er koldt, og man har hverken Aviser eller Tidsskrifter. Men efter alt at dømme gaar den danske Bog i Sydslesvig en stor Tid i Møde, der regnes foreløbig med ca. 90 Udlaanssteder.

I første Halvaar af 1946 stiger Flensborghus Bogsamlings Udlaan til 31,552 Bind (mod 17,804 i samme Tidsrum i 1945). Børnebiblioteket har et Udlaan paa 2629 Bind (mod 1629 i 1945), Slesvighus Bogsamling et saadant paa 3119 Bind. Der trængtes stærkt til en Fornyelse og Forøgelse af Bogbestanden. Det lykkes omsider at overføre ca. 8000 Bind fra Danmark (hvoraf største Delen er en Gave fra Sprogforeningen). Ved en Indsamling, der er organiseret af danske Købstadsbiblioteker, indkommer over 10,000 Bind, og Slesvig-Ligaen har indsamlet ca. 60,000 Børnebøger. Disse store Boggaver naar efterhaanden ned til Sydslesvig i mindre Partier.

Paa Landet er der indtil i Efteraaret 1946 oprettet 28 nye Udlaanssteder i Tilknytning til danske Skoler; men dette Antal kan hurtigt ventes stærkt forøget. Alle Vegne viser der sig en voksende Trang til dansk Læsning.

Bag ved Flensborghus Bogsamling, som den 23. November under festlige Former og i en løfterig Fremgangs Tegn fejrede sit 25 Aars Jubilæum, staar Dansk Biblioteksforening for Flensborg og Omegn. I Aaret 1947—48 naar det samlede Udlaan op paa 210.000 Bind, Antallet af Udlaanssteder paa 64.

L. P. Christensen

Claus Eskildsen:

SYDSLESVIGS
FOLKEEJENDOMMELIGHED

I. DET DANSK-TYSKE FOLKESKEL.

En svensk Redaktør og Videnskabsmand opholdt sig i Sommeren 1937 i Sønderjylland for at studere det dansk-tyske Grænse-spørgsmaal paa selve Stedet. Han deltog ved denne Lejlighed i en Studietur til det sydligste Sønderjylland og det nordligste Holsten for der at undersøge de synlige Udtryksformer for dansk og tysk Folkeejendommelighed, særlig den landlige Arkitektur, Bønder-vogne, Markled m. m. Det gjorde et stærkt Indtryk paa ham, da han Syd for Ejderen saa den typiske Saksergaard og kunde gaa fra det ene Røghus til det andet. Efter dette Besøg i Grænseegnene mellem gammel dansk og tysk Folkegrund sammenfattede han sine Indtryk i følgende Ord:

„Nu mener jeg at have været ved alle omstridte Grænser i Europa og mener at kende dem alle. Men jeg kan i hele Nord-europa ikke nævne en eneste Landegrænse, der staar saa klart, saa iøjnefaldende, at enhver Turist selv ved et flygtigt Besøg skal se

den, som det gamle Skel ved Ejder mellem Nordisk og Tysk. Nordens Folk bor fra Laplændernes Røghytter i Nord til Holstenernes Røghuse i Syd!"

Denne Svensker havde Forstand paa, hvad han talte om, thi han havde ved Livserfaringer lært, hvorledes de gamle Folkeskel bevares gennem alle Omskiftelser og finder deres synlige Udtryk i mange dagligdags Ting, som en Stuelærd næppe vil se eller vil finde betydningsløse. Han fortalte saaledes: „Mit Barndomshjem laa i den nordligste Del af det gamle danske Bleking. Kom vi blot to Mil længere nordpaa, var vi paa uppsvensk Omraade. Saa vidste vi, at saa gik Folk ikke mere i Træsko, saa spiste de ikke mere Rugbrød, saa havde de ikke mere Jernkakkellovne i Stuerne, og saa sov de ikke mere under Fjerdyner, og da jeg som syttenaarig kom hjemmefra til Uppsala, var det for mig som at komme i Hedningeland!"

Hvor trofast de ældgamle Folkeskel bevares trods al Uniformering gennem historiske Begivenheder og kulturelle Indflydelser, kendes ogsaa fra andre Egne i Europa. En Hollænder fortalte mig: „Ved en af de gamle Floder, der i Dag er helt ubetydelig, gaar det gamle Skel mellem Oldsaksisk og Frankisk. Der ligger her en By paa begge Sider af Bredderne; men naar Folk mødes i Kirken, kan man endnu i Dag paa Klædning og hele Væremåde se, om de hører hjemme paa den ene eller den anden Side af det ældgamle Skel. Selv mange Tidens Sognefællesskab har ikke kunnet udlette dette!"

Det er mærkeligt, at Almuekulturen saa trofast kan bevare de ældgamle Folkeskel gennem de lange Tider. Befolkningen paa begge Sider af den gamle 1000aarige Grænse mellem Dansk og Tysk ved Ejderen kom efterhaanden paa mange Maader ind under samme Kaar. Holstenske Grever og danske Konger herskede over Landet baade Nord og Syd for Ejder; det plattyske Sprog blev fælles for dem; tysk Kultur i Kirke og Skole, Aviser og Bøger var fælles; de samme Kultur- og Modestrømninger, tekniske Frem-

skridt og meget mere gik hen over dem, og dog holdt Landbefolkningen fast ved det gamle: samme Byggemaade, Arbejdsredskaber, Arbejdsmaade, Sæd og Skik o. s. v. Men fremfor alt blev den gamle Natur, Folkesindet, Temperamentet, paa Trods af al ydre Uniformering og Udjævning, ved at være de gamle, dybt forskelligt paa gammelt dansk og tysk Omraade. Den landlige Arkitektur, Byggemaaden, Arbejdsredskaber m. m. er kun de ydre, synlige Udtryksformer for en dybtgaaende Væsensforskel.

Maaske har man Lov at slutte, at jo tydeligere de ydre Forskelle træder frem, des større er ogsaa Væsensforskellene. I dette Tilfælde skulde, efter den før nævnte Svenskers Udtalelse, Væsensforskellen mellem den danske Slesviger og den tyske Holstener være særdeles store.

At denne Svensker havde Ret, at det ældgamle Grænseskel mellem dansk og tysk Folkeomraade virkelig er saa klart synligt, at selv en helt fremmed ved et flygtigt Besøg kan se det, viser følgende lille Begivenhed: En Sommerdag i 1945 standsede en engelsk Militærbil op ud for Burkal Præstegaard, lige Nord for den nuværende Statsgrænse, og et Par Soldater begyndte at studere Kortet. Præsten gik ud til dem for at vejlede dem, hvis de trængte til det. Saa sagde den ene Soldat til ham: „Vi undrer os; vi kører efter et tysk Kort; men der er jo indtegnet to Grænser paa dette Kort. Vi er lige kommet over den ene; men her, lidt længere nordpaa (han pegede op paa Kongeaaen) er jo indtegnet endnu en Grænse. Hvad betyder dette med de to Grænser paa Kortet?“ Saa forklarede Præsten dem, at Tyskerne som Protest mod Versaillesfreden paa deres Kort altid bibeholdt de gamle Grænser ved Siden af de nye. „Men for Resten“, fortsatte Præsten, „skulde der endelig indtegnes flere Grænser paa dette Kort, saa burde der findes een her meget længere nede (han pegede ned paa Linien Sli-Danvirke), thi her har vi Grænsen mellem dansk og tysk Folkegrund“. — Saa gav den ene Soldat den anden et Puf og sagde: „Hvad var det, jeg sagde?“ — „Naa, hvad sagde De saa?“ spurgte Præsten.

— „Da vi kom over det Sted, hvor Præsten peger, da sagde jeg til min Kammerat: Det er mærkeligt, det er akkurat, som om vi nu var kommet ind i et helt andet Land!“ — Den ene Soldat var fra Manchester, den anden fra London; de kom kørende i en Jeep med 100 km Fart, og de kunde altsaa se, hvor de fra tysk Folkeomraade kom ind paa dansk, langt Syd for vor nuværende Statsgrænse! Saa tydeligt staar Skellet mellem dansk og tysk Folkeomraade endnu i Dag!

Hvad er det saa, der gør, at selv to fremmede engelske Soldater lægger Mærke til, at de passerer den ældgamle Folkegrænse mellem Dansk og Tysk?

De kunde se det ved at lægge Mærke til de Bynavne, der staar paa Vejvisere og Byskilte. Vi nævner en Række Landsbyer, hvis Navne de har kunnet læse paa Byskilte og Vejvisere paa Vejen Neumünster—Rendsburg, Syd for Ejder: Einfeld, Mühlbrok, Gnutz, Nortorf, Thienbüttel, Papenkamp, Nienkattbeck, Jevendstedt, Paa Landevejen Slesvig—Flensborg møder de derimod bl. a. følgende Navne: Lürschau, Gammellund, Helligbeck, Schmedeby, Oewersee, Munkvolstrup, Sankelmark, Bilschau, Jarplund, Satrup. Selv om disse gamle danske Navne her fremtræder i en fortysket Form, idet -bæk er blevet til -beck, -skov til schau o. s. v., er Forskellen meget iøjnefaldende; det er et andet Folks Sprog, der lyder fra denne Hjemstavns Jord. Disse gode danske Navne vidner om, at denne Jord første Gang blev ryddet og bebygget af dansktalende Mennesker, at det danske Folk altsaa sidder der med den ældste Ret, nej, med den eneste Ret, thi Jorden stempler ved sin Tale enhver Tysker, der bor der, som en fremmed.

De fremmede kan ogsaa se Forskellen mellem dansk og tysk Folkeomraade ved at agte paa de *Personnavne*, de læser paa Forretningsskilte. Saa snart de kommer Nord for Slesvig, vil de lægge Mærke til, hvorledes de for dem ejendommelige -sen-Navne: Hansen, Petersen, Lorenzen, Nielsen o. s. v. bliver de alt overvejende.

Det, der har gjort, at den engelske Soldat følte, at han var

kommet til et helt andet Land, har dog sikkert været det samme, der for Svenskeren stod som det klareste Udtryk for Folkegrænsen: *Byggemaaden*, den landlige Arkitektur, især Bøndergaardenes Grundplan og Udseende. For at sige det helt korrekt: Syd for Ejderen saa han den brede, høje *Saksergaard*, i flere Tilfælde uden Skorsten, som Regel med Skorstenene stikkende op gennem Sidetaget, med Gavlen med den brede Indgangsport vendt ud mod Gaden, med Udhusene usymmetrisk anbragte omkring Hovedbygningen. Nord for Slesvig mødte han *den danske Gaard*, smal, lav, langstrakt med Front mod Syd eller en lang Vinduesrække ud mod Gaden, med alle Skorstenene anbragt paa Mønningen, med Længerne grupperede omkring en symmetrisk, rektangulær Gaardsplads. De smaa Huse er prægede af de samme forskellige Ejendommeligheder. Syd for Ejderen er ogsaa de højere, mere voldsomme af Præg, uden Forhaver ud til Vejen. Nord for Slesvig finder vi de smaa pyntelige Huse med festlige Vinduer ud til Vejen og pæne Haver mellem Hus og Vej.

Maa jeg gøre opmærksom paa den sidstnævnte danske Ejendommelighed. En svejtsisk Dame, der blev gift med en Dansker, fortæller: „Det, der imponerede og betog mig mest, da jeg kom til Danmark, var dette, at selv det mindste Hus havde en pyntelig Forhave ud til Vejen; det gjorde hele Landet saa pænt og venligt og tiltalende!“

Vi skal i det følgende først vise de store Forskelle mellem Saksergaarden og den danske Gaard og derefter undersøge, hvor Skellet mellem de to Gaardtyper gaar.

II. SAKSERGAARDEN OG DEN DANSKE GAARD.

Naar Danskere i Lyngby Museum besøger Ostfeld-Gaarden, forestiller de sig sikkert, at en saadan Menneskebolig hører en fjern Fortid til. Dette er aldeles ikke Tilfældet. I det nedersaksiske Omraade, Holsten, Hannover m. m., kan man endnu i Dag besøge Tusinder af den Slags Gaarde, de fleste iøvrigt meget mere stilrene og primitive end Museets Gaard.

Billede 2 viser en typisk Saksergaard fra Jevenstedt i Holsten, den første Landsby, man kommer til, naar man passerer Ejderen ved Rensborg.

Det første typiske ved Saksergaarden er dens *Orientering*. Saksergaarden retter sig i sin Beliggenhed altid efter Vejen, idet den vender den brede Gavl med »Stordøren«, en bred Port, hvori der er indskaaret en Dør, ud til Vejen. Denne Port skal man benytte som Indgang, hvis man vil besøge Nedersakseren. Det nytter ikke at benytte de andre to Døre, der ses paa Billedet i Gavlen, thi de fører ind til Stalden, og der er ikke godt at komme, da Folk dernede ikke kender til Grebning. Saa ses paa Billedet en Dør paa Langsiden. Den kaldes »Blangdør«, Sidedør, og kan ikke aabnes udefra og benyttes derfor aldrig som Indgang. Gaardenes Orientering efter Vejen giver en holstensk Landsby et helt andet Præg end en slesvigsk Landsby. Ser man f. Eks. fra en Bakke ned paa en dansk Landsby, saa ser man lange, regelmæssige Længer, liggende parallelt til hinanden, fordi Stuehusene er orienterede efter Verdenshjørner. Ser man derimod ud over en nedersaksisk Landsby, ser man et Mylder af ikke parallelt liggende Huse, som Billede 3, der er fra Bauersdorf i Østholsten, viser det. —

Denne Orientering medfører, som enhver kan regne ud, at Saksergaardens Stuer vender bort fra Vejen. Sker det i Tidens Løb, at Vejen lægges om, saa den kommer til at gaa forbi Gavlen med Stuerne, saa bryder man naturligvis en Dør ud til Vejen, men denne Dør kaldes altid »Akterdør« (Bagdør), thi den eneste rette Indgang er og forbliver at være den brede Port i Gavlenden.

Hvor vigtig Porten er som Indgang, ses i Overgangsomraadet mellem Dansk og Saksisk mellem Ejderen og Danevirke. Her ligger der mange Hundrede Gaarde og Smaahuse, der fra oprindelig nedersaksisk Stil er gaaet over til dansk; men Porten med den karakteristiske Dørudskæring er det, man med den største Troskab holder fast ved. Huset paa Billede 4, der er fra Rheide lidt Syd for Danevirke, viser dette tydeligt. Maaske er det Hyggen ved denne Portdør, man ikke vil undvære, thi hyggeligt virker Porten med denne Dør, hvad man kan se paa Billede 5.

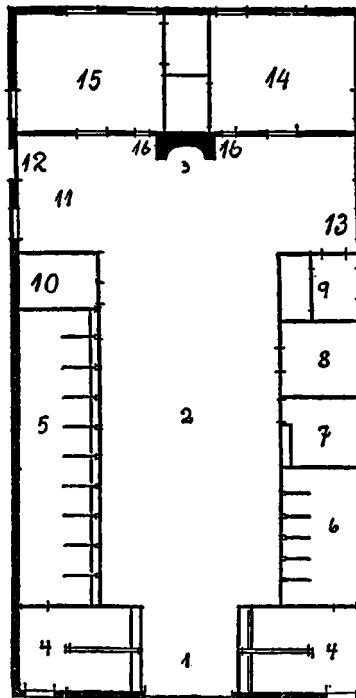
Det næste, man lægger Mærke til ved Saksergaarden, er dens *Proportionering*, d. v. s. Forholdet mellem Længde, Bredde og Højde. Saksergaarden er, som Billede 1 viser det, bred, høj, kraftig. Den er et smukt, velproportioneret Hus, der ved sit Bindingsværk, ofte forsynet med smukke, gamle, gode Indskrifter, virker meget malerisk. Der er næppe Tvivl om, at Saksergaarden rent æstetisk set staar højere end den danske Gaard, der er uforholdsmæssig lang og ofte virker kold.

Den næste og vel nok mest iøjnefaldende Forskel mellem Dansk og Saksisk ligger i Bygningernes *Gruppering*. Saksergaarden kender ingen Gaardsplads i dansk Forstand, hvad der ligefrem kan virke næsten irriterende paa Danskere. Udhusene spredes, hvor saadanne findes, uregelmæssigt ud over Toften. Hvor der i en tæt Landsby findes Antydning af Gaardspladser, kan man ikke finde ud af, om en Plads hører til den ene Gaard eller til Nabogaarden. Jeg har f. Eks. ofte i Landsbyen Fockbeck ved Rensborg paa Studieture moret mig med at give Deltagerne Opgaven at udrede Gaardspladsernes Tilhørsforhold; de har aldrig kunnet finde ud af det!

Paa en Maade forklares Manglen paa Gaardsplads ved den Omstændighed, at Saksergaarden i vis Forstand har Gaardspladsen med inde under Taget, hvad man bliver klar over, naar man studerer dens *Grundplan*.

1. Grundplan af en Saksergaard,
opført ca. 1700.

1. »Grottdør« (Port).
2. Lo.
3. Arne.
4. Hestestald.
5. Kostald.
6. Stald (Ungkvæg).
7. Svinesti.
8. Brændselsrum.
9. Kammer.
10. Kammer.
11. »Hørn«.
12. Blangdør (Sidedør).
13. »Gøtlucht«.
14. Stue.
15. Stue.
16. Kigvindue.

Saksergaarden søger at forene alle Rummene, Stuer, Stald, Lade og Gaardsplads under eet Tag og er saaledes i Princippet et Etrumshus, medens den danske Gaard er et Trerumshus med skarp Adskillelse mellem Stuer, Stald og Lo-Lade. Saksergaardens normale Grundplan, som ses paa Billede 1, viser dette klart. Gennem den brede Port i Gavlen træder man ind paa den store Lo, der optager den største Del af Huset og paa en Maade er Gaardsplads tillige. Paa begge Sider af Loen er der Stalde og forskellige Udrum. Kreaturerne staar aldrig to og to i Baase, og de staar altid med Hovederne vendt ud mod Loen, der tillige tjener som »Fodergang«. Saksergaarden minder meget om en treskibet Kirkebygning, hvor Loen er det store Midterskib, Staldene Sideskibene. Paa Alterets Plads, midt oppe for Enden af Loen, staar Husets Midtpunkt og gamle Helligdom, Arnen. Her samles Beboerne omkring Arnens aabne Ild; her staar Husmoderen og koger Maden paa den aabne Arne, om Vinteren i Træk og Kulde, med Fingre og Arme sorte af Sod. Det er let forstaaeligt, at det er alle Sakserkoners Ønskedrøm at faa et Komfur i Huset.

Derfor har de fleste Saksergaarde efterhaanden faaet Komfur og Kakkelovn og derfor ogsaa *Skorstene* paa Huset. Da Komfuret imidlertid som oftest anbringes i det lille, aabne Siderum ved Siden af Arnen (Nr. 11 paa Grundplanen), stikker Skorstenene op gennem Tagets Sider og sidder ikke, som ved det danske Hus, oppe paa Mønningen. Dette ses klart paa Billede 6, der er fra Bellin i Østholsten. I tidligere Tider kunde man altid paa Afstand se, om det var en dansk eller en saksisk Landsby, man nærmede sig; havde Byen Skorstenene paa Husene, var den dansk, havde den ingen Skorstenene, var den tysk. Endnu i Aaret 1799 kunde der i »Schles-

wig-holsteinische Blätter für Polizei und Kultur« skrives: »Danskeren har altid Skorstene, Tyskeren *aldrig!*«

Ved Aar 1800 fandtes der altsaa ingen Skorstene paa Saksergaarden. Røgen steg op fra Arnen og fyldte Huset, søgte ud af Porten, naar denne blev aabnet, eller op gennem Hø og Halm for at finde ud af »Uglehullet«, et lille, som oftest hjerteformet Hul i det ejendommelige, trekantede Indhug helt oppe i Gavlen. Der findes endnu i Dag Nord for Ejder ca. 50, i Holsten langt over 1000 af de gamle »Røghuse«, og det er meget interessant at aflægge dem et Besøg, selv om det er mindre behageligt i visse Henseender, idet Røgen skærer i Øjnene og bliver hængende i Tøjet, saa ens Kone, naar man efter Dagens Studietur kommer hjem, kan lugte, at man har været i et Røghus. (Billeder 7—8).

Morsomt er det at se de mange Skinker, Flæskesider og Pølser, der hænger tæt-pakket i Røghusene. Disse benyttes nemlig samtidig som Røgerier af Landsbyens Folk. Man paastaar, at det Flæsk, der røges her, er meget mere velsmagende end det, der røges hurtigt i et moderne Røgeri. Og det kan man nok forstaa, thi det hænger her i 2—3 Maaneder i den svage Røg, og i den Tid bliver det godt gennemtrængt af ikke blot Røg, men ogsaa af Duften fra Heste, Køer, Grise og Børn! Det er disse Skinker, røget i et gammelt Røghus, der som »ægte holstenske Bondeskinker« serveres som Delikatesse paa tyske og danske Storbyers Hoteller. Vi importerede nemlig tidligere mange Skinker fra Holsten til København til Hotelbrug, hvad de fleste danske Bønder ikke er klar over! — Da vi en Dag drak Kaffe hos Kromanden i Selent i Østholsten og roste Mandens Kaffe, sagde han stolt: »Min Kro besøges meget af Folk fra Kiel og Lübeck, fordi jeg er kendt for mine to Specialiteter: Kaffen og Skinkerne. Jeg stammer fra Angel og ved derfor, hvorledes dansk Kaffe skal laves, og jeg serverer kun Skinker, der er røget i et gammelt Røghus«. Han fortalte ogsaa, at en Storslagter fra Hamborg havde købt et gammelt Røghus i Østholsten for at kunne producere ægte holstenske Bondeskinker. Vi besøgte senere dette Hus.

Røgen i Huset giver ogsaa Hø og Halm en egen Smag, som Kreaturerne værner sig til. I gamle Dage var det kendt, at Køer, der af en Tysker solgtes til en Dansker, i Begyndelsen ikke vilde æde i deres nye Hjem, fordi de ikke kunde lide det ferske Foder; de vilde have det med Røgsmag! — Folkene, der lever i de gamle Røghuse, fortæller os altid med Stolthed, at disse gamle Huse er meget sunde, og at Folk der bliver gamle. »Rauchfleisch ist Dauerfleisch!« (Røget Kød holder sig længe), siger de. Da jeg en Gang med mange Deltagere i en Ekskursion var inde i det primitive Røghus, som Billede 9 viser, fortalte jeg dette. Konen i Huset sagde trist og stille: »Jeg har mistet fire Børn i dette Hus!« — Danskere aner ikke, hvor primitivt Mennesker bor bare nogle faa Mil Syd for os!

Den gamle Saksergaard gik ikke længere end til den store Mur bag ved Arnen. Mennesker og Husdyr levede altsaa sammen i eet stort Fællesrum, i et Etrumshus. Nu er der overalt i Forlængelse af Loen føjet *Stuer* til, men endnu ser man i den ene Væg ud til Loen det karakteristiske »Kighul«; Manden kan stadig staa inde i sin Stue og kontrollere, hvad Kone, Karl, Pige og Kreaturer bestiller! Som Regel er der kun indrettet to Stuer; ofte er den ene af dem endog i Brug som Aftægt for de Gamle paa Gaarden. Saaledes er det f. Eks. i Gaarden paa Billede 2. Gaardejeren ejer

2. Gammel Saksergaard fra Jevenstedt ved Rensborg.

3. Landsbyen Bauersdorf i Holsten.

4. Hus fra Rheide ved Danevirke.

5. Det er hyggeligt med Porten i Gavlenden
(Billedet er fra Seeth paa Stabelholm).

6. Fra Bellin i Østholsten.

7. Fra Jevenstedt i Holsten. Læg Mærke til Uglehullet oppe i Gavlindsnittet!

8. Det indre af et »Røghus« med Dobbellarne (til to Familier). Læg Mærke til de mange Skinker, Flæskesider og Pølser. Fra Rade ved Rensborg.

9. Primitivt Røghus fra Jevenstedt.

50 Tønder Land, holder Karl og Pige, men har kun een Stue til Beboelse, og der er hverken Kakkellovn eller Komfur i Huset! Sidder Folkene saa og fryser om Vinteren? Nej, der staar en Bilægger inde i Stuen, og dennes Røg føres gennem et karakteristisk firkantet Hul gennem Muren ud til Arnen, hvorfra Røgen blandet med Arnens Røg, stiger op i Hø og Halm og søger mod Uglehul eller Port.

Man kan efter denne Skildring af Saksergaarden se, at der er overmaade stor og gennemgribende Forskel paa Saksergaarden og *den danske Gaard*. Da Læserne kender den danske Gaard saa godt, kan Fremstillingen gøres kort. Billede 10 viser en dansk Gaard i et Luftfotografi.

Den danske Gaard er smal og lav; derfor skal *Længden* blive det mest fremtrædende; den er afgjort meget mere lang end bred og høj. Det vilde være upraktisk at have denne lange Gaard liggende i en Længe; derfor deles den i flere Længer, der altid anbringes i ret Vinkel til hinanden, hvorved der tillige dannes en lun Gaardsplads. Vi har tolængede, trelængede og firelængede Gaarde; men altid er disse Længer symmetrisk grupperede til hinanden, og dette er det mest karakteristiske ved den danske Gaard.

Den gamle danske Gaard var *orienteret* efter Verdenshjørner, idet Stuehuset med Vinduesrækken altid vendte Front mod Syd, saa Gavlene var vendt mod Øst og Vest. Maaske var det mere Vinden end Solen, den orienterede sig efter, idet Gavlen var vendt mod Vestenvinden, som Kørerne vender Enden mod Vind og Regn. Maaske er den danske bløde Valm, d. v. s. Skraataget over Gavlen, ogsaa indrettet med Henblik paa Vestenvinden, idet den minder om Havdigernes bløde Skraaning ud til Havet. Denne Valm fanger Vinden og leder den hen over Huset; man undgaar altsaa de skarpe Angrebsflader; Saksergaardens Tag er meget stejlere og skarpere.

Medens Saksergaarden er et stort Etrumshus, er den danske Gaard et skarpt adskilt Trerumshus, med strengt Skel mellem de tre Dele: Stuer, Stald, Lo-Lade. Da vi en Dag stod foran Arnen i Saksergaarden i Jevnstedt, som Billede 2 viser, spurgte jeg Deltaerne i Udflugten: „Kan De sige mig, om vi nu staar i en Stue, paa

Loen eller i en Lade?" Ingen kunde sige det! Dette kan aldrig tænkes i en dansk Gaard.

Fordi den danske Gaard er saa smal, løber Skillevæggene tværs over Huset; den danske Gaard er altsaa *tværdelt*, medens Saksergaarden er langdelt. Klarest træder dette frem derved, at Loen, der er Hovedrummet i Saksergaarden og oprindeligt ogsaa var det centrale Rum i den danske Gaard, er en Tværlo, i Modsætning til Saksergaardens Langlo. Denne Tværdeling træder ligeledes frem paa den Maade, at Indgangsdøren i det danske Hus sidder paa Langsiden. Vil man besøge en Dansker, skal man ind gennem en Dør paa Langsiden af Huset; vil man besøge en Tysker, skal man ind gennem en Port i Gavlen. Dette er noget af det, der gør mest Indtryk paa en Dansker, naar han flyttes til Holsten, hvad f. Eks. Lærere, der har oplevet det, taler meget om.

Hvis man skulde nævne det mest karakteristiske for et dansk Hus, skulde man maaske gøre opmærksom paa *Loftslugen*, der ses i Sydslesvig lige saa godt som i Vendsyssel og i Skaane. En Loftsluge, paa den Plads, som Billede 11 viser, kan paa Grund af helt forskellig Tømmerkonstruktion slet ikke forekomme Syd for Ejder! Hos Saksergaarden bæres Taget nemlig ikke af Murene, men af store Stolper, der staar flere Meter inden for Murene og tillige danner Skellet mellem Midterskibet og Sideskibene. Derfor vilde en Loftsluge paa den danske Loftsluges Plads ikke føre ind paa Loftet, men under Loftet. — Da vi paa en fire Dages Ekskursion til Harzen mellem Frederiksstad og Rensborg kom forbi et Hus med en karakteristisk dansk Loftsluge, sagde jeg til Deltagerne: „Se nu godt paa denne Loftsluge der! Det varer fire Dage, inden De faar een at se igen!“

De blanke Vinduer med blomstrende Geranier, den bløde Gavl, den hyggelige Loftsluge, de pyntelige Forhaver ud til Vejen giver Danskerens Hjem en idyllisk Hygge, man ikke finder andre Steder i Verden, og som man føler meget stærkt, naar man sydfra efter flere Dages Rejse ad Landevejen er naaet Nord for Slesvig. Det

er vel dette, de to engelske Soldater har faaet et klart Indtryk af. Lad os værne om disse danske Ejendommeligheder og ikke i taabelig Moderniseringsiver efterabe fornyelsessyge Storstadsarkitekters Forsøg paa at paanøde os Husformer, der hører hjemme i amerikanske Fabriksbyer! Lad os ogsaa værne om den danske Bondegaards Traditioner med Gaardspladsen indrammet af de forskellige Længer og ikke lade os forvirre af Professorberegninger om al den Tid, vi kunde spare ved at bygge et kolossalt Etrumshus! Dette er naturligt Syd for Ejder, men det virker udansk paa gammel dansk Slægtsjord!

Man kan se mange grimme *Nybygninger* i Danmark; men som Helhed bevarer ogsaa de nye Bygninger det ældgamle Skel mellem Nedersaksisk og Dansk.

De Billeder, der henvises til i Teksten, viser dette klart. Billede 12 viser en typisk nybygget Bondegaard, som man i Dag kan se dem i Hundredvis i Holsten. Princippet, at samle alt under eet Tag, er blevet bevaret, og der opstaar derved en kolossal Bygning, som vi finder klodset og grim. Billede 13 viser en dansk Nybyggergaard, der tydeligt ogsaa har bevaret de gamle Traditioner. Vi finder den strenge Tredeling i Stuer, Stald og Lo-Lade; Stuehuset ligger med Front mod Syd, Loen gaar tværs gennem Huset, Taget har de karakteristiske bløde Valmgavle, selv paa Laden. Billederne 14 og 15 viser tilsvarende Husmandsgaarde; man ser tydeligt det typiske tyske ved Husmandens Hus fra Gr. Wittensee, det danske ved Husmandens fra Trøjborg. Det er muligt, at det tyske er mere praktisk med alt under eet Tag i een Længe, men vi ønsker ikke at undvære vore smukke, nye Husmandshjem i det danske Landskab.

Denne Forskel i dansk og tysk Byggemaade præger i stærkere eller svagere Grad alle Bygninger, ikke blot Landbrugsejendommene. Billede 16 viser det danske Forsamlingshus i Jyndeved ved Grænsen. Det er smukt dansk med sine to lave Længer, Valmgavle o. s. v.; det minder stærkt om et dansk Husmandsbrug; det virker hyggeligt. Billede 17 viser det tyske Forsamlingshus («Deutsches Haus») i samme Landsby. Det er tegnet af en holstensk Arkitekt og blev, da det var indviet, rost i «Nordschleswigsche Zeitung» for sin Skønhed. Vi tillader os at finde det ualmindeligt grimt efter dansk Smag; i det mindste er det fremmed paa denne Hjemstavns Jord. Læg Mærke til det tysk-kolossale, Uglehullet oppe i Gavlenden, begge Skorstenene stikkende op gennem Sidetaget o. s. v. Det vil i sin Kontrast til Landsbyen Jyndeveds Huse til alle Tider staa og vidne om, at alt Tysk er fremmed i Grænselandet Sønderjylland.

Billederne 18 og 19 viser en ny dansk Skole i Tønder Amt og en tysk Privatskole i samme Amt. Om dem gælder det samme, der er sagt om de to Forsamlings-

huse; den ene Bygning er typisk dansk og hører hjemme i dette Landskab, den anden er typisk tysk og virker fremmed.

III. BONDEGAARDEN I SYDSLESVIG.

Maaske vil Læseren mene, at Forskellen mellem dansk og tysk Byggemaade er behandlet for udførligt i det foregaaende Afsnit. Bondegaardens Præg og hele Byggemaaden er imidlertid noget af det mest væsentlige, naar man skal behandle den sydslesvigske Befolknings Folkepræg, thi den er det klareste, ydre, synlige Bevis for, at denne Befolkning ikke blot ætzmæssigt, men ogsaa *væsensmæssigt* set hører til det *danske* Folk.

Man forstaar efter denne Skildring Svenskerens Ord om det klart synlige Skel mellem Nordisk og Tysk, og hvorledes de to engelske Soldater et godt Stykke Syd for den nuværende Statsgrænse kunde faa Indtrykket af, at de var kommet til et helt andet Land. Læseren vil maaske have lagt Mærke til, at denne Fremstilling somme Tider har nævnt Ejderen, andre Steder Sli-Danevirke-Linien som Grænsen mellem dansk og tysk Ejendommelighed; vi maa derfor nærmere undersøge, hvor Grænsen mellem dansk og tysk Folkegrund saa gaar.

By- og Marknavne viser, at den danske Bebyggelse oprindelig gik ned til Rigets Grænse ved Ejder. Det var imidlertid ikke selve den ret ubetydelige Ejderflod, der dannede Skellet, men en naturlig Terrænspærring af Sumpe og Moser, uvejsomme Heder og uigennemtrængelige Skove, som i Hovedsagen laa Nord for Ejder. Endnu i Middelalderen sagde man: „Floder er Vorherres Landeveje, men Skovene skal man gaa udenom!“ Ligesom det var udstrakte Skovdistrikter, der paa den skandinaviske Halvø dannede en naturlig Spærrezone mellem det danske Skaane og det svenske Omraade Nord for, saadan var det ogsaa Skov- og Kærstrækninger, der lukkede vort Fædreland af mod Syd. I Øst laa den store „Jernskov“ (paa Tysk „Isarnho“), der endnu i Dag mindes i Navnet „Danskerskoven“ (tysk „Dänischwohld“) som Betegnelsen for

hele Halvøen mellem Ekernførde Fjord og Kielerbugten; her kunde ingen komme igennem. I Midten laa den store Lo Hede, fortsat nordpaa i Krop Hede; den var meget vanskelig at passere, og der førte faktisk kun een Vej over den, Vejen fra Rensborg nordpaa til Karlegat, den eneste Dør gennem Danevirke ved Slesvig. I Vest laa Stabelholms store Sumpe og Moser; de kan endnu i Dag ikke passeres, undtagen paa en Vej, anlagt paa en Dæmning.

Som man ser, laa dette naturlige Spærrebælte Nord for Ejder, i det væsentlige op til en Linie Ekernførde—Slesvig—Danevirke—Trenefloden—Ejder. Det var det naturlige Forterræn til Danskernes Værn Danevirke, som blev anlagt med klart strategisk Blik for Terrænets Udnyttelse. Forterrænet var nærmest et Ingenmandsland, i det mindste kun spredt og meget tyndt bebygget, hvad de gamle Stednavne vidner om. Inden man fra dansk Side naaede at faa dette Omraade ryddet og gjort tjenligt til Bebyggelse, blev det i Aaret 1260 af Hertug Erik, Abels Søn, varigt pantsat, i Realiteten nærmest afstaaet, til de holstenske Grever, sammen med Svansø, Halvøen (oprindelig nærmest Ø) mellem Slien og Ekernførde Fjord. Dette var maaske den mest skæbnesvangre Begivenhed i Sønderjyllands Historie. Tyskerne fik derved Fodfæste paa gammel dansk Jord Nord for Ejder, og hele Forterrænet til Danevirke, en absolut væsentlig Del af Danmarks Forsvarsstilling, gik tabt til dem.

Derved fik ogsaa tysk „Blod“ Indpas paa gammel dansk Jord. De holstenske Grever indkaldte nemlig holstenske Bønder, der ryddede de store Skove, delvis opdyrkede Hede og Kær og her skabte tyske Nybyggerbygder. Efterhaanden fik hele Omraadet mellem Sli—Danevirke og Ejder det samme Kolonipræg som det vendiske Østholsten og iøvrigt hele det slaviske Østtyskland, Øst for Elben, fyldt med Storgods ved Storgods, hvor Herremanden sidder som den mægtige Enehersker, medens den øvrige Befolkning bestaar af livegne Trælle.

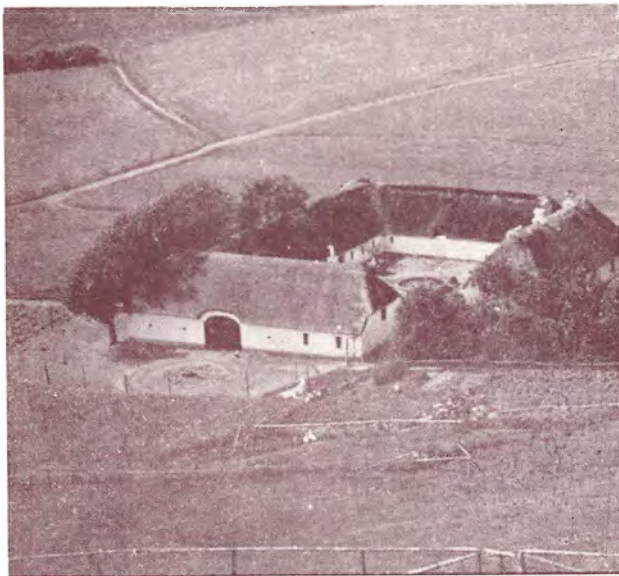
Dette satte ogsaa sit Præg paa den landlige Byggemaade. Sak-

sergaarden kom til at beherske Danskerskoven i Øst og Stabelholm i Vest, trængte efterhaanden den danske Gaard tilbage paa begge Sider af den gamle Hærvej i Midten og sejrede ogsaa paa Svansø, der allerede før 1260 var bebygget fra dansk Side. Som Helhed var hele Omraadet mellem Ejder og Sli—Danevirke indtil for 100 Aar siden præget af den nedersaksiske Byggemaade. Et enkelt Sted trængte Saksergaarden, primitiv, men praktisk, endog over Danevirke, idet den erobrede Ostenfeld (Øster-Fjorde) Sogn. Derfra stammer de Ostenfeldgaarde, der i Dag er opstillet i Lyngby, Husum og Altona Museerne. De er typiske nedersaksiske; men man mærker alligevel, at de blev byggede paa ikke-nedersaksisk Grund, thi de er ikke saa stilrene, som man endnu i Dag kan finde dem i Tusindvis Syd for Ejder. (Billederne 20—21).

Saksergaarden er mere primitiv end den danske Gaard; navnlig er Rummene til menneskelig Beboelse meget tarveligere. Det er derfor naturligt, at den nyeste Tid, der stiller større Krav til Sundhed i Staldene og Hygiejne og Komfort i Stuerne, har begunstiget den danske Gaard paa Bekostning af den saksiske. I Løbet af de sidste 150 Aar, især de sidste 100 Aar, er Grænsen mellem de to Gaardtyper derfor rykket stadig længere mod Syd. I Ostenfeld Sogn er Saksergaarden i Dag helt fortrængt og afløst af stilren dansk Byggemaade. Paa begge Sider af den gamle Vej Slesvig—Rensborg er den danske Gaard uimodstaaelig rykket sydpaa. Da jeg for 50 Aar siden jævnligt kom i Fartorp i Haddeby Sogn, fandtes der i denne By endnu flere smaa Røghuse, og Bøndergaardene havde absolut saksisk Præg med Indgangen gennem den store Port midt i Gavlen; i Dag er der kun svage Spor af saksisk Byggemaade tilbage i denne By. Vi besøgte den Gang den store Landsby Krop og kunde der gaa fra Røghus til Røghus; i Dag findes der ingen i denne By.

Mest interessant med Hensyn til landlig Byggemaade er de to Fløje, Svansø og Stabelholm. I den nordlige Del af Svansø er den danske Byggemaade den fremherskende, især i Landsbyerne ud til Slien, der tydeligt nok er smittede af Nabo-skabet til det danskprægede Angel. Den sydlige Del af Svansø er tydeligt saksisk præget, selv om et saa stilrent Røghus, som Billede 22 viser fra Sønderby, i Dag er en Undtagelse. Iøvrigt er Svansø præget af den største Forvirring og Usikkerhed med Hensyn til Stilen. Man finder danske Huse med Uglehul, danske Gavle med de karakteristiske saksiske Hestehoveder og flere andre Uhyrligheder. Dette er naturligt, naar man tænker paa, at Svansø oprindelig var dansk bebygget, derefter blev erobret af det nedersaksiske og i Dag præges af den danske Byggemaades Fremtrængen.

Stabelholm er en Fundgrube for enhver, der arbejder med Gaardforskning. Her kan man nøje følge Trin for Trin i Overgangsprocessen fra nedersaksisk til

10. En dansk Gaard i Luftfotografi.

11. Hus med dansk Loftsluge. Fra Isted.

12. Typisk holstensk Nybyggergaard (fra Jevenstedt).

13. Typisk dansk Nybyggergaard (fra Jejsing).

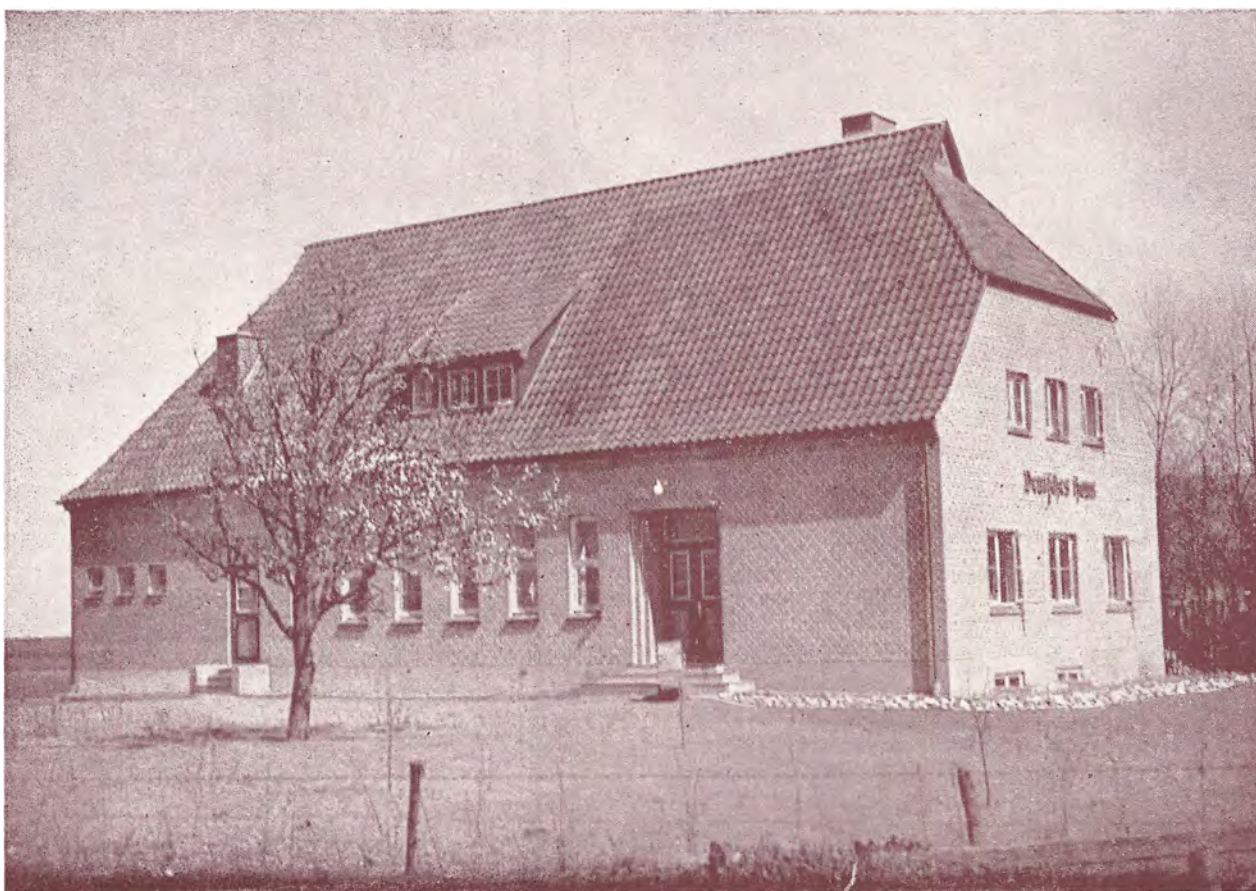
14. Typisk nybygget tysk Husmandsbrug. Fra Gr. Wittensee.

15. Typisk dansk nybygget Husmandsgaard. Fra Trøjborg.

16. Det danske Forsamlingshus i Jyndeved.

17. Det tyske Forsamlingshus («Deutsches Haus») i Jyndeved.

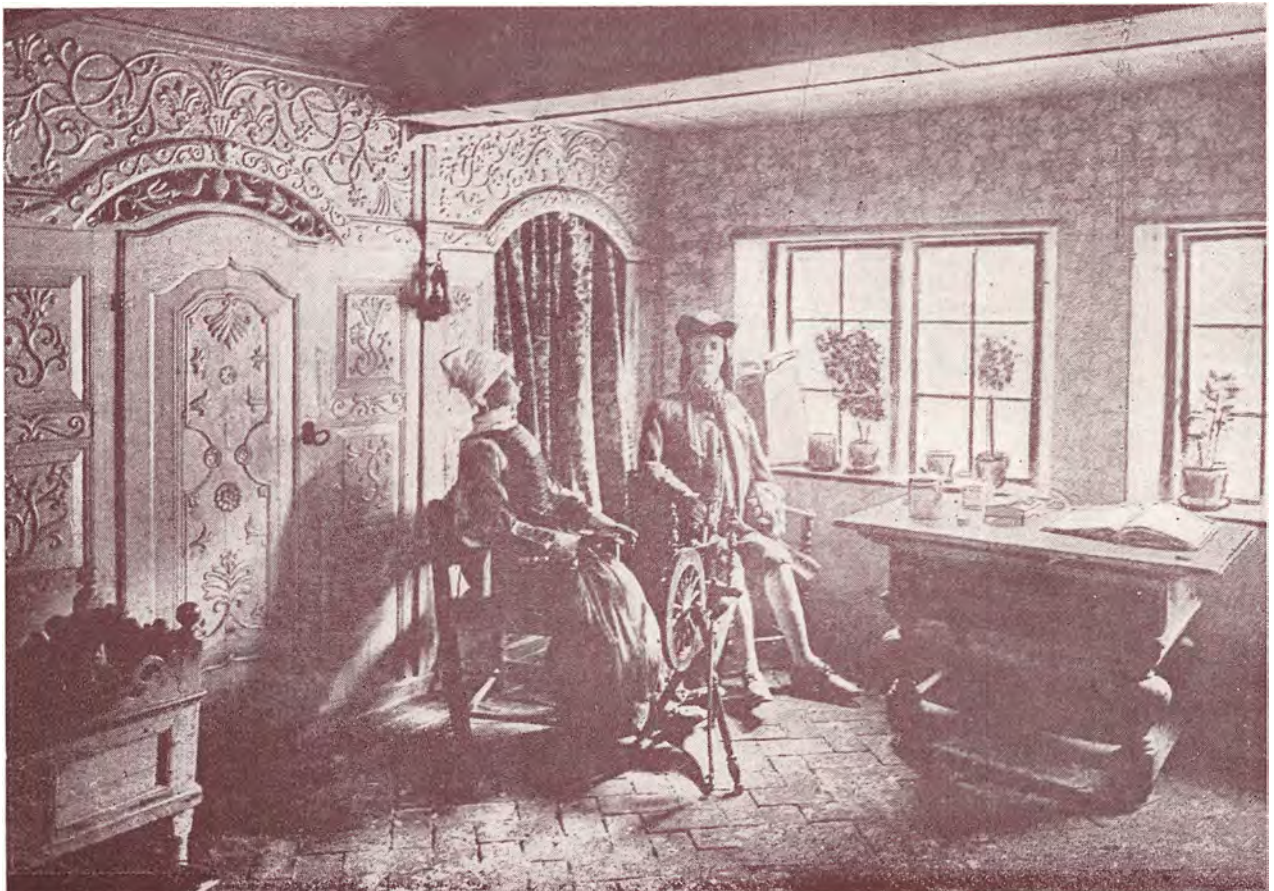
18. Ny dansk Skole i Tønder Amt.

19. Den tyske Privatskole i Skærbæk, Tønder Amt.

20. Arnen i Ostenfeldgaarden i Husum.

21. Stue i Ostenfeldgaarden i Husum.

dansk Byggemaade, som Billederne 22—26 viser. Den begynder med, at Folkene ikke længere vil bo i Gavlenden bort fra Vejen, hvorfor der indrettes en Stue ud til Vejen. Denne udvides, saa der opstaar et helt Stuehus som Korsfløj. Andre Steder ser man Gaarde, hvor der er tilbygget en Staldlænge som Korsfløj. Naar der saa baade bygges en Stue- og en Staldlænge, faar vi den meget typiske Gaardtype, som Billede 26 viser. Saksergaarden ligger stadig som Kærne i Midten, og Indgangen fører stadig gennem den store Port midt i Gavlen, thi det er den saksiske Ejendommelighed, man allersidst vil give Afkald paa. Til denne Saksergaard er dog føjet baade en Stue- og en Staldlænge, saa hele Bygningen har T-Form. Man kan finde Hundreder af disse Bygninger i Omraadet mellem Sli—Danevirke og Ejder; men man finder ikke een eneste af dem Nord for Danevirke eller Syd for Ejder, thi de hører hjemme der, hvor Saksergaarden ikke oprindeligt hører hjemme og nu er ved at blive fortrængt af den danske Gaard.

Derfra er der kun et Skridt til, at Haletudsen mister sin Hale, saa vi kun faar den enlængede Gaard med den gamle danske Tredeling: Stuer i den ene Ende, Lo i Midten og Stalde i den anden Ende; en særlig Indgangsdør anbringes i Stuefløjen efter dansk Mønster, og Overgangsprocessen er afsluttet! (Billede 27). Blot een Ting minder endnu om det saksiske: den ejendommelige svingbuede Udskæring i Porten til Døren. Den holder sig allerlængst; men den kan ikke fratage Gaarden Præget som ren dansk Gaard.

Een Ting er endnu karakteristisk for Stabelholm: det saakaldte Uglehul er ukendt, selv paa de ældste Bygninger. I Holsten er det utænkeligt, at en Gaard ikke skal have Uglehul; en holstensk Arkitekt skal anbringe det selv paa Nybygninger, hvad mange Jernbanebygninger fra den tyske Tid i Nordslesvig og »Det tyske Hus« i Jyndevad vidner om. Fra Nordslesvig er det trængt nordpaa, saa man selv oppe Nord for Kongeaaen ser det helt umotiveret anbragt paa nyere Bygninger, der fylder enhver, der elsker dansk Byggemaade, med Gru. Paa Stabelholm kendes det ikke, et Bevis for, at Saksergaarden ikke oprindelig hører hjemme der.

Forholdene med Hensyn til landlig Byggemaade ligger altsaa i Dag saadan, at Nordslesvig og Sydslesvig ned til Linien Sli—Danevirke viser ren dansk Byggemaade, Holsten ren tysk, medens den sydligste Del af Sønderjylland, Omraadet mellem Sli—Danevirke og Ejder, er præget af Blandings- og Overgangsformer, men at dansk Byggemaade vinder mere og mere Terræn i dette »Ingenmandsland«.

Sydslesvig Nord for Linien Sli—Danevirke er altsaa præget af dansk Byggemaade. Vi finder her de samme Variationer i den danske Gaard fra Østersø til Vesterhav som i Nordslesvig og Nørrejylland.

Angel er vistnok med Hensyn til landlig Arkitektur det reneste danske Omraade, der findes paa dansk Folkegrund. Dette hænger sammen med, at det tyske Landbrug ikke har fuldbyrdet Overgangen til intensiv Drift paa samme Maade som det danske, og derfor er Landsbyerne i Angel ikke saa stærkt skæmmede af stilløse Nybygninger, som Tilfældet er Nord for Grænsen. Det er en Fryd for en Dansker at færdes gennem Angel ad de ualmindelig krogede Landeveje, at læse de gamle danske Bynavne paa Vejviserne, at se de smukke straalende Angelbogaarde og nyde den Sikkerhed i Stilen, der præger dem. Særlig typisk for Angel som for Als,

Sundeved, Løjt og Haderslev Østeramt er det, Tyskerne kalder »Herregaardsanlægget«, d. v. s. den trelængede Bondegaard som Indfatning til en statelig Gaardsplads, ofte med et eller to prægtige, store Træer, bygget som tre frit liggende Bygninger, der præsenterer sig meget flot fra Vejen (se Billederne 28 og 29). Ingen Steder i Verden bygger man saa flotte, stilrene, smukke Bøndergaarde! Holstenerne forstaar slet ikke denne Flothed. Kommer en Holstener til Slesvig, hører man ham sige: »I Danskere bygger altfor flot. I bygger jo Eders Gaarde mest for Mennesker, vi bygger vore for Avl og Drift!«

Paa *Midtlandet* viser Bøndergaardene samme Præg som paa Nordslesvigs Midtslette og Bakkeøer. Tangbelægning paa Mønningen er afløst af Lyng; Husene er mere forblæste; Græsset gror visse Steder helt op til Murene, noget, Østslesvigeren ikke kan lide. Som ret typiske Gaarde fra Midtsletten viser Billederne 30 og 31 Gaarde fra Bramsted og Hjoldelund, Billede 32 et Hus fra Jagel ved Danevirke, bygget af Sten fra Valdemarsmuren.

Kommer vi til *Vestslesvig* og især Marsken, skifter Bøndergaardene igen i nogen Maade Karakter, selv om de naturligvis er typisk danske. De er byggede af mørkerøde Mursten, Taget er Rør og ikke Straatag, Mønningen er belagt med Græstørv og ikke med Lyng eller Tang; meget karakteristisk er den runde Dørbue og Kvisten over Indgangsdøren. Vi viser ogsaa to Billeder fra Vestslesvig, nemlig en Gaard fra Lindholm og Huse paa Halligen Oland. (Billederne 33—34).

Her ude i Vestslesvig bor *Friserne*. Man kan regne med, at de oprindeligt foruden paa Vesterhavsøerne boede paa en sammenhængende Kyststrækning fra Ejderen til Vidaaen. Deres Gaarde adskiller sig paa ingen Maade fra deres danske Naboers Nord for Vidaaen. Frisernes hele Gaardanlæg er typisk dansk; der kan endog siges, at det er mere stilrent dansk end paa mange danske Omraader i Dag. Friserne har de flade Længer symmetrisk ordnede omkring en Gaardsplads, den strenge Tredeling mellem Stuer, Stald og Lo-Lade. Loen i Regelen mellem Stuer og Stald, og Loftslugen mangler aldrig.

En særlig frisisk Gaardform, der begynder ved Emsbøl et Par Mil Syd for Tønder og især præger Ejdersted i Dag, er den frisiske »Hauberg«. Danske Turister, der har besøgt Tønderregnen, vil kende Stilen fra Cornelius Petersens statelige Gaard »Vesteranfod« mellem Møgeltønder og Rudbøl. En Hauberg ser næsten fantastisk ud med det kolossale Tag, der hviler over hele Bygningen; men studerer man den nøjere, bliver man klar over, at en frisisk Hauberg ikke er andet end en firelænget dansk Gaard, hvor alle fire Længer med samt Gaardspladsen i Midten er anbragt under et og samme Tag. Midt inde i hver Hauberg findes den saakaldte »Firkant«, der svarer til Gaardspladsen i en firlænget dansk Gaard. Man skal besøge en Hauberg i Forsommeren, naar Hø og Halm ikke fylder Firkanten. Saa ser man, hvorledes Firkanten er indrammet af kolossale Stolper, der bærer det vældige Tag, og hvorledes Stuelængen mod Syd og Staldene ligger som Kasser i den store Bygning. Stuerne faar paa denne Maade kun Lys fra Syd, altsaa den ene Vej fra; ud til Haubergens Firkant ligger der alkoveagtige mørke Karle- og Pige kamre og Kamre, der tidligere beboedes af de nørrejydske Slettekarle, der hvert Foraar før Høsløtens Tid søgte ned til Friserne for at tjene en god Dagløn der. — Mange af dem blev

for Resten hængende dernede i Frisernes Land. De unge frisiske Mænd gik til Søs og blev paa Søen eller i Frihedens Land hinsides Oceanet; de unge frisiske Piger tog saa en Jyllandskarl. Saaledes gik det til, at den frisiske Arbejder- og Husmandsstand næsten har lige saa meget dansk som frisisk Blod i sig.

Som Typer paa Hauberge viser Billede 35 en Hauberg fra Kating i Dag; der har tidligere i det mindste været een Hauberg i Rudbøl Nord for den nuværende Statsgrænse. Det er den statelige Hauberg, som Baron Kønigstein, Kansler ved den sidste gottorpske Hertugs Hof, opførte lige efter Aar 1700. Billede 36 viser en Hauberg i Witzwort i Ejdersted. I denne Landsby ligger endnu i Dag den ene statelige Hauberg ved Siden af den anden.

Den Hauberg, Billedet viser, er bygget 1712.

IV. ARBEJDSREDSKABER, DAGLIG DONT OG SYSSEL.

Det er en kendt Sag, at jo længere man i Europa kommer sydpaa, des daarligere behandles Kvinder og Dyr.

Hvad Dyrene angaar, da har danske Landmænd i Besættelsestiden 1940—45 ofte nok undret og ærgret sig over, hvor umulige Tyskerne var som Kuske. En kendt tysk Forfatter, der havde et stort Navn i Nazismens Tyskland, fortæller et lille betegnende Træk fra den første Verdenskrig: En Deling Soldater hviler i Landevejsgrøften; en tysk Vognkolonne passerer forbi. Vejen er et Ælte, og en tungt læsset Vogn kører fast i Pløret. Kusken slaar paa Hestene, river i Tømmen, raaber og skælder ud, er kort sagt »gal som en Tysker«; (disse Ord bruger Forfatteren dog ikke!). Da rejser en Soldat sig fra Grøften, rækker Naboen sit Gevær, gaar hen til Vognen, tager uden et Ord Pisk og Tømme ud af Kuskens Haand, giver et lille Smæk med Munden, siger et Par beroligende Ord, idet han samtidig trækker i Tømmen, og Hestene trækker sagte og sejt Vognen i Gang. Han rækker Tømme og Pisk tilbage og indtager igen sin Plads blandt Kammeraterne uden at mæle et Ord. Han var en Slesviger, fortæller Forfatteren! — Alle Krigsdeltagere ved, at Slesvigerne i Felten var højt værdsatte som Hestepassere og Kuske, og det har frelst mange Nordslesvigeres Liv, at de af denne Grund blev taget ud af Kamp-linien.

Hvad Kvinderne angaar, da kender enhver dansk Turist, der har rejst i Tyskland, af Erfaring den Forskel, der er mellem dansk og tysk Folkeomraade med Hensyn til Kvindernes Deltagelse i Markarbejdet. Det er et af de stærkeste Indtryk, en Dansker bringer med hjem fra sin Tysklandsfærd, hvorledes han har set hele store Flokke af Kvinder ved Arbejde, vi ikke sætter vore Kvinder til, hvorledes Kvinderne overalt kommer slæbende med tunge Byrder i deres store Bærekurve, de har spændt fast paa Ryggen. — Efter at vi var kommet hjem fra en fire Dages Studietur til Harzen, spurgte jeg mine Elever: »Hvorledes anslaar De Forholdstallet mellem Mænd og Kvinder, vi har set paa Markarbejde?« — »Som 1 : 20!« blev der svaret. Den paagældende havde altsaa Indtryk af, at vi havde set 20 Gange saa mange Kvinder som Mænd ved Markarbejdet, og dette var i Maj Maaned, hvor man næppe ser Kvinder paa Markerne i Danmark. Vi talte et Sted 27 Kvinder,

der gik i Række paa en Kornmark og hakkede Ukrudt væk mellem Rækkerne, der naturligvis var saaet med en Radsaamaskine. De kan ikke have faaet stor Dagløn; men deres Arbejdspræstation var heller ikke stor. Vi saa talrige lignende Flokke ved samme Arbejde, Kvinder, der harvede, kørte med Mælke- og Møllevojn, gravede Hegnspæle ned (Billede 37), og et Sted lagde vi Mærke til, at en Mand, der kørte et Læs Grøntfoder hjem, havde tre Kvinder med som Hjælpere ved dette Arbejde.

Med Hensyn til dette Skel mellem dansk og tysk Folkeomraade hører Sydslesvig ned til Sli—Danevirkelinien klart med til det danske. Det var gammelkendt i Ejdersted, at de unge Piger ikke vilde over at tjene Syd for Ejder, thi der skulde de op Kl. 4 om Morgenen og ud at tærskes paa Loen med Plejl sammen med Karlene, og det samme fortalte man i gamle Dage om Pigerne i Angel, der ikke vilde tjene Syd for Slien. — Ogsaa Tærskning med Plejl var nemlig Pigearbejde paa tysk Folkegrund, hvad man bl. a. kan konstatere, naar man læser den holstenske Hjemstavnsforfatter Timm Krögers Bondenoveller. Naar jeg i Slesvig har mødt en Mand, der har fortalt mig, at hans Mor var fra Holsten, har jeg mange Gange moret mig med at spørge: »Saa kunde hun vel tærskes med Plejl?« — Svaret lød altid: »Ja, det kan De tro, hun kunde! Hun var fra ung af vant til at skulle ud paa Loen Kl. 4 om Morgenen og tærskes sammen med Karlene!«

Da vi taler om Tærskning, kan vi nævne et andet gammelt Skel mellem Dansk og Tysk, mellem Slesvig og Holsten. Holsteneren svinger Plejlen paa en anden Maade, end vi har lært det; han slaar nemlig »Kvindeslag«. Er det, fordi Karlene tærskede sammen med Pigerne?

Selve Landbrugets Arbejdsredskaber sætter ogsaa Folkeskel. Et holstensk Leskaft tager sig f. Eks. ret mærkeligt ud, set med danske Øjne og altsaa ogsaa i en Slesvigers Øjne. Endnu mere paafaldende er dog Skellene med Hensyn til Arbejdsvojn og Markled. En Dansker synes, at den holstenske Høstvogn ser meget mærkelig ud, saa fantastisk lang, med sit Gitterlad og med Kusken ridende paa en af Hestene. Mere bør man undre sig over, at der endnu i Dag ligger et Skel ved Ejder med Hensyn til Arbejdsvojnernes Sporvidde. Alle Arbejdsvojn Syd for Ejder er en halv Fod bredere af Spor end Vognene Nord for. Skellet er gammelkendt og er i Dag bevidst for hver Landmand paa begge Sider af den gamle Folkegrænse.

Jeg spurgte en Dag en Bonde paa Stabelholm: »Har De her paa Stabelholm den smalle slesvigske eller den brede holstenske Vogn?« — Han svarede: »Nej, vi har her paa Stabelholm alle den smalle Vogn. Men derovre paa den anden Side af Ejderen er alle Vogne en halv Fod bredere af Spor. Vi har her i vor By en Mand, der fik en Kone derovre fra, og hun fik en Arbejdsvojn med hjemmefra. Manden kunde slet ikke bruge den; den gik ikke i Spor med vore Vogne.«

Vi kom til Jevnstedt lige Syd for Ejder og traf en Bonde, der var ved at trække sin Vogn ud af Skuret. »Har De her i Jevnstedt den smalle eller den brede Vogn?« spurgte vi. — »Vi har alle sammen den brede Vogn. Men derovre paa den anden Side af Ejder er alle Vogne en halv Fod smallere af Spor!«

I gamle Tidsskrifter kan man læse, hvorledes en Vognmand i Husum tidligere

22. Gammelt Røghus fra Sønderby, Svansø.

23. Dansk Gavl med saksiske Hestehoveder fra Svansø.

24. Fra Sønder Stapel: Saksisk Gavl med indbygget Dagligstue ud til Gaden.

25. Fra Erfde: Et Stuehus er bygget som Korsfløj til Saksergaarden.

26. Fra Erfde: Til Saksergaarden som Kærne er bygget en Stue- og en Staldfløj. Læg Mærke til, at Indgangen stadig fører gennem Loen!

27. Ren dansk enlænget Gaard fra Seeth, Stabelholm.

28. Bondegaard fra St. Kværn i Angel.

29. Bondegaard fra Vesterskov ved St. Kværn i Angel.

30. Bondegaard fra Bramsted, Ladelund Sogn, i Mellemslesvig.

31. Bondegaard fra Hjoldelund i Mellemslesvig.

32. Hus fra Jagel ved Danevirke, bygget af Sten fra Valdemarsmuren.

33. Bondegård fra Lindholm i Vestslesvig.

34. Fra Halligen Oland i Vesterhavet.

35. Hauberg fra Kating i Ejdersted.

*36. Frisisk Hauberg fra Witzwort
i Ejdersted.*

*37. Kvinder i Færd med at grave Hegns-
pæle ned. Fra Pettluis i Østholsten.*

altid var nødt til at holde to Slags Vogne. De smalsporede skulde han bruge ved Kørsel i Oplandet, de bredsporede, naar han skulde hente Varer hjem fra Hamborg. Det var meget besværligt for Erhvervskørselen omkring Ejdergrænsen. Blandt andet af denne Grund foreslog en Indsender i »Schleswig-holsteinische Provinzial-Berichte« engang omkring 1800, at Kongen ved Lov skulde paabyde ensartet Vognspor for den danske Helstat, og vi undrer os ikke, naar vi læser, at dette skulde være den brede holstenske. Han begrundet dette imidlertid sagligt ved at vise hen til, at det skaaner Hestene, der paa denne Maade kan gaa i Sporene, medens Hestenes Vej og Vognsporet ikke falder sammen med den danske Vogn. (Vi skal jo huske paa, at Vejene dengang alle var bløde).

Billede 38 viser iøvrigt, at den holstenske Vogn ikke blot adskiller sig fra den danske i Sporvidde, men ogsaa i hele Faconen. I vore Museer kan man se, at en Efterligning af den holstenske Form engang var ved at blive en Modesag meget længere nordpaa; alt Tysk var jo fint i gamle Dage, og det var derfor Stadsvognen, der fik den holstenske Facon!

Billede 39 viser frisiske Vogne, ensrettede en Torvedag paa Bredsted Torv. De er danske af Udseende og Spor, som alle slesvigske Vogne er det.

Hvis vi gennemgik alle Landbrugets Redskaber, Fiskernes og Haandværkernes med, vilde vi sikkert finde mange andre Forskelle mellem Dansk og Tysk. Jeg har hørt en gammel Baadebygger fortælle om saadanne Skel paa hans Arbejdsomraade.

En dansk Landmand, der ved Rensborg kommer ind paa holstensk Grund, vil, naar han bruger sine Øjne, med Undren se et *Markled*, som han aldrig har iagttaget før, d. v. s. det er egentlig ikke et Led, men en Bom, som man kan se det paa Billede 40. Denne er dog ikke eneherkende, idet det danske Markled ogsaa kendes Syd for Ejder; men i Nordholsten, i visse Dele af Elbedalen og andre Steder, finder man den ejendommelige Bom. Billede 41 viser, at Slesvig (med Undtagelse af det sydligste af Hohn Herred) følger dansk Skik.

V. KLÆDNING, MAD OG DRIKKE.

Paa en af vore Ekskursioner besøgte vi tæt ved Rensborg en Angelbo, der fra sin Hjemstavns Nord for Slien var flyttet derned. „Har De saa hjemmefra bragt Deres Træsko med?“ spurgte jeg ham. — „Ja, det kan De tro, der staar de!“ — Rigtigt, der stod de. — „Hvad sagde Folk saa hernede, da de første Gang saa Dem med Træsko?“ — De skulde bare have set, da jeg første Gang hjemmefra gik til Mejeriet med mine Træsko paa! De stimlede sammen foran Husene, kaldte paa Koner og Børn, pegede paa mine Træsko og var lige ved at revne af Grin!“

Omvendt synes en Slesviger, at det er til at grine af, naar han

ser en Holstener, Mand, Kvinde eller Barn, gaa gennem Pløret med de typiske Trætøfler, Klodser, paa Fødderne uden at tabe dem; en Holstener maa være født med en egen Fodbevægelse ved Gangen, som vi ikke kender. Som man ser, sætter Fodbeklædningen: Træsko eller Klodser altsaa et skarpt Skel mellem Dansk og Tysk.

For at undgaa Misforstaaelser skal der gøres opmærksom paa, at det ikke er afgørende, om Overdelen er af Læder eller Træ, det er Skoens Underdel, der bestemmer Nationaliteten. Har Skoen to Klamper, er den dansk Fodtøj, er der kun een Klampe under Foden, er den tysk. Den højt ansete tyske Professor Richardt Haupt, Kiel, skrev 1931 i det kendte Tidsskrift „Die Heimat“ følgende: „Hvor Skoen har to Klamper, een under Hælen og een under Fodsaalen, der har Danskeren hjemme, selv om Manden, der bærer den, ikke mere forstaar et dansk Ord!“

Med Hensyn til Fodtøjet staar Folkeskellet mellem Dansk og Tysk meget klart. Vi kom til Jevnstedt, den første By i Holsten, og spurgte: »Maa vi ikke faa Lov at fotografere Deres Fodtøj?« Resultatet blev Billede 42. Vi kørte nordpaa over Ekernførde til Kappel og kom der over Slien ind i Angel. I den første By Nord for Slien, Melby, gik vi ind og sagde: »Maa vi ikke faa Lov til at se Deres Fodtøj?« Resultatet blev Billede 43. Omraadet Nord for Sli—Danevirke er behersket af den danske Træsko, Holsten af de tyske Klodser. Bæltet mellem Sli og Ejder er ogsaa paa dette Omraade præget af Folkeblandingen. Man kan konstatere det mærkelige, at den ene Bys Folk ikke kan gaa i Nabobyens Fodtøj, selv om de to Byer hører til samme Sogn. Vi sad en Dag i Gross-Wittensee Kro, og Kromanden sad i Lænestolen ved Kakkelovnen med sine Trætøfler paa. Vi bragte Spørgsmaalet paa Bane, og han var meget interesseret. — »Her i Gr. Wittensee gaar vi alle i Trætøfler«, sagde han, »men oppe i Nabobyen Damendorf — vore Bymarker grænser sammen, og vi hører til samme Sogn — der gaar de alle i Træsko. Naar de unge Mænd fra Damendorf saa kommer til Gr. Wittensee at tjene, gør vi Grin med dem, fordi de gaar i Træsko. Saa prøver de paa at gaa med Klodser, men de kan ikke faa dem til at følge Foden; de taber dem. Og jeg har engang prøvet at tage Træsko paa; jeg kunde ikke flytte mine Ben!« — Som Helhed er dog det tyske Fodtøj overvejende i Ingenmandslandet mellem Danevirke og Ejder.

Under disse interessante Forhold er det klart, at en Elsker af Almuekulturen hader de grimme og uhygiejniske Gummistøvler, der i den nyeste Tid har været med til at udslutte Skellet mellem Dansk og Tysk og mellem Mand og Kvinde!

Da man i tidligere Tider gik i Folkedragter, var det ikke blot Fodbeklædningen,

38. Holstensk Arbejdsvogn fra Jevenstedt.

39. Slesvigske Arbejdsvogne fra Bredsted.

40. Typisk Markled (Bom) fra saksisk Omraade
(ved Hohn).

41. Typisk dansk Markled fra Angel.

42. Maa vi bede om at se Deres Fodtøj?
Resultatet fra Jevenstedt i Holsten.

43. Maa vi bede om at se Deres Fodtøj?
Resultatet fra Melby i Angel.

der satte Folkeskel, men meget andet. Efterhaanden blev det imidlertid saadan, at alle Folk »klædte sig paa Fransk og derfor maatte fryse paa Dansk!« idet den franske Mode uniformerede Klædedragten overalt i Europa. Mindre Variationer kan dog endnu røbe Nationaliteten; Kasketten og de lange Støvler var i den senere Tid et ret sikkert Tegn paa, at Bæreren var Tysker.

Nu er de fleste af disse nationale Beklædningsskel en saga blott, og det er vel Sagnets Nissemand, der har bevaret det danske mest trofast: den røde Tophue, de gamle sribede Knæbukser, de dejlige spidssnudede Træsko og det topfyldte Fad Grød. En Tysker, en Englænder er ikke i Stand til at tegne Nisser, vi vil godkende; man behøver blot at komme til »Gnomenkeller« (Nissekældereren) i Flensborg eller at tænke paa Walt Disneys Snehvidefilm for at blive klar over, at den danske Nissemand er noget for sig, en national Skikkelse, der ikke kendes andre Steder end Nord for Ejderen.

Nissens Grød! Dermed kommer vi til noget, der maaske mærkes stærkest, naar man overskrider sit Folks Grænse og kommer til et fremmed Folk, nemlig *Maden*. Man mærker dette Folkeskel overmaade stærkt hos Almuen, men ogsaa paa Hotelterne, selv om de fleste ogsaa paa dette Punkt er blevet uniformerede efter fransk Mad. Da jeg havde været et Par Dage i Sverige, skrev jeg hjem til min Kone: »Det værste er, at man, naar man gaar gennem en Dør, op og ned ad en Trappe og lign., tørner imod de modgaaende og træder dem over Tæerne, fordi de har »Venstre-kørsel«; det næstværste er, at man tre Gange om Dagen skal spise sure Sild!« Maden var altsaa næsten det første, der lod en føle, at man var i et fremmed Land. Hvert Folk har sine Livretter, sine specielle Nationalretter, sin egen Maade at tilberede Maden paa; hvad der er en Lækkerbidsken for det ene Folk, er et Brækmiddel for det andet.

Et tydeligt Skel i saa Henseende danner den danske Rødgrød, Nordslesvigerne kan fortælle mange Historier om, hvorledes de tyske Landstormsmænd, der laa ved Kongeaen og ved Kysterne under den første Verdenskrig, saa paa den. Et Sted i Sundeved levede der en Smed, som de fremmede holdt meget af at besøge. En Dag kom de med alle Tegn paa Forfærdelse og fortalte: »Nej, man skal opleve meget i denne Verden! Men i Dag har vi faaet noget at spise! At Mennesker kan lave det! At de kan spise det! At de kan kalde det Menneskeføde! Hør nu bare, Smed: Det var saadan en sejt Klister, og den var rød, og den smagte sødt, og vi skulde have Mælk til!« — Saa blev Smeden klar over, at det var Rødgrød, der var blevet serveret for dem!« — I en Landsby i Haderslev Amt fortalte man mig: »Vi gav dem engang Rabarbergrød at spise. De kiggede paa den, paa os og paa hinanden og prøvede at stange den med Gaffel. Da de havde smagt den, vred de paa Munden og sagde: »Nej, den Budding smager virkelig ikke godt, og Sauce er da alt for tynd!« Det var Mælken, de sigtede til. — Lignende Fortællinger er der mange af. De prøvede at spise Grøden med Gaffel; fortalte man dem, at den skulde spises med Ske og med Mælk til, rørte de omhyggeligt Grøden rundt i Mælken og søgte at blande den godt sammen med Mælken; men ingen Steder kunde de lide denne Ret.

Det er ikke blot Rødgrøden, men ogsaa Mælkegrød (Boghvedegrød, Havregrød

o. s. v.), der er saa karakteristisk for dansk Folkeomraade. I gamle Dage spiste man Rugmelsgrød; den spiste man tre Gange om Dagen, og ind imellem havde man Arbejde nok med at faa den væk fra Tænderne igen, saa det var en Føde, man havde Gavn af. Saa blev det Boghvedegrød og Boghvedevælling, der dominerede den daglige Husholdning. I Begyndelsen sparede man dog paa de fremmede Gryn, og Vællingen blev lidt tynd. Det var dengang, Karlen og Drengen for rundt i Fadet med deres Skeer, og Karlen sagde til Drengen: »Mød du det Gryn, saa tager jeg det!« Da Drengen saa omsider var saa heldig at fange et Gryn, slikkede han det pænt af, lagde det ned paa Bordet, bankede paa det med sin Ske og sagde: »Det skal fortælle mig, hvor det har gjort af alle sine Kammerater, for jeg kan ingen finde!« — Disse og lignende Folkevittigheder fortalte de Gamle i min Barndom; de kunde endnu huske Rugmelsgrødens Tidsalder og Boghvedegrødens Barnealder. Jeg er opvokset i Boghvedegrødens Tidsalder; vi fik Boghvedegrød to Gange om Dagen, om Aftenen friskkogt, næste Formiddag Resten i kold Mælk om Sommeren, kogt i varmt Øl om Vinteren, og een Gang om Ugen fik vi Boghvedevælling som Efterret om Middagen, saa vi fik Boghvedegrød eller -vælling 13 Gange om Ugen.

Kommer man til Holsten, faar man der i den landlige Husholdning mindst 13 Gange om Ugen »Kludden mit Speck«; dette er ingen Overdrivelse! Det er Klumper, Melboller med Flæsk. Nu tænker en Dansker igen galt, thi der er stor Forskel mellem danske og tyske Melboller. I en By i Nordtønder Amt fortalte en Kone mig følgende: »Vi havde i Verdenskrigen Indkvartering af en Soldat fra Düsseldorf. Han undrede sig meget over de danske Melboller. Han skrev hjem til sin Kone: Der svømmer noget rundt her i Suppen; jeg ved ikke, hvad det er; men det ligner smaa Skibe! Det var Melbollerne, lavet med en Spiseske! — Nej, kom saa til Holsten og se Melboller! Naar de er helt rigtige, er de lavet af Rugmel; de er saa store som en Bondenæve og skal være saa haarde, at de kan slaa Hul, naar man kaster dem i Hovedet paa Folk, siger den holstenske Hjemstavnsforfatter Timm Kröger.

Timm Kröger lader nemlig i en af sine Noveller tre holstenske Dreng drøfte Spørgsmaalet om Livretter. De nævner i første Række: Gule Ærter med Flæsk, store, fede Hestebønner med Flæsk, en Ret, der kaldes »fed Ret«, og sort Suppe, d. v. s. Suppe, kogt paa fedt Svinekød og med Blod og Eddike i. Der tilføjes: »Dette er gode Retter, særlig sort Suppe, naar der er rigtig fedt Flæsk i den og Boghvedemelsboller, saa store som en Bondenæve og haarde nok til at slaa et Hul, naar man kaster dem i Hovedet paa Folk!« — En Ting kan siges med Sikkerhed: danske Dreng vilde ikke nævne disse Retter som Livretter. Lige saa sikkert er det, at Dreng i Angel og Dreng paa Sjælland i det væsentlige vilde nævne de samme Livretter, thi de har »danske Maver«.

Nu skal vi snart holde op med at snakke Mad; men Holstenernes første Yndlingsret skal dog endnu nævnes. Vi besøgte en Dag en Mand i et tarveligt lille Røg-hus ved Rensborg, og jeg spurgte: »Spiser De Kludden mit Speck?« — »Ja, det kan De tro«, svarede han, »men Flæsk i Kærnemælkssuppen er dog det allerbedste!« — Uden at ane noget om det, nævnte han den Ret, der sætter det skarpeste Skel mellem dansk og tysk Folkeomraade. Den tilberedes paa følgende Maade: Først koges der Suppeurter i Vand; saa kommes der Lungepølse og fedt Flæsk i;

dernæst Kærnemælk, Sukker, tørrede Æblestykker eller Svedsker, til sidst de kæmpestore og klippefaste Melboller, og saa spises det med Kartoffler, overhældt med Fedt.

Danskerne har det største Forbrug af Sukker i Verden, regnet pr. Indbygger; Tyskerne elsker mere det sødt-sure, det fede, det blodige. De danske Landmænd ved, at »Tysklandssvinene« skulde være ekstra fede, og vi kender vel alle de tyske Blodpølser med de store Flæsketerninger, medens kun de færreste har hørt noget om Ditmarskernes Nationalret, Blodbuddingen, kogt i en Linneddug.

Vi kan altsaa konstatere, at Maden sætter meget klare Folkeskel. Derfor er det vigtigt for Kendskabet til den sydslesvigske Befolknings Folkepræg at fastslaa, at man ned til Sli-Danevirke spiser dansk Mad, og at Omraadet mellem Sli og Ejder ogsaa i denne Henseende er blandet. Danskerskoven og Stabelholm spiser som Helhed holstensk Mad, Svansø og »Frisletten« i Midten dansk Mad.

Naar Slesvigeren Nord for Danevirke bruger Mundheldet »Ikke Tale om Flæsk i Vællingen!« aflægger han egentlig ubevidst et Vidnesbyrd om, at han afviser tysk Folkeejendommelighed og hører til det danske Folk.

VI. BEFOLKNINGENS SÆD OG SKIK.

Almuens gamle Sæder og Skikke sætter dybtgaaende Folkeskel. Selv om disse ogsaa mere og mere udslettes i Teknikkens Tidsalder, er der nok tilbage til at kunne konstatere, at Sydslesvigs Befolkning ogsaa paa dette Omraade hører til det danske Folk.

Lad os igen vælge et enkelt typisk Eksempel. Den tyske Digter Schiller taler i sin verdenskendte Digting »Die Glocke« (Klokken) om Høstkransen, som Folkene kommer kørende med paa det sidste Læs Korn, der bringes hjem fra Marken. Kører man en Sensommerdag gennem Holsten, ser man den med Blomster og Baand prydede Høstkrans hængt op foran Indgangsdøren som Tegn paa, at Høsten er afsluttet paa denne Gaard, og den enkelte lægger naturligvis stor Vægt paa at være den første, der kan præsentere Kransen. Kører man paa samme Tid gennem Angel, kan man vel endnu møde den gamle Høstskik med »Fokken«, der bringes hjem, d. v. s. det sidste Neg, pyntet med Blomster og Baand, somme Tider udklædt som en Kvinde med udskåret Træhoved paa Neget.

Det er paafaldende, saa fuldstændigt alt det, der angaar Sæd og Skik i Angel, falder sammen med Sæd og Skik i Sundeved og paa Als. Tilsvarende danner Midtsletten i Nord- og Sydslesvig en tydelig Enhed, og selv Frisernes Sæder og Skikke adskiller sig næppe fra deres Naboers i det danske Vestslesvig. Som Eksempel kan nævnes Persblussene. Persaften, den 21. Februar, tændes der endnu Blus paa Rømø, mange Steder inde paa Vestslesvigs Fastland, f. Eks. i Udbjerg Sogn ved Tønder, og paa de nordfrisiske Øer. St. Peder kaster en varm Sten i Vandet; Vinteren jages bort, selv om den stritter nok saa haardt imod; Foraaret kommer med nyt Virke efter Vinterens Dvale og Mørke. Disse Blus er Glædesblus og samtidig Tegn paa, at nu skal alle Mandfolk afsted til Søs igen. Fra Persdag af begyndte de at gaa rundt

og »hilse af« hos Venner og Bekendte; ingen vidste jo, om han næste Efteraar kom hjem igen efter den farefulde Færd paa Hvaljagt ved Grønland eller Sildefangst under Island.

Der er ingen Forskel i Sæd og Skik mellem Nordslesvig og Sydslesvig, bortset naturligvis fra Ingenmandslandet mellem Sli og Ejder; men der er de mest dybtgaaende Forskelle mellem Slesvigernes danske Sæd og Skik og Holstenernes tyske. Naar man f. Eks. paa et Kort indtegner de Omraader, hvor der tændes Blus St. Hansaften, Valborgaften, Persaften o.s.v., træder Ejdergrænsen klart frem fra Rensborg til Vesterhavet. Det samme er Tilfældet, naar man indtegner Omraaderne, hvor Ungdommen har Lov at drive Løjer de forskellige Aftener. I Slesvig er det overvejende Nytaarsaften, i Ditmarsken og andre holstenske Egne St. Hansaften.

Betragter man Børnelege, Kortspil, Folkesport og lignende, finder man det samme Skel mellem det danske Slesvig og det tyske Holsten. Keglespil og Skydesporten har altid været meget mere yndet Syd for Ejderen end paa dansk Omraade. Enhver Turist, der har været i Tyskland, ved, hvorledes der findes en Keglebane ved de fleste Landsbykroer, og kører man en Sommersøndag gennem Tyskland, møder man de grøntklædte Skytter med Fjer i Hatten, stramt marcherende som Soldater efter Militærmusikkens Toner, hvis de da ikke allerede er for medtaget af den overdrevne Spiritusnydelse, der hører uadskilleligt sammen med denne Sport paa tysk Omraade.

Endnu tydeligere kommer Forskellen frem, naar man betragter de Fester, der ikke er knyttet til Aarets Gang, men til Menneskelivets: Barsel-, Bryllups-, Begravelseskikke. F. Eks. er alle de gamle, nøje overholdte Ceremonier, der iagttages, naar der er Lig i Huset, de samme i Sydslesvig som i Nordslesvig.

Efter dette forstaar vi godt, at ogsaa de *socialle Forhold* og *Retsforholdene* fra gammel Tid er forskellige Nord og Syd for Ejder. Vi tillader os at citere følgende efter „Dansk Grænselære“:

Det er ikke tilfældigt, at ældgamle nordiske Retsgrundsætninger bundfældede sig i Kong Valdemars Jydske Lov og gennem hele Middelalderen og nyere Tid bevarede deres Gyldighed ned til Ejder, medens fremmede, delvis romerske Grundsætninger, meget stærkt paavirkede Retsforholdene Syd for Ejder. En lignende Forskel gør sig paa mange Maader gældende med Hensyn til de sociale Forhold. Et levende Indtryk deraf faar man, naar man f. Eks. iagttager Forholdene i Østholsten. Der er en uhyre stor Afstand mellem Godsejer og Bonde, der er en Kæmpeafstand mellem Bonde og Arbejder. Saa snart man imidlertid er kommet Nord for Danevirke, sporer man tydeligt en Udjævning af de sociale Skel, et praktisk Folkefællesskab, som altid har været ganske ukendt i Tyskland og heller ikke efter 1933 blev oprettet til Trods for de mange Fraser om Folkefællesskab.

Paa dette Sted kan der være Anledning til at nævne det ejendommelige *Kirkeskel* ved Ejder, som muligvis gaar tilbage til Forhold, der er meget ældre end nordisk Kristendom. Allerede en flyg-

tig Rejse gennem Slesvig og Holsten viser, at Slesvig er meget bedre forsynet med Kirker end Holsten. En nøjagtig Beregning giver et overraskende Resultat. I de fem nordslesvigske Provstier finder man i Dag 118 Kirker paa 3992 Kvadratkilometer med 177.696 Indbyggere. Det bliver for hver Kirke 33,8 Kvadratkilometer og ca. 1500 Mennesker. I Sydslesvig (uden Flensborg Købstad) finder man 145 Kirker paa 4864 Kvadratkilometer med 246.978 Indbyggere. Det bliver for hver Kirke 33,5 Kvadratkilometer og ca. 1700 Mennesker. Nordslesvig og Sydslesvig viser altsaa det samme Billede med Hensyn til Sogdenes Størrelse og Indbyggerantal, og disse Forhold svarer til danske Forhold i Almindelighed. De norrøjske Sogne, der hører ind under Ribe og Haderslev Stifter, har f. Eks. i Dag en Kirke for hver 30 Kvadratkilometer og hver 1400 Indbyggere. — Helt andre Forhold finder man, saasnart man overskrider Ejder. I Holsten (uden for Storbyerne Altona, Kiel, Neumünster og Wandsbeck) finder man 158 Kirker paa 8775 Kvadratkilometer med 630.216 Indbyggere. Det er for hver Kirke 55,6 Kvadratkilometer og ca. 4000 Indbyggere. Sognene i Holsten er altsaa i Gennemsnit dobbelt saa store som Sognene i Slesvig — eller udtrykt paa anden Maade: I Sønderjylland findes der forholdsvis dobbelt saa mange Kirker som i Holsten!

Ogsaa *Kirkebygninger* og *Kirkernes Udstyr* viser denne ejendommelige „Kirkegrænse“ ved Ejder. Her skal der kun citeres, hvad den bedste Kender paa dette Omraade, Konservator Dr. Sauermann i Kiel, skriver: Middelalderlige Granitdøbefonte forekommer kun i det tidligere Hertugdømme Slesvig. Om Holstens Middelalderfonte har dannet lignende Typer, kan ikke siges

Det samme Billede genspejler sig i Arkitektur og Træplastik. Antallet af romanske Kirker i Holsten er forsvindende i Forhold til det store Antal af Kirkebygninger fra romansk Tid i Slesvig. Alterbeklædninger, Korsgrupper, Krucifikser fra romansk Tid stammer overvejende fra Slesvig!“ (Sauermann, *Die mittelalterlichen Taufsteine der Provinz Schleswig-Holstein*. Lübeck 1904).

VII. ORDSPROG OG MUNDHELD. SAGN OG TRO.

De forskellige Folk udtrykker mange Generationers Erfaringer og Livsvisdom i Ordsprog og Mundheld. Mange af disse er ens næsten over hele Verden, andre er forskellige fra Folk til Folk. Den, der har prøvet at spille Kort med en Plattysker, ved f. Eks. at denne kan ledsage næsten ethvert Udspil med et morsomt Mundheld; man faar Indtryk af, at det plattyske Sprog er ualmindelig rigt paa rammende, friske, djærve Talemaader. De fleste af dem er med det plattyske Sprog trængt nordpaa ind i Sydslesvig; men naar man undersøger Talemaader, Mundheld og Ordsprog i Sydslesvig, stikker det danske Underlag alligevel meget tydeligt frem.

Det morsomste Mundheld, man kan optegne i Angel, er dette:

„He is so doll as en Dütcher!“, en Oversættelse af det ogsaa i Nordslesvig godt kendte Ord: „Han er saa gal som en Tysker!“ Det lyder unægteligt overraskende, naar en Mand paa Tysk karakteriserer Tyskeren paa denne Maade og derved indirekte indrømmer, at han selv til Trods for sit tyske Maal ikke er det! Der kan nævnes lange Rækker af Mundheld fra Angel og Mellemslesvig, der i Indhold, Ordstilling og Ordvalg viser, at de er danske, selv om de i Dag fremtræder i overfladisk tysk Form.

Intet viser dog tydeligere end Sydslesvigernes store Skat af gamle *Sagn*, at de dybest set hører til det danske Folk. Her har den fortrinlige Folkemindesamler Andreas Lorenzen, Damholm, der havde ualmindelige Evner som Optegner, i de senere Aar indlagt sig varige Fortjenester, der maa nævnes Side om Side med Evald Tang Kristensens og andre store danske Folkemindeoptegneres, og det er Dr. phil. Gudmund Schütte, der frem for andre har gjort opmærksom paa, hvorledes Sydslesvigs Sagnskat klarere end alt andet vidner om den Danskhed, der gemmes dybt i Folkesindet dernede.

Man finder i Sydslesvig intet Sagn om Barbarossa og lignende tyske nationale Helteskikkelser, og tyske Hertuger spiller ingen Rolle i de gamle Folkefortællinger. Derimod lever Holger Danske, Kong Dan og mange andre danske Konger og Dron-

ninger stadig i den sydslesvigske Folkeoverlevering. Den store Dronning Margrethe er ikke glemt; men bredere Plads indtager dog hendes Navnefælle Margrethe Sambira fra Pommern, »Den sorte Gret«, der som Enke efter Kong Kristoffer den Første kæmpede saa modigt for Danmarks Ret til det danske Grænseland Sønderjylland. Andreas Lorenzen har hos Holmens Fiskere kunnet optegne en lang Række af Sagn, der viser, at hun indtil i Dag næsten er blevet tilbedt som en Skytshelgen af Sli-fiskerne paa Holmen i Slesvig!

Den tyske Folkemindesamler Dr. Müllenhoff i Kiel mærkede Skellet mellem Dansk og Tysk, da han i 1845 samlede sine Sagn, Eventyr og Viser fra Hertugdømmerne. Han skrev i Forordet til sin Bog: »Det er lærerigt at følge Overgangen og Berøringen mellem to Nationaliteter ogsaa i Sagnene. I Nordslesvig viser ikke blot Sproget, men ogsaa Overtroen stærk Paavirkning fra det Danske. Syd for Sli og Treene er denne Paavirkning at spore i enkelte Stednavne, men jeg kan ikke anføre andre Spor. I Angel derimod optræder danske Rim ved Siden af nedertyske. Ved Flensborg jager Kong Volmer som paa Sjælland, og der spilles Ballerune. Nordslesvig tog ikke blot Del i den danske Folkevisedigtning ved Middelalderens Udgang, men Forekomsten af Sagn om Elverpiger, den mærkelige faste Tro paa den sorte Skole og Cyprianus-Bøger, som naar ind i Angel og Nordfrisland, og meget andet, beviser, lige saa afgjort som Sproget, at den tyske Nationalitet her har sin Grænse«.

Lad os som Afslutning paa dette Afsnit og som Illustration efter »Sdj. Maanedsskrift« Dec. 1945 aftrykke en lille Sagnperle:

Guldnøglen i Kongens Kilde ved Isted. Det er mange Aar siden, at en dansk Konge, der hed Magnus, under et stort Slag vandede sin Hest ved en Kilde nær Isted. Han var da saa uheldig at tabe en Guldnøgle, han bar i en Snor om sin Hals. Guldnøglen faldt i Kilden og gik til Bunds her. De ledte efter den siden hen, men ingen har haft den Lykke at finde den. Kilden er siden den Dag, den danske Konge tabte Guldnøglen her, kaldet »Kongskjeld« — Kongens Kilde —. Denne Guldnøgle vil dog findes engang; men det sker ikke, før der sidder en Konge paa den danske Kongetrone, der er ét med sit Folk, og Folket er ét med sin Konge. Da har en fremmed Magt lagt Lænker om Kongen og hans Folk; men Kongen vil en Dag, naar Nøden er stor, sprænge de Lænker, der binder ham og hans Folk, og da drages den tabte Guldnøgle frem af Kongens Kilde ved Isted.

Dette Sagn er ikke, som kolde Hjerner maaske kunde fatte Mistanke om, lavet for Tilfældet, thi det er optegnet af Andreas Lorenzen den 15. September 1939 efter en Meddeler, der er født i 1860.

VIII. FOLKESINDET I SYDSLESVIG.

Ethvert Folk har sit ved Race og Slægt, Aandskultur og Historie særprægede Folkesind, Temperament, der sætter det dybeste

Skel fra Folk til Folk. Man behøver blot at studere en dansk og en tysk Sangbog for at se den store Forskel mellem dansk og tysk Folkesind.

Sønderjyden, der har været meget sammen med Tyskere og f. Eks. i den første Verdenskrigs lange Aar levede som Kammerat med dem, kan fortælle om mange andre interessante psykiske Forskelligheder, som en Stuelærd aldrig vilde opdage. Lad mig nævne det maaske interessanteste, *Orienteringssansen* hos Danskere og Tyskere.

Den tyske Soldat faar omhyggelig og grundig Instruktion om, hvorledes han skal orientere sig i Landskabet og finde Verdenshjørnerne ved Hjælp af Kompas og Ur; hos Danskeren er dette medgivet af Naturen. Især er Jyden jo kendt for, at han ikke kan føle sig rigtig som sig selv et Sted, inden han ved, hvor Nord er. En Jyde, jeg kender godt, kom som ung Mand i Plads paa en Gaard paa Fyn; men kunde ikke holde ud at være der, thi Nord var Syd og Syd var Nord i denne By! Han kom senere paa et Seminarium, blev Lærer, blev Overlærer, fik Kone og Børn; men stadig laa det nagende nede i hans Sind: Du har været et Sted, hvor Verdenshjørnerne ikke vilde gaa op! Saa kørte han en Feriedag ekstra i sin Bil med Kone og Børn den lange Vej til sin gamle By paa Fyn for at gense den, i Virkeligheden for at faa Verdenshjørnerne sat paa Plads. Jeg ved, hvor det er galt, sad han ved Rattet og tænkte, det er det Sted, hvor du kommer ind i Byen; der skal du passe godt paa! Han kørte ind i Byen, og — Nord blev Syd og Syd blev Nord igen! Det følgende Aar i Sommerferien kørte han igen den lange Vej over til Fyn til samme By for at faa Orden i Tingene! Dette er en Jyde! Han kan ikke tænke sig at skulle træde frem foran Vorherre engang paa Dommens Dag uden at have Verdenshjørnerne i Orden.

Jeg puttede en Dag Broderen til denne Mand ind i en Bil, gav ham Bind for Øjnene, kørte flere Kilometer med ham ud og ind og kryds og tværs, satte ham af paa et ukendt Sted midt i en Plantage og lod ham pege, hvor Nord var, og hvor Udgangsstedet laa. Han klarede det flot. Mange lignende Forsøg fra Psykologitimer viser et fantastisk Instinkt for Retning og Vej hos mange Danskere.

Det kunde ikke undgaas, at de tyske Kammerater i Verdenskrigen lagde Mærke til denne for dem helt unaturlige Evne hos deres slesvigske Medsoldater. — »Hvor har I det fra?« spurgte de, naar de til Trods for Kompas og Ur løb vild paa Patrouiller, medens Slesvigeren altid vidste, hvor Udgangspunktet laa. — »Naar vi engang imellem laa i Fred bag Fronten, og Soldaterne var oplagt til at lave Grin med hinanden«, fortæller en Krigsdeltager fra Nordslesvig, »kunde man om Aftenen, naar Lyset var slukket, og vi laa i vore Køjer, høre een raabe: Iversen, hvor er Nord?« Han havde ogsaa lagt Mærke til den danske Orienteringssans!

I Virkeligheden er det ikke en dansk Sans, men en *nordisk*. Svenskere og Nordmænd kender den lige saa godt, og maaske er den mest udpræget hos Nordfriserne

paa den slesvigske Vestkyst. Jeg spurgte engang om Vej paa Øen Nordstrand. Konen, der blev spurgt, svarede omtrent saadan: »De kører først ad denne Vej vestpaa, saa drejer De af ved den anden Vej mod Nord, derefter ved den næste Vej mod Nordvest!« Begreberne højre og venstre syntes hun ikke at kende ved denne Lejlighed; aldrig har jeg hørt en Orientering saa strengt efter Verdenshjørner. Hvad skulde en stakkels Tysker stille op med en saadan Besked?

Hvorfra stammer denne ejendommelig Orienteringsevne hos Nordboerne? Er det det friske Pust fra Vesterhavet, Husenes og Kirkernes Placering efter Verdenshjørner, der har fremkaldt den? Næppe! Den er sikkert lige saa gammel som nordisk Væsen er.

Nu vilde det være bekvemt at sige, at Slesvigeren ogsaa paa dette Omraade er dansk af Væsen, Holsteneren tysk. Dette behøvede ingen at tro paa. Vi er imidlertid i Stand til at bevise det saa slaaende, at enhver skal tro det. Denne ejendommelige Forskel mellem Dansk og Tysk træder nemlig klart frem i *Stednavnene*. Som Hjælpemiddel ved Beviset tager vi den danske Telefonbog for Nordslesvig og den tyske, der omfatter Sydslesvig og Holsten, og vi tæller i disse to Bøger de Stednavne, der som Forled har Nørre-, Sønder-, Øster- og Vester. Resultatet bliver følgende:

	Nordslesv.	Sydslesv.	Hele Slesv.	Holsten (uden Ditmarsken)
Nørre-	34	33	67	2
Sønder-	33	32	65	2
Øster-	34	27	61	12
Vester-	33	28	61	11
			-----	-----
		ialt:	254	27
			-----	-----

Paa lignende Maade kan man konstatere, at Omraadet Nord for Slien er mere rent dansk af Folkepræg end Omraadet Syd for.

Følgende Sammenstilling viser klart dette.

	Angel	Svansø	Danskerskoven
Nørre-	7	1	---
Sønder-	8	1	---
Øster-	5	2	---
Vester-	10	1	---
	-----	-----	-----
ialt	30	5	---
	-----	-----	-----

Hvad der her er sagt om Bynavnene gælder ogsaa de gamle *Gadenavne* i Købstæderne. I enhver dansk Købstad finder vi Nørre-, Sønder-, Øster- og Vestergader. Kommer man Syd for Ejder, opdager man hurtigt, at Gaderne ikke har Navne efter Verdenshjørner, men efter Maalet, den By, de fører hen imod. Vi kan gøre opmærksom paa, at den holstenske By Neumünster ikke kender nogen Nørre-, Sønder-, Øster- eller Vestergade, men derimod Lübecker-, Oldesloer-, Kieler-, Hamburger-Gader o. s. v. Nøjagtigt det samme gælder alle andre holstenske Købstæder, vi har undersøgt. De gamle *Byportes* Navne paa dansk og tysk Folkegrund viste samme karakteristiske Forskelle. Lige saa naturlig som Nørreport er i København, er Holstentor i Lübeck. Selv *Banegaardene*, der dog stammer fra nyeste Tid, har fæstnet dette Skel. Man behøver blot at minde om Banegaardene i Berlin: Lehrter-, Stettiner-, Schlesischer-, Anhalter-Banegaard, i Modsætning til f. Eks. Aarhus Øst og Varde Vest.

Dette meget interessante Skel mellem Dansk og Tysk viser altsaa klart, at Befolkningen Nord for Danevirke efter dens dybeste Folkepræg hører til det dansk-nordiske Folk.

Forskellen i Følelseslivet, Temperamentet, hos Slesvigere og Holstenere kan ikke dokumenteres saa slaaende ved Tal og koncise Opstillinger; men den er kendt af alle Nord og Syd for Ejderen. Derom vidner mange Udtalelser; vi nøjes her med at gengive nogle *tyske* Udtalelser, da disse ikke paa nogen Maade kan mistænkes for at være hildede:

I »Germaniens Völkerstimmen«, et Værk, der udkom 1843, staar der: »Angelboerne siger ikke deres Mening lige ud, som Holstenerne, der ofte er grove. Paa denne Maade er de meget klogere end Holstenerne og ligner helt deres Naboer nord-paa«, altsaa Danskerne.

Den tyske Digter Hoffmann von Fallersleben, der skrev den tyske Nationalsang »Deutschland über alles«, kom i 1845 op til Hertugdømmerne, fyldt af Begejstring for den tyske Broderstamme, der rejste sig mod de danske Undertrykkere. Det blev en stor Skuffelse for Manden! Den 25. August 1845 kom han til Byen Slesvig og havde her en Sammenkomst med nogle Slesvigere. Han noterede i sin Dagbog: »Disse Slesvigere har jo næsten ikke andet fælles med os Tyskere end vort Sprog. Danskervæsenet stikker dybt i dem og træder frem ved enhver Lejlighed!«

I 1891 skrev den tyske Amtsretsraad Adler: »Sli—Danevirkegrænsen er endnu i Dag skarpt synlig paa Husenes Byggemaade og i Folkekarakteren. Syd for denne Grænse er nedersaksisk Byggemaade fremherskende; desuden er den nedersaksiske Bonde Syd for denne Grænse mere selvstændig i sin Optræden, holder mere haardnakket fast ved sin Overbevisning og er mindre fredsommelig end den slesvigske Bonde Nord for Danevirke og Sli.«

Som Følge af Grænseflytningen skulde en Brandkasse, der havde Hertugdømmet Slesvig som Virkeomraade, deles i 1920. Ved Forhandlingerne sagde en nord-slesvigsk Repræsentant til Sydslesvigerne: »Vort Omraade bliver nu for lille, men I kan godt føre Kassen videre, thi I kan bare udvide Omraadet til at omfatte Holsten med«. En Amtsforsstander fra Angel svarede omgaaende: »Ikke Tale om! Vi vil ikke være sammen med Holstenerne; det er en helt anden Slags Folk end vi!«

Da danske og tyske Regeringsrepræsentanter i 1920 drøftede Problemer i Anledning af Nordslesvigs Afstaaelse til Danmark, sagde en højtstaaende tysk Skolemand til daværende Departementschef Hammerich: »De fleste kan slet ikke forestille sig, hvor forskellige af Sind Slesvigere og Holstenerer er. Vi mærker allerede denne Forskel i Skolen paa Børnene. Vi skal undervise og opdrage paa en anden Maade i slesvigske Skoler end i holstenske«.

Paa Stabelholm fortalte en Mand mig i Tyverne: »Fjendskabet mellem Folk Nord og Syd for Ejder er gammelkendt; Ditmarskerne og Ejderstedterne har altid været Arvefjender. Dette Fjendskab er ikke udslukt endnu. Naar vi som unge var paa Andejagt ved Ejderen, skulde vi være varsomme, naar vi kom udenfor; det kunde ske, at der kom et skarpt Skud Hagl over i Retning af os«.

Folkloristen Gustav Fr. Meyer, et af de store Navne under Nazismen, skrev i 1923: »Modsætningen mellem Ejdersted og Ditmarsken, Angel og Svansø er kendt«.

Museumsdirektør Lehmann, Altona, skrev i 1927: »Ejderen er endnu i Dag en Grænse. Man mærker denne Grænsens Egenskab umiddelbart og overalt, ogsaa paa Befolkningen, naar man overskrider denne Flod!«

Den skarpeste Udtalelse stammer fra den gamle, meget ansete Professor Richard Haupt, Kiel. I 1931 skrev han i »Die Heimat«: »Det er endnu ikke bevidst for enhver, at de to nordelbiske Hertugdømmer, der sammenfattes i det fuldstændig uorganisk dannede Navn Slesvigholsten, paa ingen Maade bebos af en Befolkning af samme Art Idiotisk var Forbindelser som Østrig-Ungarn, Elsass-Lothringen, Hessen-Nassau. Det er umuligt, at et Menneske kunde kalde sig en Hessennassauer, og lige saa lidt fandtes der Østrig-Ungarer. Det skal overlades til Læseren at anvende dette paa den preussiske Nordmarks Beboere!« — Prof. Haupt siger altsaa med rene Ord: Lige som en Østriger er en Tysker, en Ungarer en Magyar, saa er det idiotisk, naar en Mand vilde kalde sig en Østrig-Ungarer, fordi han ikke kan tilhøre to vidt forskellige Folk, saaledes er det ogsaa idiotisk at kalde sig en Slesvig-Holstener, fordi Slesvigeren hører til et Folk, Holsteneren til et andet!«

Det sikre Folkeinstinkt forveksler ikke Folkevæsen og Folkesprog. Nordslesvigerne lagde i Felten Mærke til, hvorledes Angelboere og andre Sydslesvigerer, der kom til Kompagnierne, instinktivt søgte deres Selskab frem for Holstenernes og andre Tyskeres, som de dog havde Sproget fælles med. Væsensfællesskabet bandt stærkere end Sprogfællesskabet. — En ung Sjællænder lagde for 10 Aar siden i et Vandrehjem helt nede i det sydligste Tyskland

med Undren Mærke til, at en ung Mand fra Angel instinktivt blandt Hundreder af Gæster søgte hans Selskab.

IX. SAMMENFATNINGEN.

Sønderjyllands Historie kan sammenfattes i følgende to korte Sætninger:

1) I over 1000 Aar hørte Sønderjylland med til det danske Rige, indtil to Stormagter i 1864 overfaldt os og satte Grænsen ved Kongeaaen.

2) I 1920 flyttedes Grænsen den halve Vej tilbage, saa Nord-slesvig kom tilbage til Danmark, medens Sydslesvig forblev ved Tyskland. Et sundt Folkeinstinkt udleder derfra den Slutning, at Danmark stadig har den *historiske* Ret til Omraadet Nord for Ejder, fordi Vold aldrig nogen Sinde kan blive Ret.

Den Ret, der ligger i de *etnografiske* Forhold, Befolkningens Æt og Rod, Byggemaade, Sæd og Skik og Sind, som de er skildrede i dette Afsnit af det her foreliggende Værk om Sydslesvig, giver naturligvis efter moderne Menneskers Opfattelse et endnu bedre begrundet Krav paa at faa dette gamle danske Land tilbage.

Denne dobbelte danske Ret til Sydslesvig danner det bedste *ideelle* Grundlag for Kampen om dette gamle danske Land.

For ikke at blive misforstaaet, ønsker Forfatteren dog at pointere, at Befolkningens eget Ønske, *Selvbestemmelsesretten*, bør være afgørende.

Hvis den sydslesvigske Befolkning viser et ægte og holdbart Ønske om at blive genforenet med dens gamle Moderfolk, ligger det i Selvbestemmelsesrettens Konsekvens, at dette Ønske skal opfyldes.

Det foregaaende viser, at vi kan modtage dem med den bedste Samvittighed over for os og dem og andre, fordi den sydslesvigske Befolknings folkelige Præg til Trods for lang tysk kulturel Paa-virkning og det tyske Sprogs Fremtrængen er *dansk!*

P. E. Skolden.

Johs. Oldsen:

FRISLAND

Nordfrisernes Hjemstavn skal søges paa Vestkysten af det gamle Hertugdømme Slesvig og navnlig paa de Øer, der ligger ind til denne Kyst. Hvorfra Friserne er kommet, og hvor de er gaaet i Land, ja, derom kan Historieskriverne fortsat tvistes. De er som bekendt paa dette som paa andre Omraader endnu ikke blevet enige. En Kendsgerning er det imidlertid, at Friserne er et af de ældste, ja, maaske det ældste Folk i Europa. Allerede den romerske Historieskriver Tacitus beskæftiger sig gentagende med Friserne. Saaledes siger han et Sted: „Clarum inter Germanos Frisium nomen“ (Frisernes Navn er berømt blandt Germanerne). Betegnende er en yderligere Udtalelse af den nævnte Historieskriver, som lyder: „Deus mare, Friso litora fecit“ (Gud har skabt Havet, Friserne Kysten). Man kan derfor godt fæste Tillid til Sagnet om, at en dansk Prins i sin Tid har hidkaldt Nordfriserne for at nyde godt af deres Kendskab til at bygge Diger. Det var ved Digebygningens Kunst, Nordfriserne skabte og opretholdt deres

Hjemstavn paa gammel dansk Grund. Over 1000 Aar delte Frisere og Danskere samme Skæbne i det gamle Hertugdømme Slesvig og oplevede i Fællesskab gode og onde Tider. Det tjener til Danmarks Ære, at Nordfriserne indtil 1864 var i Stand til at bevare deres gamle Kultur og folkelige Rettigheder. Som et udpræget søfarende Folk har Nordfriserne paa det økonomiske Omraade ydet deres Bidrag til Danmarks Udvikling. Der kan henvises til de mange frisiske Grønlandsfarere. Man siger, at Søfarten har givet Friserne et internationalt Præg. Det er muligt, men det har ikke været en Hindring for, at de frisiske Søfolk altid som gode Frisere er vendt tilbage til deres Hjemstavn. Et talende Eksempel herfor har den gamle Kaptajn *Nan Mungard* fra Sild givet. Han var som saa mange andre af sine søfarende Landsmænd Indehaver af Kaptajnspatenter fra seks forskellige Lande, og til Trods herfor blev han altid sin Hjemstavn tro, og han har efterladt den uvurderlige Værdier paa den frisiske Ordsamlings Omraade.

Den Aand, der 1848 udbredtes i Hertugdømmet Slesvig, var lige saa lidt Frisisk som Dansk. Det var de uundgaaelige Virkninger af en Tidsudvikling, som den daværende danske Regering ikke forstod at isolere sig imod. Af hvilken fortvivlet Karakter Motiverne til den saakaldte Rejsning i 1848 var, fremgaar tydeligst af den Kendsgerning, at de højeste tyske Regeringsautoriteter var i Tvivl om Bismarcks sunde Menneskeforstand, da han første Gang optraadte med sin dunkle „Dat mön wi hem“-Planer. Man er tilbøjelig til at bebyrde Nordfriserne med Ansvar for, at *Uwe Jens Lornsen* var Banebryder for Slesvigs Løsrivelsesbestræbelser fra Danmark. Men han var ganske givet paavirket af den Aand, der dengang herskede ved de tyske Universiteter, hvor han havde faaet sin Uddannelse. For saa vidt gør man ham imidlertid Uret, idet han i sit bekendte Værk ikke tilstræber en Adskillelse fra Danmark, hvorimod han bl. a. fremsatte sin kendte Udtalelse: „Kun Konge og Fjende skal være fælles“. Den Kendsgerning, at *Uwe Jens Lornsen*, efter at han havde udstaaet sin Fæstningsstraf, ikke gen-

C. L. Jessen Dedsbøl 1897.

Sørgehøjtidelighed i den frisiske Landsby Dedsbøl.
(Efter Maleri af C. L. Jessen 1897).

Frisisk Arbejderhus.

Frisisk Bondehus.

optog Kampen for sin Idé, men tog Ophold i Udlandet, er ikke et Vidnesbyrd om, at han var overbevist om Rigtigheden af sine Paa-stande. Hvor lidt det frisiske Folk var grebet af Uwe Jens Lornsens Bestræbelser, ses af den Kendsgerning, at den danske Konge et Aar efter, at Lornsens Forfatningsværk var udkommet i Frisland, blev modtaget paa det hjerteligste og hyldet af Befolkningen.

Hvad der her siges om det frisiske Folk, gælder ogsaa den samlede Befolkning i Hertugdømmet Slesvig. Efter hvad den kendte danske Historiker Dr. *Gudmund Schütte* har fastslaaet, bestod Oprørshæren nemlig af 30.000 Holstenere, 12.000 Preussere og kun af 4764 Slesvigere, af hvilke mange, ja vel de fleste var blevet tvunget til at gaa med. Han betegner med Rette det saakaldte Oprør i 1848 som en Overklasse-Revolve.

I øvrigt er det blevet i nogen Grad overset, at der paa samme Tid levede en anden Friser, nemlig *Harro Harring*, der var Søn af en frisisk Storbonde og Diggreve i Wobbenbøl ved Husum. Ham kan vi nationale Frisere med Rette betegne som vor Tids Banebryder og vor Forkæmper. Han var Ven af den daværende danske Kronprins og senere Konge Christian VIII og Ungdomsven af Sydslesvigeren H. V. Bissen. Harro Harrings Motto var:

»Et frit og enigt Fædreland
fra Nordkap og til Ejderens Strand.«

Han var klar over den Fare, der truede hans Hjemstavn fra Syd, og som for øvrigt en Mand som *Theodor Storm* ret snart kom til Erkendelse af. Men den Aand, der navnlig afspejlede sig i hans kendte Bredsted-Tale, overlevede den kommende Undertrykkelses Tid, og man kom til at sande Harro Harrings Ord:

»Es schmiedet kein Hammer das Eisen so fest,
dass die Kette sich nicht zerreißen lässt.
Der Hammer schmiedet, die Kette zerreisst,
und des Menschen höchste Kraft ist der Geist.«

Ved Siden af det nævnte Bidrag, som frisiske Søfolk har ydet til det danske Erhvervsliv, møder vi ogsaa paa det danske Aands-livs Omraade nævneværdige Kræfter af frisisk Oprindelse. Vi betragter det som en Ære, at Danmarks berømte Filolog, Professor *Vilh. Andersen*, er af frisisk Afstamning, og at den kendte Borgmester *Kapers* Bedstefader var Lærer i Nord-Lindholm. Frislands gode Ven, Adjunkt *Jørgen Hatting*, har fornylig peget paa, at *Maleren C. A. Jensen* og den lærde Familie *Forchhammer* var Frisere. Endelig skal det nævnes, at den danske Vicekonsul i Kairo, *Nanning Quedens* er Friser og stammer fra Øen Amrum.

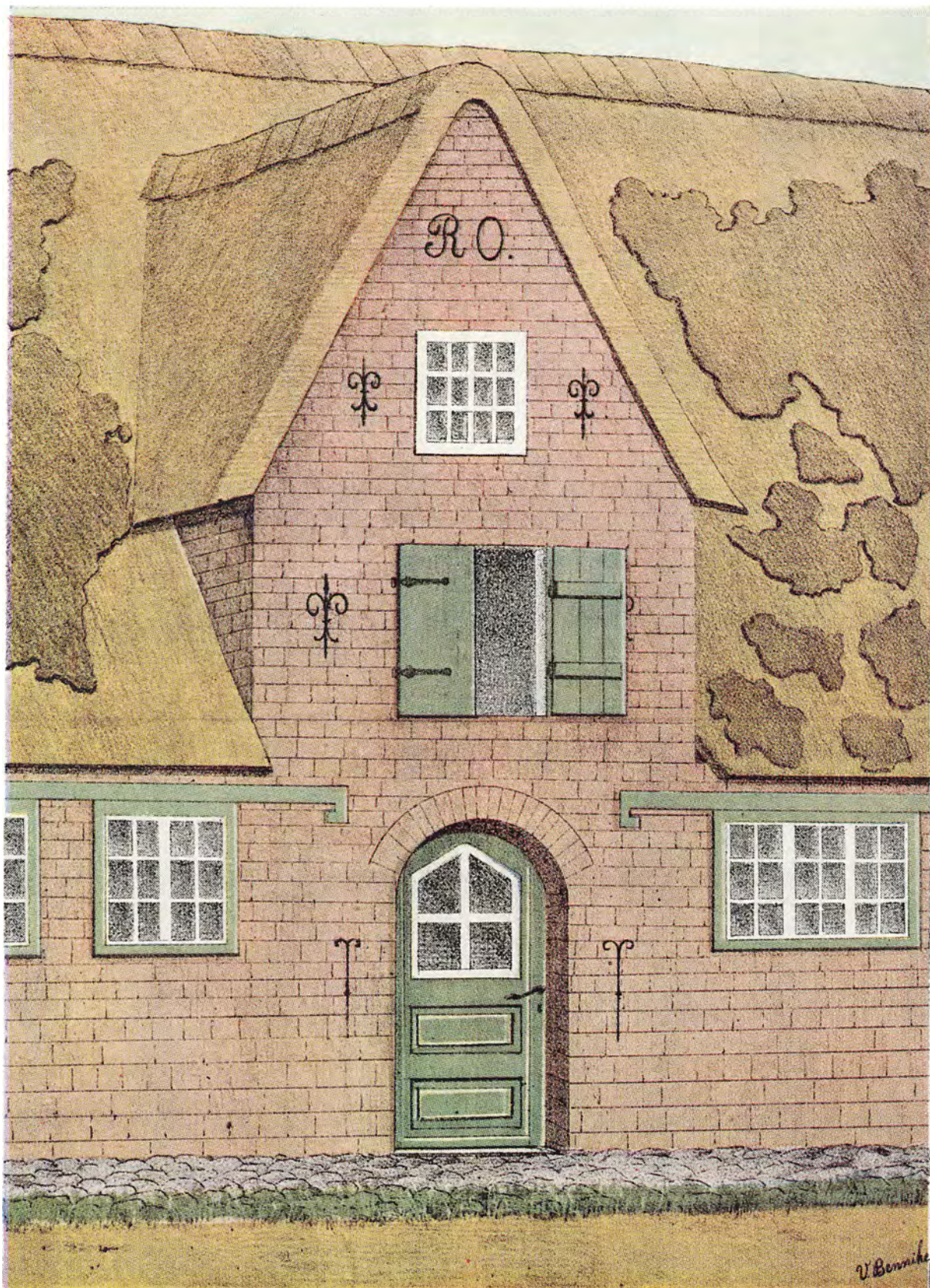
Det skæbnesvangre Aar 1864 blev for Frislands Vedkommende Indgangen til den samme Lidelsestid som i hele Hertugdømmet Slesvig. En af Undertrykkelsestidens Reaktioner var den skæbnesvangre Udvandring, ved hvilken Hjemstavnen mistede uerstattelige Kræfter, og som ikke mindst det lille nordfrisiske Folk kom til at lide under. Den frisiske Intelligens blev dømt til at udfolde sig uden for Hjemstavnen. Særlig omfattende var Udvandringen fra de frisiske Øer, hvorfra man navnlig emigrerede til USA. Der bor f. Eks. i Dag flere Frisere i New York end paa hele Øen Før. Selv den økonomiske Opblomstringstid, som det røvede Omraade kom til at opleve efter 1864, var ikke i Stand til at skjule Udviklingens uundgaaelige Følger for indsigtfulde Mennesker. Min Fader, der var født 1835 og derfor sikkert i Stand til at drage Sammenligninger, sagde tit, at Frisland havde haft det godt under Danmark, og at der nu forestod os en tung Tid. Det kom vi ogsaa snart til at opleve. Den ene Krig fulgte efter den anden, indtil det mægtige Preussen-Tyskland i den første Verdenskrig gravede sin egen Grav. Denne Krig krævede ogsaa af det lille nordfrisiske Folk uerstattelige Ofre. F. Eks. deltog jeg sammen med fire Brødre i denne Krig. Af disse kom de to ikke tilbage, og jeg blev selv tre Gange saaret og bærer stadig svare Men af mine Saar. Allerede under Krigen fik mange Frisere Øjnene aabnet, og hertil bidrog ofte de nord-slesvigske Krigskammerater, som var sig deres Afstamning bevidst.

Personlig blev jeg i den Henseende for første Gang orienteret af min belgiske Vært, der en Aften viste mig et Kort med den gamle, naturlige Grænse mellem Danmark og Tyskland. „Venner ser paa Danmarks Kort“, hedder det i det smukke danske Digt, og her saa jeg „paa Danmarks Kort, hvor jeg hørte hjemme“. Med Rette tilføjede min belgiske Ven: „Her har du ikke noget at bestille, min Dreng“. Denne Advarsel bidrog i det væsentlige til, at jeg efter det, jeg havde oplevet, efter Krigen ikke lod mig indfange af den tyske Agitation, som blev meget virksom. Jeg betragter det som en lykkelig Tilskikkelse, at jeg paa den Tid tilfældigt mødte *Peter Grau*, som jeg ogsaa paa dette Sted ønsker at bringe en hjertevarm Tak for alt, hvad han senere har betydet for Frisland og for mig personlig.

Under de herskende Omstændigheder kunde Afstemningen ikke give et andet Resultat end det, der blev Tilfældet. Det blev ogsaa til Ugunst for Frisland, at kun en lille Del af Befolkningen fik Lejlighed til at afgive deres Stemme paa Grund af den ulykkelige Zoneinddeling. Naar der imidlertid, trods alt og navnlig med Henblik paa den usikre Fremtid, i denne Del af Frisland blev afgivet 2000 Stemmer for Danmark, og Øen Før endog i tre Kommuner kunde opvise Flertal for Danmark, saa var det efter min Opfattelse et umiskendeligt Bevis for, at det nordfrisiske Folk var paa Vej til at frigøre sig fra den sort-hvid-røde og den blaa-hvid-røde Taagedannelse, den hidtil havde været omgivet af. Den Udvikling, der senere er foregaaet i Nordfrisland, turde yderligere være en Bekræftelse herpaa. Men vi, der offentligt havde talt Danmarks Sag, maatte efter min Mening af de afgivne Stemmer føle os forpligtet til at fortsætte Kampen for Hjemstaven i *Hjemstaven* uden Hensyn til de Fremtidsmuligheder, der maatte tilbyde sig. Det var kun naturligt, at de Frisere, der havde bekendt sig til Danmark, tilsluttede sig deres ligesindede Landsmænd i Sydslesvig. Den allerede i 1923 oprettede Organisation, „Den frisisk-slesvigske Forening“, og det allerede tidligere startede Dagblad „Der Schles-

wiger“ bekræftede med deres gunstige Udvikling, at den Tilkendegivelse, som den 14. Marts 1920 gaves i Frisland, var manges Ønske. Den i Pqr. 2 af Foreningens Vedtægter nedlagte Vilje til at udbygge de kulturelle Forbindelser med Norden virkeliggjordes paa en for det frisiske Folkeliv befrugtende Maade gennem unge Friseres tiltagende Besøg paa danske Højskoler. Det er betegnende for den danske Kulturs høje Standard og dens Indstilling til andre Kulturer, at vore unge Landsmænd altid vendte tilbage fra saadanne Højskolekursus som bedre Frisere. Uden de velsignelsesrige Frugter, som Frisland havde høstet paa de danske Højskoler, havde det næppe kunnet overleve de vanskelige Aar efter 1920, saaledes som Tilfældet blev. De bedste Medarbejdere i den frisiske folkelige Virksomhed rekruterøs i Dag blandt dem, der tidligere har besøgt danske Efter- og Højskoler.

Fra Tiden efter 1920 skal endnu nævnes de nationale Friseres Bestræbelser for at opnaa Anerkendelse som nationalt *Mindretal*, hvilket som bekendt blev givet vore danske Landsmænd i Sydslesvig. Det i hin Tid saa stærkt anvendte Ord „Mindretal“ har for øvrigt aldrig haft en god Klang i Frisland, fordi det her, saa lidt som i det øvrige Sydslesvig, ikke svarer til den bofaste Befolknings Struktur. Sammen med Danskerne i Sydslesvig tilsluttede de nationale Frisere sig den daværende Organisation for nationale Folkegrupper i Tyskland, som altid med forbilledlig Solidaritetsfølelse varetog den frisiske Folkegruppes Interesser. De nationale Friseres Bestræbelser for at opnaa Anerkendelse som et selvstændigt Folk med egen Kultur, som burde have været en Selvfølge for enhver afstammingsbevidst Friser, fremkaldte som bekendt hos de saakaldte Tysk-Frisere under Ledelse af Ikke-Friseren, Pastor Dr. *Muuss*, de bohmsstedtske Retningslinier, som indeholdt en Afstandtagen fra Frisernes Egenart og et Troskabsløfte til Preussen-Tyskland og det havomslyngede Land (Harro Harring plejede betegnende nok at stave „meerumschlungen“ med „eh“). Kendte Medunderskrivere af de ufrisiske bohmsstedtske Retningslinier som Sko-

En frisisk Husgavl.

Frisisk Hus i Landsbyen Lindholm.

leraad *Albrecht Johannsen* og *Dr. Peters* staar for øvrigt i Dag i de nationale Friseres Rækker.

Aaret 1933 og alt, hvad Nazisternes Overtagelse af Magten førte med sig, kom ikke overraskende for os. Det var den uundgaaelige Fortsættelse af den tyske Politik, som Bismarck havde lagt Grundstenen til. Medens den nævnte tysk-frisiske Organisation med deres Fører *Dr. Muuss* i Spidsen med flyvende Faner gik over til Nazismen, blev de nationale Frisere gjort hjemstavns- og retsløse i deres egen Hjemstavn. Endnu engang, ved det i April 1933 afholdte Kredsvalg, viste de deres urokkelige Vilje til Selvhævdelse. Med et anseeligt Stemmetal valgte de deres egen Repræsentant til den sydtønderske Kreds (Amtsraad), hvor denne siden 1925 havde varetaget de nationale Friseres og danske Landsmænds Interesser i Sydtønder Kreds. Af Valgresultaterne skal nævnes dem fra Kommunerne i Lindholm og Risum. Her, hvor der den 14. Marts 1920 blev afgivet henholdsvis 19 og 8 Stemmer for Danmark, kunde den frisiske Liste opvise henholdsvis 78 og 81 Stemmer for Hjemstaven mod Nazisterne. Denne glædelige Kendsgerning kom naturligvis ikke Stillingen for de nationale Frisere under Naziregimet til Gode. Deres Organisation blev forbudt og ligeledes Udgivelsen af deres egen Avis, Almanak, Brochurer m. m. „Flensborg Avis“ maatte ikke med et Ord omtale de nationale Frisere. Nazisterne kunde forbyde os Ordet, men de dræbte ikke den Aand, som vor Frihedsdigter Harro Harring har betegnet som Menneskenes største Magt. At Formanden for den frisisk-slesvigske Forening blev udstødt af det saakaldte Folkefællesskab tjente kun til Ære for de nationale Frisere.

Krigen i 1939 kom ikke overraskende for dem, der siden 1933 med aabne Øjne havde fulgt Udviklingen i Tyskland. Enhver, der til Trods for alle „Særmeldinger“ ikke havde opgivet Troen paa Rettens Sejr, forudsaa Kapitulationen, selv om dette Ord paa Befaling af Føreren var slettet i det tyske Ordforraad. Forbudet mod at lytte til de udenlandske Radioudsendelser bidrog væsentlig til,

at Haabet om Nazi-Tysklands uundgaaelige Nederlag stadig styrkedes. Med særlig Interesse fulgte vi over London Udviklingen i Danmark, og det fyldte os nationale Frisere med Stolthed at høre om, hvorledes Danmark med sine brave Frihedskæmpere i Spidsen til hele Verdens Forundring forstod at hævde sig under de vanskeligste Forhold.

Med Kapitulationen sprængtes ogsaa de Kæder, som det store, mægtige Preussen havde belagt de smaa Folkeslag med, hvilket til Trods for dets eksempelløse Magtudfoldelse dog kun kunde vurderes som et Tegn paa Svaghed. Medens alle Efterkommere af de berømte frie og ædle Frisere, for hvem Ordsproget „Liwer düdj, as Slav“ (Hellere død end Slave) var mere end tomme Ord, aandede lettet op, saa de, der havde været Nazisternes Haandlangere eller endog havde været Medlemmer af Nazi-Partiet, plaget af daarlig Samvittighed, Afregningens Time i Møde med Bekymring. Alligevel tjener det os til Ære, at de, der havde haft Grund til at foretage Gengældelsesforholdsregler, afgav Bevis for, at de heller ikke i den Henseende havde noget til fælles med Nazisternes Aand. Som det var Tilfældet ogsaa i det øvrige Sydslesvig, bestod de Landsmænd, der aktivt havde virket for Nazismen, bortset fra enkelte, tit hurtigt kurerede Idealister, i det væsentlige af økonomiske og moralske Bankerottører. Over for dem, saafremt de da ikke havde foretaget sig noget mod andres Liv og Velfærd, gælder Ordet om, at de ikke var Fortørnelse værd.

Medens det Syd for Ejderen beliggende ikke-frisiske Ditmarsken som bekendt i Begyndelsen var Nationalsocialismens Højborg, viste Sydslesvig og Frisland sig at være en utaknemmelig Arbejds-mark for Nationalsocialismen. Det viser ogsaa Tallet paa dem, som vi paa Grund af deres tidligere Medlemskab af NSDAP ikke kan optage i vor Forening, men har maattet opføre paa Ventelisten. Dette Tal bevæger sig i Sydtønder Amt ved et Medlemstal paa rigelig 5000 mellem 10 og 11 pCt. Derved maa det erindres, at de fleste af disse Landsmænd havde forskrevet sig til Nationalsocia-

lismen, fordi de befandt sig i en Tvangssituation, altsaa ikke af Overbevisning. Det var enten Spørgsmaalet om Eksistensmuligheder eller Bekymringen for Børnenes Fremtid, som havde tvunget dem ind i NSDAP.

— — —

Alt det, vi i nationalpolitisk Henseende oplever i Frisland og Sydslesvig, er et Udslag af den naturlige Reaktion, som Tiden efter den voldelige Adskillelse fra Danmark havde ført med sig. Navnlig Nazi-Herredømmet og den sidste Verdenskrig førte Flertallet af den herværende Befolkning til alvorlig Eftertanke, og der modnedes i dem Overbevisningen om, hvor lidt vort Folk havde med den preussisk-tyske Mentalitet at skaffe, og hvor nær vi var knyttet til dansk Væsen og Kultur. Det var denne Erkendelse, der gav sig Udtryk gennem den bofaste Befolknings Tilstrømning til de hjemstavnsprægede Organisationer. Nazi-Systemets Sammenbrud bragte os ikke det, som vi havde ventet os, og som vore Modstandere havde ventet, nemlig den endelige Godtgørelse af Uretten i 1864. Dette Spørgsmaal skal her mindre behandles som et „hvorfor“, men snarere som det nu givne „hvad nu“. Det gælder om organisatorisk at forme Befolkningens klare Vilje og om at vinde Indflydelse i økonomisk og administrativ Henseende. Desværre har det tit ikke været let for os at forstaa den engelske Militærregerings Indstilling. Netop paa Grund af det frisiske Folks nære Tilknytning til det engelske, saa vi med særlig Tillid hen til Repræsentanterne for den Armé, som vi under Krigen havde beundret, og som Europa i første Række kan takke for Friheden. Vi er da ogsaa stadig af den Opfattelse, at et snævert Samarbejde mellem den bofaste Befolkning og den engelske Militærregering i Sydslesvig havde kunnet spare Parterne for mange Vanskeligheder. Det desværre bestaaende unaturlige Forhold søgte nu Elementer at drage Nytte af, som aldrig selv havde drømt om at komme til at spille en Rolle i Offentligheden efter Tysklands Kapitulation.

Udviklingen i Sydtønder Amt var betegnende: En National-

økonom med Dokortitel, som man tilfældigt havde opdaget i en Fangelejr, blev stillet i Spidsen for Amtet og indrettede sig her med et Embedsapparat, der passede ham. Da han selv var landsfremmed, varede det ikke længe, inden det fremmede Element kom til at dominere inden for Amtets Administration. Denne landsfremmede Landraad valgte sig som sine Raadgivere Folk, der, bortset fra nogle faa Socialdemokrater, paa Grund af deres politiske Usikkerhed, næppe var egnede til at varetage Amtets Anliggender. Man havde „generøst“ indrømmet den danske Folkegruppe Sæde i det saakaldte Kredsraad, men af iøjnefaldende Aarsag havde man ikke udpeget Repræsentanten for den frisiske Folkegruppe, som siden 1925 havde varetaget Frisernes Interesser. Først efter de nationale Friseres energiske Protest blev der i den Henseende taget Hensyn til Befolkningens Vilje, hvorefter der blev gjort Plads for et tilsvarende Antal Repræsentanter for Folkegruppen. I Januar 1946 valgte den i Mellemtiden organiserede Amtsrepræsentation med absolut Stemmeflertal mig til Landraad for Sydtønder Amt, men denne utvetydige Viljetilkendegivelse af den hjemmehørende Befolkning mobiliserede nu alle Kræfter, der netop var vaagnet op af deres Nazi-Rus og nu følte sig kaldet til at bedøve Folk med deres Taagesnak og „up ewig ungedeelte“ Svindel. Den i Mellemtiden oprettede Landsregering i Kiel assisterede naturligvis saa godt, den kunde, og vandt beklageligvis ogsaa den engelske Militærregering for sin udemokratiske Modaktion. Der blev sendt en ny engelsk Kredskommandant til Nibøl, og hans første Handling var Opløsningen af det bestaaende Amtsraad (Kredsdag). Derpaa søgte han at danne en ny Kredsrepræsentation af Repræsentanter, som skulde være en Garanti for, at den midlertidige Landraad ikke vilde blive valgt. Og da dette efter flere Ugers Anstrængelser syntes at være lykkedes for ham, blev der berammet Nyvalg af Landraaden. Men da det paany viste sig, at ogsaa denne Repræsentation ved et efter den foreliggende Situation selvfølgelig hemmeligt Valg vilde vælge den hidtidige Landraad, udskrev den engelske Komman-

C. L. Jessen: Gammel frisisk Bondekone ved Rokken.

En Brud paa Oen Sylt.

En Kone til Guds-Bord paa Oen Sylt

En Kones Kirke Gang paa Sylt efter hendes Mands Hjemkomst fra en Reise til Søs.

En Brud paa Oen Föhr.

En Kone til Alters paa Oen Föhr.

En ung Kone paa Oen Föhr.

En Brud paa Oen Ammerum.

En Kone til Alters paa Oen Ammerum.

En Kone til Kirke paa Oen Ammerum.

dant — den kendte Oberstløjtnant Lynden-Bell — et offentligt Valg. Som Protest herimod trak jeg mig tilbage fra Valget, og der indsattes da en Landraad uden forudgaaende Valg.

Denne Tildragelse kaster et skarpt Lys over de Vanskeligheder, den hjemmehørende Befolkning i Sydslesvig saa sig stillet overfor, og den viste, hvad man i Fremtiden kunde vente sig af Regeringen i Kiel. Det var for os smerteligt, at den engelske Militærregering støttede Kiel-Regeringen i dens udemokratiske Handlinger, men vi opgav ikke Haabet om at kunne overbevise Englænderne om vor Sags Retfærdighed og havde da ogsaa den Tilfredsstillelse, at den nævnte Kommandant, navnlig vel under Indflydelse af de senere Valgresultater, reviderede sin oprindelige Indstilling. Valgresultaterne har som en uomstødelig Kendsgerning konstateret, at over 70 pCt. af den hjemmehørende Befolkning i Frisland har stemt sig bort fra Preussen-Tyskland og det havomslyngede Land og bekendt sig til Hjemstavn og til Danmark. Ingen, der tager Demokratiet alvorligt, kan i Længden slippe for at respektere denne den sydslesvigske Befolknings Viljetilkendegivelse. Det er blot beklageligt, at et ulykkeligt Valgsystem og Mangelen paa politisk Ligestilling med de landsfremmede tyske Partier har frataget den hjemmehørende Befolkning Frugterne af deres Valgsejr.

— — —

Atter staar det frisiske Folk og deres sydslesvigske Landsmænd over for den alvorlige Kendsgerning, at de kan blive fremmede og retsløse i deres egen Hjemstavn. Oversvømmelsen af Flygtninge vil navnlig i biologisk Henseende allerede i Løbet af faa Aar kunne faa tungtvejende Følger og dermed stille Danmark og det samlede Norden over for den utvetydige Kendsgerning, at der paa gammel dansk Grund opvokser Mennesker med en Mentalitet, som man under Besættelsestiden lærte at kende og afsky. Stormfloderne har vel kunnet svække Frisland, men har ikke været i Stand til at udlette det, men en vedvarende Oversvømmelse af Flygtninge vil blive det frisiske og sydslesvigske Folks Endeligt. Flygtningefaren

for Sydslesvig og det samlede Norden synes i hele sin Udstrækning mere og mere at gaa op for dem, der trues af den. Af alle de Spørgsmaal, der maa løses, er dette det alvorligste. Maatte der snart findes Veje og Midler til at standse denne ødelæggende Stormflod.

I kulturel Henseende er der siden Kapitulationen sket en glædelig Udvikling. Interessen for det frisiske Modersmaal, Perlen i det frisiske Folkeeje, er vakt til nyt Liv. Der er oprettet frisiske Teatergrupper i alle større Kommuner, og der udføres, til Trods for trafikale og andre Vanskeligheder, her et godt og forbilledligt Arbejde. I sproglig Henseende er alle Kræfter blevet mobiliseret for at skabe et frisisk Skriftsprog, og ved Hjælp af interesserede videnskabelige Kredse i Danmark og i Vestfrisland maa det lykkes at skabe Forudsætninger for en alvorlig Pleje og Genoplivelse af den gamle frisiske Folkekultur. Betegnende for Frislands Orientering mod Nord er ogsaa Interessen for danske Aviser. Der bliver f. Eks. i Lindholm Postdistrikt, hvor der før kun læstes 2 Eksemplarer af „Flensborg Avis“, i Dag abonneret 219 danske Aviser, et Tal, der vilde være større, hvis Oplaget af „Flensborg Avis“ ikke var begrænset.*) Det maa i øvrigt ikke glemmes, at det daværende Dagblad „Der Schleswiger“, den efter sin Start mest læste Avis i Frisland, der som bekendt blev forbudt af den tyske Republik, har en stor Andel i den nuværende Udvikling i Sydslesvig og Frisland.

De danske Skoler i Frisland er naturligvis af stor Betydning for vort folkelige Arbejde, og vi nærer Tillid til, at det og Danmark i det hele taget vil være stærkt interesseret i Opretholdelsen af den frisiske Kultur. Det er derfor vort største Ønske, at enhver Landsby i Frisland saa snart som muligt maa faa en dansk Skole. Hvorfor frisiske Forældre ønsker at sende deres Børn i danske Skoler, viser følgende Ansøgning, der blot er en af de mange, som frisiske Forældre har indsendt til „Dansk Skoleforening“:

*) Senere har Udgivelsen af »Südschleswigsche Heimatzeitung« ændret dette Forhold meget.

»I Erkendelse af den stærke Tilknytning, frisisk Folkekultur har til den nordiske Kulturkreds og i Overbevisningen om, at vore Børn bedst vil blive opdraget i den overordentlig nødvendige nye Aand, Menneskehedens og Retfærdighedens Aand, vil underskrevne Forældre være taknemmelige for, at der snarest muligt oprettes en dansk Privatskole. De giver samtidig Udtryk for Haabet om, at den danske Skole vil være mere interesseret i at fremme det frisiske Folkeliv, end det har været Tilfældet i de tyske Skoler, der i det foreliggende Tilfælde kan være Tale om«.

Paa samme Maade som Skolespørgsmaalet venter ogsaa det kirkelige Spørgsmaal i Frisland paa en Løsning svarende til den nationalpolitiske Udvikling. Den allerede omtalte frugtbare Vej over de danske Efter- og Højskoler fortsætter med stigende Interesse. Vi er stolte af, at f. Eks. Sydtønder Amt med Hensyn til Antallet af Ansøgninger om at besøge saadanne Skoler stod forrest. Alene i 1946 meldte der sig saaledes fra dette Amt 127 unge Piger, som ønskede at besøge danske Efter- og Højskoler. I denne Forbindelse maa det erindres, at enhver, der besøger en dansk Skole, ikke blot udsætter sig selv, men ogsaa sin Familie for mangfoldige Chikanerier, som iværksættes fra Kiel i Sydslesvig. Den Kendsgerning, at de højskolebesøgende fra Frisland altid er vendt tilbage som bedre Frisere, er det bedste Bevis for, hvilken Betydning dette Besøg har for vor Folkesag, og kendetegner frem for alt ogsaa det høje Niveau, fra hvilket den danske Kultur betragter vore Bestræbelser for at redde vor egen Kultur. Og det forekommer mig at være den bedste Garanti for et frugtbart Samliv mellem de to Folkekulturer, saaledes som det forøvrigt ogsaa har været Tilfældet forud. Det samme kan vi ogsaa i politisk Henseende forsikre alle dem, der bor Nord for Grænsen, og som i Mindet om Erfaringerne med det tyske Mindretal frygter for Mindretalsvanskeligheder fra Frisernes Side. De vil snart blive i Stand til at konstatere Forskellen paa tysk og frisisk Mentalitet.

I Nederlandene bor i Provinsen Vestfrisland ca. en halv Million Frisere, af hvilke 300.000 er frisisktalende og udfolder et meget

virksomt folkeligt Liv. Man siger der, at det er de bedste Nederlændere, der bor i Vestfrisland. Jeg er vis paa, at man engang i Danmark vil sige, at det er de bedste Danskere, der bor i Frisland.

Johs. Olsen

INDHOLD AF ANDET BIND

SPROG OG FOLK

<i>Sprogforholdene i Sydslesvig. Af Rektor,</i> Dr. phil. KARL N. BOCK	Side 603
<i>Stednavne i Sydslesvig. Af Dr. phil.</i> KRISTIAN HALD	Side 651
<i>Mellem Skelbæk og Eider. Af Lektor,</i> cand. mag KNUD OLRİK	Side 681
<i>Det kirkelige Liv i Sydslesvig gennem 1100 Aar.</i> Af Pastor H. F. PETERSEN	Side 741
<i>Skolen i Sydslesvig. Af Adjunkt, cand. mag.</i> TH. MADSEN	Side 851
<i>Det folkelige Arbejde. Af Chefredaktør</i> L. P. CHRISTENSEN	Side 901
<i>Sydslesvigs Folkeejendommelighed.</i> Af CLAUD ESKILDSÉN	Side 943
<i>Frisland. Af fhv. Landraad JOHS. OLDSÉN</i>	Side 989

Redaktion MORTEN KAMPHØVENER
Vignetter V. Guttorm Pedersen
Papir Norsk uglittet
Belgisk og engelsk
krideret Kunsttryk
Skrift Hollandsk Mediæval
Reproduktioner Hammerschmidts Kliche-Fabriker
Tryk Schur & Co. A/S.